Pentru Hera Canetti

ISBN 973-35-0012-7

PREFAȚĂ

„Aici stă el și privește moartea în față. Ea se apropie, dar el o respinge. Nu-i face cinstea de a o întîmpina.“

Elias Canetti, 1985

I

La întîlnirea cu operele lui Canetti, cititorul trebuie să se aștepte la lucruri memorabile. Autorul pare să se debaraseze voit de orice clișeu, dar și de orice ordine prestabilită. Pe cît de contorsionată i-a fost viața, și deci evoluția artistică, pe atît de contradictorie ne apare și opera sa literară. Operă literară? Ne este îngăduit, oare, să punem o asemenea întrebare cînd e vorba de un deținător al premiului Nobel pentru literatură (1981)? Firește, în cazul oricărui scriitor; dar la Canetti ne dăm seama abia treptat că această întrebare este posibilă. Privind opera canettiană în ansamblu, constatăm că ea cuprinde doar un singur roman (!) (Orbirea, *1935), și trei drame aproape necunoscute, ultima dintre ele apărînd la o distanță de douăzeci de ani față de primele două* (Nuntă, Hochzeit, *1932;* Comedia vanității, Komödie der Eitelkeit, *1934);* Oameni cu soroc, Die Befristeten, *1952)*[1]*; lor li se alătură tratatul filozofic* Masă și putere (Masse und Macht), *însemnările de călătorie* Vocile de la Marakeș (Die Stimmen von Marrakesch), *volumul de scrisori ale lui Kafka intitulat* Celălalt proces (Der andere Prozeß), *mai multe antologii cu discursuri, prelegeri, eseuri, portrete literare și însemnări, precum și o trilogie autobiografică. Într-adevăr: o operă care trebuie privită din punct de vedere* literar *cu ceva mai multă atenție. Premisa și obiectul acestei analize ne sînt oferite de ultimul volum al amintirilor de tinerețe ale lui Canetti, prezentat pentru prima dată în traducere românească.*

Cel mai tîrziu odată cu opera lui Goethe Din viața mea. Poezie și adevăr *(1811—1833)* (Aus meinem Leben. Dichtung und Wahrheit, *1811—1833) constatăm că scrierile autobiografice apar în condiții specifice și servesc unor scopuri bine definite; chiar dacă pot fi foarte variate, cu siguranță că nu emit pretenția unei exactități istoriografice. În orice caz, ele nu reprezintă doar o reflectare particulară, fiindcă — indiferent de*

[1] Cf. informațiilor detaliate ale Elenei Viorel în prefețele primelor două volume autobiografice canettiene.

mod și intensitate — doresc să transmită urmașilor o experiență personală de viață. Acestui scop îi este subordonată și alegerea (respectiv omisiunea) evenimentelor povestite conform propriei concepții despre lume. Punctul de atracție pentru cititor al unor astfel de autobiografii constă — conform unui „om de seamă" (Goethe) — tocmai în unicitatea și individualitatea modului de reprezentare, care nu vrea, în nici un caz, să cuprindă totul, ci caută sfat în trecut, pentru a putea stăpîni mai bine viitorul.

În acest sens este interesant de știut că însuși Canetti nu-și consideră opera autobiografică drept o lucrare marginală, și nici întru totul literară, ci ea constituie pentru autor unica modalitate posibilă de reflectare artistică a lumii. În ultima sa carte, apărută în 1987, Inima ascunsă a ceasului. Însemnări 1973—1985 (Das Geheimherz der Uhr. Aufzeichnungen 1973—1985), *autorul mărturisește: „Actul scrisului are în el ceva infinit, chiar dacă este întrerupt în fiecare noapte, el reprezintă o așternere irepetabilă pe hîrtie, concludentă în cel mai înalt grad atunci cînd nu se pune în scenă prin nici un fel de mijloace artistice. Dar pentru asta e nevoie de încredere în limbă, așa cum este ea; mă mir că această încredere nu m-a părăsit încă. Experimentele lingvistice nu m-au atras niciodată ... Și aceasta din cauză că sînt subjugat complet de* substanța *vieții. Cel care se lasă în voia experimentelor lingvistice renunță la cea mai mare parte a acestei substanțe ... de parcă ar apăsa necontenit pe clape cu un singur deget." Ultimul verdict rămîne neîncheiat — mult mai importantă este, de bună seamă, concepția sa artistică ce are drept țel să surprindă „substanța vieții" într-o autobiografie, deci într-o operă care îmbină autenticul cu ficțiunea și care se vrea poezie adevărată și, în același timp, adevăr poetic.*

II

Volumul final al trilogiei autobiografice trebuie pus în relație cu cele două volume anterioare. Memoriile canettiene cuprind volumele: Limba salvată. Istoria unei tinereți (Die gerettete Zunge. Geschichte einer Jugend *(1977) — apărută în traducere românească, în 1984),* Facla în ureche. Povestea vieții 1921—1931 (Die Fackel im Ohr. Lebensgeschichte 1921—1931 *(1980) — apărută în traducere românească în 1986).* și Jocul privirilor. Povestea vieții 1931—1937 (Das Augenspiel. Lebensgeschite 1931—1937) *(1985) — apărută în traducerea românească în 1989). Deja din alăturarea titlurilor transpare ideea că în această operă autobiografică părțile componente sînt strîns interrelate. Titlurile reflectă mai întîi diferite moduri de însușire a lumii de către om cu ajutorul organelor de simț: limba, urechea, ochii. Din lectura celor trei volume nu reiese o* schimbare *a uneia dintre dominantele percepției senzoriale, ci dimpotrivă, ea ne dezvăluie sensibilitatea complexă și profundă cu care Ca-*

netti integrează viața. Dar ordinea apariției organelor senzoriale ca purtătoare ale titlurilor fiecărui volum ne dă de gîndit: ea lasă impresia unei atitudini vădit reținute în însușirea mediului înconjurător, dar, în același timp, și o sublimare a acestei relații.

Caracteristic pentru toate cele trei volume este largul domeniu de reflectare al titlurilor. Ele oglindesc atît un eveniment concret, de marcă, cît și, în același timp, caracterizează o întreagă fază din evoluția scriitorului, înscriind simbolic o trăsătură dominantă în situații cultural-istorice diferite. Vom demonstra acest lucru mai întîi în primele două volume. Să ne reamintim primele fraze din Limba salvată: *„Amintirea mea cea mai timpurie este muiată în roșu. Ies pe o ușă, în brațele unei fete, podeaua din fața mea e roșie și la stînga coboară o scară care este tot roșie. In fața noastră, la același nivel, se deschide o altă ușă și un bărbat zîmbitor vine spre mine. Se apropie mult de mine, se oprește și-mi spune: „Arată limba!" Eu scot limba, el bagă mîna în buzunar, scoate un briceag, îl deschide și duce lama foarte aproape de limba mea. „Acum îi tăiem limba." Acest incident din prima copilărie a devenit, după cîte se pare, o traumă, cum reiese, de altfel, și din procesul descris în motto-ul la prefața noastră. În afară de „salvare" în sens concret, Canetti își salvează limba copilăriei și adolescenței, caracterizată printr-o „încîlceală babiloniană de limbi" în felul următor: a crescut și a copilărit într-o comunitate sefardită, în Bulgaria, iar apoi, la intervale scurte, familia s-a mutat în Anglia, Austria și Elveția; în aceste condiții este ușor de înțeles că păstrarea competenței lingvistice capătă pentru Canetti o importanță existențială. In plus, limba salvată simbolizează și statornicia cu care autorul folosește limba germană ca mijloc de exprimare, în ciuda tristei experiențe acumulate, ca evreu, în perioada fascismului. Canetti explică această opțiune pentru limba germană ca pe un act de cultură, opunîndu-l noneulturii fasciste.*

Titlul Facla în ureche, *rămînînd fidel structurii compoziționale sus amintite, îl definește mai întîi pe maestrul său, publicistul și redactorul revistei* Facla, *Karl Kraus; dar este, de asemenea, simbolul anilor de intensă învățătură (deci de audiere) ca și de formare a auzului ca premisă a toleranței umaniste față de cultura și modul de viață străin. În conformitate cu această idee, Canetti scrie pe la mijlocul volumului al doilea, în capitolul intitulat „Arta de a auzi": „Stima față de oameni începe prin a nu le ignora cuvintele."*

Mai mult decît titlurile celor trei volume și împărțirea lor în cîte cinci părți, personajele și situațiile prezentate, asupra cărora autorul revine mereu, certifică structura și construcția *tipică unei opere autobiografice. Ele se remarcă tocmai pentru că, în rest, amintirile sînt prezentate în ordine strict cronologică.*

Privită îndeaproape, istoria vieții lui Canetti este istoria relației autorului cu propria sa mamă, deoarece moartea mamei este cea care încheie trilogia autobiografică. Oare aceasta să fie cheia pentru înțelegerea mărturisirii lui Canetti din Inima ascunsă a ceasului: *„În povestea*

vieții mele nu este vorba despre mine."? Acest lucru este foarte plauzibil, deoarece se știe cu certitudine că mama autorului a jucat în viața lui un rol neobișnuit de mare; asemenea unei zeități a dirijat forțele destinului fiului ei pentru o perioadă hotărîtoare din viața acestuia. Această comparație nu este deloc o blasfemie, ea corespunde faptelor relatate în autobiografie. Astfel, de exemplu, primul volum se încheie cu izgonirea tînărului dintr-un mediu armonios, din pensionul de la Zürich, conform dorinței mamei. Ultimele fraze din Limba salvată *sună astfel: „Singurii ani pe deplin fericiți, Paradisul din Zürich, luaseră sfîrșit ... E adevărat că, la fel ca primul om, m-am format abia prin izgonirea din Paradis." Tot mama este și cea care l-a învățat limba germană, forma de existență a gîndirii și scrisului său. În toate trei volumele autobiografice Canetti se simte dator să mai precizeze încă o dată cum și-a însușit această limbă „prin dureri", păstrînd-o în adevăratul înțeles al cuvîntului — ca limbă maternă. Relația cu această femeie i se prezintă cititorului în toată intensitatea sa, ca un complex oedipian, cel puțin în ceea ce privește latura emoțional-psihică a sa (ca și cînd teoria lui Freud, la care Canetti a reacționat totdeauna printr-o aversiune profundă, și-ar găsi confirmarea, împotriva voinței autorului, în opera sa autobiografică). Povestea vieții trebuie privită și ca un omagiu adus mamei și, concomitent, ca o împlinire a dorinței supreme a acesteia. Astfel, în* Limba salvată *apare o scenă în care mama speră ca un pictor să-i facă portretul: „Mă va picta! Voi deveni nemuritoare! Nu s-a putut liniști multă vreme ... am rămas treaz cu ea, nu era în stare să se așeze, se plimba necontenit, încoace și-ncolo, prin cameră, ca pe o scenă; declama și cînta, fără să spună nimica de fapt, ci doar, în toate tonalitățile, același: 'Voi deveni nemuritoare!'"*

Accentuarea morții mamei în Povestea vieții *determină cititorul să caute și alte sensuri ale acestui episod. Cu atît mai mult, cu cît confruntarea autentică cu moartea părinților capătă pentru autor valoare de simbol: tatăl moare la vîrsta de 30 de ani, în ajunul primului război mondial, cu un ziar în mînă, în care se anunța izbucnirea conflictului balcanic din 1912. Mama scriitorului moare în timpul războiului civil din Spania, pe cînd se experimentau asupra orașelor armele de atac aeriene ale lui Hitler. De aici rezultă o atitudine cu totul particulară a lui Canetti față de război și moarte. Ea se definește cu pregnanță mai ales în volumul al treilea, devenind în felul acesta mijlocul cel mai important de structurare a prezentării: moartea fictivă a eroului principal din* Orbirea *— roman intitulat astfel abia mai tîrziu — și moartea autentică a mamei scriitorului la sfîrșitul trilogiei reprezintă „rama" operei. Partea întîi a* Jocului privirilor *se încheie cu profeția dirijorului Hermann Scherchen, potrivit căreia Canetti nu ar ajunge la vîrsta de 30 de ani. Partea a doua a cărții începe nemijlocit cu descrierea pericolului izbucnirii războiului, odată cu venirea la putere a lui Hitler. Asemenea*

exemple s-ar putea cita cu ușurință și ele explică importanța vădită pe care scriitorul o acordă în întreaga trilogie problematicii morții. Constelația experienței concrete de viață a autorului îi permite împletirea persuasivă a convingerilor sale personale cu cele universale, fiindcă el își povestește viața avînd conștiința prezentului, „deoarece acum este vorba de o amenințare radicală a vieții însăși". Această constelație clarifică totodată și obsesia personală a scriitorului — că „ar putea reuși să învingă moartea."

Una din experiențele hotărîtoare ale vieții lui Canetti o constituie confruntarea timpurie cu „masele", adică cu grupurile mari de oameni. Autorul observase în timpul unor incendii, demonstrații, cortegii funerare precum și în cazul altor aglomerări umane cum gîndirea, sentimentele și comportamentul individual se adaptează dispozițiilor sufletești ale maselor, într-o măsură așa de mare încît individul integrat în masă poate acționa chiar și împotriva convingerilor și principiilor sale morale. Acest fenomen l-a preocupat pe Canetti întreaga viață, ca dovadă principala sa operă filozofico-eseistică Masă și putere, *la care a lucrat, după propriile-i mărturisiri, peste 30 de ani. De aceea nu ne surprinde că această problematică este prezentă în toate cele trei volume autobiografice. O atenție deosebită merită pe parcursul lecturii* Povestirii vieții *elementele teoretice care se reflectă nemijlocit în prezentare. Este vorba de elementele numite de Canetti „simboluri ale masei", adică fenomene ale realității percepute de individ ca reprezentări sau imagini ale sensului masei și care ar putea să-i* transforme *comportamentul. De relevat, în acest context, este faptul că simboluri precum focul, oceanul, pădurea etc. sînt prezente și în autobiografie, avînd, deci, un conținut mai complex decît desemnează în mod normal și nemijlocit. De exemplu prezentarea arderii cărților în primele pagini ale* Jocului privirilor, *unde focul și cărțile, ca simboluri ale masei, pot avea cel puțin următoarele sensuri: arderea cărților este mai întîi expresia unei catastrofe psihice ce poate apărea în procesul de creație artistică din cauza izolării voite a autorului, ea este, în al doilea rînd, avertisment și anticipare a viitoarelor arderi de cărți din Germania, redînd dimensiunea cultural-intelectuală a acestui proces; în al treilea rînd el mai înseamnă oglindirea unui sentiment de culpabilitate a autorului, alimentat de convingerea de a-și fi apropiat realitatea prin ficțiunea romanului, arderea cărților reprezentînd însuși destinul inevitabil. Cu această scenă inițială i se indică cititorului un anumit mod de lectură în care atenția să se concentreze nu numai asupra autenticității faptelor, ci și asupra receptării prin această* Poveste a vieții *a unui model artistic. În acest sens, personajele autobiografiei sînt autentice* și *sînt personaje literare, figuri fictive prin care ni se prezintă importante modele comportamentale.*

III

Subiectul celui de al treilea volum reflectă, în sens restrîns, sfîrșitul anilor de ucenicie și de peregrinări ai tînărului Canetti și consacrarea sa ca artist printre artiști. Într-o densitate nemaiîntîlnită ni se prezintă o galerie de artiști de frunte ai anilor '30 cu care Canetti a venit în contact la Viena: Alban Berg, Hermann Broch, James Joyce, Oskar Kokoschka, Thomas Mann, Robert Musil, Franz Werfel și Ștefan Zweig, (pentru a-i numi doar pe cei mai cunoscuți). Lectura este fascinantă chiar și numai datorită prezentării inedite a acestor „titani" ai artei, dar, la fel de mult, și prin intensitatea cu care Canetti descrie primele sale experiențe vis-à-vis de publicul receptor.

Cu toate asemănările compoziționale arătate, care leagă cele trei cărți, fiecare volum în parte prezintă particularitățile sale. La începutul acestei prefețe am făcut referiri la ordinea titlurilor, constatînd impresia unei rețineri crescute și a unei cizelări a percepției, respectiv a însușirii realității. Titlul Jocul privirilor *se referă, pe de o parte, tot la un episod concret din viața lui Canetti, la fascinația exercitată asupra sa de sculptorița Anna Mahler, fiica compozitorului Gustav Mahler. Ochii acesteia și jocul lor revin tot mereu ca leitmotiv în text, cu toate că Anna i-a dat de înțeles, încă de la început, că relațiile dintre ei se vor limita doar la prietenie. Chiar și în timpul unei importante lecturi în public a unei drame, cînd a fost ironizat de Franz Werfel, Canetti nu se poate sustrage puterii pe care o exercita Anna asupra lui: „Jocul privirilor Annei era atît de pătrunzător, încît n-am mai fost atent la Werfel. În timp ce citeam mai departe, l-am uitat. Cînd am citit groaznicele lucruri [...] jocul privirilor Annei m-a fascinat din nou, de fapt nu mă eliberasem încă de el."*

Această experiență concretă este simptomatică pentru al treilea volum, în măsura în care se acordă atenție percepției vizuale, lucru care n-a putut fi observat anterior la Canetti. Este ca și cînd scriitorului i s-ar fi deschis ochii. *Acest fapt se oglindește și în interesul vădit cu care autorul remarcă privirile personajelor sale (de exemplu, „ochii holbați" ai lui Werfel, „frumusețea" ochilor lui Broch, slăbirea vederii lui Joyce, „ochiul de sepie" al lui Kokoschka etc.); remarcabilă este și descrierea trăirilor cu ajutorul artelor vizuale pe care o face întîlnindu-i pe Anna Mahler și pe sculptorul Fritz Wotruba. În acest context trebuie reținută înainte de toate îmbinarea motivului ochilor cu cel al respirației. Deja capitolul al doilea al primei părți, intitulat* Ochi și respirație, *indică perceperea acestei îmbinări. Peste tot apar notații ale respirației ca fiind expresia cea mai naturală, „cea mai nevinovată" a vieții umane. Reliefarea sensibilității povestitorului tocmai față de acest proces ni se pare importantă, în măsura în care ea oglindește respectul pentru orice formă de viață, indiferent dacă viața se remarcă prin realizări covîrșitoare sau nu. Și din asemenea pasaje ne dăm seama că istoria vieții lui*

Canetti a fost scrisă cu conștiința amenințării existenței umane și că tocmai această conștiință a actualității i-a dirijat observațiile reînviate din trecut.

Respirația ca premisă indispensabilă a vieții omului este înțeleasă de Canetti și ca o modalitate aparte de comunicare între oameni, după cum o atestă clar pasajele despre Hermann Broch. În anul 1985, Canetti nota în acest sens: „Izul exotic al cuvîntului respirație (Atem), *de parcă ar proveni dintr-o altă limbă. Are în el ceva egiptean și ceva indian, dar mai mult sună ca într-o limbă primară. Să găsești în germană cuvintele care seamănă cu limba primară. Primul dintre ele: respirație.“ Astfel de căutări ce duc spre limba primară semnalizează — contrar afirmației solemne de la început — neîncrederea lui Canetti în posibilitățile de descriere și de denominare prin limbă, care-i stau la dispoziție. Această situație în care, după cum e bine cunoscut, se află mulți scriitori contemporani, se manifestă în* Jocul privirilor *prin problematizarea* numelor. *Aici se descrie o dublă contradicție, de nemediat, între semnificant și semnificat pe de o parte și fetișizarea numelui, pe de altă parte. În* Jocul privirilor *faptul este prezentat în discuțiile lui Canetti cu Broch referitoare la numele pe care urma să-l dea eroului principal din* Orbirea, *avînd sentimentul nepotrivirii dintre nume și faptul real pe care-l oglindește (astfel, de exemplu, Hitler este denumit „omul cu numele de nerostit“), avînd satisfacția necunoașterii unui nume pentru a evita asociații greșite (de exemplu cunoștința cu dr. Sonne, anonimă la început), avînd experiența respectului steril în fața „marilor nume“, dar și observînd o pasiune de a face cunoștințe doar pentru că este vorba de niște nume răsunătoare (de exemplu, în casa Benedikt) — toate acestea sînt doar semnalate aici. Incapacitatea scriitorului de a descrie se vădește tocmai în legătură cu figura lui Sonne, unul din cele mai importante personaje ale* Jocului privirilor. *Aceste pasaje sînt dintre cele mai puțin reușite ale cărții de față, în ciuda considerației sesizabile pentru acest personaj. Nu numai fiindcă autorul nu poate reda remarcabilele calități intelectuale ale doctorului Sonne, ci, îndeosebi pentru că găsește o rezolvare a situației printr-o aglomerare de superlative abstracte. Și sărăcia lingvistică a limbajului său, ușor de recunoscut, explică atenția acordată* jocului *mut și grăitor al* privirilor. *Lui i se asociază nemijlocit și motivul „tăcerii“, care se dovedește a fi în contradicție* dialectică *cu problematica centrală a trilogiei referitoare la limbă și actul vorbirii.*

În eseul său Profesia poetului (Der Beruf des Dichters), *Canetti emite ideea că numai acela se poate numi poet care este „păzitor al prefacerii“. În* Jocul privirilor, *autorul aduce argumente în plus în acest sens, „dintre toate lucrurile de care este în stare omul, cel mai bun este prefacerea, mai ales după toate păcatele săvîrșite, ea reprezintă justificarea, încoronarea lui.“ Prin asta nu se înțelege însă capacitatea unui actor de a-și juca rolurile și, în nici un caz, conformarea nechibzuită la împrejurări schimbătoare, ci talentul omului de a-și dezvolta diversele sale înclinații. Profesia poetului ar consta tocmai în a insista asupra acestui lucru, luîn-*

du-se în considerare faptul că dezvoltarea înclinațiilor umane nu depinde doar de voința individului, ci, mai ales, de posibilitățile reale existente într-o societate bazată pe diviziunea muncii. Elocvent în acest context este felul cum l-a remarcat pe dr. Sonne: „... spiritualitatea sa putea fi la fel de puțin negată ca și seriozitatea sa; nu glumea niciodată. Pentru frumusețea ce trecea neobservată avea o sinceră admirație și, cu toate acestea, nu s-ar fi schimbat niciodată de dragul ei. *Rămînea și în prezența ei același,* neschimbat." *(s.n., W.G.). Cu totul altfel ne apare imaginea primului său maestru, Karl Kraus: „Eu nu-l supraapreciasem, el* s-a transformat, *iar urmările acestei transformări i-au adus moartea." (s.n., W.G.). Ținînd cont de importanța deosebită a ideii de* prefacere *în gîndirea canettiană, aceste afirmații ne surprind, mai ales fiindcă au fost făcute în legătură cu oamenii care, după cîte se pare, au prezentat cea mai mare importanță pentru devenirea autorului. Totuși, la ele nu se observă o schimbare, respectiv o abatere de la categoria de prefacere, ci, mai degrabă, explicitarea faptului că prefacerea în sensul sus-amintit devine abia atunci o valoare perenă cînd ar avea drept premisă contrariul ei: identitatea umană nealterată. Această frumoasă concepție prefigurează bogăția de idei ce-l așteaptă pe cititor la lectura prezentului volum. Prin* Jocul privirilor, *precum și prin întreaga sa operă autobiografică, Elias Canetti depune o impresionantă mărturie cultural-istorică cu valoare de model și oferă totodată o operă literară care opune amenințării omenirii prin moarte o istorie a vieții de cea mai înaltă intensitate.*

WOLFGANG GABLER

Partea întîi

NUNTĂ

BÜCHNER ÎN PUSTIE

Kant în flăcări[1], așa se numea pe atunci romanul, mă lăsase cu inima pustie. Arderea cărților era un lucru pe care nu mi-l puteam ierta. Nu cred că-mi mai părea rău de Kant (Kien de mai tîrziu). Îl maltratasem destul în timpul scrierii romanului, mă chinuisem atît de mult să-mi suprim mila față de el, să nu las să se observe cîtuși de puțin că, din punctul de vedere al celui care scrie, sfîrșitul vieții acestui personaj părea mai degrabă o mîntuire.

Dar pentru mîntuirea lui au fost puse în joc cărți, și faptul că au pierit în flăcări l-am resimțit ca și cînd asta mi s-ar fi întîmplat mie însumi. Nu era doar senzația că mi-aș fi sacrificat propriile-mi cărți, ci cărțile lumii întregi, deoarece biblioteca sinologului cuprindea tot ce era important pentru omenire, cărțile tuturor religiilor, ale tuturor gînditorilor, inclusiv cele ale literaturilor orientale, ale celei occidentale, în măsura în care-și păstraseră cea mai mică fărîmă de viață. Toate acestea fuseseră arse, eu le hărăzisem această soartă, fără încercarea de a salva măcar una din ele, și în urmă a rămas un pustiu, nu mai exista de-acum nimic decît pustiul și eu, cel vinovat. Căci nu-i un simplu joc ceea ce se petrece într-o asemenea carte, e o realitate pentru care trebuia să-ți iei răspunderea mai mult decît pentru orice critică din afară; și chiar dacă e o spaimă de dimensiuni foarte mari aceea care te silește să scrii asemenea lucruri, rămîne de chibzuit dacă prin ea nu provoci tocmai acel ceva de care te temi atît de mult.

Declinul era de-acum în mine și nu mai scăpam de el. Mi se întipărise în minte în urmă cu șapte ani, prin *Ultimele zile ale omenirii*[2]; dar acum lua o formă foarte personală, izvorîtă din constantele propriei mele vieți: de la incendiul din 15 iulie, cînd am trăit și sentimentul masei și al cărților, tovarășii mei de fiecare zi. Împrumutasem de la protagonistul romanului ceva atît de covîrșitor, încît, cu toată deosebirea dintre noi, nu-l puteam lăsa teafăr și nepedepsit, nici chiar după ce acesta își îndeplinise misiunea.

Pustiul, pe care însumi mi-l creasem, începu să acopere totul. Amenințarea lumii în care mă aflam n-am resimțit-o niciodată mai puternic ca atunci, după sfîrșitul lui Kien. Neliniștea în care am recăzut era asemănătoare celei din perioada în care concepeam planul pentru acea *Comédie Humaine a nebunilor,* cu deosebirea că între timp, se petrecuse

ceva decisiv și eu mă simțeam vinovat pentru asta. Era o neliniște a cărei cauză o cunoșteam. Noaptea, dar și ziua, alergam pe aceleași străzi. Nici vorbă să mă dedic altui roman sau unuia din seria plănuită pe atunci, enormele proiecte fuseseră asfixiate de fumul incendiului cărților, față de care nu aveam regrete, și, oriunde mă aflam, nu vedeam decît catastrofe ce puteau izbucni în orice clipă.

Orice discuție, din care auzeam în treacăt frînturi, părea să fie ultima. Ceea ce trebuia să se întîmple în ultimele momente era cauzat de o constrîngere înspăimîntătoare și de neiertat. Ceea ce se întîmpla era în strînsă legătură cu cei amenințați. Ajunseseră într-o situație din care nu mai exista ieșire. Se străduiseră la modul cel mai deosebit și ciudat să fie așa, încît își *meritau* sfîrșitul. Fiecare dialog auzit mi se părea la fel de vinovat ca și mine, de cînd declanșasem acel incendiu. Dar dacă această vină pătrundea peste tot ca însuși eterul, așa încît nimic nu scăpa de ea, oamenii, în schimb, rămîneau exact aceiași. Își păstrau timbrul și înfățișarea; situațiile în care se găseau erau de neconfundat, independent de cel ce le percepea și înregistra. Tot ceea ce făcea el în acest scop era că le dădea un sens, umplîndu-le, cu un fel de combustibil, cu propria-i teamă. Fiecare scenă în fața căreia i se oprea respirația, percepută cu pasiunea celui care observă totul și al cărui unic sens devenise observația, era sortită declinului.

O nota, în cea mai mare grabă, cu litere uriașe, ca niște mîzgălituri pe pereții unui nou Pompei. Era ca o *pregătire* pentru o erupție vulcanică sau un cutremur: observi că se apropie, că nu-i poate sta nimic în cale și relevi ce s-a întîmplat *anterior*, ce-au făcut oamenii înainte, despărțiți prin împrejurări și treburi zilnice, fără să presimtă nimic din apropierea soartei, inhalînd atmosfera sufocării cu respirația lor cotidiană și respirînd, tocmai de aceea, puțin mai îndărătnic și mai alert, înainte de producerea inexorabilului. Am așternut pe hîrtie scenă de scenă, fiecare în parte, nici una nu era în legătură cu cealaltă, dar fiecare sfîrșea într-o decădere violentă, legate doar prin aceasta unele de altele și, dacă rememorez azi ce a mai rămas din ele, îmi par a fi descins din nopțile de bombardament ale războiului mondial, ce era pe aproape.

Scenă după scenă, erau multe, scrise ca în galop, într-o grabă obsedantă, fiecare ducea la pieire și imediat după asta începea una nouă, care se petrecea printre alți oameni, neavînd comun cu cea anterioară decît *binemeritatul* sfîrșit în care se contopeau. Era ca o răfuială neselectivă ce cuprindea totul, și, cel mai grav, era pedepsit cel ce se pretindea a fi mai mult decît toți. Căci, vrînd s-o înlăture, tocmai el o provoca. El a fost cel care a intuit răceala acestor oameni. Trecea pe lîngă ei, îi privea și apoi le întorcea spatele, le auzea glasul, care-i persista în urechi, îl transmitea altora, la fel de insensibili și, cînd părea că-i plesnește capul de atîtea voci ale egoismului, le consemna forțat pe cele mai stridente.

Ce mă chinuia cel mai mult în acele săptămîni era camera din Hagenberggasse. Locuisem aici mai bine de un an cu litotipiile Altarului

din Isenheim[3]. Nemiloasele detalii ale răstignirii îmi intraseră în sînge. Atîta timp cît scriam la roman, camera părea să fie locul cel mai potrivt; ea mă propulsa mai departe, în una și aceeași direcție ca un ghimpe neîndurător. Litotipiile constituiau ceea ce *voiam* să îndur, nu m-am obișnuit niciodată cu ele, nu le scăpam niciodată din ochi, aparent se transformau în ceva ce nu avea nimic de-a face cu el; cine ar fi fost atît de temerar și de nesăbuit să compare suferințele sinologului cu ale lui Christos? Și, cu toate acestea, se stabilise un soi de legătură între reproducerile ce atîrnau pe perete și capitolele cărții. Imaginile acestea îmi erau atît de necesare încît ajunseseră de neînlocuit. Nu-mi păsa nici de consternarea puținilor vizitatori pe care-i primeam.

Dar apoi, cînd biblioteca și sinologul au pierit în flăcări, s-a întîmplat ceva ciudat, la care nu mă așteptasem. Grünewald și-a recîștigat întreaga putere. De îndată ce nu mai scriam la roman, pictorul exista doar pentru sine și, în pustiul pe care-l creasem, era singura ființă activă. Cînd veneam acasă, mă speriam de pereții camerei mele. Tot ceea ce mi se părea că mă amenință lua proporții prin Grünewald.

În această perioadă nici măcar lectura nu mi-a fost de folos. Nu-mi pierdusem numai dreptul asupra cărților, deoarece le sacrificasem de dragul unui roman. Chiar și atunci cînd mă străduiam să depășesc acest sentiment de vinovăție și întindeam mîna după o carte, ca și cînd ea ar mai fi existat și n-ar fi ars, n-ar fi pierit, cînd mă sileam în continuare s-o citesc, mă scîrbeam repede, iar ceea ce cunoșteam și iubeam mai mult mă scîrbea cel mai tare. Îmi amintesc de seara cînd, de ciudă, l-am trîntit pe Stendhal, cel care timp de un an mă antrenase zilnic la lucru, nu pe masă, ci pe jos, și eram atît de disperat de dezamăgirea ce mi-o produsese încît nici măcar nu l-am ridicat, lăsîndu-l acolo. Altă dată am avut inspirația absurdă să încerc și cu Gogol, și de data asta chiar și *Mantaua* îmi apăru dezlînată și samavolnică și mă întrebam ce anume mă emoționase odinioară în această povestire. Nici chiar lucrurile familiare care mă formaseră nu mai aveau efect. Poate că prin arderea cărților distrusesem, într-adevăr, tot trecutul. Aparent, volumele mai existau încă, dar conținutul lor se năruise. În mine nu mai rămăsese nimic și orice încercare de a readuce la viață ceea ce fusese ars trezea furie și rezistență. După cîteva încercări jalnice, care eșuaseră pe rînd, n-am mai pus mîna pe nici o carte. Raftul cu cărți propriu-zise, citite de nenumărate ori, a rămas neatins, de parcă aceste cărți nici n-ar mai fi fost acolo, nu le mai *vedeam,* nu le mai căutam și pustiul din jurul meu devenise desăvîrșit.

Pe atunci, într-o dispoziție care nici că putea fi mai dezolantă, mi-am găsit într-o noapte salvarea în ceva necunoscut, care era de mult prezent, fără să-l fi observat. Era o carte voluminoasă, cu litere mari, un volum de Büchner, legat în pînză galbenă, așezat astfel încît îți sărea în ochi, alături de o ediție similară din Kleist, în patru volume, din care cunoșteam fiecare literă. Ar suna incredibil dacă aș spune că nu-l citisem niciodată pe Büchner, dar așa era. Știam, desigur, cît era de im-

portant și cred că știam și că avea să însemne mult pentru mine. Să fi trecut doi ani de cînd zărisem volumul de Büchner, îl cumpărasem la librăria „Vienna" în Bognergasse și, ducîndu-l acasă, îl așezasem lîngă Kleist.

Printre lucrurile cele mai importante care se pregătesc într-un om se numără și întîlnirile amînate la nesfîrșit. Indiferent dacă este vorba de locuri și oameni, de tablouri sau cărți. Există orașe de care îmi este atît de dor ca și cînd mi-ar fi fost hărăzit să-mi petrec toată viața în ele. Prin sute de șiretlicuri, evit să călătoresc într-acolo și fiecare nouă ocazie pierdută de a le vizita le sporește într-atîta importanța, încît s-ar putea crede că mai exist pe lume doar de dragul lor și, dacă ele n-ar exista și nu m-ar aștepta în continuare, eu aș fi dispărut demult. Există oameni despre care aud vorbindu-se cu plăcere, ascult ore-n șir și cu atîta poftă, încît în final s-ar putea crede că știu mai multe lucruri despre ei decît ei înșiși, dar evit să le văd chipul, ocolind orice reprezentare vizuală a lor, ca și cînd cunoașterea feței acestora ar fi oprită printr-o interdicție specială și îndreptățită. Există și oameni pe care timp de ani de zile îi întîlnesc pe același drum, la care meditez, care-mi apar ca niște enigme ce-mi sînt date spre rezolvare și eu nu le adresez nici un cuvînt, trec mut pe lîngă ei, la fel cum trec și ei pe lîngă mine și ne privim întrebători, strîngem fiecare din buze, îmi imaginez prima convorbire și mă agit la ideea că voi afla atunci atîtea lucruri neașteptate. Și, în sfîrșit, există oameni pe care-i iubesc de ani de zile, fără ca ei să poată bănui ceva; îmbătrînesc tot mai mult și-ar putea părea o iluzie absurdă ideea de a le mărturisi într-o bună zi acest lucru, deși trăiesc mereu cu imaginea acestei clipe sublime. Nu mi-ar place să exist fără aceste întortocheate pregătiri pentru ce va urma și, la o observație mai atentă, ele nu sînt mai puțin importante decît surprizele momentane care vin ca din senin, copleșindu-te pe loc.

N-aș dori să numesc cărțile care mă preocupă în continuare, printre ele se află cîteva din cele mai vestite opere ale literaturii universale, de a căror importanță, după consensul tuturor predecesorilor ale căror păreri au fost hotărîtoare pentru mine, n-aș avea motive să mă îndoiesc. Este evident că, după 20 de ani de așteptare, contactul cu o asemenea operă devine ceva absolut colosal, poate că numai astfel e posibil să ajungi la renașteri spirituale care te feresc de urmările rutinei și ale decăderii. Pe atunci, la vîrsta de 26 de ani, cunoșteam demult numele lui Büchner, iar de doi ani aveam în bibliotecă un volum foarte bătător la ochi din operele sale.

Într-o noapte, într-un moment de maximă disperare, cînd eram sigur că nu voi mai scrie, că nu voi mai citi niciodată *nimic*, am scos volumul galben și l-am deschis undeva: era o scenă din Wozzeck[4] (așa se mai tipărea încă pe vremea aceea numele lui), scena în care doctorul îi vorbește lui Wozzeck. Am fost ca lovit de trăsnet, am citit această scenă, apoi restul fragmentului, am recitit tot fragmentul, de cîte ori nu mai pot spune, dar mi se pare că de nenumărate ori, căci am citit toată noap-

tea, n-am citit altceva din volumul galben, l-am reluat pe Wozzeck de la capăt și mă aflam într-o asemenea stare de excitație, încît am părăsit locuința înainte de ora șase dimineața, alergînd în jos, spre tramvai. Acolo, am luat primul tramvai care mergea în oraș, m-am năpustit în Ferdinandstraße și am trezit-o pe Veza din somn.

Lanțul nu era pus, aveam cheia de la locuința ei. Așa convenisem între noi, pentru cazul că o neliniște oarecare m-ar fi mînat dis-de-dimineață spre ea, dar, în cei șase ani de cînd dura dragostea noastră, nu se întîmplase niciodată și acum, cînd se întîmpla pentru prima dată, sub influența lui Büchner, era firesc ca Veza să se alarmeze.

Respirase ușurată cînd se terminase anul de asceză și cu greu ți-ai putea închipui un cititor atît de eliberat ca ea după pieirea în flăcări a uscățivului sinolog. S-a temut de noi întorsături, de reluarea și continuarea aventurilor. Înainte de scrierea ultimului capitol, *Limbi de foc*, intercalasem o pauză de cîteva săptămîni și această șovăială a interpretat-o greșit, ca o nesiguranță a sfîrșitului. Credea că la întoarcere Georges ar avea dintr-o dată îndoieli; tîrziu, dar totuși la timp, a recunoscut adevărata stare sufletească a fratelui, oare cum de l-a putut lăsa singur? La stația următoare a coborît și a luat tramvaiul înapoi. Era din nou în fața locuinței și se chinuia să intre. L-a împachetat pe Peter fără multă vorbă și l-a expediat la Paris. Aici, a devenit unul din pacienții fratelui, unul neobișnuit, desigur, care i se opunea din răsputeri. Dar, în zadar, în cele din urmă recunoscu și el superioritatea lui Georges.

Ea a simțit cît de mult m-ar fi interesat continuarea luptei dintre frați și această nouă situație, discuția lor camuflată începută în acel capitol lung, dar nici pe departe epuizată. La vestea că, în sfîrșit, ultimul capitol fusese scris, că sinologul și-a atins scopul, a reacționat mai întîi cu neîncredere. Își imagina că vreau s-o liniștesc, deoarece în tot acest timp eram pe deplin conștient de îndoielile ei cu privire la modul meu de viață. În partea a treia a romanului multe lucruri au pătruns-o pînă în măduva oaselor și era convinsă că această interminabilă imixtiune în mania persecuției, de care suferea sinologul, ar putea avea urmări periculoase asupra propriei mele stări psihice. Astfel, n-a fost de mirare ca a respirat ușurată cînd i-am citit ultimul capitol și, în timp ce perioada cea mai grea, pe care am numit-o, „vremea pustiei“, abia începea pentru mine, ei îi plăcea să creadă că pericolul trecuse.

A observat, însă, că acum o ocoleam de-a binelea, ca și pe toți ceilalți oameni și, deși în acel moment nu făceam ceva anume, nu-mi pierdeam timpul nici cu ea, nici cu ceilalți prieteni. Cînd o vedeam, totuși, vorbeam monosilabic și eram posac, *acest* fel de tăcere nu existase niciodată între noi. Odată și-a pierdut într-atîta cumpătul încît mi-a spus: „De cînd a murit omul cărților, el a intrat în tine și tu ești ca el. Asta e, probabil, felul tău de a-l jeli.“ Avea infinit de multă răbdare cu mine, i-am luat în nume de rău senzația de ușurare în legătură cu acea moarte în flăcări și cînd a spus o dată: „Ce păcat că Therese nu este o văduvă indiană, în acest caz ar fi trebuit și ea să se arunce în foc“, am parat

cu iritare: „El avea aparţinători mai buni decît nevastă-sa, aceştia erau cărţile, ele au ştiut ce se cuvine şi au ars împreună cu el."

De atunci se temea că într-o noapte sau dimineaţă aş putea apărea deodată cu vestea de care se temea mai mult decît de orice: că m-am răzgîndit, ultimul capitol nu e valabil, şi aşa e scris într-un stil diferit de restul romanului, şi că l-am *anulat*. Kant s-a reîntors la viaţă. Totul se reia de la început, de fapt ca un al doilea volum al aceluiaşi roman şi aş mai avea cu asta de lucru cel puţin un an întreg.

S-a speriat foarte tare în această dimineaţă, cînd am trezit-o din somn cu Büchner. „Te miră că vin atît de devreme? Asta nu s-a mai întîmplat niciodată!" „Nu", spuse ea, „te-am aşteptat", meditînd cu disperare cum m-ar putea abate de la o continuare a romanului.

Am început imediat cu Büchner. Dacă-l cunoaşte, oare, pe *Wozzeck?* Desigur că-l cunoaşte. Cine nu-l cunoaşte? A spus-o cu nerăbdare, aşteptîndu-se la tot ce putea fi mai rău, la catastrofa propriu-zisă de care mă credea în stare. Tonul răspunsului ei avea ceva dispreţuitor — m-am simţit jignit pentru Büchner.

„Şi asta nu înseamnă nimic pentru tine?" am spus-o ameninţător şi supărat, ea a observat îndată cum stăteau lucrurile.

„Cine? Eu? Asta nu înseamnă nimic pentru mine? Eu o consider una din cele mai mari drame ale literaturii germane."

Nu-mi venea să-mi cred urechilor şi am replicat ceva fără nici o importanţă: „E doar un fragment!"

„Fragment! Fragment! Tu numeşti asta fragment? Ceea ce lipseşte de aici e mai valoros decît ceea ce e prezent în cele mai bune drame. Ţi-ai dori cît mai multe asemenea fragmente."

„Nu mi-ai spus niciodată un cuvînt despre asta. Îl cunoşti de mult pe Büchner?"

„Mai de mult decît pe tine. L-am citit de timpuriu. În aceeaşi perioadă în care mi-au căzut în mînă Jurnalele lui Hebbel şi Lichtenberg[5]."

„Dar ai tăcut. De atîtea ori mi-ai arătat pasaje din Hebbel şi Lichtenberg. În legătură cu Wozzeck ai tăcut. De ce, oare? De ce?"

„Ba chiar l-am ascuns. Volumul de Büchner nu l-ai fi putut găsi la mine."

„L-am citit toată noaptea. L-am citit pe *Wozzeck* de mai multe ori, de la început. N-am vrut să cred că există aşa ceva. Nici acum nu cred. Am venit la tine să te ocărăsc. La început m-am gîndit că, probabil, nu-l cunoşti. Dar apoi mi s-a părut aproape imposibil. Cît ar valora toată dragostea ta pentru literatură dacă n-ai cunoaşte această dramă? Desigur că o cunoşti. Dar ai ascuns-o de mine. De şase ani discutăm despre lucruri minunate. Numele lui Büchner nu l-ai rostit însă nici măcar *o dată* în faţa mea. Şi acum, îmi spui că ai ascuns volumul de mine. Aşa ceva nu-i posibil. Cunosc fiecare colţişor al camerei tale. Demonstrează-mi! Arată-mi volumul! Unde l-ai ascuns? E un volum mare, galben. Cum l-ai putut ascunde?"

„Nu-i nici mare, nici galben. E o ediție de buzunar. Acum trebuie să-l vezi cu propriii tăi ochi."

Deschise dulapul cu cărțile ei preferate. Mi-am amintit de clipa cînd mi-l arătase pentru prima dată. Îl cunoșteam mai bine decît propriile-mi buzunare. Aici să fi fost ascuns Büchner? A scos cîteva volume Victor Hugo. În spate, chiar lîngă perete, se afla Büchner, în ediția Insel. Ținea în mînă volumul, nu-mi convenea să-l văd în acest format redus, mai aveam în față literele mari de astă noapte și în această mărime voiam să le am mereu în fața ochilor.

„Ai mai ascuns și alte cărți de mine?"

„Nu, asta-i singura. Știam că n-o să-l scoți pe Victor Hugo, că, oricum, nu-l citești; în spatele lui, Büchner era în siguranță. El a tradus, de fapt, și două drame din Victor Hugo."

Atît mi-a arătat, m-am supărat și i-am dat volumul înapoi.

„Dar de ce? De ce l-ai ascuns de mine?"

„Bucură-te că nu l-ai cunoscut. Crezi c-ai mai fi putut scrie ceva? El este *cel mai modern* dintre toți scriitorii. Ar putea fi contemporan, numai că nimeni nu-i ca el. Nu ți-l poți lua drept model. Te poți doar rușina și spune: „De ce scriu, de fapt? Atunci nu poți decît să-ți ții gura. Nu voiam să-ți ții gura. Eu cred în tine."

„În ciuda faptului că există Büchner?"

„Despre asta nu vreau să vorbesc acum. Trebuie să existe lucruri de neatins. Dar acest inegalabil nu trebuie să te strivească. Acum ai terminat romanul. Acum citește altceva. Mai există un fragment de el, o povestire: *Lenz.* Citește-o numaidecît!"

M-am așezat și am citit, fără să scot un cuvînt, minunata bucată în proză. După noaptea cu *Wozzeck,* acum, dis-de-dimineață, cu *Lenz,* fără să dorm măcar o clipă între timp. Atunci mi s-a prăbușit romanul de care fusesem atît de mîndru, s-a prefăcut în praf și pulbere.

A fost o lovitură puternică, dar era bine că s-a întîmplat așa. După capitolele din *Kant în flăcări,* pe care le auzise integral, Veza mă considera un mare dramaturg. Trăise cu teama că nu voi mai putea ieși din labirintul romanului. Ea a simțit cît de adînc mă implicasem în el și cît de mult mă solicitase. Fie că era acest roman, fie că era altul care începea acum, mi-a recunoscut înclinația fatală spre teme care se întindeau de-a lungul anilor. Mai aveam în minte proiectele pentru acea serie de romane din *Comédie Humaine a nebunilor,* de care-i vorbisem adesea. Vederea spre Steinhof, care o impresionase inițial, nu-i mai plăcea acum de multă vreme. Avea senzația că fascinația exercitată asupra mea de cei obsedați sau handicapați se accentuase prin scrierea romanului. Și prietenia cu Thomas Marek[6] o neliniștea. Adeziunea mea la el era puternică și agresivă, iar o dată, cînd am afirmat că paraliticul e mai important decît mulți dintre oamenii care mergeau pe propriile lor picioare, nemulțumiți și nepăsători, m-a contrazis, ironizîndu-mi îngîmfarea.

Se temea cu-adevărat pentru mine și declarațiile de dragoste făcute tuturor celor care treceau drept nebuni în capitolul *O casă de nebuni* din

roman îi dădeau convingerea că depășisem limita periculoasă. Înclinația spre izolare, admirația pentru cei care erau cu totul altfel, dorința de a te desprinde definitiv de o omenire ticăloasă — toate acestea o preocupau în mod deosebit. Îi relatasem despre halucinațiile unor oameni pe care-i cunoșteam în așa fel, încît acestea păreau niște opere de artă desăvîrșite, străduindu-mă să urmăresc pas cu pas nașterea unor astfel de halucinații inventate de mine. Își exprimase adesea, și din motive estetice, nemulțumirea în legătură cu prezentarea prea *amănunțită* a maniei persecuției; eu obișnuiam atunci să-i explic că altfel nu se *poate,* deoarece aici contează fiecare amănunt, și cel mai mic pas. Combăteam prezentările mai vechi ale nebuniei în literatură și căutam să-i demonstrez cît erau de inexacte. Ea era de părere că ar fi posibil să prezinți asemenea stări succint, și prin asta, într-o formă paroxistică. M-am opus vehement: în asemenea cazuri, după părerea mea, este vorba doar de vanitatea, de împăunarea autorilor, nu de chestiunea în sine. Ar trebui să se înțeleagă, în sfîrșit, că nebunia nu e ceva de disprețuit, că e un fenomen plin de sensuri și legături proprii, al cărui unic mod de prezentare rămîne cel detaliat. Ea tăgădui și apără apoi, — faptul era împotriva firii ei și-l comitea doar din grijă pentru mine — clasificările dominante în psihiatrie, dovedind o slăbiciune deosebită pentru noțiunea de „sindrom maniaco-depresiv“, în timp ce cu „schizofrenia“, care pe atunci tindea să devină un cuvînt la modă, era ceva mai rezervată.

Intenția ei de a mă abate cu orice preț de la un asemenea roman îmi era bine cunoscută. Eram de o îndîrjire sălbatică în a nu mă lăsa influențat de nimeni, nici măcar de ea, arma mea fiind, după cum credeam, romanul cel reușit. Chiar dacă mă simțeam vinovat ca incendiator și suferеam cumplit din această vină, asta nu însemna nici o obiecție cu privire la valabilitatea romanului, de care eram ferm convins. Deși, după terminarea lui, totul mă mîna spre dramă și nu mi se pare deloc exclus ca după o perioadă de epuizare să mă fi îndreptat spre un nou roman, nu mai puțin voluminos, al cărui obiect să fi devenit iarăși o manie.

Acum, însă, decisive deveniră noaptea în care l-am asimilat pe *Wozzeck* și dimineața următoare cînd, într-o stare de surescitare epuizantă, m-a copleșit *Lenz.* Am găsit aici, pe puține pagini, tot ce se putea spune despre specificul dispoziției sufletești a lui Lenz, ar fi fost groaznic să ți-l închipui ca pe un roman detaliat. Aroganța și încăpățînarea îmi ieșiseră din minte. N-am mai scris alt roman și au trecut luni de zile pînă mi-am recîștigat încrederea în *Kant în flăcări.* Cînd depășisem acest stadiu, eram deja obsedat de *Nuntă*[7].

Afirmația că *Nunta* o datorez acelei impresii nocturne despre *Wozzeck* ar putea părea la prima vedere ca o insolență. Nu pot înlătura însă adevărul numai pentru a evita această impresie de aroganță. N-am voie să-l evit. Viziunile apocaliptice, pe care pînă atunci le înșirasem una lîngă alta, se aflau încă sub influența lui Karl Kraus. Tot ce se întîmpla, și se întîmpla întotdeauna tot ce era mai rău, se întîmpla fără motiv și

toate veneau deodată. Scriitorul înregistra și condamna. Condamna *din afară*, ținîndu-și biciul ridicat asupra tuturor scenelor apocaliptice. Biciul nu-i dădea liniște, făcîndu-l să ignore tot ce era în jurul lui, zăbovea doar atunci cînd avea ceva de biciuit și cum își termina de executat pedeapsa îl mîna mai departe. În fond, se petrecea mereu același lucru: oamenii cu preocupările lor cotidiene, pronunțînd cele mai banale propoziții, stăteau, fără a bănui ceva, la marginea prăpastiei. Venea apoi biciul și-i arunca înăuntru, era aceeași prăpastie în care se prăbușeau toți. N-aveau nici o scăpare. Căci vorbele lor nu se schimbau niciodată, erau întotdeauna pe măsura lor, iar cel care le judeca era mereu același, scriitorul cu biciul.

Prin *Wozzeck* am trăit un fenomen pentru care abia mai tîrziu am găsit un nume, cînd l-am denumit *autoînfierare*. Personajele care te impresionează cel mai mult (în afară de personajul principal) se prezintă singure. Doctorul sau tamburul-major se exteriorizează. Ei atacă, dar într-un mod atît de diferit, încît eziți puțin să folosești pentru amîndoi același cuvînt „atac". E totuși un atac, pentru că asupra lui Wozzeck acționează ca atare. Cuvintele lor inconfundabile se îndreaptă asupra lui și au cele mai grave urmări. Dar le au doar întrucît îl reprezintă pe vorbitor, care-l rănește pe celălalt într-un fel de neuitat și după care l-ai recunoaște mereu și oriunde.

Personajele, cum am spus, se prezintă singure. Nu sînt mînate de nimeni cu biciul. De parcă ar fi lucrul cel mai natural din lume, ele se autoînfierează, văzînd în asta mai mult un lux decît o pedeapsă. Ele sînt întotdeauna prezente, înainte să se fi pronunțat o sentință morală asupra lor. Te gîndești, desigur, cu groază la ele, o groază amestecată cu simpatie, pentru că ele se prezintă fără să bănuiască ce repulsie îți trezesc. E un fel de nevinovăție în autoînfierare, nu s-a țesut încă o plasă juridică pentru ele, dar dacă asta s-ar întîmpla vreodată, atunci ar fi azvîrlită asupra lor; însă nici o acuzație, nici chiar a celui mai mare autor satiric, n-ar putea fi așa de puternică precum autopedepsirea, deoarece ea cuprinde și spațiul de existență al omului, ritmul său, teama și trăsăturile respirației sale.

Bineînțeles că le îngădui cu seriozitate să spună convinși cuvîntul „eu" pe care satiricul pur nu-l permite cu adevărat decît sieși. Vitalitatea acestui „eu" nemijlocit și lipsit de constrîngeri este incomensurabilă. El spune mai mult despre sine decît orice judecător. Pentru cel ce judecă, cele mai multe lucruri se află la persoana a treia; este uzurpată chiar și adresarea directă în care se spun chestiunile cele mai grave. Abia atunci cînd judecătorul cade în „eul" său, e prezent în toată grozăvia faptelor comise, doar atunci devine el însuși personaj și se prezintă, el, care judecă, fără să-și dea seama de *propria*-i autoînfierare.

Căpitanul, doctorul, stridentul tambur-major își fac apariția ca de la sine. Nimeni nu le-a împrumutat vocea. Ei vorbesc și lovesc prin ei înșiși, avînd mereu aceeași țintă: *Wozzeck*, apoi reapar și lovesc iar în el. El este de folos tuturor, aflîndu-se în centru; aceștia n-ar exista fără el,

nici ei nu-și dau seama de asta; s-ar putea merge mai departe și afirma că-i molipsește cu nevinovăția sa pe cei care-l chinuiesc. Ei nu pot fi altfel decît sînt, aceasta este esența autoînfierării, ea ne mijlocește această impresie. Forța acestor personaje, a tuturor personajelor, este nevinovăția lor. Să-l urăști pe căpitan, să-l urăști pe doctor pentru că ar putea fi altfel dacă ar dori? Să speri într-o convertire a lor? Să fie drama o școală misionară, pe care asemenea figuri o frecventează atîta timp cît nu pot fi concepute altfel? Satiricul așteaptă de la oameni să se schimbe. Îi biciuiește ca și cînd ar fi elevi de școală. Îi pregătește pentru instanțe morale, în fața cărora vor trebui cîndva să dea socoteală. El știe chiar și cum ar arăta ei într-o variantă mai bună. Care este sorgintea acestei siguranțe de neclintit? Dacă n-ar avea-o, n-ar putea începe să scrie. Începe prin aceea că el este netemător ca un Dumnezeu. Fără s-o spună deschis, îl reprezintă pe Dumnezeu și se simte bine în această ipostază. Nu-și pierde nici o clipă cu gîndul că poate nu-i chiar Dumnezeu. Întrucît această instanță supremă există, ea generează putere de reprezentare, trebuie doar să pui stăpînire pe ea.

Există, însă, o cu totul altă atitudine care preamărește creaturile și nu pe Dumnezeu, care se interesează de ele împotriva lui Dumnezeu, care merge, probabil, atît de departe încît face întru totul abstracție de el. Ea le vede imuabilitatea, deși le-ar dori altfel. Cu ură și cu pedepse nu te apropii de oameni. Ei se acuză, prezentîndu-se așa cum sînt, dar este vorba de autoacuzare și nu de acuzarea altuia. Dreptatea scriitorului nu poate consta în a-i condamna. El îl poate inventa pe cel care este victima oamenilor, dîndu-le în vileag urmele asemenea unor amprente digitale. Lumea mișună de asemenea victime, dar lucrul cel mai greu pare a fi să concepi un personaj și să-l pui să vorbească astfel încît urmele să poată fi recunoscute și, totuși, să nu se prefacă în acuze. Wozzeck este acest personaj și noi percepem instantaneu ce se comite asupra lui și nu putem adăuga nici un cuvînt acuzator. La el urmele autostigmatizării pot fi recunoscute. Cei care l-au biciuit sînt prezenți și, în timp ce viața lui se sfîrșește, *a lor* continuă. Fragmentul nu ne prezintă sfîrșitul lui Wozzeck, ne prezintă doar ceea ce *face*, autostigmatizarea *sa* după autostigmatizările celorlalți.

OCHI ȘI RESPIRAȚIE

Relația mea cu Hermann Broch a fost, mai mult decît în mod obișnuit, determinată de ocazia primei noastre întîlniri. Trebuia să citesc drama *Nuntă* la Maria Lazar, o scriitoare vieneză pe care o cunoșteam amîndoi, independent unul de altul. Au fost invitați cîțiva musafiri. Printre ei se afla Ernst Fischer[8] și soția sa, Ruth, nu mai știu cine au fost ceilalți. Broch acceptase invitația, era așteptat, întîrziase. Voiam să încep

deja, cînd a sosit și el în ultima clipă, împreună cu Brody, editorul său. Timpul nu ne-a permis decît o scurtă prezentare; am început cu lectura *Nunții* înainte să fi discutat ceva împreună.

Maria Lazar îi povestise lui Broch cît de mult am admirat *Somnambulii,* carte pe care o citisem în vara acelui an, 1932. El nu cunoștea nimic din ceea ce scrisesem; deoarece nu mi se tipărise nimic, nici nu putea cunoaște ceva scris de mine. El era pentru mine, după impresia *Somnambulilor,* și mai ales a lui *Huguenau*[9], un mare scriitor, eu pentru el un tînăr care-l admira. Să fi fost pe la mijlocul lui octombrie, cu șapte sau opt luni în urmă, cînd am terminat *Nuntă.* Citisem această piesă unor prieteni, erau prieteni care așteptau ceva de la mine și numărul lor n-a fost niciodată mai mare ca acum.

Lui Broch însă, și despre el este vorba aici, i-a fost dat să audă în întregime *Nuntă,* înainte de a fi aflat ceva despre mine. Am citit bucata cu pasiune, personajele erau strict delimitate unele de altele prin măștile lor acustice. În această privință nu s-a schimbat nimic de-a lungul deceniilor. Trecuseră mai mult de două ore și eu citeam întruna. Era o atmosferă densă, în afară de Veza și de mine mai erau prezenți poate o duzină de oameni, dar prezența lor era atît de masivă, încît o simțeai pretutindeni la dimensiuni înzecite. Îl vedeam bine pe Broch în fața mea, m-a impresionat felul cum ședea. Capul său de pasăre părea puțin căzut între umeri. În timpul scenei cu intendentul casei, ultima din prolog, care mi-a devenit cea mai scumpă din toată piesa, i-am observat ochii. Propoziția rostită de muribunda Kokosch: „Măi bărbate, trebuie să-ți spun ceva“, pe care încerca s-o pronunțe mereu, dar nu reușea s-o termine, reprezintă pentru mine clipa întîlnirii cu ochii lui Broch. Dacă ochii ar putea respira, atunci ei și-ar fi ținut răsuflarea. Ei așteptau ca propoziția să fie rostită pînă la capăt și această stagnare și zăbovire era pătrunsă de cuvintele lui Kokosch din Samson. Era o dublă lectură și, la dialogul care în realitate nu era un dialog, căci Kokosch nu asculta de cuvintele muribundei, se adăugase unul interior, între ochii lui Broch ațintiți asupra muribundei și mine, care se suprapunea mereu pe cuvintele ei, lăsîndu-se întrerupt doar de cuvintele din Biblie, în lectura intendentului casei.

Asta a fost situația în prima jumătate de oră a lecturii mele. A urmat apoi *Nunta* propriu-zisă și ea a debutat cu o crasă lipsă de pudoare, de care pe atunci nici măcar nu mă rușinam, deoarece o uram atît de mult. Poate că nu eram pe deplin lămurit de adevărata natură a acestor scene dezgustătoare. O sursă a lor era Karl Kraus, dar s-a mai adăugat ceva: George Grosz, a cărui mapă *Ecce Homo* o admirasem și detestasem. Cele mai multe lucruri erau auzite dinainte.

Cînd am citit partea mijlocie a *Nunții,* cam deșănțată, n-am fost deloc atent la cei din jur. Senzația că plutești deasupra unor propoziții groaznice, vulgare, de care te detașezi tot mai mult, care te umflă ca pe un dirijabil, încît să zbori susținut de ele, sau poate ca un șaman, era

caracteristică acestui fel de obsesie, însă pe atunci nu eram conștient de asta.

Dar în seara aceasta a fost altfel. În timpul lecturii părții mijlocii, am simțit prezența lui Broch. Tăcerea lui era mai penetrantă decît a celorlalți. Se stăpînea, așa cum faci atunci cînd îți reții răsuflarea, nu știam exact de unde venea, dar simțeam că era în legătură cu respirația și cred că eram convins că el respira altfel decît toți ceilalți. Zgomotului îngrozitor produs de personajele mele i se opunea liniștea lui. Ea avea ceva palpabil, era provocată de el, era o liniște care se *crea*, astăzi știu că era în legătură cu felul său de a respira.

În partea a treia a piesei, în prăbușirea propriu-zisă și dansul morții, n-am mai simțit nimic în jurul meu. Efortul prea mare m-a istovit, eram atît de prins de ritm, factorul hotărîtor aici, încît n-aș fi putut spune ce se întîmpla cu unul sau cu altul din auditori, iar cînd am terminat, n-am mai știut nici măcar că Broch era acolo. Cu *timpul* se întîmplase ceva pe parcurs și probabil că eu am ajuns din nou acolo unde era așteptat să ajungă. Se exterioriză, totuși, și spuse: dacă ar fi cunoscut *Nunta,* nu și-ar mai fi scris piesa. (Se pare că pe atunci era ocupat tocmai cu scrierea unei piese, poate aceeași care a fost jucată mai tîrziu la Zürich.)

Apoi a spus ceva ce nu pot reda aici, deși trăda multă înțelegere în privința genezei piesei. Fără să-l cunosc, știam că era zguduit, că era într-adevăr afectat. Brody, editorul său, avea pentru orice situație un rînjet curtenitor, care-mi displăcea profund. Nimic nu s-a întîmplat cu el, poate că se supărase pe atacul furios asupra burgheziei, nu dorea să i se observe acest lucru, ascunzîndu-l în spatele amabilității. Poate că era întotdeauna așa, poate că nici nu putea fi zguduit, nu pot spune ce-l lega cu-adevărat de Broch, pentru că, fără îndoială, erau prieteni.

Cei doi n-au rămas mult, erau așteptați din nou în altă parte. Deși venise împreună cu editorul său, lucru ce lăsa impresia unui fel de conștiință de sine, la sfîrșitul *Nunții* Broch mi-a apărut ca un om istovit. Era o istovire foarte frumoasă, una care depindea de evenimente, relații, oscilații între oameni, premisa ei fiind sensibilitatea. Majorității i s-o fi părut că e o slăbiciune, *eu* am dreptul s-o numesc așa, pentru că eu simt o asemenea slăbiciune a conștiinței de sine ca pe un privilegiu, ba chiar ca pe o virtute. Însă, dacă oameni din mediul comercial, în care trăise el, sau dintr-o formă de existență asemănătoare folosesc azi în legătură cu el cuvîntul „slăbiciune“, îmi vine să-i plesnesc peste gură.

Nu-mi vine ușor să mă ocup de Broch, căci n-aș dori să-l nedreptățesc. La asta mă îndeamnă așteptarea cu care m-am apropiat de el, afecțiunea furtunoasă încă de la început și de care el a încercat să scape, orbirea cu care voiam să găsesc perfect la el totul, frumusețea ochiului său în care toate celelalte îmi apăreau mai degrabă ca un calcul: Ce *nu* mi se părea, oare, sublim la el și cît de naiv și nesocotit îmi dădeam frîu liber, aproape obsesiv, fără a-mi ascunde imensa ignoranță! Chiar dacă realmente eram deschis și însetat de știință, această sete de știință nu dăduse încă roade. Învățasem, dacă încerc să mă apreciez azi, destul de

puțin și mai ales nimic din ceea ce alcătuia adevărata lui știință: filozofia contemporană. Biblioteca sa era prin excelență de filozofie, spre deosebire de mine, el nu se dădea înapoi de la lumea noțiunilor, el i se dăruia precum alții localurilor de noapte.

Era primul „ins slab“ pe care-l întîlneam, nu-l interesau nici victoria, nici biruința și nicidecum lauda. Detesta din adîncul sufletului trîmbițarea marilor intenții, în timp ce la mine tot a doua propoziție suna: „Despre asta scriu o carte.“ Nu puteam enunța nici un gînd, poate nici o observație, fără a spune imediat: „Despre asta scriu o carte.“ De fapt, nu era doar pură lăudăroșenie, pentru că scrisesem o carte vastă, *Kant în flăcări*, ea se afla în manuscris, și o alta, care-mi era mult mai importantă, despre masă, mi-o propusesem ca operă a vieții, din ea nu existau decît niște trăiri foarte adînci și o lectură întinsă, avidă, despre care credeam că e în legătură cu „masele“, dar care, de fapt, se referea în egală măsură la „tot“, nu numai la mase. Viața mea era îndreptată spre o operă mare, o luam atît de în serios, încît, fără să șovăi, eram în stare să spun: „Dar asta va dura decenii.“ Dorința de a include totul în intențiile și planurile mele, acest atotcuprinzător inepuizabil trebuie să fi fost simțit de Broch ca o pasiune și ca ceva adevărat. Ceea ce îi repugna era un fel de fanatism religios îngrozitor, care condiționa însănătoșirea oamenilor de o corecție, în al cărei organ executiv mă instituisem fără rezerve. Asta o învățasem de la Karl Kraus, pe care, în mod *conștient*, n-aș fi îndrăznit să-l imit niciodată, de la care însă pătrunsese în mine infinit de mult, mai ales în perioada în care am scris *Nunta*, în iarna lui 1931/32: turbarea sa.

Cu această turbare, pe care prin *Nuntă* ajunsesem să o împărtășesc, mă prezentam lui Broch cu lectura piesei. Cu asta l-am dat gata, dar a fost singurul lucru cu care l-am dat gata vreodată; restul, cum s-a văzut, îl adopta în acel mod pe care l-am înțeles mult mai tîrziu, abia după moartea sa: dezvoltarea unor compulsiuni de care, altfel, nu se putea apăra.

Broch ceda mereu, el înregistra doar cedînd. Acesta nu era un proces complicat, era însăși firea sa și cred că l-am intuit bine afirmînd că acest fapt trebuie pus în legătură cu respirația sa. Printre numeroasele lucruri înregistrate, existau, uneori, și unele care erau prea violente pentru a putea fi păstrate în liniște. Astfel de lucruri supărătoare, simțite de el ca niște lovituri penibile, pe care le dezaproba din punct de vedere moral, au devenit apoi, mai devreme sau mai tîrziu, propriile sale inițiative. Mai tîrziu, ca emigrant în America, hotărît să se ocupe de psihologia maselor, nu uitase cu siguranță discuțiile noastre pe această temă. Dar conținutul celor afirmate de mine, substanța lor propriu-zisă, nu-l atinsese în nici un fel. *Neștiința* vorbitorului, ale cărui cuvinte nu fuseseră nuanțate de nici una din terminologiile filozofice dominante, l-a făcut să ignore întru totul conținutul celor spuse, chiar dacă acestea aveau specificul lor. Ceea ce-l afecta era *forța* intenției, pretenția la o nouă învățătură care se va impune odată și, deși ea nici nu exista încă

decît în niște principii lamentabile, el o simțea ca pe o *poruncă,* de care se lăsa pătruns, ca și cînd i-ar fi fost adresată lui. Începînd să vorbesc, în prezența lui, despre ceea ce intenționam, reținea din tot: „Fă-o!" Nu-și dădea însă imediat seama cît de mult fusese constrîns și mă părăsea cu germenele unei misiuni, care înflorea mai tîrziu într-un mediu nou, dar nu dădea roade.

Anticipez mult, încurcînd astfel linia clară a relației noastre, dar acum, după atîtea decenii, e la fel de necesar să văd și ce s-a petrecut cu-adevărat pe-atunci între noi, fără ca vreunul dintre noi să știe, nici chiar el. În drumurile sale grăbite, Broch venea destul de des la noi în Ferdinandstraße. Îl vedeam ca pe o pasăre mare, frumoasă, dar cu aripile retezate. Părea că-și amintește de un timp cînd încă mai putea zbura. Nu depășise niciodată ceea ce se întîmplase cu el. Mi-ar fi făcut plăcere să-l întreb despre acest lucru. Felul său reținut te deruta, poate că nu-i displăcea să vorbească despre sine. Dar el gîndea înainte de a vorbi; mărturisiri fluente, ca la cei mai mulți oameni pe care-i cunoșteam la Viena, nu erau de așteptat din partea lui. Nu s-ar fi menajat, înclina să se acuze, nici vorbă de automulțumire, părea nesigur, dar era, cred eu, o nesiguranță *dobîndită.* Felul meu hotărît de a vorbi îl irita, dar era prea amabil s-o arate. Observam acest lucru și rămîneam adesea rușinat după ce pleca. Îmi făceam reproșuri că nu mă agrea, așa aveam eu impresia. I-ar fi plăcut să facă din mine un ins care se îndoiește de sine, poate că voia să mă educe, cu prudență, în acest sens, dar n-a reușit cîtuși de puțin. Îl situam undeva foarte sus, mă cucerise prin *Somnambulii,* pentru că demonstra aici ceva de care eu nu eram capabil. Nu mă interesase niciodată crearea atmosferei în literatură, o simțeam ca pe o chestiune ce ține de pictură. Dar acum o întîlneai la Broch într-un fel care te sensibiliza. O admiram cum admiram tot ce-mi era refuzat. Nu mă abătea de la planurile mele, dar era minunat să constați că există cu totul altceva, care-și avea propria-i valabilitate, eliberîndu-te de tine însuți în timpul lecturii. Asemenea prefaceri de lectură sînt indispensabile pentru un scriitor. El se regăsește cu-adevărat doar atunci cînd a fost îndepărtat cu putere de altii.

Îndată ce i se tipărea ceva, Broch venea la noi în Ferdinandstraße. De o importanță deosebită pentru el era ce-i apărea în *Frankfurter*[10] sau în *Neue Rundschau*[11]. Nu mi-ar fi trecut prin minte să mă gîndesc că părerea mea prezintă importanță pentru el. Cît de mult simțea nevoia unei aprobări, mi-am dat seama abia mai tîrziu, cînd, la cîțiva ani de la moartea sa, i s-au publicat scrisorile. Cu toate că îl irita felul meu *impunător* de a vorbi, accepta cu plăcere și cita, chiar și în scrisori către alții, certitudinea unei afirmații referitoare la el.

Pentru graba drumurilor lui Broch aveam pe atunci o explicație aproape mitică: el, pasărea cea mare, n-a depășit niciodată faptul că-i fuseseră tăiate aripile. Nu se mai înălța dincolo de *acea* atmosferă ce se întinde deasupra tuturor oamenilor. Dar, în locul ei, își asigura posibilitatea de a respira printre oameni. Alți scriitori colecționau oameni, el

colecționa aerul respirației din jurul lor, pe care îl avuseseră în plămîni și pe care îl expiraseră. Din acest aer păstrat, trăgea concluzii asupra naturii lor, el caracteriza oamenii prin propria lor respirație. Asta mi s-a părut ceva complet nou, ceva ce nu întîlnisem niciodată. Știam că există scriitori conduși de vizual și alții de acustic. Că ar putea exista unul care ar putea fi caracterizat după felul respirației sale, la asta nu m-aș fi gîndit niciodată pînă atunci.

Era foarte retras și lăsa impresia de nesiguranță. Oriunde i-ar fi căzut privirea, el absorbea totul, dar ritmul acestei absorbții nu era de înghițire, ci de inspirație. El nu modifica nimic, totul rămînea cum era, neschimbat, și-i imprima mediului înconjurător strălucirea aerului său. Părea să înregistreze cele mai diverse lucruri pentru a le păstra. Era sceptic față de discursurile furtunoase și, oricît de binevoitoare se anunțau, în spatele lor el adulmeca ceva rău. Dincolo de bine și rău nu exista pentru el *nimic* și faptul că adera de îndată la o atitudine responsabilă și nu se rușina de ea m-a cîștigat de partea lui. Ea se trăda și în discreția verdictelor sale, în ceea ce am numit deja de la început „reținerea" sa.

Îmi explicam această „reținere" — și anume faptul că multă vreme nu spunea nimic, deși se vedea cît de mult gîndea — prin aceea că nu voia să supere pe nimeni. Îi era penibil să se ocupe de avantaje proprii. Știam că provenea dintr-o familie de industriași, tatăl lui fusese posesorul torcătoriei din Teesdorf. Broch, care de fapt voia să devină matematician, lucrase în această torcătorie împotriva voinței sale. Cînd a murit tatăl său, a trebuit s-o preia în întregime, nu pentru el, ci pentru că mai existau de întreținut o mamă și alți membri ai familiei. Și-a făcut studiile dintr-un fel de încăpățînare; a studiat tîrziu și filozofia și, cînd l-am cunoscut eu, frecventa seminarul de filozofie al Universității din Viena, vorbind despre asta ca despre ceva foarte serios. Am simțit la el aceeași reacție față de originea comercială ca și la mine: și anume o repulsie profundă, care-l făcea să uzeze de toate mijloacele pentru a se apăra. Deoarece, ca om matur, a trebuit să se ocupe atîta vreme de fabrica moștenită, avea nevoie de un antidot deosebit de puternic. În înclinațiile sale se orienta după științele exacte și nu se sustrăgea niciodată influenței lor academice. Mi-l închipuiam pe acest om cu un spirit foarte ascuțit ca student. Dacă era atît de înțelept încît să rămînă nesigur, atunci ce siguranță găsea în seminarii? Îl interesa dialogul, dar se comporta ca și cînd învățăcelul ar fi fost întotdeauna el și, pentru că presupuneam că în cele mai multe cazuri nu putea fi, deoarece sărea în ochi că el trebuie să știe mai mult decît partenerii de discuție, credeam că din bunătate sufletească nu *umilea* pe nimeni.

La Café Museum am cunoscut-o pe Ea von Allesch, care era prietena lui Broch. Îl întîlnisem singur în altă parte. Mi-a spus că își dăduse întîlnire cu Ea și că i-a promis să mă ducă și pe mine. Nu mi se părea a fi întru totul liber, vorbea altfel ca de obicei și întîrziase *foarte* mult. „Ne așteaptă de mult", spuse el, și grăbi pasul, în cele din urmă părea că zboară prin ușa turnantă, trăgîndu-mă și pe mine după el în local.

„Am întîrziat“, spuse îndată, aproape cu devoțiune, înainte de a mă prezenta, mi-a rostit numele, adăugînd pe un ton obiectiv, care nu mai trăda nici o îngrijorare, „și ea este Ea Allesch“.

Îl auzisem mai înainte rostindu-i numele de cîteva ori și ambele părți ale acestuia, „Allesch“, dar mai ales „Ea“, mi se păruseră curioase, ba chiar enigmatice. Nu l-am întrebat de unde venea acest „Ea“, nici mai tîrziu nu m-a interesat. Ea trebuie să fi avut vreo 50 de ani, nu mai era tînără, avea capul unui linx, dar din catifea, cu păr roșu. Era frumoasă și m-am gîndit, puțin contrariat, *cît* de frumoasă va fi fost în tinerețe. Vorbea încet și domol și cu toate acestea atît de pătrunzător încît, la început, îți inspira puțină teamă. Era ca și cînd și-ar fi înfipt ghearele pe neobservate. Îți făcea această impresie doar pentru că îl contrazicea pe Broch. Nu era de acord cu nici una din propozițiile lui. Ne-a întrebat unde întîrziasem, ea a crezut că nu mai venim, ne aștepta de o oră. Broch i-a explicat unde fusesem. Dar, deși m-a implicat și pe mine, de parcă prezența mea acolo ar fi trebuit să stea mărturie. Ea asculta ca și cum n-ar fi crezut nici un cuvînt. N-a protestat, dar nici n-a părut satisfăcută de explicație, după cîtva timp a revenit cu o propoziție în care își strecurase din nou îndoielile, ca pe niște fapte intrate în istorie, vrînd parcă să lase să se observe că le adaugă tuturor îndoielilor anterioare.

S-a înfiripat o discuție literară. Broch voia să-i distragă atenția de la impolitețea noastră, amintindu-i că îndată după lectura *Nunții* a venit la ea în Peregringasse și despre cum i-a vorbit, pe atunci, de piesă. Era ca și cînd el ar ruga-o să mă ia în serios. Ea n-a tăgăduit ce se întîmplase cu această ocazie, întorcînd imediat lucrurile împotriva lui. Spunea că era complet distrus și se plîngea că el nu era dramaturg, la ce bun a scris o piesă, mai bine ar fi retras-o de la teatrul din Zürich, unde se afla. După părerea ei, de cîtva timp Broch își închipuise că trebuie să scrie. Cine i-o fi băgat asta în cap? Probabil că o femeie. Suna foarte blînd, aproape lingușitor, dar nu era prezent nimeni pe care să-l lingușească și era nimicitor. Căci ea, adăugă apoi, i-a spus doar după scris că nu-i scriitor, ea în realitate e grafolog și e suficient să-i compari scrisul cu cel al lui Musil, pentru a ști că Broch nu-i scriitor.

Îmi era atît de penibil încît am profitat urgent de diversiunea cu Musil, întrebînd-o dacă îl cunoaște. Îl cunoaște de decenii, din vremea lui Allesch, ba chiar și mai demult, mai *demult* decît pe Broch. După părerea ei, *acela* e scriitor; tonul ei era total schimbat cînd a spus-o, iar cînd a mai și adăugat că Musil nu e atît de încîntat de Freud și că nu se lasă sedus ușor, am înțeles că animozitatea ei se îndrepta împotriva a tot ceea ce prețuia Broch, în timp ce Musil rămînea pentru ea intact. Îl văzuse adesea în timpul căsătoriei ei cu Allesch, care era prietenul cel mai vechi al lui Musil, îl mai vedea și acum uneori, la mult timp după desfacerea acelei căsătorii. Era mîndră de faptul că era grafolog și că avea o anumită poziție în psihologie. „Eu sînt Adler“[12], spuse ea, arătînd spre sine, „el e Freud“, arătînd spre Broch. Acesta era în-

tr-adevăr fascinat de Freud, într-un mod religios aş putea spune, prin asta nu înţeleg că devenise fanatic, ca atîţia alţii pe care-i cunoşteam pe atunci, ci că era pătruns de Freud ca de o învăţătură mistică.

Lui Broch îi era specific faptul că nu-şi ascundea dificultăţile. El nu se prezenta ca o faţadă. Nu ştiu de ce mi-a făcut atît de repede cunoştinţă cu Ea. Doar a fost întotdeauna conştient de faptul că ea nu-l lăuda în faţa altora. Poate că voia să contrapună admiraţia mea refuzului ei categoric referitor la scrisul său, ceea ce pe atunci n-am înţeles. Abia treptat am aflat că Broch trecuse drept mecena: un industriaş pentru care lucrurile spirituale însemnau mai mult decît fabrica lui şi care avea totdeauna ceva în plus pentru artişti. Îşi păstrase nobleţea, dar în curînd avea să se simtă că nu mai era un om bogat. Nu se plîngea de neajunsuri, ci, mai degrabă, de lipsă de timp. Oricine îl cunoştea dorea să-l revadă din nou.

Te incita să vorbeşti despre tine însuţi, să te înfurii şi să nu mai vrei să încetezi. Asta era o dovadă a interesului deosebit pentru propria-ţi persoană, pentru intenţiile şi planurile ce le aveai, pentru marile proiecte. N-ai fi zis că acest interes era acordat *fiecărei* persoane, deşi acest lucru l-ai fi putut deduce din *Somnambulii*. În realitate erai fascinat de felul său de a asculta. Te desfătai în liniştea sa, nicăieri nu te loveai de piedici. Ai fi putut spune totul, el nu respingea nimic, te sfiai doar atîta timp cît nu spuseseşi ceva complet. În timp ce, altfel, în asemenea discuţii ajungi la un punct unde dintr-o dată îţi spui „Stai!", „Pînă aici, nici un pas mai departe!", deoarece renunţarea pe care ţi-ai fi dorit-o devine periculoasă — căci cum să te regăseşti şi cum să mai fii după aceea din nou singur? —, la Broch acest spaţiu şi această clipă nu exista niciodată, nimic nu striga „Stai!", niciunde nu te loveai de indicatoare de interdicţie sau de marcaje, mergeai împiedicat mai departe, mai repede, şi erai ca beat. E covîrşitor să simţi cîte lucruri ai de spus despre tine; cu cît îndrăzneşti mai mult şi cu cît te pierzi, cu atît mai mult ţi se dă după aceea, de sub pămînt ţîşnesc izvoarele fierbinţi, eşti un peisaj de gheizere.

Dar acest fel de răbufniri nu-mi era necunoscut, îl întîlnisem la alţii cu care am vorbit. Deosebirea consta în faptul că eu obişnuiam să reacţionez la ceea ce îmi spuneau alţii: trebuia să replic ceva, nu puteam tăcea şi, în ceea ce spuneam, luam atitudine, dădeam sentinţe, sfătuiam, lăsam să se simtă atracţie sau respingere. În această situaţie, Broch proceda exact invers: *tăcea*. Nu era o tăcere rece sau avidă de putere, cum se cunoştea din psihanaliză, unde se vorbeşte de oameni care erau la cheremul altora, fără putinţă de salvare, cărora nu le este îngăduit să-şi permită nici un sentiment pentru sau împotriva lor. Ascultatul lui Broch era întrerupt de mici respirări perceptibile, care-ţi dovedeau că fuseseşi nu numai auzit, ci şi *înregistrat*, ca şi cînd cu fiecare propoziţie rostită ai fi intrat într-o casă şi te-ai fi aşezat ceremonios. Micul zgomot al respiraţiei reprezenta onoarea pe care ţi-o făcea gazda: „Indiferent cine eşti, ce spui, intră, fii oaspetele meu, rămîi cît vrei, revino,

rămîi pentru totdeauna!“ Micile zgomote ale respirației erau un minimum de reacție; cuvinte și propoziții întregi ar fi însemnat o sentință și ar fi echivalat cu o luare de atitudine, înainte de a te fi prezentat în casa primitoare cu tot ceea ce îți aparținea. Privirea gazdei era îndreptată mereu asupra ta și concomitent asupra interiorului încăperilor în care te-a invitat. Deși capul său semăna cu cel al unei păsări mari, ochiul lui nu era îndreptat niciodată spre atac, spre capturarea prăzii. Privirea țintea o depărtare, care, de cele mai multe ori, includea și apropierea vizaviului, și ceea ce era înlăuntrul celui care privea, se afla la aceeași apropiere și depărtare.

Era o primire misterioasă cea pe care ți-o acorda, de dragul căreia te lăsai fascinat de Broch, și nu cunoșteam pe atunci nici un om care să nu fi tînjit după ea. Această primire nu avea nici un „semn“, nici o evaluare, la femei ea se transforma în dragoste.

ÎNCEPUTUL UNEI CONTRADICȚII

În decursul celor cinci ani și jumătate în care Broch a fost prezent în viața mea, mi-am dat seama doar treptat de ceea ce azi, fiind vorba de o amenințare radicală a tuturor formelor de viață, mi se pare de la sine înțeles: respirația în toată goliciunea ei. Adevăratul simț, simțul de bază prin care Broch percepea lumea, era respirația. Dacă alții trebuie să vadă sau să audă în permanență, refăcîndu-se și redobîndindu-și energia consumată doar noaptea în somn, Broch era în permanență sclavul propriei sale respirații, pe care nu și-o putea întrerupe; încerca s-o segmenteze prin mîrîieli abia perceptibile, numite de mine semnele de punctuație ale respirației sale. Am înțeles în curînd că nu putea scăpa de nimeni. N-am auzit niciodată un *nu* din gura lui. Îi venea mai ușor să scrie un *nu*, atunci cînd interlocutorul nu era de față și nu-i transmitea respirația lui.

Pe orice străin care l-ar fi putut opri și trage de mînecă pe stradă, Broch l-ar fi urmat fără nici o rezistență. Nu mai întîlnisem așa ceva, dar îmi închipuiam, întrebîndu-mă *pînă unde* l-ar fi urmat pe un asemenea străin: pînă într-o încăpere marcată de respirația acestuia. Ceea ce se numește în general curiozitate, avea la el o formă deosebită, care s-ar putea numi nesațul respirației. Faptul că delimitarea straturilor atmosferice, individualizarea lor, e ceva la care nu te gîndești, faptul că poți trăi o viață întreagă, fără să devii conștient de asta, l-am înțeles datorită lui. Orice ființă care respiră, deci absolut oricine, îl putea prinde pe Broch. *Supunerea* unui om de vîrsta sa, cu atîta experiență de viață, care Dumnezeu știe prin cîte trecuse, te uimea. Orice întîlnire era pentru el un pericol, căci nu i se mai putea sustrage. Pentru a se elibera, avea nevoie de oameni care-l așteptau în altă parte.

Își fixa puncte de reper răspîndite prin tot orașul, ele puteau fi situate la distanță destul de mare unele de altele. Cînd sosea undeva, de exemplu la Veza, în Ferdinandstraße, se îndrepta imediat spre telefon și suna la Ea Allesch: „Sînt la familia Canetti“, spunea el, „vin îndată“. Știa că era deja așteptat acolo și inventa un motiv imbatabil pentru telefonul său, motiv de suprafață, determinat de atitudinea dușmănoasă a lui Ea. Dar n-o suna numai pe Ea — chiar și atunci cînd venea direct de la ea și deci aceasta știa precis la cine plecase, o întreba pe Veza, care tocmai îl salutase: „Pot să dau un telefon?“, și atunci era altcineva pe care-l anunța unde se afla în momentul acela. Persoana la care suna îl aștepta întotdeauna și, fiindcă trebuia să se scuze pentru întîrzierea lui incorigibilă, acest lucru părea natural. Dar cred că ceea ce căuta să obțină în acest fel era, în realitate, cu totul altceva. Își asigura drumul ce îl ducea de la unul la altul. Se pregătea să îl parcurgă în grabă. Nu avea voie să fie reținut de nici un impediment, de nici un obstacol. Graba în care-l zăreai atunci cînd îl întîlneai întîmplător pe stradă era singurul său scut. Primul lucru ce ți-l spunea, și deși era în locul salutului, trăda amabilitate, era: „Sînt grăbit“. Își mișca brațele, aripile sale ciuntite, ca și cînd ar fi vrut să-și ia zborul, dădea de cîteva ori din ele și le lăsa apoi din nou în jos, descurajat. Atunci îl compătimeam, gîndindu-mă: săracul, ce păcat că nu poate zbura! În felul acesta, trebuie să alerge mereu! Era un dublu refugiu cel în care se afla: trebuia sa se desprindă de cei cu care tocmai fusese împreună, deoarece era așteptat, iar în drum trebuia să se ferească de toți cei pe care i-ar fi putut întîlni și care ar fi încercat să-l rețină. Mă uitam uneori după el cînd dispărea pe stradă: pelerina i se ridica în vînt ca niște aripi. Păreau a fi niște mișcări rapide, dar în realitate nu erau; capul de pasăre alături de pelerină dădeau impresia unui zbor întrerupt, ce nu părea însă niciodată nedemn sau dizgrațios, această imagine devenise un fel de deplasare naturală, care-i intrase în sînge.

Am vorbit, mai întîi, despre unicitatea lui Broch, despre ceea ce îl deosebea de toți oamenii pe care-i cunoșteam. Căci, făcînd abstracție de aceste misterioase procese respiratorii care-i marcau înfățișarea și reacțiile fizice, purtai cu el discuții care te preocupau și pe care adesea le-ai fi continuat cu plăcere. Mă atașasem de Broch cu aceeași inepuizabilă venerație, bombardîndu-l cu o adevărată avalanșă de păreri, convingeri, planuri, dar indiferent despre ce-i vorbeam, năvalnica impresie a *Nunții*, care acționase asupra lui mai mult de două ore, era de neșters. Această impresie s-a așternut peste tot ceea ce mi-a spus în anii următori, însă el era mult prea amabil ca să mă lase s-o observ. N-a spus nici un cuvînt din care să deduc că nu i-aș fi inspirat încredere.

Casa din *Nuntă* se prăbușise și toți se prăpădiseră. A recunoscut cu siguranță disperarea pe care mi-o produsese această piesă. Era disperarea multor oameni din perioada acelor ani, chiar a sa proprie. Faptul că ea se manifesta direct, fără menajamente, l-a pus pe gînduri, de parcă eu însumi aș fi o parte din ceea ce ne amenința pe toți. Nu cred că a

ajuns la o concluzie în această chestiune. Îl cunoscuse pe Karl Kraus înaintea mea, fiind cu 19 ani mai în vîrstă decît mine; acesta era mult mai violent decît mine și prezentase importanță pentru el. Chiar dacă venea arareori vorba despre el, nu-i rostea numele fără respect. În perioada în care frecventasem prelegerile lui Karl Kraus, nu l-am întîlnit acolo pe Broch niciodată. Un cap ca al său nu l-aș fi uitat. Probabil că ocolea prelegerile de cînd se dedicase propriei sale opere, probabil că nu le mai suporta atmosfera sufocantă. În acest caz, întîlnirea cu o operă ca *Nuntă,* marcată de temeri apocaliptice similare, ar fi trebuit să-l deranjeze. Astea sînt doar presupuneri, nu voi putea afirma niciodată care era mobilul ascuns al reacției de opoziție a lui Broch; erau probabil numai zgomotoasele mele strădanii de a-i intra în grații, de la care căuta să se sustragă, ca de la orice manifestare de simpatie.

Primele discuții avute cu el la Café Museum fuseseră fixate pentru prînz, dar nici el, nici eu, nu obișnuiam să mîncăm ceva. Erau discuții animate la care participa și el (tăcerea lui mi-a sărit în ochi abia mai tîrziu). Dar ele nu durau mult, poate o oră, întotdeauna cînd deveneau foarte interesante, cînd ți-ar fi făcut mare plăcere să le continui, se ridica deodată în picioare și spunea: „Trebuie să merg la doamna dr. Schaxl." Aceasta era psihanalista sa, frecventa de ani de zile ședințele de psihanaliză și, fiindcă aranja lucrurile în așa fel încît să ne vedem imediat înaintea lor, aveam impresia că mergea în fiecare zi la psihanaliză. Parcă m-ar fi lovit cu ceva în cap; cu cît îi vorbisem mai liber și mai deschis — fiecare propoziție de-a lui îmi sporea avîntul —, cu cît mai savante și mai sfredelitoare erau răspunsurile sale, cu atît mai profund simțeam ruptura, și pe deasupra mă simțeam și jignit auzind caraghiosul nume Schaxl.

Iată doi oameni antrenați într-o discuție, unul din ei era el, de ale cărui cuvinte îmi era dor, care scrisese o operă ca *Somnambulii,* el se ridica, se întrerupea în mijlocul propoziției și o lua din loc, pentru a vorbi iarăși, cum o făcea în fiecare zi, (așa credeam eu), cu o femeie care se numea Schaxl și care era psihanalistă. Am fost foarte mișcat și mă rușinam pentru el; abia îndrăzneam să-mi închipui că trebuia să se întindă pe o canapea, mărturisindu-i lucruri care pînă atunci nu-i fusese dat nici unui om să le audă, pe care, probabil, nici nu și le însemnase. Trebuia să-i fi cunoscut seriozitatea, demnitatea, frumusețea felului său de a ședea și de a asculta pentru a înțelege cît ți se părea de umilitor faptul că vorbea stînd întins, fără *a privi* în acest timp pe nimeni.

Dar, așa gîndesc azi, e foarte posibil ca Broch să fi încercat să se salveze de avalanșa cuvintelor mele, pentru că nici n-ar fi suportat o discuție mai lungă cu mine, fixînd intenționat întîlnirea noastră tocmai înainte de ședințele sale de psihanaliză.

Era atît de pătruns de Freud, încît nu se sfia să folosească termenii acestuia în sensul lor deplin și lipsit de ambiguitate, chiar într-o discuție serioasă și spontană. Avînd în vedere vastele sale lecturi filozofice, a trebuit să mă impresioneze, oricît de neplăcut mi-ar fi fost, deoarece

însemna că-l așeza pe Freud alături de Kant, pe care-l venera, de Spinoza și de Platon. Ceea ce devenise, în vorbirea vieneză de pe atunci, banalitatea banalităților, era situat pe același plan cu cuvintele care printr-o venerație de secole, și prin cea proprie, erau sfințite.

La cîteva săptămîni după ce ne cunoscuserăm, Broch m-a întrebat dacă n-aș avea chef să citesc din opera mea la Universitatea populară din Leopoldstadt. Spunea că el a citit de cîteva ori acolo și că m-ar introduce și pe mine cu plăcere. M-am simțit foarte onorat de această propunere și am acceptat-o. Organizatorul, dr. Schönwiese, fixase lectura pentru data de 23 ianuarie 1933. Încă de anul trecut îi dusesem lui Broch manuscrisul romanului *Kant în flăcări*. După cîteva săptămîni, era deja ianuarie, m-a rugat să-i fac o vizită în Gonzagagasse, unde locuia.

„Ce vreți să spuneți cu asta?"

Acestea au fost primele lui cuvinte, în timp ce, cu un gest imprecis, arăta spre manuscrisul romanului, aflat lîngă el pe masă. Am fost atît de mirat de întrebare, încît n-am fost în stare să-i răspund nimic. M-aș fi speriat la oricare altă întrebare. Cum să formulezi în cîteva propoziții ceea ce ai vrut să spui într-un roman? M-am bîlbîit, îndrugînd ceva abia inteligibil, fără prea mult sens, doar să mă aflu în treabă. El s-a scuzat și și-a retras întrebarea.

„Dacă ați ști, n-ați fi scris romanul. A fost o întrebare stupidă din partea mea."

Și-a dat seama că n-aș face nici o mărturisire pripită și a încercat să circumscrie treptat obiectul, excluzînd tot ceea ce nu putea intra în discuție ca intenție a acestei cărți.

„N-ați vrut să scrieți doar istoria unui nebun? Nu se poate să fi fost asta adevărata dumneavoastră intenție. Nu v-ați propus să creați nici o figură stranie de felul celor plăsmuite de E. T. A. Hoffmann sau E. A. Poe?

A fost de acord cu mine cînd am negat această întrebare. Am adus vorba de Gogol; deoarece sesizase grotescul figurilor din roman, a trebuit să mă refer la modelul care era, într-adevăr, un model.

„Am fost mai degrabă influențat de Gogol, trebuiau să fie caractere foarte exagerate, împinse la paroxism, caraghioase si groaznice în același timp, așa încît groaznicul și caraghiosul să rămînă indestructibil legate."

„Mă băgați deja în sperieți. Vreți să mă înspăimîntați?"

„Da. Totul în jurul nostru produce teamă. Nu mai există o limbă comună. Oamenii nu se mai înțeleg între ei. Cred că nici unul nu *vrea* să-l înțeleagă pe celălalt. La *Huguenau* al dumneavoastră m-a impresionat deosebit de mult faptul că oamenii sînt plasați în interiorul diferitelor sisteme valorice, că între ei nu-i posibilă o înțelegere. Huguenau e aproape o figură în accepțiunea mea. Asta nu se exprimă, de fapt, în limbajul lui. El mai poartă discuții cu alții. Dar există un document la sfîrșitul cărții, scrisoarea lui Huguenau cu dorința adresată văduvei Esch,

concepută în stilul lui propriu, într-un limbaj prin excelență comercial. Detașarea acestui om de toți ceilalți din roman este împinsă aici la limita extremă. Asta corespunde exact celor afirmate de mine. La fel am vrut să procedez și eu *totdeauna,* cu fiecare personaj și cu fiecare pasaj din roman."

„Dar atunci, aceștia nu mai sînt deloc oameni autentici. Se transformă în ceva abstract. Oamenii adevărați constau din multe lucruri. Ei au în sine porniri contradictorii care se combat. Redai oare o imagine veridică a lumii făcînd abstracție de aceasta? E permis să schimonosești într-atît creaturile, încît să nu mai semene cu oamenii?"

„Sînt *personaje.* Oamenii și personajele nu reprezintă același lucru. Primul roman a fost Don Quijote. Ce părere aveți de eroul principal? Vi se pare, oare, neverosimil pentru că e atît de extremist?"

„Asta a fost o altă epocă. Pe atunci, în perioada cînd mai erau la modă romanele cavalerești, era un personaj verosimil. Azi știm mai multe despre om. Există o psihologie modernă și ea afirmă despre om lucruri pe care nu le putem ignora așa, pur și simplu. Din punct de vedere spiritual, literatura trebuie să fie la înălțimea timpului. Dacă rămîne în urma timpului său, devine un fel de kitsch și servește anumitor scopuri situate *dincolo* de literatură și, prin urmare, nepermise.

„Asta ar însemna că Don Quijote nu ne mai spune nimic. Pentru mine, el nu este doar primul, ci continuă să fie și cel mai mare roman. Nu-i lipsește nimic, nici o idee modernă. Aș merge pînă acolo, încît să afirm că el *evită* anumite greșeli ale psihologiei moderne. Autorul nu-și propune aici o cercetare a omului, el nu vrea să arate tot ce se poate găsi, probabil, într-un singur om, ci creează anumite unități, pe care le delimitează precis și le pune față în față. Din această confruntare se naște mesajul său către oameni."

„Cu toate acestea, multe din lucrurile care ne preocupă și ne dau ghes nu ajung să fie exprimate."

„Desigur că nu. Lucruri care n-au existat pe atunci nu puteau fi exprimate. Dar astăzi pot fi create personaje noi și cine se pricepe să opereze cu ele exprimă lucrurile care ne preocupă azi."

„Trebuie să existe și în artă metode noi. În epoca lui Freud și Joyce nu poate rămîne totul cum a fost."

„Și eu cred că romanul trebuie să fie azi *altfel,* dar nu pentru că trăim în epoca lui Freud și Joyce. *Substanța* timpului e alta, ea poate fi redată numai prin personaje noi. Cu cît se deosebesc mai mult unele de altele, cu cît sînt concepute mai la extreme, cu atît mai mari sînt tensiunile dintre ele. Important este felul acestor tensiuni. Ele ne produc teamă, teama pe care o recunoaștem a fi cea proprie. Ele servesc *exersării* întru spaimă. Și în abordarea psihologică dăm de spaimă și luăm act de ea. Atunci se instituie mijloace noi, sau cel puțin aparent noi, care au menirea să ne elibereze."

„Asta-i imposibil. Ce ne-ar putea elibera de teamă? Ea poate fi probabil micșorată, asta-i tot. Ce ați realizat în romanul dumneavoastră,

precum și în *Nuntă*, e o intensificare a fricii. Îl confruntați pe om cu propria-i răutate, ca și cînd ați vrea să-l pedepsiți pentru asta. Știu că intenția dumneavoastră mai profundă e să-l siliți să se convertească. Te duce gîndul la o predică de pocăință. Dar dumneavoastră nu amenințați cu iadul, o demonstrați tocmai în viața de aici. Nu o prezentați obiectiv, pentru a o percepe mai exact, pentru a o cunoaște cu adevărat, ci o prezentați în așa fel, încît te pătrunde și te înfricoșează. Oare asta să fie misiunea scriitorului, de a *spori* teama lumii? Este aceasta o intenție umanitară?"

„Dumneavoastră aveți o altă metodă de a scrie romane. În structura romanului *Huguenau*, ați aplicat-o consecvent. Contrapuneți diferite sisteme valorice, bune și rele, așa încît ele se deosebesc unele de altele. În imediata apropiere a lumii comerciale a lui Huguenau se află lumea religioasă a fetei din Armata Salvării. Prin asta creați un echilibru și mai diminuați puțin din teama pe care o produceți prin figura lui Huguenau. Am fost pătruns de trilogia dumneavoastră, pe care am citit-o pe nerăsuflate, ea a creat în mine multe zone care s-au păstrat și care mai există în mine și azi, la o jumătate de an de la lectură. Pot afirma, fără îndoială, că prin aceasta mi-ați lărgit orizontul și m-ați îmbogățit. Dar m-ați și liniștit. Cunoașterea te liniștește. E permis ca singură cunoașterea să te liniștească?"

„Dumneavoastră sînteți pentru amplificarea neliniștii pînă la panică. În *Nuntă* lucrul acesta v-a reușit cu siguranță. După asta nu mai poate urma decît distrugerea și prăbușirea. *Doriți* această prăbușire? Se simte că doriți exact contrariul. Ați vrea să faceți ceva pentru a găsi o ieșire. Dar nu indicați nici una; în ambele opere, în *Nuntă* și în roman, terminați, fără milă și îndurare, prin distrugere. Aici merită atenție lipsa compromisurilor. Asta poate însemna, oare, că ați renunțat la speranță? Înseamnă oare că dumneavoastră înșivă nu găsiți ieșirea sau că vă îndoiți, în general, de o ieșire?"

„Dacă m-aș îndoi, dacă aș fi renunțat într-adevăr la speranță, atunci n-aș mai putea trăi. Nu, cred pur și simplu, că *știm* prea puțin. Vă place să vă referiți la psihologia modernă, mi se pare că sînteți mîndru de ea, pentru că ea a luat naștere, ca să zic așa, în mediul dumnevoastră intim, în acest spațiu deosebit al lumii vieneze. Aveți un fel de patriotism local pentru această psihologie. Aveți probabil impresia că ați fi putut-o inventa chiar dumneavoastră. Indiferent de postulatele ei, vă regăsiți pe loc în toate. Nu e nevoie cîtuși de puțin să căutați. Această psihologie mie mi se pare complet nesatisfăcătoare. Ea se ocupă de individ, în acest sens a și obținut rezultate; la ce nu se pricepe sînt masele și acesta este lucrul cel mai important despre care ar trebui să se știe ceva, deoarece toate forțele noi care iau naștere *azi* se alimentează din mase. Practic, oricine rîvnește la puterea politică știe cum să procedeze cu masele. Numai că cei ce văd că aceste operații duc direct la noul război mondial nu știu cum trebuie să acționeze asupra maselor, pentru a nu abuza de ele, spre nenorocirea noastră, a tuturor. Ar trebui găsite

aceste legi ale comportamentului maselor. Asta e problema cea mai importantă a zilelor noastre, în această știință nu există nici măcar jaloane."

„Nici nu pot exista. Aici totul e vag și incert. Sînteți pe un drum greșit. Nu puteți găsi legi pentru mase, pentru că ele nu există. Păcat de timpul pe care-l irosiți în acest scop. Mi-ați mărturisit de cîteva ori că aceasta este adevărata misiune a vieții dumneavoastră, că sînteți ferm hotărît să utilizați pentru aceasta ani, decenii, oa chiar și întreaga viață dacă e nevoie. Ar fi o viață irosită. Scrieți-vă mai bine dramele. Sînteți scriitor. Nu vă puteți consacra unei științe care nu există și nu va exista niciodată."

Acest dialog cu privire la studierea maselor l-am purtat de mai multe ori. După cum am spus mai înainte, Broch își menaja totdeauna partenerul de discuții, de parcă i-ar fi putut dăuna cu ceva dacă ar fi spus lucrurile prea categoric. La el conta, în primul rînd, felul interlocutorului, structura sa și premisele după care funcționa. Astfel că rareori ajungeai cu el la discuții *dure,* îi era imposibil să umilească pe cineva și tocmai de aceea evita să aibă prea multă dreptate.

Cu atît mai mult ieșeau în evidență rarele ocazii cînd lucrurile se petreceau fără menajamente. Era foarte pornit împotriva numelui eroului principal al romanului, care, în manuscrisul oferit spre lectură, se numea tot Kant. Îl irita și titlul *Kant în flăcări,* de parcă prin asta aș fi vrut să includ faptul că filozoful Kant ar fi fost o creatură rece, insensibilă, constrîns în această carte îngrozitoare să ia foc. În tot cazul, asta n-a spus-o, numai că folosirea acestui nume, prețuit de el în cel mai înalt grad, i se părea inadmisibilă. De aici și prima observație critică pe care mi-a făcut-o: „Trebuie să schimbați numele"; a rămas consecvent în această privință și, aproape de fiecare dată cînd ne întîlneam, mă întreba: „Ați schimbat numele?"

Nu l-a satisfăcut explicația mea că numele și titlul au fost totdeauna provizorii și că eram hotărît, chiar și înainte de a-l cunoaște pe el, să le schimb, în caz că voi publica romanul. Dar atunci mi-a spus nemulțumit: „De ce nu chiar acum? Schimbați-le mai bine în manuscris." Aici m-am opus, suna ca o poruncă venită din partea unui om care nu era nici pe departe potrivit pentru a da porunci. Voiam să mă cramponez cît mai mult posibil de titlul meu inițial, chiar dacă era provizoriu. În manuscris am lăsat totul așa cum a fost, așteptînd clipa cînd voi opera schimbarea de bunăvoie și nu obligat.

A doua chestiune asupra căreia insista Broch a fost cea amintită deja: imposibilitatea unei psihologii a maselor. Cu această părere nu m-a impresionat cîtuși de puțin și oricît de mult îl prețuiam ca scriitor și om, oricît de insistent și zadarnic mă străduiam să-i cîștig afecțiunea, nici prin vis nu mi-ar fi trecut să-i dau dreptate în această privință, doar așa, din respect. Din contră, tindeam să-l conving că s-ar putea descoperi lucruri cu totul noi, că ar exista corelații între ele, care, curios, nu fuseseră cumpănite niciodată. Nu părea să-l intereseze prea mult, de cele

mai multe ori zîmbea, dar totuși mă urmărea. Se înfuria cînd criticam unele concepții freudiene. O dată am încercat să explic că trebuie făcută deosebirea dintre panică și refugierea maselor, deoarece panica este, de fapt, o descompunere autentică a masei, dar că, după cum se poate vedea bine la turmele de animale, de exemplu, există și mase în refugiu, care nu se descompun niciodată, care rămîn compacte și cărora sentimentul apartenenței la colectivitate le-ar fi de ajutor în pribegie. „De unde știți toate astea?", spuse el apoi, „ați fost vreodată o gazelă într-o turmă pribeagă?"

Dar mi-am dat repede seama că exista ceva ce-l impresiona totdeauna și acesta era cuvîntul „simbol". Cînd a venit vorba de „simbolul masă", m-a ascultat cu atenție, punîndu-mă să-i explic exact ce înțeleg prin asta. Pe atunci reflectasem la corelația dintre foc și masă și, amintindu-și, ca orice vienez, de acel 15 iulie 1927, cumpăni la cele spuse de mine, revenind uneori asupra lor. Ceea ce i-a plăcut cu adevărat era formularea mea despre apa mării și picăturile ei. I-am povestit că simțeam un fel de milă pentru picăturile izolate din mîna mea, deoarece fuseseră despărțite de marea conexiune din care făceau .parte. Ceea ce ajungea în sfera sentimentelor religioase, în cazul nostru cuvîntul „milă", pe care l-am folosit vorbind despre izolarea picăturilor, îl cucerea și se obișnui să vadă în preocupările mele legate de mase ceva religios și să vorbească în acest sens despre ele. Eu simțeam acest lucru ca pe o reducere a intențiilor mele și mă apăram, dar pînă la urmă renunțam să mai discut cu el despre asta.

DIRIJORUL

Își ținea buzele strîns lipite ca să nu le scape vreo laudă. Mai presus de toate punea exactitatea învățatului pe de rost. Foarte tînăr, în condiții vitrege, se apuca de texte greoaie, și le însușea pe fragmente în puținele clipe libere pe care i le îngăduia profesia din care-și cîștiga existența. În timp ce cînta, de ocazie, ca violonist, în cafenele de noapte, un băiețandru de 15 ani, palid, nedormit, pe pupitru, sub note, îl avea pe Spinoza și învăța pe de rost, în cele mai scurte pauze, propoziție cu propoziție din *Etica* acestuia. Ceea ce învăța nu avea nimic comun cu ceea ce făcea, se alătura nemijlocit ca o treaptă a cunoașterii. Asemenea lucruri existau multe la el și, în afară de efortul constant pe care toate le reclamau în egală măsură, nimic din interiorul lui nu se afla, de fapt, în corelație cu altceva. Învingea totdeauna voința, era inepuizabil, avea nevoie de nou, în care se exersa, și l-a găsit pe parcursul întregii vieți. Voința a fost decisivă pînă la bătrînețe; era o sete de neostoit, dar, prin preocuparea sa permanentă pentru muzică, devenise o sete ritmată.

Zelul învățatului prin care s-a remarcat în tinerețe a rămas același și pe mai tîrziu, în toate situațiile. S-ar putea spune că îl socotea o vo-

cație atunci cînd avea deja o profesie. În pofida tuturor greutăților, deveni repede dirijor, dar nu se mulțumise doar cu ceea ce găsise dinainte. Poate că dirijatul nu-l satisfăcea pe deplin și, poate, tocmai de aceea n-a devenit, cu adevărat, un mare dirijor. Căuta întotdeauna lucrurile *deosebite*, căci ele mai trebuiau învățate. Perioada în care muzica se înnoia și, pentru a se înnoi, se ramifica într-un mod extraordinar, i se potrivea de minune. Orice școală, cît timp era nouă, îi punea probleme și, ceea ce știa și-și dorea cel mai mult, era să rezolve probleme noi. Dar, pentru el, orice problemă, oricît de mare ar fi fost, nu putea să le dea la o parte pe celelalte. Se ocupa de ea, nu ceda, nici una nu i se părea prea grea, dar alături de ea le păstra pe toate celelalte care-și îmbogățeau aspectul înnoindu-se și pe toate cele ce aveau să se cristalizeze abia în viitor. Îl preocupau două chestiuni: învățarea de lucruri noi, pe care și le însușea în întregime (în măsura în care aceasta era posibil, fără a le elimina definitiv pe celelalte); în al doilea rînd, era vorba la el — acesta era lucrul cel mai important — să impună acest nume și anume să-l prezinte cît mai perfect posibil publicului complet lipsit de experiență în această privință, pentru care totul era nou și la început de nerecunoscut, neobișnuit și respingător, aparent oribil. Asta era, pentru el, o problemă de putere, ce avea două fețe: violentarea muzicienilor, pe care-i obliga la executarea unei piese noi și, îndată ce-i avea în mînă, pe muzicieni, violentarea publicului, de preferință atunci cînd acesta era deosebit de refractar.

Trăsătura sa caracteristică, s-ar putea spune și libertatea sa, consta în aceea că găsea mereu noi mijloace de violentare, că nu se fixa în nici o direcție, ci că se îndrepta spre aceea care-i oferea o misiune dificilă. Atunci el era primul care prezentase publicului o chestiune complet necunoscută sau alta, înaintea tuturor, s-ar putea spune că el era descoperitorul ei. Avea grijă ca aceste descoperiri să se adune, ca numărul lor să sporească și, apetența îi creștea odată cu numărul și varietatea lor, uneori nu-i ajungea muzica și simțea mare plăcere să-și lărgească domeniul de influență, incluzînd, spre exemplu, și drama; se gîndea apoi să organizeze festivaluri, care s-ar putea referi la fel de bine la o dramă nouă, ca și la o muzică nouă. Eu l-am întîlnit tocmai într-un astfel de moment al vieții sale.

Hermann Scherchen[13] era mereu în căutarea *noului*. Cînd sosea într-un oraș în care urma să dea concerte era atent întotdeauna despre cine se *vorbea*. El cunoștea accentul șocantului, neașteptatului, care însoțea un nume și aspira să intre în contact cu purtătorul lui. Chema oamenii chiar în timpul repetițiilor și aranja lucrurile în așa fel încît un „nou venit" să fie primit în plină activitate, astfel încît abia avea timp pentru o strîngere de mînă, deoarece dincolo îl aștepta repetiția care trebuia continuată. Discuția cu noul venit, care — așa cum îi transmisese — îl interesa, trebuia amînată pentru o dată ulterioară, fără să fie sigur însă că atunci va avea mai mult timp pentru asta. Dar, nou

venitul se simțea onorat, pentru că îi fusese comunicat urgent prin intermediari cît de interesat este dirijorul de o întîlnire. Deci, primul salut era atunci rece, dar asta se datora lipsei de timp, oricine se putea convinge singur de dificila misiune pe care și-o asumase dirijorul și, pe deasupra, într-un oraș ca Viena, rău famat pentru conservatorismul său înrăit în materie de muzică. Nu se putea să i-o iei în nume de rău promotorului noului atunci cînd era concentrat asupra muncii sale, ba îi mai erai și recunoscător că își exprima dorința de a te întîlni a doua oară, la o dată mai potrivită. Chiar și în acest vacarm în care își desfășura activitatea erai conștient de faptul că *aștepta* ceva de la tine și, pentru că se interesa numai de ceea ce era nou, ceea ce aștepta de la tine era ceva nou și încă înainte ca el să fi știut ceva despre tine, ca unul dintre cei îndreptățiți să se numere printre cei noi. Se putea întîmpla să-l mai vezi de cîteva ori, fără a se fi ajuns la o discuție, ea era amînată mereu de la o dată la alta, devenind, prin asta, tot mai importantă.

Dar atunci cînd printre intermediari se afla o ființă de sex feminin, care-l încînta, nu dura prea mult și după repetiție venea cu o suită la Café Museum, unde-l asculta în tăcere pe candidat. Îl obliga să vorbească despre ceea ce i se părea cel mai important, de obicei despre o compoziție, în cazul meu despre o dramă, dar se ferea să adauge fie și un singur cuvînt la cele spuse. Într-o asemenea ocazie, îi remarcai pentru prima dată buzele subțiri, strîns lipite. Te-ai fi putut îndoi de atenția cu care te asculta, atît de puțin se implica, fața sa era netedă și stăpînită, nici o mimică n-ar fi trădat un pro sau contra, își purta capul foarte drept și țeapăn, pe un gît cam gros și niște umeri rigizi. Cu cît tăcea mai eficient, cu atît mai mult vorbea celălalt și, înainte de a-ți da seama, erai împins în rolul solicitantului în fața unui potentat, care-și amîna decizia mai mult decît posibil, probabil pentru totdeauna.

Dar Hermann nu era nici pe departe un om tăcut; cunoscîndu-l mai bine, rămîneai uimit cît de mult și cît de repede vorbea. Erau, în principal, laude de sine, imnuri triumfale ai putea spune, dacă n-ar fi sunat atît de fad și monoton. Mai existau și momente cînd obișnuia să unească samavolnic tot ceea ce îi venea întîmplător în minte. Atunci înșira lucrurile unul lîngă altul, în așa fel ca și cînd ar fi fost îndreptățit și hotărît să le dea putere de lege. „În jurul anului 1100 înaintea erei noastre a existat o explozie în omenire.“ Se referea la o explozie de forță artistică, îi plăcea să folosească cuvîntul „explozie“. Fuseseși cu el într-un muzeu și trecuseși în grabă, așa cum îi era felul, pe lîngă obiecte de cele mai diverse origini: cretane, hitite, siriene, babiloniene. Printre plăcuțele cu indicațiile anilor, i-a sărit în ochi, de două sau trei ori, anul 1100 înaintea erei noastre. Cu capul lui hotărît și încăpățînat, îți comunica îndată concluzia sa: „În jurul anului 1100 înaintea erei noastre a existat o explozie în omenire.“

Era tăcut, enervant de tăcut, atunci cînd în fața sa se afla cineva pe care avea de gînd să-l descopere sau să-l promoveze. Atunci era o chestiune vitală pentru el să nu-i scape nici un cuvînt de laudă. Astfel

ţi se înfăţişa cu buzele strîns lipite şi atît de mult se obişnuise să se zgîrcească la orice cuvînt, şi mai ales cu laudele, încît expresia feţei sale era perfect adaptată acestui scop. H. a fost cel care m-a trimis cu o scrisoare la Anna Mahler. Profita de orice ocazie. O cunoscuse pe cînd era foarte tînără şi căsătorită cu Ernst Krenek[14]. El nu era într-un stadiu destul de avansat ca să aştepte vreo atenţie din partea ei. Nici n-o considera pe deplin formată, deoarece era subjugată de Krenek. Ea îl slujea în munca lui. El compunea foarte repede, de fapt încontinuu, iar ea se ghemuia lîngă el şi-i copia compoziţiile. Era încă perioada ei pur muzicală. Învăţase să cînte la şapte sau opt instrumente şi exersa la ele în continuare, alternativ. De timpuriu, a fost impresionată de fertilitate; abundenţa, ritmul perpetuu, notarea fără întrerupere erau pentru ea însemne ale geniului. Acest cult al exuberanţei neîncetate i-a rămas şi pentru etapele ulterioare ale vieţii ei. Veneraţie nu simţea decît pentru creatori sau, mai bine-zis, pentru ceea ce considera ea ca atare. Dacă nu era vorba de muzică, ci de literatură, atunci îi impuneau romanele lungi, astfel încît, cînd unul se termina totdeauna urmau altele. În anii cît a fost cu Krenek, cultul fertilităţii se limita la muzică, iar ea părea dispusă să-i facă servicii tînărului creator. H., în a cărui galerie de talente descoperite Krenek figura printre primii, o remarcase de bună seamă încă de pe atunci dar, ca servitoare a altcuiva, nu l-a încîntat cîtuşi de puţin. Cînd veni cu planurile sale temerare la Viena şi, aşa cum îi era obiceiul, îşi reluă toate legăturile mai vechi, a fost invitat la palatul din Maxingstraße, care aparţinea editorului Paul Zsolnay. Aici a găsit-o pe Anna, stăpîna unei case foarte primitoare, părul blond deschis, cu preocupări artistice proprii, prosperînd ca sculptoriţă; poate o vedea şi în atelier, însă e puţin probabil. Dar, cu siguranţă a văzut-o cu ocazia unei invitaţii în casa Zsolnay. Mama ei, a cărei influenţă în viaţa muzicală a Vienei îi era cunoscută, nu avea păreri bune despre el. Cu atît mai mult se ţinu el de fiică. Îşi întinse antenele şi-i scrise Annei o scrisoare de curtoazie, pe care trebuia să i-o duc personal la atelier.

În felul său, îmi era bine intenţionat şi mi-a mijlocit vizita la Alban Berg[15]. O lectură a *Nunţii* în locuinţa Bellei Band, un mediu ideal, acelaşi cu cel din *Nuntă,* transpus la scara marii burghezii, făcuse impresie asupra lui. Dar nici vorbă să-şi fi exprimat vreo părere — după două ore în compania societăţii ameţite de la nuntă şi după pieirea ei furtunoasă —, rămase mut ca un peşte. Trăsăturile sale, aceleaşi dintotdeauna, rămîneau reci şi nemişcate, buzele, am mai spus-o deja, strîns lipite. Cu toate acestea am observat că se petrecuse la el o schimbare. Mi se păru, abia perceptibil, diminuat. Nu scoase după aceea nici un cuvînt autoritar, nu servi nimic şi părăsi foarte repede locuinţa.

Indiferent ce se întîmpla, H. obişnuia să se detaşeze brusc. Se ridica, pleca, spunea doar foarte puţine cuvinte, acelea care, în funcţie de ocazie, erau indispensabile. Mîna întinsă cuiva o ţinea cît mai aproape de corp, nici măcar prin asta nu dorea să-ţi vină în întîmpinare. Nu numai că nu-şi îndepărta mîna de corp, dar o ţinea şi sus, că trebuia

să te ridici și să te întinzi ca să ajungi la ea. Era un favor pe care ți-l făcea și acest favor era însoțit de un ordin scurt, cînd și cu ce prilej să te prezinți la el. Fiind mereu înconjurat de oameni, te simțeai onorat și umilit în același timp. La asemenea întrevederi chiar și cea mai mică urmă de zîmbet de pe fața lui dispărea. Părea lipsit de viață și serios, totul dădea impresia unei întîlniri oficiale, desfășurate în fața unei statui, care făcea, totuși, mișcări sacadate, dar viguroase. Îndată după pronunțarea ultimului ordin, cînd trebuia să apari din nou în fața lui, aveai înaintea ochilor spatele său lat, care se punea în mișcare hotărît, dar niciodată prea repede. Ca dirijor, era de fapt obișnuit să opereze cu spatele, dar nu se poate spune că dispunea de un spate prea expresiv. Spatele lui părea să fie tot atît de inert ca și fața, mimica lui era ca și inexistentă. Tot ce voia să emane era hotărîre, aroganță, decizie, răceală.

Tăcerea era mijlocul prin care subjuga cel mai sigur. A înțeles repede că nu poate ajunge cu mine departe prin muzică, nici ca talent artistic, nici ca preocupare intelectuală, și tocmai de aceea mie nu-mi putea prezenta un maestru care să mă învețe ceva. O relație profesor-elev, în care el excela, nu intra deloc în discuție, nu cîntam la nici un instrument, nu eram în nici o orchestră, dar nu eram nici compozitor. Trebuia deci să se gîndească la alte posibilități de subjugare. În contextul festivalurilor de muzică modernă pe care voia să le organizeze, s-a gîndit și la dramă. După cum am spus, a ascultat *Nunta* și a *înghețat*. El ar fi tăcut, oricum. Dar, de data aceasta, tăcerea spori prin faptul că se îndepărtă imediat, cu o idee mai devreme decît obișnuia s-o facă, și, dacă l-aș fi cunoscut mai bine, aș fi tras din asta concluzia unei anumite dezorientări în impresiile sale.

Presupuneam că atmosfera acestei locuințe îi repugna, doamna casei, o brunetă de o opulență orientală era trîntită pe o canapea cam neîncăpătoare pentru formele ei, care se revărsau. Nu-mi convenea deloc s-o prezint pe Johanna Segenreich în prezența ei. Deși Bella Band, ca mare burgheză bogată, provenea din cu totul alt mediu, și anume dintr-unul foarte avut, iar pe Segenreich, pusă față în față cu ea, n-ar fi onorat-o nici măcar cu o privire, totuși eu simțeam, la fiecare cuvînt al ei, că este vorba de același tip de femeie. Nu cred însă că se simțea lezată, ea privea lucrurile în calitate de gazdă. Fiul ei, pe care-l cunoșteam, aranjase această lectură. În măsura în care la Viena se ținea seama de muzica modernă, onoarea invitației îi revenea lui H., cunoscut și aici drept avangardist, dar nimic mai mult. La fel se comporta și canapeaua încărcată de acea masivitate feminină; ea nu se retrase, rămase culcată pînă la sfîrșit, zîmbea la fel de puțin ca și H., nu-l flata cu nici o privire, ar fi imposibil de spus ce se petrecea în această masă de carne în timpul lecturii acestor scene apocaliptice, sînt absolut sigur că nu s-a înspăimîntat, dar cred că nici H. nu se temea de cutremur.

Erau prezenți cîțiva oameni mai tineri. Și ei se simțeau, probabil, la adăpost de răceala lui H. și de nestrămutata dispoziție de dragoste a

Bellei Band. Astfel, singurul care se *temea* în timpul lecturii, eram eu. N-am putut rosti niciodată *Nunta* fără să mă tem. Îndată ce se clatină candelabrul, simt apropiindu-se sfîrșitul și e de neconceput pentru mine cum voi termina cu bine lectura scenelor din dansul morții, care reprezenta, oricum, o treime din piesă.

La sfîrșitul lui iunie 1933, am primit o scrisoare din Riva, de la H. El citise încă o dată *Nuntă* și se speriase de neajutoratele abstracțiuni glaciale în care se petrecea totul. Rămăsese consternat de forța de care dispune scriitorul și de felul cum această forță pune stăpînire pe el. „Treceți cît mai repede pe la mine, cel mai bine după 23 VII la Strasbourg, ca s-o scoatem la capăt împreună.“

Îl considera pe scriitor capabil de cele mai mărețe lucruri ca prozator, dar el nu mai văzuse încă niciodată ca totul să fie atît de dependent de însuși omul, ca la mine. Să fii capabil de ceva atît de nou, să stăpînești cu siguranța somnambulului o altă tehnică, mînat fiind de instinctele cuvîntului sonor sau gîndit, reprezintă o mare incitare. Eu ar trebui să-i corespund întru totul.

Mă rugă să-i dau lui „Anni“, cum o numea el, dar numai ei, o scrisoare pusă în același plic. „Ați putea iniția ceva cu prospectul anexat? Popularizați-l! Salutări cordiale H. Sch.“

Trebuie să lupt cu mine însumi pentru a reda pe scurt conținutul acestei scrisori. Dar nu-l pot trece sub tăcere, deoarece efectul lui în viața mea a fost hotărîtor. Această scrisoare a fost cea care m-a atras spre Strasbourg și fără oamenii pe care i-am cunoscut în șederea mea la Strasbourg nu s-ar fi ajuns la publicarea romanului. Ea reprezintă și cea mai bună caracterizare a lui H., nu s-ar putea prezenta pe un spațiu mai restrîns felul său de a-și atrage oamenii, de a-i lega de el, de a-i uzurpa, de a-i folosi.

În scrisoare nu-i totul calcul și nici totul poruncă. Spaima de care vorbește despre neajutoratele abstracțiuni glaciale nu este inventată. Folosește mai multe propoziții decît amintesc eu și e convins de ele. Dar nu s-ar mulțumi niciodată doar să le afirme. Pe cel pe care tocmai îl înălțase îl și invită îndată la el la Strasbourg, la simpozionul său de muzică modernă, unde el, de fapt, nu are ce căuta, unde va invita pe numeroși alții, care sînt însă muzicieni, colaboratori ai săi, ale căror opere le prezintă în premieră. „Veniți cît mai curînd la mine“ — oare de ce, de ce? „Ca s-o scoatem împreună la capăt.“ Afirmația trădează un tupeu nemaipomenit, ce-ar putea scoate el la capăt împreună cu prozatorul? Vrea să-l aibă acolo spre a-l prezenta ca pe ceva promițător, ca pe o podoabă secundară la simpozionul său unde mișună muzicienii ce se vor consacra? Ce luptă mai poate fi și asta? Spre a avea o acoperire pentru ea — deși știe că nu-i va rămîne nici o clipă de răgaz, chiar dacă ar putea duce lupta —, își motivează ordinul de chemare printr-o aserțiune pompoasă, pe care o anulează imediat, prin amenințarea virtuală a condamnatului. Astfel, purtat încoace și încolo, destinatarul este edificat mă-

car într-un sens: cît de mare nevoie are el de H. I se trimite în secret și o scrisoare pentru „Anni". Și ea este, pe undeva, la ordinele lui, însă în alte scopuri. Este încă și mai practic: concomitent prospectul pentru simpozion și „popularizați!"

Ce n-aș fi dat să fi văzut și scrisori trimise altora care erau invitați la acest simpozion! Muzicienii veniră, doar aveau motive serioase. O idee deosebită au reprezentat-o cele cinci văduve pe care H. voia să le adune la acest simpozion, dintre acestea nu-mi pot aminti decît de trei: văduvele lui Mahler, Busoni și Reger. Nici una n-a venit. În locul lor se afla acolo văduva de curînd răposatului Gundolf[16], care nu prea avea ce căuta aici, dar care, îmbrăcată toată în negru, trona foarte veselă și comunicativă.

TROFEE

Fusesem deja de cîteva ori în Hohe Warte[17], ca vizitator personal al Annei, primit de ea însăși pe o ușă din dos, înainte de a se fi decis să mă prezinte mamei ei. Amîndoi eram curioși să ne cunoaștem, dar din motive foarte diferite: ea, pentru că nu mai auzise niciodată ceva despre mine, pentru că nu prea avea încredere în fiica sa în ceea ce privește cunoașterea oamenilor și voia să se convingă că nu eram periculos; pentru că pretutindeni la Viena se vorbea la modul cel mai penetrant despre Alma Mahler.

Trecînd printr-o curte deschisă — pardosită cu plăci de gresie, printre care iarba fusese lăsată să crească într-o naturalețe voită — am fost condus într-un fel de sanctuar, unde mă primi Mammi. O femeie destul de înaltă, debordînd din toate părțile, înarmată cu un zîmbet dulceag și cu niște ochi mari și sticloși, de culoare deschisă. Primele cuvinte sunau ca și cînd ar fi așteptat de mult această întîlnire, căci ce nu auzise ea despre fiecare! „Annerl mi-a povestit", spuse ea, alintîndu-și astfel fiica de la primele cuvinte, ea nu te lăsa nici o clipă în dubiu cine anume era cea importantă, aici ca și pretutindeni.

Ea se așeză; cu o privire confidențială te făcea să înțelegi că trebuie să te așezi aproape de ea. Am ascultat-o șovăind, după prima privire aruncată spre ea m-am îngrozit, se vorbea peste tot de frumusețea ei, ca de cea mai frumoasă fată din Viena, se spunea că l-a impresionat atît de mult pe Mahler, care era cu mult mai în vîrstă decît ea, încît a cerut-o în căsătorie și zvonul despre frumusețea ei se transmisese mai departe și acum, după mai bine de 30 de ani, era prezentă și se așeza greoaie, o persoană amețită, arătînd mult mai bătrînă decît era și care-și strînsese toate trofeele în jurul său.

Căci spațiul limitat în care te primea era astfel amenajat, încît cele mai importante piese ale carierei ei îi erau la îndemînă: nimic nu putea

trece neobservat, ea însăși era ghidul în acest muzeu particular. La nici măcar doi metri de ea se afla vitrina în care era deschisă partitura neterminată a Simfoniei a X-a de Mahler, erai îndrumat s-o vezi, te ridicai, te apropiai și citeai, era ultima sa operă, strigătele de durere ale muribundului adresate soției sale: „Almschi, iubită Almschi!“ și alte asemenea exclamații intime disperate, tocmai aceste locuri de cea mai mare intimitate fuseseră cele la care fusese deschisă partitura. Probabil că era un mijloc încercat prin care-și impresiona vizitatorii. Citeam aceste cuvinte în manuscrisul unui muribund și mă uitam la femeia căreia i se adresaseră. După 23 de ani le lua de parcă i-ar fi fost adresate acum. Aștepta admirație din partea oricărui observator al acestui exponat, care i se cuvenea ei pentru respectul muribundului în suferința lui, și era atît de sigură de efectul cuvintelor din partitură, încît zîmbetul gol de pe fața ei se lățea într-un rînjet cu care-și primea omagiul. Ea nu simțea nimic din dezgustul și greața din ochii mei. *Eu* nu zîmbeam, dar ea mi-a răstălmăcit seriozitatea, ca fiind pietatea cuvenită unui geniu aflat pe patul de moarte și, pentru că totul se petrecea în această capelă memorială pe care o ridicase fericirii ei, pînă și pietatea mea îi aparținea.

Acum sosise momentul pentru tabloul care atîrna pe perete chiar vizavi de ea, un portret al ei, pictat cîțiva ani după ultimele cuvinte ale compozitorului. Eu îl observasem imediat, nu mă slăbise încă din clipa intrării, avea ceva periculos, de moarte, și în consternarea ce m-a cuprins la vederea partiturii deschise privirea mi s-a tulburat, iar tabloul îmi apăru ca portretul ucigașei compozitorului. Nu-mi rămase timp să-mi alung acest gînd, căci ea însăși se ridică, se mișcă trei pași spre perete, arătă spre tablou îndată ce fu lîngă mine și spuse: „Și asta sînt eu, ca Lucrezia Borgia, pictată de Kokoschka“[18]. Era un tablou din perioada lui de glorie. Iar de el însuși, care mai trăia, se distanță imediat, adăugînd compătimitor: „Păcat că n-a ieșit nimic din el!“ Kokoschka părăsise definitiv Germania, un „pictor degenerat“, și plecase la Praga, unde l-a pictat pe președintele Masaryk[19]. Am cedat mirării mele în legătură cu observația disprețuitoare și am întrebat-o: „Cum n-a ieșit nimic din el?“ „Acum se află la Praga ca un sărman emigrant. N-a mai pictat nimic cumsecade“ și cu privirea îndreptată spre Lucrezia Borgia: „Aici mai știa ceva. Lumea de-a dreptul se teme de tablou.“ Eu mă temusem cu-adevărat, dar acum mă temeam și mai mult, fiindcă mi-a fost dat să aud că din pictor nu ieșise nimic. Își îndeplinise scopul cu diferite tablouri ale „Lucreziei Borgia“, și acum, păcat de el, era decăzut, căci nu era pe placul noilor stăpînitori ai Germaniei și faptul că l-a pictat pe președintele Masaryk nu însemna mare lucru.

Dar văduva nu-i acordă prea mult timp celui de al doilea trofeu, căci se gîndea deja la al treilea, care nu era prezent în sanctuar și pe care dorea să-l prezinte. Bătu cu putere din palmele ei grase și strigă: „Dar, oare, unde-i Mutz a mea?“

Nu dură mult și în cameră se furișă o gazelă, o creatură vaporoasă, șatenă, îmbrăcată ca o fetiță, netulburată de splendoarea în care fusese

chemată, în nevinovăția ei mai tînără decît cei 16 ani pe care, probabil, îi avea. Răspîndea în jurul ei mai degrabă sfială decît frumusețe, o gazelă-înger din cer, nu de pe arcă, eu sării în picioare spre a-i bara intrarea în acest spațiu al viciului sau cel puțin pentru a-i bara privirea îndreptată spre otrăvitoarea de pe perete, dar aceasta, care nu-și ieșea niciodată din rol, luă invincibilă cuvîntul:

„E frumoasă, ce zici? Aceasta e Manon, fiica mea. De la Gropius.[20] Într-adevăr, nimeni nu-i ca ea. N-ai nimic împotrivă, Annerl, nu-i așa? De ce să n-ai o soră frumoasă! Așchia nu sare departe de trunchi. L-ai văzut vreodată pe Gropius? Un bărbat frumos, înalt. Exact ceea ce se numește arian. Singurul bărbat care mi s-a potrivit din punct de vedere rasial. În rest s-au îndrăgostit de mine numai evrei mici de statură, precum Mahler. Eu sînt pentru ambele categorii. Acum poți pleca, Mutz. Stai puțin, uită-te sus dacă Franzl[21] compune. Nu-l deranja dacă-i la lucru. Dar dacă nu compune, să vină."

Cu această misiune, Manon, cel de al treilea trofeu, dispăru din încăpere la fel de netulburată precum venise, misiunea ei nu părea s-o împovăreze. Simții o mare ușurare la gîndul că n-o poate afecta nimic, că va rămîne mereu așa cum era acum, că nu va fi niciodată ca maică-sa, nu va fi ca tabloul otrăvit de pe perete, nu va fi bătrîna împietrită, revărsată pe canapea.

(Nu știam felul cumplit în care urma să am dreptate. Peste un an, această gazelă avea să fie o paralitică și la același bătut din palme al mamei, care nu se schimbase, avea să fie împinsă cu căruciorul. Cu un an mai tîrziu, era moartă. „Amintirii unui înger" și-a dedicat Alban Berg ultima sa operă).

Într-una din camere, sus, sub acoperiș, se afla pupitrul lui Werfel, la care scria stînd în picioare. Anna îmi arătase odată această cameră de la mansardă, cînd am vizitat-o sus. Mama nu știa că-l cunoscusem odată la un concert, la care o însoțisem pe Anna. Ea ședea între noi doi și, în timpul concertului, am simțit un ochi holbat la mine, era al lui. Se întorsese mult spre dreapta, ca să vadă mai bine și, în același fel, pentru a putea urmări mai bine expresia ochiului său, ochiul meu stîng se întorsese cam tot atît de mult spre stînga. Aici se întîlniră cele două priviri fixe, se evitară mai întîi, simțindu-se surprinse, dar, în cele din urmă, cînd acest interes reciproc nu se mai putea tăinui, rămăseseră așa.

Nu știu ce s-a cîntat, dacă aș fi fost Werfel, asta aș fi ținut minte în primul rînd, dar nu eram tenor, căzusem în mrejele Annei și nimic altceva. Ei nu i-a fost rușine cu mine, deși eram îmbrăcat în pantaloni sport și deloc festiv, aflasem doar în ultima clipă că fusese un bilet în plus pe care m-ar putea lua. Ea stătea la stînga mea și era cea pe care, după cum gîndeam, o priveam netulburat pe ascuns, dar exact în aceeași direcție mă izbii de ochiul drept, de broască, al lui Werfel. Mi se păru că gura lui seamănă cu cea a unui crap, la care ochii holbați se potriveau de minune. Îndată ochiul meu stîng se comportă ca ochiul lui

drept. Era prima noastră întîlnire și ea se petrecea în timpul unei bucăți muzicale, între doi ochi, care — despărțiți prin Anna — nu se puteau apropia mai mult. Ochii ei, lucrul cel mai frumos la ea, ochi pe care nimeni dintre cei ce fuseseră priviți de ei nu-i uita, rămîneau în afara jocului, o schimonosire grotescă a adevăratului conținut, dacă te gîndești cît de inexpresivi, cît de lipsiți de orice penetranță erau ochii lui Werfel și ai mei.

Deoarece stăteam muți la concert, ieșiră din joc și cuvintele în a căror fluiditate patetică el era un maestru. (Friedl Feuermaul este numele pe care i-l dăduse cel mai mare dintre contemporanii săi, Musil). În rest, ca de pildă în fața Annei, nu-mi lipsea prezența de spirit, dar tăceam amîndoi absorbiți de concret și poate că deja de la această primă întîlnire fusese hotărîtă, el a intervenit în chipul cel mai dur în viața mea, dușmănia lui și aversiunea mea.

Dar acum ședeam încă la Alma printre trofeele ei, iar ea tocmai trimisese, neștiind nimic despre întîlnirea de la concert, cel de al treilea trofeu după cel de al patrulea, care se numește Franzl, pentru a-l aduce jos, dacă nu cumva scrie. Se pare că tocmai scria, pentru că nu veni de data asta și acest lucru îmi convenea mai mult, căci mă aflam sub impresia devorantă a văduvei debordînd de sănătate și a trofeelor ei mai vechi. Țineam mult la această impresie, voiam să mi-o păstrez, nici o pălăvrăgeală retorică a lui Werfel nu trebuia să schimbe ceva. Așa s-a și întîmplat și nu mai știu cum am plecat, cum mi-am luat rămas bun, în amintirea mea mai șed încă lîngă ființa nemuritoare și ascult neschimbatele-i cuvinte despre „evrei mici de statură, precum Mahler".

STRASBOURG, 1933

Nu știu ce-și închipuise Hermann Scherchen cînd m-a invitat să particip la simpozionul de muzică modernă de la Strasbourg. Nu trebuia să contribui cu nimic la bogatul său program. Activitățile aveau loc de două ori pe zi, la conservator. Veniseră muzicieni din toată lumea, cîțiva locuiau la hoteluri, cei mai mulți fuseseră invitați în casele cetățenilor din Strasbourg.

Gazda mea era profesorul Hamm, un ginecolog cunoscut. El locuia într-o casă din orașul vechi, nu departe de Biserica Sf. Thomas, pe Salzmanngasse. Era un om foarte ocupat, dar a venit personal la biroul conservatorului, unde îi fusesem repartizat, să mă ia și mă conduse pe jos în Salzmanngasse, explicîndu-mi pe drum cîteva particularități ale orașului vechi. Am fost mișcat cînd ne-am oprit în fața casei frumoase și impozante. Simțeam apropierea catedralei, n-am putut visa că voi locui atît de aproape de ținta dorințelor mele, căci acceptasem invitația la Strasbourg în special pentru catedrală. Intrarăm în coridor, care era

mai spațios decît te-ai fi așteptat să fie într-o asemenea străduță îngustă. Profesorul Hamm mă conduse, pe niște scări largi, la etajul întîi și-mi deschise ușa spre camera de oaspeți: o cameră mare, foarte plăcută, amenajată după gustul secolului al XVIII-lea. Încă de pe prag mă cuprinsese un puternic sentiment că nu mi s-ar cuveni să dorm în această cameră, încît am amuțit. Profesorul Hamm, foarte vioi, cu un comportament foarte franțuzesc, așteptase din partea mea o exclamație de încîntare, căci cine și-ar fi putut dori o cameră de oaspeți mai frumoasă? Simți nevoia să-mi explice unde mă aflam, îmi arătă vederea spre turnul catedralei, care părea foarte aproape, și apoi spuse: „Această casă a fost în secolul al XVIII-lea un han, se numea pe atunci «Auberge de Louvre». Herder a locuit aici de-a lungul unei ierni. Era bolnav și nu putea ieși și aici îl vizita zilnic Goethe. Nu știm sigur, dar există o tradiție că Herder ar fi locuit în această cameră".

Fusesem copleșit la ideea că Goethe discutase cu Herder în această cameră.

„A fost într-adevăr aici?"

„A fost cu siguranță în această casă."

Mă uitam speriat la pat. Mă oprii la fereastra unde mi se arătase vederea spre catedrală și nu îndrăzneam să mă întorc înapoi în cameră. Am fixat cu ochii ușa prin care intrarăm, ca și cînd eu aș fi așteptat acum acea vizită. Dar nu aflasem încă totul. Profesorul Hamm se gîndise, după cum se vedea, la mai mult decît la tradiția legendară a acestei case. El se îndreptă sprinten spre noptiera de lîngă pat și ridică un volumaș de acolo, un vechi almanah de buzunar (cred că de prin anii '70 ai secolului respectiv) și mi-l flutură prin fața ochilor.

„Un mic cadou pentru oaspete", spuse el, „un almanah al muzelor, el conține și poezii de Lenz."

„De Lenz? De Lenz?"

„Da, primele ediții. M-am gîndit c-ar putea să vă intereseze".

Cum de aflase? Pe acest tînăr poet îl îndrăgisem ca pe un frate, îmi era familiar în alt mod decît cei mari, ca unul asupra căruia se comisese o nedreptate, căruia i se contestase celebritatea. Lenz, tot un poet al avangardei, pe care-l cunoscusem din cea mai minunată bucată de proză germană, din acea povestire a lui Büchner, *Lenz*, cel pe care moartea îl zgîlțîise, căruia nu-i era dat să-și încheie socotelile cu moartea. Aici, la Strasbourg, unde se întîlnea acum o avangardă, chiar dacă una muzicală, Lenz era la locul lui. Aici își întîlnise idolul, pe Goethe, din cauza căruia se prăbușise; și tot aici, după 60 de ani, fusese Büchner, elevul său, care, grație lui, prin acel fragment adusese drama germană la perfecțiune. Atîta știam pe atunci și asta survenise acum. Dar de unde știa profesorul Hamm că asta însemna atît de mult pentru mine? Ar fi înmărmurit de spaimă dacă ar fi citit *Nuntă* și atunci poate chiar ar fi ezitat să mă primească în casa sa. Dar el punea instinctul unei adevărate gazde alături de mîndria pentru această casă, tratîndu-mă cum, probabil, mai tîrziu mi s-ar fi cuvenit. Ce-i drept, mă invitase să dorm în camera

în care Herder îl primise pe Goethe și cui i s-ar fi cuvenit o asemenea cinste? Dar îmi pregătise și almanahul care-l conținea pe Lenz. Gestul frățesc m-a impresionat, căci aici se mai putea îndrepta ceva, în sanctuarul în care era și locul lui, Lenz încă nu fusese acceptat cu adevărat. Geamantanul mi-a fost dus sus și eu am rămas aici.

Peste zi, la simpozion, se petrecea infinit de mult, două concerte zilnic, în nici un caz muzică ușoară, conferințe (ca, de exemplu, cea a lui Alois Hába despre muzica sa quadrofonică), discuții cu oameni noi, printre ei unii foarte interesanți și ce-mi plăcea în mod deosebit la asemenea discuții era că se vorbea de muzică, nu de literatură, căci discuțiile în public despre literatură nu le suportam încă de pe atunci. Existau invitații la cetățenii de onoare ai orașului, iar seara, după concerte, întîlniri. Aveam senzația unui timp foarte dens, deși eu, spre deosebire de muzicieni, nu făceam, în fond, nimic. Dar eram tratat ca invitatul personal al lui Scherchen, prezența mea nu era contestată de nimeni. E curios că nici unul nu m-a întrebat: „Dumneavoastră ce-ați scris?“ Dar nu mă consideram nici pe departe un intrus, căci scrisesem *Kant în flăcări* și *Nuntă* și eram conștient că, asemenea compozitorilor prezenți, făcusem ceva *nou*. Nu mă deranja faptul că în afară de H. nimeni nu cunoștea ceva din aceste opere.

Noaptea tîrziu însă, mă întorceam în acea cameră destinată numai mie, care fusese camera lui Herder la „Auberge de Louvre“ și sentimentul că nu mi se cuvenea pusese stăpînire pe mine. Noapte de noapte aceeași agitație, un fel de spaimă, conștiința unei profanări și pedeapsa ei prin insomnii. Dar dimineața nu mă sculam obosit, mă avîntam din nou cu plăcere în vîrtejul simpozionului, iar peste zi nu mă gîndeam niciodată la ce mă va aștepta noaptea. Pentru neliniștea datorată acestui trecut, în care nimerisem pur și simplu din greșeală, căruia însă mi-ar fi făcut mare plăcere să-i aparțin, exista o singură compensație și aceasta era atît de minunată, încît zilnic îmi făceam timp să mă confrunt cu ea: catedrala.

Fusesem o singură dată la Strasbourg, în primăvara lui 1927, aflîndu-mă în drum de la Paris spre Viena. Mă oprisem în Alsacia, pentru a vedea catedrala, și la Colmar, pentru Altarul din Isenheim. Am rămas doar cîteva ore la Strasbourg și căutasem catedrala; deodată, era după amiază tîrziu, mă aflam în Krämergasse în fața ei, nu mă așteptasem la strălucirea roșie a pietrei din care era construită extraordinara fațadă de Vest, toate fotografiile văzute anterior fuseseră alb-negru.

Deci, după șase ani, reveneam la Strasbourg, nu pentru cîteva ore, ci pentru săptămîni, pentru o lună. Totul s-a petrecut întîmplător sau aparent întîmplător. În căutarea sa febrilă după colaboratori mă invitase H., eu acceptasem invitația și, contrar voinței mele, mi-am înfrînt pasiunea tumultuoasă care tocmai se înfiripase pentru Anna, și pentru care era răspunzător și H., deoarece încercase să mă utilizeze ca poștaș. În ciuda tuturor greutăților exterioare, n-am ezitat cu-adevărat să accept. Începusem *Comedia vanității*[22] și eram încă la prima parte. Existau,

prin urmare, două lucruri care mă legau de Viena, două lucruri importante, prima pasiune de cînd o întîlnisem pe Veza și — după roman și *Nuntă* — o a treia lucrare poetică aflată sub impresia evenimentelor din Germania, după arderea cărților, *Comedia*, mă ardea la degete. Cu Anna începuse să meargă prost atunci cînd plecarea era deja o chestiune hotărîtă și se tărăgăna din cauza dificultăților de pașaport. Comedia devenea tot mai stringentă încă de cînd pierdeam vremea pe la diferite birouri și așteptam. Predica lui Brosam[26] am scris-o așteptînd viza la consulatul francez.

Cînd mă întreb azi ce m-a determinat să plec la Strasbourg, în afară de puternica voință a lui Scherchen, căreia nu-i rezista nimeni, a fost desigur însuși numele Strasbourg, acea scurtă privire asupra catedralei spre seară și tot ce știam despre Herder, Goethe și Lenz la Strasbourg. Nu cred să mi-o fi spus clar, atît de irezistibilă ca acea imagine a catedralei nu-mi era nimic altceva, dar pasiunea mea pentru „Sturm und Drang"[24] în literatura germană era foarte puternică și legată de reprezentarea acelei scurte perioade de la Strasbourg. Această literatură se afla acum în pericol; ceea ce o caracterizase cel mai mult odinioară, avîntul ei spre libertate, era amenințat, și acesta era și adevăratul conținut al dramei de care eram pătruns acum. Strasbourgul însă, leagănul de odinioară, era încă liber. Era oare un mit acol că mă atrăgea acolo împreună cu comedia mea, din care fusese scrisă abia o parte infimă, dar puternică? Și nu fusese și Büchner acolo, prin care l-am cunoscut pe Lenz, și de doi ani nu era Büchner pentru mine izvorul *oricărei* drame?

Orașul vechi nu era mare și involuntar, te găseai mereu înaintea fațadei catedralei. Se întîmpla fără intenție și totuși, asta îți doreai, în fond. Mă atrăgeau figurile de pe portaluri, profeții și mai ales fecioarele nebune. Fecioarele înțelepte nu m-au emoționat, cred că zîmbetul celor nebune era cel care m-a cucerit. De una din ele, care mi se părea cea mai frumoasă, m-am îndrăgostit. Mai tîrziu, am întîlnit-o în oraș și am condus-o în fața replicii ei, pe care o descoperisem cel dintîi. Mirată, se privea în piatră, astfel străinul avusese norocul s-o descopere în orașul ei și o convinsese că exista aici cu mult înainte de a se naște, zîmbind aici de pe portalul catedralei ca fecioară nebună, care, în realitate, cum se vedea, nu era deloc nebună, zîmbetul era cel ce-l determinase pe artist s-o încadreze printre cele șapte, din partea stîngă a portalului. Printre profeți însă am găsit un cetățean al orașului și pe el l-am întîlnit în timpul acestor săptămîni. Era un istoric al Alsaciei, un bărbat șovăitor, sceptic, care nu vorbea mult și care scria și mai puțin. Dumnezeu știe cum nimerise printre acești profeți, dar era aici, și chiar dacă nu l-am condus personal în fața portalului, i-am spus-o lui și dezghețatei sale soții unde se poate găsi și, în timp ce el, sceptic ca totdeauna, păstră tăcere asupra acestei descoperiri, soția lui însă m-a aprobat.

Dar adevăratul eveniment care s-a petrecut în aceste săptămîni bogate în care orașul mișuna de oameni, mirosuri și sunete a fost ascen-

siunea catedralei. O repetam zilnic, n-am renunţat la ea nici o zi. Nechibzuit şi nerăbdător, ajungeam sus pe platformă, mă grăbeam, nu pierdeam timpul, ajungeam sus cu sufletul la gură. O zi care nu începea astfel nu era pentru mine o zi şi numărarea zilelor se preciza după aceste popasuri sus. Astfel că am fost mai multe zile la Strasbourg decît număra luna, căci, uneori, reuşeam, în ciuda a tot ce era de auzit, să dispar din nou, şi după masă, în turn. Îl invidiam pe bărbatul care-şi avea locuinţa sus, căci avea un avans pentru lungul drum pe scara în spirală. Mă îndrăgostisem de priveliştea enigmaticelor acoperişuri ale oraşului, dar şi de fiecare piatră pe care o atingeam urcînd. Vedeam Munţii Vosgi şi Pădurea Neagră împreună şi nu mă înşelam asupra trăsăturilor care-i deosebeau în acest an. Mă mai apăsa încă războiul care se terminase în urmă cu 15 ani şi simţeam că mă despart puţini ani de următorul.

Treceam de partea cealaltă în minunatul turn, aici stăteam la cîţiva paşi de tabla pe care Goethe şi Lenz cu prietenii lor îşi înscriseseră numele. Mă gîndeam cum îl aştepta Goethe pe Lenz aici sus, care cu puţin timp înainte, într-o scrisoare radiind de fericire, o anunţa pe Caroline Herder: „Nu mai pot scrie, Goethe este la mine şi mă aşteaptă deja de o jumătate de oră sus, în turnul catedralei.“

Nimic nu era mai străin spiritului acestui oraş decît simpozionul lui Scherchen. Nu eram un duşman al modernismului, în tot cazul nu al artei moderne, cum aş fi putut fi. Dar cînd, noaptea, după ultimul concert, mă aşezam la „Broglie“, în cel mai distins local din oraş, printre muzicieni străini, dintre care cei mai mulţi nu-şi puteau permite mîncăruri scumpe, mă uitam la H. în timp ce-şi ingera caviarul, comanda de fiecare dată caviar pe pîine prăjită, singurul dintre toţi, şi mă întrebam dacă observase oare că în acest oraş exista o catedrală. Epuizat de lunga zi de lucru, dar nelăsînd să se vadă asta, îşi servea caviarul şi comanda o a doua porţie. Îi făcea plăcere să te uiţi la el cum îşi înghiţea caviarul, numai el, şi cînd te uitai destul de lacom, comanda şi o a treia porţie, pentru el, desigur, supraalimentaţie pentru bărbatul care făcea muncă grea. Gustel, soţia sa, era arareori prezentă atît de tîrziu la servitul caviarului, ea îl aştepta la hotel, unde avea de rezolvat pentru el tot felul de scripte. H. nu suporta ca cineva să fie inactiv în preajma sa, tuturor le găsea utilizare, ca într-o orchestră.

Pentru această solicitare continuă, nu-şi putea face reproşuri, căci cea proprie întrecea pe a tuturor celorlalţi. Noaptea, pînă către ora 12, stătea la „Broglie“, la caviar şi şampanie, pentru ora 6 dimineaţa chemase deja o cîntăreaţă, pentru repetiţii la hotel. Nici o oră nu i se părea prea matinală. mereu mai găsea cîte ceva de făcut la începutul zilei şi pentru că mergea înainte cu hărnicia lui de speriat, nimeni n-ar fi îndrăznit să se supere pentru o oră prea matinală. Toată munca la acest simpozion era prestată fără onorariu. Din entuziasm, întru cinstirea muzicii noi, apăruseră toţi muzicienii. Conservatorul cu sălile de concert fusese pus la dispoziţie fără chirie. În fond, şi cel mai important bărbat, care credea

că face mai mult decît toți ceilalți împreună, lucra pe gratis. S-au dat nenumărate concerte reușite, era o muzică neobișnuită și grea, care nu mergea de la sine; căpitanul supraveghea totul ca un tartor și nu lăsa să se întîmple nimic nedorit. Era o performanță impresionantă, dar în cele din urmă totul depindea mai mult de dirijor decît de compozitor, căci el era cel care prezenta totul, cele mai variate lucruri, adesea pentru prima dată, și fără el n-ar fi ieșit niciodată nimic. Unii cetățeni aleși ai orașului, iubitori de cultură, aveau voie să vină noaptea la localul din Piața Broglie și să se așeze la masa lui Scherchen. Ei își cîștigaseră merite prin invitarea participanților la simpozion, care locuiau la ei acasă, sau prin recepțiile mai mari pe care le dădeau. Li se făcea favorul să-l privească pe H., în timp ce acesta își înghițea caviarul. Fiecare simțea că-l merită pe deplin, la fel ca și șampania, iar unul dintre ei, pe care-l cunoșteam ca pe un medic ateu, se întoarse într-o noapte admirativ spre mine și-mi spuse: „Parcă-l văd pe Christos."

Nici cu asta nu se termina ziua. La „Maison Rouge", hotelul lui H., întîlnirea continua pînă tîrziu după miezul nopții, într-un cerc mult mai restrîns. Aici nu mai existau decît inițiați, nici cetățeni, nici muzicieni obișnuiți, aici erau superiorii între ei, cărora li se cuvenea să locuiască la „Maison Rouge". Tînărul Jessner cu soția, regizor și el, (el trebuia să pună în scenă la teatrul orășenesc *Sărmanul marinar* de Milhaud); văduva Gundolf, care părăsise deja Heidelbergul, Gundolf murise de curînd, ea însă participa cu plăcere la discuțiile nocturne vesele, uneori lejere. Atunci cînd nu era taciturn sau cînd nu dădea dispoziții explicînd ceva, H. devenea cinic, elita prezentă se simțea onorată prin asta și-i ținea companie.

Merită osteneala de a remarca momentul în care avea loc acest simpozion de muzică modernă. Era la cîteva săptămîni după arderea cărților în Germania. De o jumătate de an, la putere se afla omul cu numele de nepronunțat. Cu zece ani mai înainte, domnise în Germania o inflație nebună. Zece ani mai tîrziu, trupele sale pătrunseseră adînc în Rusia și-și arboraseră steagul pe cel mai înalt pisc din Caucaz. Strasbourgul, gazda simpozionului, era un oraș sub administrație franceză, în care se vorbea un dialect german.

El își păstrase în străduțele și casele sale un caracter „medieval", care, printr-o grevă a muncitorilor de la salubritate, ce dura de mai multe săptămîni, deranja teribil simțul olfactiv al vizitatorilor. Catedrala însă se ridica mult, chiar și deasupra acestei duhori, și oricine era liber să se salveze sus pe platforma ei. Organizatorul simpozionului, în chip de dirijor cu apucături dictatoriale, refuză, totuși, să se producă în noua Germanie, unde, avînd în vedere originea sa nepătată și forța sa teutonică de muncă, ar fi cules mulți lauri. El era unul din cei nu prea mulți care gîndeau așa și acest punct a fost evidențiat, spre onoarea lui. A reușit, pe atunci, să adune la Strasbourg un fel de Europă, o Europă de muzicieni, care omagiau noile căutări, o Europă curajoasă, încrezătoare,

fiindcă oare ce fel de căutări ar fi fost acelea dacă n-ar fi scontat pe un viitor!

Eu trăiam în această perioadă în lumi foarte diferite. Un centru era conservatorul, unde-mi petreceam cea mai mare parte a zilei. Cînd intrai în clădire, te întîmpina o gălăgie asurzitoare. În fiecare cameră se exersa, asta e firesc într-un conservator, dar aici era folosită și cea mai mică încăpere. Însă, de cele mai multe ori, erau lucruri foarte neașteptate cele care se exersau aici; la alte conservatoare îți pare cunoscut ceea ce se exersează. De cele mai multe ori e un amestec din amănunte bine cunoscute, îți vine s-o iei din loc gonit de trivialitatea sunetelor familiare amalgamate într-un haos în care, cu toate acestea, orice amănunt devine cognoscibil și indestructibil. Aici, dimpotrivă, totul era nou și străin, fiecare piesă luată în parte, precum și ansamblul tonal, și poate că tocmai asta era ceea ce te fascina și te atrăgea mereu într-acolo. Admiram tenacitatea acestor muzicieni, nu numai că se pricepeau la dificultățile noilor demersuri, ci și lucrau în acest iad, și anume exersau și izbuteau în toată această gălăgie să aprecieze dacă deveneau mai buni sau nu.

Poate că părăseam atît de des conservatorul pentru a putea reveni și mai des. Căci, atunci cînd lăsam în urmă gălăgia, mă avîntam în duhoarea străzilor. Greva muncitorilor de la salubritate dura de mai multe săptămîni. Nu te obișnuiai niciodată, erai mereu conștient de ea, o asemenea duhoare nu mai trăiseși nicicînd și, pentru că ea se intensifica din zi în zi, nu exista nimic comparabil ca violentare a simțurilor decît numai haosul acustic de la conservator.

Pe atunci, în aceste străzi, îmi veni în minte ideea *ciumei*. Așa deodată, fără trecere și pregătiri, m-am regăsit în secolul al XIV-lea: o perioadă care mă preocupase totdeauna prin mișcările ei de mase, flagelanții, ciuma, arderile evreilor; în Cronica din Limburg citisem prima dată, iar apoi am citit mereu despre asta. Acum locuiam eu însumi în mijlocul acestora, în casa select aranjată a unui medic, și, după cîțiva pași, mă aflam pe străzile unde domneau gunoaiele și duhoarea. În loc să le evit, le însuflețeam cu imaginile spaimei mele. Vedeam peste tot morți și neajutorarea celor încă vii. Mi se părea că în strîmtoarea acestor străzi oamenii se evitau unii pe alții, ca și cînd s-ar fi temut de contaminare. Nu mergeam niciodată pe drumul cel mai scurt, care mă conducea afară din orașul vechi, ducîndu-mă spre noile piețe pompoase, unde se afla și clădirea centrală a simpozionului. Mergeam pe ocolite, prin toate străduțele posibile, e uimitor cîte drumuri se pot combina pe o suprafață atît de limitată. Inhalasem pînă la saturație acel pericol și nu doream cu nici un preț să scap de el. Ușile caselor pe lîngă care treceam rămîneau închise. Nu vedeam nici una deschizîndu-se și în mintea mea vedeam casele pline de muribunzi și morți. Ceea ce era resimțit dincolo de Rin ca un început, îl simțeam aici ca un rezultat al războiului, care nu începuse încă nicăieri. Nu prevedeam viitorul, nici măcar cu

zece ani înainte — cum l-aș fi putut prevedea — priveam în urmă cu șase secole și acolo era ciuma, mase de morți care se extindeau irezistibil, amenințînd din nou de dincolo de lume. Toate procesiunile de implorare se îndreptau spre catedrală și ele n-au ajutat la nimic. Căci, în realitate, catedrala exista ca un scop în sine, faptul că puteai sta în fața ei era răsplata pentru că stătuseși în ea și pentru că exista pe mai departe, fără să se fi prăbușit în nici o ciumă. Ceea ce mi se transmitea era vechea mișcare a procesiunii, ne adunaserăm pe toate străduțele și mergeam împreună la catedrală. Aici stăteam apoi toți, eu singur, poate că era o mulțumire și nu o rugăciune, o mulțumire că ne era permis să stăm aici, căci peste noi nu se prăbușise nimic și minunăția minunățiilor, turnul, era în picioare. Pentru ultima dată mi s-a permis să mă urc în el și să privesc de sus tot ce încă nu era distrus; pe cînd respiram adînc acolo sus, ciuma, care încerca să se extindă din nou, părea alungată cu secole în urmă.

ANNA

Era uimitoare incapacitatea femeilor de a-i rezista lui H. Practic, ele erau dirijate în dragostea lor pentru el și, abia angajate, se trezeau abandonate. Își acceptau soarta, deoarece în muzică rămîneau pe mai departe alături de el. El continua să fie punctual și conștiincios cînd aveau ceva de lucru împreună. Astfel se salva totdeauna ceva din vechea atmosferă și nici una nu pierdea speranța că el, așa deodată, ar putea să se simtă din nou atras spre ea. Între ele nu exista gelozie, la rîndul ei fiecare se simțea remarcată în toate ocaziile, năzuind să păstreze pentru sine secretul acestui tratament preferențial. Facilitarea unor asemenea ocazii, protejarea lor de orice publicitate erau mai importante decît oricare manevre odioase de gelozie împotriva alteia. Cu acțiuni rezultate din gelozie n-ai fi avut succes la el. Nu era influențabil, se simțea ca un autocrat care făcea ce voia, și chiar era.

Exista, însă, o excepție: o femeie, care — s-ar putea spune că din motive istorice — era obligată la gelozie și făcea uz din plin de această datorie. Gustel, care în timpul simpozionului din Strasbourg îi aparținea lui H. din punct de vedere oficial, îi devenise de curînd cea de a patra soție, se mutase definitiv la el doar cu cîteva săptămîni înainte de Strasbourg. Pînă atunci ezitase destul de mult să-i devină cea de a patra soție, pe bună dreptate, căci ea fusese și prima. În perioada berlineză timpurie, se aflase alături de el, cînd încă era un nimeni și voia să devină cineva numai prin muncă. Ea era indianca sa, și într-adevăr semăna cu o indiancă, chiar și prin culoarea roșietică a pielii. Avea ceva tăbăcit în ea, era tăbăcită de atîta tăcere și fidelitate. Arareori vorbea, dar și cînd o făcea, cuvintele ieșeau aspre și apăsate. Atunci parcă s-ar

fi aflat la stîlpul de tortură, hotărîtă în cel mai înalt grad să se mărturisească și, totodată, să-și manifeste reținerea. Prin munca ei, l-a ajutat de la început, scutindu-l de orice scriptologie, scrisori, întîlniri, scadențe, date, ea rezolva pe atunci toată partea organizatorică și nu înceta să se implice în tot ceea ce se ivea. Cînd toate acestea începeau să se apropie, cînd ele deveneau realitate și ea însăși vedea că cu fiecare succes al lui își atrăgea nenumărate, incalculabile chinuri, rămînea în continuare la stîlpul de tortură, disponibilă pentru noi chinuri. El era de asemenea tăcut, și de la el puteai scoate tot atît de puțin ca și de la ea. Ea păstra tăcere în legătură cu nenorocirea ei, el în legătură cu fericirea lui. Amîndoi aveau buze subțiri, riguros închise.

Pe cînd, încă destul de tînăr, venise la Frankfurt ca succesor al lui Furtwängler, preluînd conducerea concertelor din sala festivă o cunoscu pe Gerda Müller, Penthesilea tinereții mele, una din cele mai fascinante actrițe din acei ani. Pentru ea o părăsi pe Gustel, fără prea multe explicații; căsătorindu-se cu Gerda Müller fu blagoslovit cu exact opusul lui Gustel. Aici era la mijloc o pasiune puternică, expansivă, roluri viguroase și violente și o forță care exista de dragul ei, în serviciul nimănui, aici stîlpul de tortură nu mai era o virtute, căci el ar fi însemnat inabilitate. E posibil ca interesul lui H. pentru teatru și dramă să se fi trezit în această perioadă. Trebuie să fi fost o perioadă turbulentă și în viața sa particulară, dacă nu cea mai turbulentă. Gustel s-a retras complet, urmînd să încerce o viață ordonată și lipsită de chinuri. Și-a găsit un prieten, cu care a trăit mulțumită șapte ani.

H. nu mi-a prea vorbit de Gerda Müller, ci mai ales de următoarea soție, care a intervenit cîtva timp în viața sa, singura care l-a părăsit fără voia lui. Și ea era actriță, dar în timp ce Gerda Müller își găsea refugiul în alcool, Carola Neher trăia pentru aventuri și se simțea atrasă cu adevărat doar de cele extrem de temerare.

La cîtva timp după Strasbourg, la unul sau doi ani, mă aflam în vizită la Winterthur, unde H. conducea orchestra Werner Reinhardt. Am fost la un concert de-al său, după care am stat împreună, în camera lui, pînă noaptea tîrziu. Am simțit la el o neliniște de alt gen decît cea care i se potrivea de fapt, adică aceea de a oprima și domina. El însuși părea deprimat, de parcă l-ar fi biruit cineva, concertul decursese doar în bune condițiuni, cu siguranță nu mai rău ca altădată. Mă rugă să mai rămîn, deși era foarte tîrziu. Cerceta pereții camerei într-un mod ciudat, ca și cînd ar fi văzut stafii, privirea lui nu era reținută prea mult de nimic, ci rătăcea neliniștită încoace și-ncolo; la mine nici nu se uita, îl interesa doar faptul că îl ascultam. Am fost cam speriat de absența lui, pe care sub această formă n-o cunoscusem deloc și am rămas tăcut. Dintr-o dată izbucni și-mi spuse cu atîta patimă cum nu mă așteptasem din partea lui: „Aici a fost, în această cameră, aici am avut ultima discuție. Aici am vorbit toată noaptea“, urmînd apoi precipitat, aproape gîfîind o relatare despre ultima discuție dintre Carola Neher și el.

Ea voia să-l părăsească, el o implora să rămînă. Ea voia să facă ceva, viața asta n-o satisfăcea. Voia să lase totul baltă, actoria, gloria și pe el, H., pe care-l ironiza ca fiind o momîie de dirijor. Îl disprețuia pentru că apărea în fața unui public de concert, pentru cine dirija, că-i curgea sudoarea de pe frunte, ce sudoare mai era și asta, o falsă sudoare, care nu conta pentru ea, pentru ea conta un student din Basarabia, pe care-l cunoscuse și care voia să-și pună viața în pericol, care nu se temea de nimic, nici de închisoare, nici că va fi împușcat. H. simțea că vorbea serios, dar era sigur că o va putea reține. Pînă acum cucerise totul, orice femeie și, dacă pleca cineva, atunci acela era el. Pleca doar atunci cînd îi convenea. S-a folosit de toate mijloacele pentru a o convinge să rămînă. A amenințat-o că o va închide în cameră. Spunea că trebuie s-o apere de ea însăși. Altminteri se va îndrepta spre moarte sigură. Acest student e un nimeni, un tinerel necopt, fără nici o experiență de viață, îl înjura, întorcîndu-i cele spuse de ea însăși împotriva sa și a dirijatului său. Carola devenise nesigură cînd el se împotrivea studentului ca *persoană*. Susținea că-i lua în serios cauza, nu pe el. Dacă ar fi fost un altul care ar fi luptat cu aceeași pasiune pentru o asemenea cauză, ar fi impresionat-o la fel de mult. Lupta a durat toată noaptea. El voia s-o supună prin extenuare, ea era de o rezistență incredibilă și para atacul său fizic blestemînd. În cele din urmă, se iviseră deja zorile, crezu că a învins-o, căci ea adormi. O mai privise o dată mulțumit, înainte de a adormi și el. Cînd s-a trezit, ea dispăruse și n-a mai venit niciodată.

Zile și săptămîni așteptă să se întoarcă. Aștepta o veste de la ea, dar nu sosi nici un cuvînt. Nu știa unde era. Nimeni nu primise nici un semn. A pus să se cerceteze și a constatat că dispăruse și studentul. Fugise, deci, cu el, așa cum amenințase.

De la toate teatrele unde era cunoscută venea aceeași veste. Dispăruse fără urme și nu scrisese nimănui nimic. După lupta din acea noapte, el știa cel mai mult și avea senzația că îi fusese smulsă de sub trup. Nu putea depăși șocul și nu mai putea lucra. Suferea o cădere și se simțea la capătul puterilor.

În acele momente se afla într-o stare atît de deznădăjduită, încît a rugat-o pe Gustel să se întoarcă la el. I-a declarat că are nevoie de ea, jurînd că n-o s-o mai părăsească niciodată. Poate să-i pună orice condiții. El n-o s-o mai înșele niciodată. Dar ar trebui să vină cît mai repede, altfel s-a sfîrșit cu el. Gustel strică prietenia care dura de șapte ani și se întoarse înapoi la H., de la care îndurase cele mai groaznice umilințe. Ea îi puse niște condiții grele, pe care le acceptă. I-a promis că-i va spune totdeauna adevărul, asigurînd-o că va ști în permanență ce se întîmplă cu el.

Felul în care-l observam pe H. în săptămînile de la Strasbourg se intensificase prin împrejurări de a căror importanță nu putea da socoteală nici unul dintre noi. Mă folosise la Viena ca mesager, trimițîndu-mă cu o

scrisoare la Anna, pe care am cunoscut-o în felul acesta. Nu cunoşteam conţinutul scrisorii sale, dar el mă însărcinase să i-o dau numai ei personal şi nimănui altcuiva. Era o misiune strict confidenţială, fără ca el să fi făcut caz de asta. O sunasem la telefon şi am fost poftit la ea, în atelierul din Hietzing.

Mai întîi am privit-o. Mă uitam cum îşi îndesa degetele în lutul unei figuri de mărime supranaturală. Nu-i vedeam deloc faţa, îmi întorcea în continuare spatele. Părea să nu fi auzit scîrţîitul pietrişului, care mie îmi pătrunse adînc în urechi. Probabil că nu dorea să-l audă, atît era de adîncită în figura încă puţin conturată. Poate că vizita anunţată nu-i convenea tocmai acum. Eu mă cramponam de scrisoarea ce trebuia să i-o înmînez. Păşisem în sera care servea drept atelier, cînd dintr-o dată se întoarse spre mine şi mă privi drept în faţă. Acum mă aflam mai aproape şi mă simţeam pătruns de privirea ei. Din clipa aceasta, ochii ei au pus stăpînire pe mine. Nu era un atac neaşteptat, căci avusesem timp să mă apropii, dar era o surpriză: o imensitate pentru care nu fusesem pregătit. Ea consta din ochi, restul amănuntelor ce le-ai fi putut observa la ea erau o iluzie. Simţeai îndată acest lucru, dar cine ar fi avut forţa şi înţelepciunea să-l recunoască? Cum să înţelegi această enormitate: că ochii sînt mai încăpători decît persoana căreia îi aparţin? În adîncimea lor încape tot ce-ai gîndit vreodată şi acum, pentru că ţi se oferă spaţiul propice, toate se vor a fi spuse.

Există ochi de care te temi, pentru că sînt porniţi să sfîşie, ei servesc adulmecării prăzii, care, odată zărită, nu poate fi altceva, chiar dacă reuşeşte să scape, rămîne marcată ca pradă. Rigiditatea privirii nemiloase este groaznică. Ea nu se schimbă niciodată, nici o victimă nu o poate influenţa, ea e prefigurată pentru totdeauna. Odată ajuns în orizontul ei ai devenit victimă, nu există nimic, nici un argument pe care l-ai putea invoca şi nu te poţi salva decît printr-o radicală metamorfoză. Deoarece, în realitate, ea nu este posibilă, de dragul ei se nasc mituri şi oameni.

Un mit este şi ochiul care nu urmăreşte să sfîşie, deşi nu lasă niciodată din gheare ceea ce, a zărit. Acest mit a devenit realitate şi cine l-a trăit se gîndeşte cu groază şi emoţie la ochiul care l-a obligat să se înece într-însul. Asta este lărgimea şi adîncimea, imensitatea ce ţi se oferă: aruncă-te în mine cu tot ce poţi gîndi, cu tot ce poţi spune, rosteşte cuvîntul şi apoi te scufundă!

Adîncimea unor asemenea ochi e fără capăt. Nimic din ceea ce cade în ei nu atinge fundul, nimic nu se decantează. Lacul acestui ochi nu are memorie: el cere şi primeşte. Tu îi dai totul, tot ce ai, adîncul însuşi al fiinţei tale. Nu poţi să-i ascunzi nimic. Nu exercită forţă, dar n-ai nici scăpare. Se crede fericit, ca şi cînd s-ar fi întors către sine, fără alte motive.

Cînd i-am înmînat Annei scrisoarea, nu mai eram un simplu mesager. Ea n-o primi, arătă cu capul spre o masă din colţul încăperii, pe care eu n-o observasem, am făcut trei paşi lateral într-acolo şi am pus

scrisoarea fără plăcere, poate pentru că acum aveam o mînă liberă pentru ea, pe care nu voiam să i-o dau. Acum i-am întins-o pe jumătate, ea se uită la dreapta ei mînjită de lut și spuse: „Așa nu vă pot da mîna."

Apoi nu știu ce s-a mai spus. M-am străduit să regăsesc primele cuvinte, atît ale ei, cît și ale mele. Ele au dispărut. Anna încăpuse pe de-a-ntregul în ochi, în rest era ca și mută, vocea ei, deși adîncă, n-a însemnat niciodată ceva pentru mine. Poate că nu-i făcea plăcere să vorbească, renunța la voce ori de cîte ori putea, împrumutînd mereu vocea altora, fie în muzică, fie printre oameni. Ei însăși îi venea mai ușor să *acționeze* decît să vorbească și, deoarece nu avea vocația acțiunilor tatălui ei, încerca să modeleze cu degetele. Am păstrat prima întîlnire cu ea eliberînd-o de toate cuvintele, de ale ei, deoarece, probabil, nu exista nimic de păstrat în ele; și de ale mele, deoarece uimirea în fața ei nu găsise încă cuvinte perceptibile.

Dar știu că unele lucruri fuseseră spuse deja înainte de a mă pofti la masă și a lua loc amîndoi. Voia să citească ceva scris de mine și eu i-am spus, fără să mă rușinez în fața ei, că nu există încă o carte de-a mea, ci doar manuscrisul unui roman lung. M-a întrebat dacă i-aș putea aduce data viitoare manuscrisul. Îi plăceau romanele lungi, nu povestirile scurte. Pomeni numele dascălului ei, Fritz Wotruba[25], de la care învăța sculptura. Eu auzisem de el, era admirat pentru independența sa și temut pentru violență. Dar, momentan, nu se află la Viena. Înainte fusese pictoriță și învățase cu de Chirico, la Roma.

Nu băgă în seamă scrisoarea de la H. Stătea nedeschisă pe masă, era imposibil să n-o fi observat. M-am gîndit la misiunea mea, ca și cînd aș fi primit o *valoare* din partea lui H., și adăugai șovăind: „Nu doriți să citiți scrisoarea?" O luă fără nici un chef, o frunzări ca și cînd ar fi constat din trei rînduri, dar era o scrisoare mai lungă, deși știam că scrisul lui H. era greu de descifrat, ea păru să cuprindă totul de la prima vedere, aruncă scrisoarea la o parte cu un gest de indiferență, aceasta ajungînd mai aproape de mine și spuse: „Nu-i interesantă"; eu o priveam mirat. Îmi închipuisem că între ei era un fel de prietenie și că el voia să-i comunice lucruri importante, atît de importante încît nu le putea trimite prin poștă și de aceea mi le încredințase mie. „Puteți s-o citiți", spuse ea. „Dar nu merită." Eu n-am citit-o.

Cum era să mă mai gîndesc la o solie pe care ea o anula în felul acesta? Nu eram conștient de infamia comportamentului ei, de disprețul pe care i-l dovedea prin asta lui H. Dar nu mai eram un mesager. Nu mă mai simțeam îngrădit, căci mă eliberase de misiunea mea.

Ușurința cu care îi împinse la o parte scrisoarea, fără cel mai mic semn de ură sau neplăcere, mi se transmisese și mie. Nu-mi veni în minte să mai întreb dacă dorește să-mi dea un răspuns pentru el sau dacă îi va scrie direct, nu prin intermediar.

O părăseam cu o nouă misiune: aceea de a reveni în curînd, pentru a-i aduce manuscrisul. Mă anunțai peste trei zile, îmi veni greu să aștept chiar și atîta. Ea citi îndată romanul, nu cred să-l fi citit cineva

atît de repede. De atunci nu mai eram pentru ea un oarecare și mă trata ca și cînd aș fi fost înzestrat cu de toate, chiar și cu ochi. Aștepta multe asemenea cărți de la mine și vorbea despre asta cu alții. Insistă după aceea să mă vadă, trimițîndu-mi scrisori și telegrame. Nu mi se mai întîmplase niciodată ca dragostea să fi început cu telegrame, am fost șocat. La început nu înțelegeam că o propoziție de-a ei poate ajunge la mine atît de repede.

Mă rugă să-i scriu și-mi dădu o adresă la care putea primi scrisori. Trebuiau puse într-un plic, împăturit, pentru siguranță, de mai multe ori și băgate apoi în alt plic, care era adresat domnișoarei Hedy Lehner în Porzellangasse. Acesta era numele unui model care venea zilnic la ea, o fată frumoasă cu părul roșu, cu o față de vulpe. Am zărit-o odată fugitiv cînd am venit la Anna în atelier; zîmbea abia perceptibil, tăcea și dispărea. Uneori se întîmpla ca, tocmai cînd apăream eu, să aducă una din scrisori. De data aceea, Anna nu deschisese încă scrisoarea, darmite s-o citească. Era precaută cu lectura, deoarece putea intra oricînd cineva pe neașteptate în atelier. Îmi mărturisi că nu-i venea ușor să discute cu mine înainte de a-mi fi citit scrisoarea, și, în asemenea clipe, i-ar fi convenit mai degrabă să nu fi venit. Chiar dacă îi povesteam mult și ei îi plăceau poveștile, tot mai mult o impresionau scrisorile în care o elogiam.

„Surle și trîmbițe“, așa numea ea ceea ce-i scriam și transpunea rîndurile mele în mediul mai accesibil ei. Nu primise niciodată asemenea scrisori, soseau multe, uneori trei într-o zi, domnișoara Hedy Lehner nu le putea aduce totdeauna imediat. Ar fi fost bătător la ochi dacă ar fi apărut de mai multe ori pe zi și, deoarece Anna se afla oricum sub o pază severă, la care însăși consimțise, era o favoare faptul că i se permisese un model și nu voia s-o piardă. La atîta elocință exuberantă Anna răspundea totdeauna, adesea în telegrame (pe care le expedia Hedy după ce pleca de la atelier). Nu-i venea ușor să manevreze cuvinte și telegramele îi erau pe măsură, dar ea era mîndră și voia să mulțumească și în scrisori pentru atîtea elogii inventive.

Anna mi se părea misterioasă, pentru că era plină de mistere; n-am luat în considerare cîte lucruri avea de tăinuit și faptul că pentru ea existența alături de tot ceea ce tăinuia devenise o chestiune de importanță vitală. Norocul ei era că uita foarte repede, dar se găseau alții care să îi amintească de trecut. Cele mai silențioase erau figurile ei, în care punea mult suflet. Munca grea o onora, asta o moștenise de bună seamă de la taică-său; amintirea lui îi fusese acum intens evocată prin tînărul ei profesor, Wotruba, care lucra în piatră dură. Desigur, ea și modela, mai ales capete, și asta nu mai era muncă dură, ci cu totul altceva, era singura ei cale de acces spre oameni care nu fusese barată de obiceiurile dominatoare și erotice ale mamei.

În scrisori nu se risipea, ci căuta să *răspundă* și, atîta timp cît era înduplecată să facă aceste încercări era mulțumită. Cînd nu mai voia să reacționeze, în destul de frecventele perioade de dezamăgire, în fața oa-

menilor care nu-i serveau ca model și mai ales a acelora pe care se hotărîse să-i iubească, era oarbă — în asemenea perioade de dezamăgire se dedica în întregime muzicii. Știa să cînte la mai multe instrumente, dar atunci cînd se retrăgea cînta la pian. N-am prea auzit-o cîntînd, evitam asemenea ocazii și a rămas o enigmă pentru mine ce însemnau cu adevărat pentru ea aceste demersuri solitare. Eu nu aveam încredere într-o muzică în care mai era loc și pentru sculptură.

Nimbul de glorie din jurul Annei era atît de mare, încît n-aș fi crezut nimic rău despre ea. Să fi venit oricine și să-mi fi prezentat cele mai oribile lucruri scrise de mîna ei, gîndite, făcute și mărturisite de ea, eu tot nu l-aș fi crezut și nici n-aș fi recunoscut că era scrisul ei. Îmi venea cu atît mai ușor s-o păstrez intangibilă, cu cît în curînd avea să-mi apară în fața ochilor imaginea opusă a mamei ei, în care puteam proiecta tot ce era mai penibil în acest mediu. În această imagine erau amîndouă: pe de o parte lumina mută, care se hrănea din lovituri de daltă și elogii, pe de alta bătrîna avidă, nesățioasă și euforizată de alcool. Legătura lor apropiată nu mă descumpănea, pe fiică o vedeam ca o victimă și dacă e vorba să fii victima celei pe care de mică ai văzut-o necontenit în jurul tău, atunci vedeam bine.

Faptul că H. mă alesese ca mesager poate servi drept dovadă că nu mă considera deloc periculos. Firește, își lua rolul atît de în serios, încît greutatea unei scrisori de-a lui întrecea de nenumărate ori pe cea a oricărui mesager. Se prea poate să mă fi apreciat atît de inofensiv pe motivul că audiase *Nuntă* în lectura mea. Aerul acestui text îi apăruse glacial și pe scriitor îl considera dușman învederat al oricărei plăceri. Poate că era o idee hazlie să folosească o asemenea creatură ca mesager al unei scrisori de dragoste. Dar el nu primea nici un răspuns, nici măcar un refuz. Cînd, îndată după sosirea la Strasbourg, l-am întîlnit între repetiții, una din cele trei propoziții rostite în felul său concis a fost aceea dacă i-am predat lui „Anni", cum o numea el, cele două scrisori. „Desigur", spusei eu și adăugai foarte mirat: „Dar nu v-a răspuns?" Din acest răspuns a dedus că o văzusem nu numai o dată și că, probabil, îmi era chiar apropiată. Deocamdată era o bănuială, firea lui tiranică înclina, în orice caz, spre bănuieli. „Dar nu v-a răspuns" îi suna ca și cînd eu aș cunoaște-o destul de bine ca să știu că obișnuiește să răspundă. Avea dreptate să creadă asta. Dar disprețul său pentru un tînăr fără nume și fără greutate era, pe de altă parte, atît de natural și de mare, încît voi să anuleze imediat bănuiala. Încercă prin toate mijloacele să afle că nu există nimic de aflat.

În primele zile căută să mă provoace prin aluzii ironice la Anna. Că părul ei blond ar fi vopsit, că în trecut ar fi fost cenușiu, punînd accentul pe „cenușiu", ca și cînd, la 20 de ani, soția lui Ernst Krenek, așa o cunoscuse, ar fi avut păr cărunt, îmbătrînită prematur. Mă întrebă dacă nu mi-a sărit în ochi mersul ei, o femeie nu poate merge așa. Eu rămîneam uluit de *fiecare* din observațiile lui și o apăram cu atîta patimă și furie, încît H. intui deodată totul. „Sînteți îndrăgostit lulea",

spuse el, „nu m-aş fi aşteptat nici pe departe de la dumneavoastră.“ Nu recunoscui nimic, nu atît din discreţie, cît pentru că îl uram pentru atitudinile sale. Dar vorbeam despre ea pe tonurile cele mai înalte, ar fi fost idiot să nu observe că o iubeam. Era un moment deosebit cel în care mă silea să mă transform în paladinul ei, căci, la puţin timp după sosirea mea la Strasbourg, am găsit o scrisoare prin care ea îmi dădea papucii cu sînge rece. După mai bine de două luni, pentru Anna se terminase cu ceea ce pe mine avea să mă urmărească ani în şir. Nu-mi reproşa nimic, nu motiva nimic, scrisoarea decisivă începea cu propoziţia: „Cred M. că nu te iubesc“. Îmi dăduse un nume irlandez, la fel de ireal ca şi scrisorile prin care mă asigurase înainte de dragostea ei. Şi acum venea H., fără să aibă habar de această nenorocire ce se abătuse asupra mea şi pe care, credeam eu, mi-o pricinuise el, presupunînd că tocmai această călătorie la Strasbourg ar fi decepţionat-o atît de mult. H. venea acum să distrugă cu fiecare afirmaţie imaginea ei. Plăcerea ce i-o provoca această operă monstruoasă era vizibilă. De fiecare dată îmi spunea lucruri tot mai rele despre ea şi uneori aveam impresia că aşteaptă un moment să-mi spună cele mai defăimătoare lucruri.

Noi abia ne vedeam printre repetiţiile şi concertele sale, la „Broglie“, cînd îşi devora pîinea prăjită şi caviarul, dar mai ales noaptea tîrziu, în hotelul său, cînd se întrunea doar cercul cel mai intim şi făcea schimb de răutăţi. Prefera însă să-mi spună chestiunile penibile despre Anna cînd era numai cu mine. În cele din urmă, n-a durat prea mult, a urmat adevăratul său avertisment: „Luaţi-vă gîndul de la ea, nu-i pentru dumneavoastră, sînteţi prea lipsit de experienţă şi naiv.“ Fiecare propoziţie era o jignire şi o simţeam ca atare, dar cel mai mult mă atingeau ofensele legate de ea. El a sesizat acest fapt, dar, cînd a ajuns din nou la mersul ei, cu care nu era ceva în ordine, a insinuat ceva atît de abject, încît nici acum nu-mi pot învinge refuzul de a-l relata. L-am fixat îngrozit, dar şi întrebător, de parcă n-aş fi auzit bine. N-a lăsat să-i scape plăcerea de a repeta propoziţia. „Dar de ce, de ce?“ am spus eu atît de speriat, încît n-am putut să mă năpustesc imediat asupra lui. Era atît de îngrozitor ceea ce afirmase, încît s-a blamat mai mult pe el decît pe ea. H. realiză că a mers prea departe, mult prea departe. „Acum nu vă enervaţi pentru asta; între cer şi pămînt există mult mai multe lucruri decît vă imaginaţi dumneavoastră.“

Nu l-am întrebat cum a aflat acest lucru. Ştiam că minţea şi ştiam şi de ce. Mi-am amintit de Anna, cum îi împinsese scrisoarea la o parte şi comentase: „Nu-i importantă.“ Îi era indiferent. Îl împinsese mereu la o parte, aşa cum făcuse şi acum cu scrisoarea lui, în faţa mea. El n-o interesa nici ca muzician şi cu atît mai puţin ca bărbat. *Existau* dirijori care o interesau, cu care întreţinea relaţii, iar ca fiică a tatălui ei avea dreptul să decidă pe care dintre ei îl putea considera un dirijor bun. H. era pentru ea un fel de capelmaistru de orchestră militară, înfăţişarea şi comportarea sa i-au jucat o festă neplăcută. El, care se străduia să descopere opere noi şi dificile, era pus în umbra celor care s-ar fi ferit

chiar și să pună mîna pe vreo operă modernă, nefamiliară. Refuzul ei l-a afectat în mod deosebit. Încerca să-și consolideze poziția la Viena; pentru mama ei, care era deosebit de influentă, el nu însemna nimic. În aceste condiții ar fi fost cu atît mai important să însemne ceva pentru fiica lui Mahler. Deoarece ea îl respinsese, veni cu cele mai grave insulte la adresa ei.

Cea în care mă găseam dintr-o dată era o situație încordată la maximum și, dacă Strasbourgul însuși, istoria literară a orașului și numărul mare de muzicieni excepționali pe care i-am cunoscut în cîteva zile — dacă toate astea laolaltă nu m-ar fi solicitat atît de mult — nu știu dacă aș fi avut forța să rămîn. Era prăbușirea dintr-un cer senin în care fusesem ridicat. O femeie pe care o admiram în cel mai înalt grad, pe care o găseam frumoasă și pe care o consideram produsul creator al unui mare bărbat, mă primise în lumea ei, îmi citise romanul și-l găsea demn de dragostea ei. Romanul nici nu exista măcar ca și carte și știau doar cîțiva despre el. Puțini știau și despre drama pe care i-o citisem dirijorului și datorită căreia mă invitase la simpozionul de muzică modernă. *Nunții* îi datoram această invitație, iar *Kant în flăcări* îl datoram dragostei Annei. Îndată după sosirea la Strasbourg, m-am urcat pe platforma unde Goethe îl așteptase pe Lenz. Mă aflam sus în fața plăcii pe care aceștia își înscriseseră numele. La poalele catedralei, în orașul vechi, am fost primit într-una din acele case frumoase, găzduit în camera în care, din auzite, zăcuse Herder bolnav și primise vizita lui Goethe. Poate că ciudata întrepătrundere a beatitudinii mele cu respectul pentru spiritele care trăiseră aici ar fi dus la un hibrid periculos. Poate că în camera în care urma să dorm — un nou visător în templu — m-ar fi bîntuit niște intenții extraordinare și aș fi renunțat la țelul propriu-zis pe care mi-l propusesem. Dar norocul meu vru să fiu surprins, aproape în aceeași clipă, de nenorocire. La trei zile după sosirea mea, primii scrisoarea și telegrama Annei în biroul conservatorului. În toiul vacarmului de la repetiții, în văzul sutelor de ochi, o deschisei și-i citii cuvintele reci ca un sloi de gheață. Nu-mi reproșa nimic, dar nu mai simțea nimic pentru mine, spunîndu-mi fără rezerve și menajamente că nu-i plăcuse de mine, ci de scrisorile mele. Îmi relata că nu vorbește cu nimeni, că s-a retras la pian, cîntînd numai pentru sine și, deși în această scrisoare nu exista nici cel mai mic ton emoțional, simțeai totuși o tristețe foarte reținută, datorată dezamăgirii ei. Își dorea în continuare scrisori de la mine, dar fără a lăsa să se întrevadă răspunsuri din partea ei. Persoana mea nu mai conta, fusesem readus pe pămînt, dar aveam libertatea să-i respir atmosfera prin scrisori, numai prin scrisori. Era aproape ceva sublim în felul cum te trata, ca și cînd ar fi avut un drept natural să te înalțe și să te coboare, fără explicații și precauții, de parcă cel astfel implicat ar trebui să-i fie recunoscător pentru cea mai dură lovitură, deoarece venea de la ea.

Sentimentul distrugerii care punea stăpînire pe mine se menținea într-o stare de plutire printr-o luptă cavalerească dusă concomitent pen-

tru ea. Din cînd în cînd H. încerca să o înjosească; lucrul cel mai greu de suportat era că insultele lui erau pătrunse de un fel ciudat de voluptate menită să-mi stîrnească gelozia. El însuși acționa din gelozie și se amăgea presupunînd că eu aș fi fericit, dar de fericire nu mai aveam parte, căci căzusem în cea mai adîncă dizgrație. Respingeam tot ce spunea, fiecare mojicie i-o vîram înapoi pe gît; eram la fel de încăpățînat ca și el, chiar dacă nici pe departe atît de sigur pe veninul meu ca el pe al lui. La început eram mai reținut, ca să n-o expun nici pe ea, nici pe mine, nici pe noi — ca și cînd acest „noi" ar mai fi existat. Dar apoi, cînd situația s-a înrăutățit tot mai mult, cînd defăimările sale nu mai cunoșteau limite, nu mai țineam cont de nimic și vorbeam de Anna așa ca în scrisorile pe care i le scrisesem în trecut și pe care acum nu mai aveam voie să i le scriu. În lupta împotriva josniciei lui H., tot ce se credea că ar fi existat între ea și mine a continuat să existe pe mai departe intact și neclintit. Nu mă puteam plînge, noul adevăr nu i-l puteam spune, dar pe cel vechi îl trîmbițam cu atîta forță și convingere, încît, în cele din urmă, i-a pierit glasul și amuți furios pe credința mea de nestrămutat.

Deoarece tot ce spunea H. se petrecea în public sau era destinat publicității, cei din jurul său, întreaga suită, erau pătrunși, probabil, de un sentiment ciudat, cînd îl auzeau declarînd că vrea să rămînă numai cu mine, nu pentru mult timp, dar, oricum, se retrăgea expresis verbis cu mine. În asemenea ocazii, spunea: „Trebuie să vorbesc cu C." Suna ca și cînd ar fi fost vorba de ceva important. Aceste cîteva clipe furate febrilei sale activități erau destinate în exclusivitate disputelor despre Anna. Savura contraatacurile mele hotărîte, căci nu erau niciodată atacuri la adresa persoanei mele, ci pledoarii în cinstea celei atacate, care se detașau atît de mult de calomniile lui grosolane, încît *avea nevoie* de ele. Nu putea exista fără ele, el avea nevoie de amîndouă, pentru a trece peste chinul umilinței pricinuite de Anna.

Pentru ceilalți însă, care nu bănuiau nimic din conținutul acestor discuții, chestiunea se prezenta ca și cînd H. s-ar sfătui cu mine în legătură cu anumite lucruri, ca și cînd între noi ar exista o relație de încredere, necesară pentru eficiența sa în decursul acestor săptămîni de intensă activitate muzicală.

Însăși Gustel, care în felul ei trebuia să-l supravegheze, era de această părere. O rechemase, deoarece era de neînlocuit, și pentru a o convinge cît de utilă îi este; ca s-o cîștige pentru noua ei funcție, o asigurase de sinceritate absolută. Ar fi de datoria ei să vegheze ca să nu mai ajungă în noi încurcături. După fuga Carolei Neher, care-l părăsise în modul cel mai rușinos și fără „circumstanțe atenuante", starea lui depresivă era încă vie. Pentru prima dată o încurcătură cu femei, mai precis o înfrîngere suferită, îl împiedica să lucreze. El, care nu se temea de nimic, se sperie acum ca de moarte, căutînd într-adevăr refugiu la prima lui soție, la Gustel. N-o amăgea acordîndu-i noua misiune de a-l păzi în așa fel, încît să nu se mai poată atinge nici o femeie de el.

Era, deci, dreptul lui Gustel de a încerca să afle ce discuta cu mine în acele minute intime; ea se apropie de mine pentru a-mi cîștiga prietenia și, probabil, ajutorul. Ea, care era un om foarte rezervat și introvertit, îmi povestea acum din viața ei. Suferea nespus de mult pentru tot ce făcea H., mai ales atunci cînd era amestecată vreo femeie, și la simpozion erau şi multe muziciene: cîteva cîntărețe, printre ele una extrem de seducătoare, o persoană zvăpăiată și capabilă de orice, dar și o minunată violonistă, pe care o cunoştea de la Viena, o ființă copilăroasă, care te vrăjea cu desăvîrșire prin originalitatea interpretărilor ei, printr-o naturalețe spiritualizată și exigentă. Ea provenea dintr-o familie cu tradiții muzicale și unul din prenumele ce-l purta îi fusese dat după Mozart. I se și potrivea, avea muzica în sînge, ceea ce H. dobîndise printr-o sîrguință supraomenească, la ea era ceva natural. Ritmurile pe care trebuia să le interpreteze le înregistra intuitiv. Partiturile erau pentru ea prescripții în adevăratul sens al cuvîntului. Dirijorul și partitura erau pentru ea unul și același lucru, indiferent de ce dispunea dirijorul, o continuare, o lărgire a partiturii. Ea și-ar fi dat viata pentru o partitură, și atunci, desigur, și pentru maestrul unei partituri. Amadea — o numesc cu cel de al doilea nume, cu numele după Mozart, folosit, de fapt, numai sub formă prescurtată — nu făcea diferență între stăpînii muzicii în exercițiul funcțiunii. Dar făcea diferență netă între opere și avea atitudini și convingeri proprii asupra lor. Capacitățile ei nu erau pur și simplu de natură tehnică, se pricepea la Bach, care era, probabil, monstrul ei sacru, la Mozart, dar și la lucrări foarte noi, de care avizatul public vienez se speria ca de Doamne-apără. Ea a fost printre cei dintîi care au cîntat opere de Alban Berg și Anton von Webern, fiind chemată să le interpreteze chiar și la Londra. Era la dispoziția indicațiilor adevăraților profitori ai tuturor operelor, a dirijorilor, nu a persoanelor lor, căci despre ele nu știa nimic, ci a indicațiilor lor autoritare. La Strasbourg fusese convocată de H., cu care colaborase încă de la Viena, dimineața la ora șase pentru repetiții și, pentru că era o persoană prin excelență sinceră și deschisă, nu era în stare să-și ascundă vasalitatea față de el, devenind în felul acesta obiectul propriu-zis al supravegherii geloase a lui Gustel.

Eu nu mă prea pricepeam la muzică. Nu avusesem niciodată preocupări teoretice legate de muzică. Îmi plăcea să ascult, dar nu-mi permiteam să emit păreri. Am fost impresionat de lucruri foarte diferite, de Satie și Strawinsky, de Bartok și de Alban Berg, într-un mod lipsit de cunoştințe, pe care nu mi l-aș fi permis, desigur, în chestiuni literare.

Cu atît mai important era pentru mine să observ exact oamenii, și anume în diversitatea cu care reacționau în asemenea ocazii. Impresiile mele despre ei erau de neșters, pe cei mai mulți dintre ei nu i-am mai văzut niciodată și totuși, după 50 de ani, îmi apar clar și stăruitor în fața ochilor și ar fi plăcut să-i pot spune acum fiecăruia cum îmi apăruse pe atunci. În timpul acestui simpozion principalul obiect al expe-

rienţelor mele a fost cel ce-l convocase, centrul său vital. Pe el l-am studiat exact şi necruţător, după cum şi era, nu-mi scăpase nici o tăcere, nici o emoţie de-a lui, în sfîrşit îl aveam în faţă, simbolul perfecţiunii, ceea ce voiam să înţeleg şi să prezint: un deţinător al puterii.

După încheierea simpozionului, ca o ultimă întrunire a participanţilor fusese anunţată o festivitate, ce urma să aibă loc la Schirmeck, în Munţii Vosgi. Unii ar fi vrut să plece mai repede, dar voiau, totodată, şi să-şi exprime mulţumirile lor lui H. pentru enorma sa performanţă, el trebuia să fie sărbătorit la această festivitate, şi de aceea au rămas aproape toţi.

Aici, într-un han în aer liber, stăteam toţi la nişte mese lungi. S-au ţinut mai multe discursuri. H. mă rugă în mod expres să spun şi eu cîteva cuvinte despre impresiile mele din timpul simpozionului, tocmai ca nespecialist, ca scriitor, ar fi important să-mi exprim părerea. Mă aflam în situaţia dificilă de a trebui să spun ceva ce corespunde adevărului, fără a lăsa să se observe nimic din lucrurile mai adînci pe care le recunoscusem la H. şi care nici la mine nu erau deloc încheiate. Am descris, deci, felul cum aduna el oamenii şi forţa irezistibilă cu care-i obliga să facă ceva în comun. Cuvintele mele i s-or fi părut prea la obiect, şi-ar fi dorit mai degrabă laude de mîntuială, cum i-a fost dat să audă în seara aceasta de la cei mai mulţi vorbitori. Spre sfîrşitul festivităţii, după ce se epuizase partea oficială şi el şi-a putut da drumul în felul său, îşi luă revanşa.

Fusese sărbătorit ca maestru al dirijatului şi, într-adevăr, ce nu realizase el, în cîteva săptămîni, cu elevii săi! Acum, după ce băuse zdravăn, voia să se relaxeze. Îşi mai atribui încă o măiestrie de care nici unul din cei prezenţi n-ar fi bănuit ceva. Deodată declară că vrea să le ghicească tuturor din palmă, nu numai unuia sau la cîţiva, la toţi. N-are nevoie decît să vadă mîna unui om pentru a-i cunoaşte soarta. Dar rugă să nu se înghesuie nimeni, îi vine rîndul fiecăruia, cel mai bine ar fi să se aşeze la coadă. Aşa se şi întîmplă, la început şovăielnic, dar îndată ce începu afacerea aproape jumătate din cei prezenţi se ridicară de la mese, formînd rîndul cerut. El se concentra asupra fiecăruia în parte, cei care şezuseră în apropierea lui s-au prezentat primii. Era rapid şi aici, ca de altfel în tot ce făcea, o mînă întinsă n-o ţinea mult timp, îi ajungea o scurtă privire, hotărît cum era de felul lui, pronunţa îndată verdictul. Se limita la indicarea duratei vieţii, alte lucruri, însuşiri, perspective nu-l interesau, îi dicta fiecăruia durata vieţii, fără să explice cum ajunsese la această cifră. Nu vorbea mai tare ca de obicei, doar cei din imediata lui apropiere auzeau ce spunea.

Printre cei controlaţi zăreai feţe satisfăcute, dar şi întristate. Toţi se întorceau înapoi la locurile lor şi se aşezau în linişte. Nu se discuta nimic, nimeni nu-şi întreba vecinul care se întorsese: „Ce ţi-a spus?“ Dar schimbarea atmosferei era de acum vizibilă. Nu se mai făceau glume. Norocoşii, cei pe care-i aştepta o viaţă lungă, îşi păstrau norocul pentru ei. Dar şi ceilalţi, cu care fusese mai zgîrcit, n-au căzut în revoltă sau

tînguire. H., adîncit aparent în studiul mîinilor, observa cu atenție cine a venit și cine nu. Cele mai multe mîini aparțineau celor care-i erau indiferenți și-i rezolva numai pro forma. Pe alții însă îi aștepta și, deoarece eu m-am stăpînit multă vreme, începui să simt că mă pîndește. Stăteam destul de aproape de el, vizavi de el, și nu făceam nici un gest că m-aș ridica și m-aș așeza la rînd, lîngă cei care așteaptă. Mă privi de cîteva ori printre mîinile întinse. Apoi spuse deodată tăios și atît de tare, încît l-a auzit toată masa: „Ce-i cu dumneavoastră, C., vă e teamă?“ N-am vrut să las impresia că m-ar speria invitația lui, mă ridicai și făcui cîțiva pași spre capătul rîndului. „Mai bine veniți chiar acum“, spuse el, „altfel mai și dispăreți!“ Mă apropiai de el, fără entuziasm, era pentru prima dată cînd încălca ordinea, îmi apucă lacom mîna, abia își aruncase ochii asupra ei și decretă: „Nu veți ajunge la 30!“ Mai adăugă și o explicație, ceea ce nu făcuse la ceilalți; „Linia vieții se întrerupe aici!“ Dădu apoi drumul mîinii, ca unui obiect de prisos, mă privi radiind și fîsîi: „Eu voi trăi 84. Mi-am trăit abia jumătate din viață. Am 42 de ani.“ „Și eu 28“ „Nici măcar 30! Nu vei ajunge la 30!“ Repetă cifra și dădu din umeri. „Nu-i nimic de făcut. La ce bun?“ Cu o asemenea viață nu mai puteai începe nimic. Chiar și cei doi ani pe care mi-i dădea, n-aveau nici o valoare, ce mai puteai face cu ei?

Eu m-am retras, el mă considera lichidat, dar jocul nu se terminase. Fiecăruia îi veni rîndul, asupra fiecăruia trebuia să hotărască. La cei mai mulți chestiunea continuă mecanic, numai pentru că erau prezenți. Puteau fi și muște. Pe cîțiva își pusese într-adevăr ochii. N-am știut niciodată motivul. Locul meu vizavi de el era aproape, mă așezasem din nou și ascultam. Cîțiva s-au sustras, prefăcîndu-se că sînt beți. Aceștia n-au reacționat la nici un apel. Dar cei mai mulți s-au prezentat și le-au fost repartizate diferite sorocuri. Pentru cei care nu-l supăraseră niciodată împotrivindu-i-se, era suficient capriciul lui și lor le era hărăzită o vîrstă mai mult sau mai puțin mijlocie. La 84 nu ajungea nici unul. O serie de creaturi nevinovate și blajine ajungeau pe la șaizeci și ceva. Aceștia nu erau însă favoriții săi, căci pe ei îi avea mai exact în obiectiv. Era vizibil că-l interesa să decidă asupra tuturor. Cu cele cîteva femei prezente la simpozion nu se purtă mai bine decît cu bărbații. Toate mureau înaintea soților lor. Despre văduve nu avea păreri prea bune, femeile pe care nu le răpea nimănui îi înfrînau pofta. La 30 de ani nu trebuia să moară nimeni în afară de mine.

Partea a doua

DR. SONNE

CADOUL UNUI GEAMĂN

În acest an, 1933, sub impresia evenimentelor din Germania, a luat naștere *Comedia vanității*. La sfîrșitul lui ianuarie la putere venise Hitler. Începînd din această clipă, orice eveniment ce avea să urmeze se anunța sinistru și cu semnificații sumbre. Totul te afecta, te simțeai implicat în toate, ca și cînd ai fi asistat la fiecare scenă despre care aflai, explicațiile și aprecierile precum și profețiile îndrăznețe păreau niște vorbe goale în comparație cu realitatea. Ceea ce se întîmpla era în toate privințele neașteptat și nou. Importanța minoră a conținutului de idei care servea drept sorginte se afla într-o contradicție deconcertantă cu efectul său. Un singur lucru însă era clar în tot neverosimilul situației: că totul nu putea duce decît la război, nu la un război rușinos și cu ezitări, ci la unul mîndru și mistuitor ca războaiele bilice ale asirienilor.

Știai și totuși nutreai speranța că totul ar mai putea fi împiedicat. Dar cum să poată fi împiedicat înainte de a fi înțeles?

Începînd din anul 1925 îmi propusesem să descopăr ce este masa, iar din 1931 să descopăr, în plus, cum ia naștere puterea din masă. Rareori a existat o zi în decursul acestor ani în care gîndurile mele să nu se îndrepte spre fenomenul masei. Nu voiam să-mi ușurez munca și să simplific, mi se părea lipsit de sens să desprind unul sau două aspecte, neglijîndu-le pe toate celelalte. De aceea nu era de mirare că nu avansasem prea mult cu cercetările. Eram pe urmele cîtorva conexiuni, aceea dintre masă și foc, de exemplu, sau tendința maselor de a crește — o însușire comună cu focul — dar cu cît mă preocupam mai intens de această problemă, cu atît mai mult aveam certitudinea că începusem o muncă a cărei înfăptuire mă va costa cea mai mare parte a vieții.

Eram pregătit cu răbdarea necesară, dar evenimentele n-au fost la fel de răbdătoare. Cînd, în 1933, lumea intră în acel vîrtej care urma să smulgă totul, din punct de vedere teoretic nu aveam încă nimic să-i opun și simțeam o puternică obligație interioară de a prezenta ceea ce nu înțelegeam.

Deja, cu un an sau doi înainte și inițial fără nici o legătură cu evenimentele timpului, mă preocupa ideea unei interdicții a oglinzilor. Cînd ședeam în salonul de frizerie unde mă tundeam era supărător să-ți privești mereu propriul chip, acest mereu același vizavi îl simțeam ca pe o constrîngere și o îngrădire. Astfel privirile-mi rătăceau la dreapta sau

la stînga unde ședeau oameni fascinați de ei înșiși. Ei se observau intens, se studiau, de dragul unei cunoașteri mai exacte a propriilor trăsături făceau grimase, nu oboseau, păreau să nu se sature niciodată de ei înșiși și, ceea ce mă mira cel mai mult: nu dădeau importanță faptului că în tot acest timp eu îi urmăream, atît de mult și atît de exclusiv erau preocupați de ei înșiși. Erau numai bărbați, tineri și bătrîni, cu un aer mai mult sau mai puțin demn, atît de deosebiți unul de altul încît aproape că nu-ți venea să crezi, și totuși atît de identici în comportamentul lor: toți erau copleșiți de evlavie în fața propriului chip.

Ce m-a frapat era mai ales nesațietatea în această preocupare față de sine; și, odată, examinînd două exemplare grotești, m-am întrebat ce s-ar întîmpla dacă dintr-o dată li s-ar interzice oamenilor această clipă, cea mai scumpă dintre toate. Exista oare o interdicție destul de puternică în stare să abată omul de la propria-i copie? Și la ce subterfugii ar recurge vanitatea dacă ar fi încolțită? Era un joc amuzant să-ți imaginezi aceste urmări, însă el nu era încă obligatoriu. Dar cînd în Germania s-a ajuns la arderea cărților, cînd vedeai ce interdicții se emit și se execută peste noapte, cu cîtă îndărătnicie puteau fi ele folosite pentru declanșarea de mase entuziaste, atunci aveai impresia că te-a lovit trăsnetul și copilăreasca interdicție a oglinzilor devenea un lucru serios.

Uitasem ce-am citit despre mase, uitasem și puținul pe care-l recunoscusem în legătură cu ele, lăsasem totul în urmă, începusem din nou ca și cînd aș fi fost confruntat pentru prima dată cu acest fapt și am creat prima parte din *Comedia vanității*, marea seducere. Aproximativ treizeci de personaje, vienezi pînă în măduva oaselor, populează un areal care-ți apare la fel de familiar ca și Wurstelprater-ul. Dar acesta era un Wurstelprater cum nu mai văzuseși niciodată, dominat de un foc care se extinde tot mai mult pe parcursul scenelor ce ți se perindă prin fața ochilor, hrănit și provocat de acțiunile personajelor. Ca acompaniament acustic auzi zăngănitul oglinzilor sparte cu mingi în niște odăițe special amenajate. Oamenii își cară singuri oglinzile și fotografiile pentru a fi sparte, respectiv pentru a fi arse. La această serbare populară un crainic furnizează parolele, iar cuvîntul cel mai des auzit și mai violent este: „Noi!“ Scenele sînt dispuse în spirală, la început scene mai lungi în care personajele și evenimentele se explică pe rînd, apoi tot mai scurte. Totul se referă din ce în ce mai mult la foc; la început de la distanță, apoi tot mai aproape și mai aproape, pînă cînd în cele din urmă unul din personaje se transformă el însuși în foc, aruncîndu-se în el.

Obsesia acelor săptămîni o mai simt și azi în oase. Înăuntrul meu era o arșiță ca și cînd eu aș fi fost personajul ce se transformă în foc. Dar, în ciuda turbatei mișcări care mă împingea mai departe, trebuia să mă abțin de la orice cuvînt ambiguu și simțeam cu durere zăbala în gură. În fața ochilor mei, în urechile mele, lua naștere masa cu care lucrurile nu mi se clarificaseră nici pe departe. Asemenea bătrînului vasal, Franzl Nada, mă prăbușeam sub povara oglinzilor. Asemenea lui

Franzi, sora lui, fusesem arestat și încarcerat din cauza fratelui pierdut. În persoana crainicului Wondrak biciuiam masa, în persoana lui Emilie Fant strigam nesimțitor și ipocrit după copilul meu fără inimă. Eu însumi mă transformam în cele mai detestabile personaje și-mi căutam justificarea în cei umiliți pe care-i iubeam.

Nici una din aceste figuri nu s-a pierdut. Fiecare mi-a rămas în minte mai vie decît toți oamenii pe care i-am cunoscut în acea perioadă. Toate focurile ce mă impresionaseră de mic copil s-au revărsat în focul arderii fotografiilor.

Febra acestui manuscris nu mă părăsise cînd am plecat la Strasbourg. Mă aflam încă în mijlocul primei părți cînd am făcut călătoria și uimitor este faptul că în ciuda săptămînilor turbulente petrecute în acest oraș, n-am pierdut nimic din comedie. Era atît de exact prefigurată în mintea mea cum nu era nimic din tot ceea ce întreprinsesem vreodată. Luna septembrie, după simpozion, am petrecut-o la Paris, reluîndu-mi lucrul de unde îl lăsasem la Viena. Am încheiat prima parte și eram ca vrăjit de ea. Credeam că am reușit să fac ceva nou, și anume să prezint din punct de vedere dramatic o masă, formarea ei, densitatea ei crescîndă, descărcarea ei. La Paris am scris și multe scene din partea a doua. Știam prea bine ce se întîmpla mai departe. Chiar și partea a treia o aveam clară în fața ochilor.

Nu m-am întors înapoi la Viena în postură de învins. Refuzul rece al Annei mă afectase, dar nu mă descumpănise cum s-ar fi întîmplat, probabil, altădată. Mă simțeam atît de sigur sub scutul comediei, încît am sunat-o pe Anna, de parcă nu s-ar fi întîmplat nimic, pentru a-mi anunța vizita la ea în atelier. Mă prezentai la telefon, rece și indiferent, asta îi plăcu, *ea* era într-adevăr așa. Respiră ușurată că nu aminteam cu nici un cuvînt de ceea ce se întîmplase între noi, ura scenele penibile, reproșurile, amărăciunile și învinuirile. Părea satisfăcută că acționase sub cel mai puternic impuls în sensul libertății, eu însă îi amintii comedia, despre care-i vorbisem înaintea călătoriei, și, deși dramele nu însemnau mare lucru pentru ea, manifestă interes pentru ele, la o participare reală nu mă așteptasem din partea ei. De cînd m-a cunoscut a vrut să mă pună în legătură cu Fritz Wotruba, tînărul ei magistru; înainte de plecarea mea la Strasbourg el nu fusese în Viena, acum s-a reîntors. O să-l roage să vină în ziua vizitei mele, am putea lua masa de prînz la ea în atelier.

Avusese o idee înțeleaptă, era pentru prima dată după ruptura noastră că urma să o revăd. Drumul prin grădină, scîrțîitul nisipului care mi se părea mult mai intens decît mi-l aminteam, sera care-i servea drept atelier, Anna în același halat albastru, ceva mai departe de statuia care stătea în mijloc. Degetele ei fără urme de argilă, brațele căzute, privirea îndreptată asupra unui tînăr care îngenunchease în fața statuii meșterind ceva cu degetele în partea de jos a acesteia. El îmi întoarse spatele și nu s-a ridicat atunci cînd am intrat în atelier și cînd Anna mi-a rostit numele. Nu-și luă degetele de pe lut frămîntîndu-l

mai departe, se întoarse cu capul spre mine și spuse cu vocea joasă, sonoră: „Îngenuncheați și dumneavoastră în timp ce lucrați?“ Era o glumă ce servea drept scuză pentru faptul că nu se ridicase imediat și nu putuse să-mi întindă mîna. Dar și gluma avea, în cazul lui, greutate și importanță. Cu acel „și“ îmi ură bun venit. Munca sa și a mea erau puse, astfel, pe același plan, cu „îngenuncheatul“ exprima o speranță, anume că și eu îmi iau munca la fel de în serios ca și el.

Era un început bun, din această primă discuție nu-mi mai amintesc decît prima propoziție. Dar, îndată după aceea, l-am și văzut în fața mea, stînd la masă vizavi de mine, preocupat de șnițelul său. Anna comandase mîncarea pentru noi, ea însă nu mînca, stătea în picioare, se plimba din cînd în cînd prin atelier și apoi se apropia din nou de masa pentru a asculta discuția. Participa doar pe jumătate, mîncarea nu însemna nimic pentru ea, putea lucra zile în șir fără a se gîndi la mîncare. Dar, de data asta, era vorba și de menajament, voia să-mi ofere ceva, dar se gîndea și la Wotruba pe care-l aprecia pentru munca sa în cea mai dură piatră, pentru hotărîrea și consecvența sa; de aceea se străduise să-l cîștige și devenise prima lui elevă. Pusese ceva la cale cu ocazia acestei întîlniri și ne lăsă să discutăm în voie, fără să se amestece sau să atragă atenția asupra ei. A dat dovadă de mult tact cu această ocazie, căci dacă s-ar fi retras definitiv, am fi avut impresia că sîntem niște slugi cărora le arunca ceva de mîncare într-un colț. Ea își făcea de lucru prin atelier, dar se reîntorcea mereu la noi, urmărind discuția din picioare, de parcă ar fi stat aici să ne servească; nu rămînea însă mult, pentru a nu deranja cu prezența ei. În urmă cu cîteva luni n-ar fi lăsat să-i scape nici un cuvînt dintr-o asemenea primă discuție sau dintr-una ulterioară. Pe atunci hotărîse să nu mă considere indiferent și se orienta după această decizie. Acum, după ce luase hotărîrea contrarie, putea da dovadă de tact, lăsîndu-ne să discutăm în voie.

De cînd mîncam, discuția devenise însă stingheră. Mi-au sărit în ochi mîinile lui Wotruba, nervoase, cu degete lungi, vînjoase, dar totuși niște formațiuni nemaipomenit de sensibile, ca niște ființe independente, cu un limbaj propriu pe care începui să-l observ în locul cuvintelor sale, cele mai frumoase mîini pe care le văzusem vreodată. Vocea sa care-mi plăcuse după acea primă propoziție mă părăsi, pentru o clipă, sub prima impresie a acestor mîini nu-mi spunea nimic. Poate că de aceea am uitat discuția. El își tăia bucăți de carne de formă regulată, aproape pătrată, ducîndu-le la gură fără ezitare. Părea mai degrabă hotărît decît lacom, tăiatul părea mai important decît înghițitul, totuși era de neînchipuit ca furculița sa să se fi oprit la jumătatea drumului, să fi întrebat ceva sau să nu fi deschis gura deoarece vorbea celălalt. Îmbucătura dispărea nemilos și dintr-o dată se succedau în ritm rapid celelalte.

Șnițelele erau tari, mă străduiam să înlătur părțile ațoase înainte de a mînca, ele parcă sporeau, tăiam din toate părțile, iar ceea ce tăiasem rămînea în farfurie. Acest învîrtit, întors, această ezitare, această vizibilă lipsă de chef de a înghiți ce aveam în față se afla într-un asemenea

contrast cu felul de a proceda, încît, cu toată concentrarea asupra farfuriei ce-o avea în față, deveni atent la ce făceam. Mișcările sale se încetiniră întrucîtva, se uita la dezastrul din farfuria mea, de parcă ni s-ar fi servit două lucruri total diferite sau ca și cînd am fi aparținut la două specii diferite. Discuția care fusese oricum întreruptă de seriozitatea manevrelor sale, luă în timpul mesei o altă înfățișare: el se mira. Se mira de această creatură din fața lui care trata carnea cu lipsă de demnitate. În cele din urmă mă întrebă dacă *las* totul în farfurie. I-am spus ceva despre carnea ațoasă, asta nu l-a prea impresionat, el mînca tot ce ținea de bucata pătrată. Nu făcea mofturi la o formă atît de clară. Ciopîrțirea cărnii îi displăcea. După această primă întîlnire rămase cu impresia de dezlînare și, după cum am aflat mai tîrziu, și-a rezumat-o, îndată după aceea, acasă, în fața soției.

În această perioadă, pe cînd Fritz Wotruba deveni prietenul meu apropiat — ne-am considerat în curînd frați gemeni — orgoliul meu de scriitor a atins un punct culminant. La pofta de atac pe care o trăisem și admirasem la Karl Kraus se adăuga cea a sculptorului a cărui meserie consta din cioplitul zilnic în cea mai dură piatră. Wotruba a fost personajul cel mai sălbatic din viața mea; indiferent ce discutam sau făceam, totul avea un caracter dramatic. Mare ne era disprețul pentru cei ce-și făceau viața ușoară, nu se dădeau în lături de la compromisuri sau nici nu știau măcar ce vreau. Ne năpusteam pe străzile Vienei ca două exemplare unice, mișcările de înaintare ale lui Wotruba erau într-adevăr năvalnice, era înverșunat și rapid, cerea sau își lua singur ce dorea și se năpustea deja mai departe, înainte ca însoțitorul să fi știut dacă era mulțumit. Mie îmi plăcea acest fel de mișcare de care unii se temeau la el și pe care toți o cunoșteau.

Cel mai aproape de mine îl simțeam însă pe Wotruba în atelierul său. Municipalitatea Vienei îi repartizase pentru atelier un spațiu de două arcade sub viaductul tramvaiului. Într-unul din aceste spații, sau pe vreme bună sub cerul liber, cioplea fără milă în piatră. Cînd m-am dus pentru prima dată acolo era ocupat cu o statuie feminină așezată pe sol. Lovea cu putere și lăsa să se întrevadă cît de mult îl interesa duritatea pietrei; dintr-o dată sări dintr-o parte a figurii în cealaltă, în partea opusă, apucînd dalta cu și mai mare furie. Era limpede cît de mult lucra cu mîinile, cît de mult depindea de ele, cu toate acestea aveai impresia că se încrîncena în piatră. Îmi apăru ca o panteră neagră, o panteră care se hrănea cu piatră. El rupea și mușca din piatră. Nu știai niciodată ce loc va ataca în clipa următoare. Aceste salturi îți aminteau cel mai mult de o felină, dar ele nu începeau de la o distanță oarecare, ci dintr-o parte a figurii în cealaltă. Se îndrepta cu putere spre fiecare punct, își concentra energia asupra lui, forța cu care ataca dădea impresia unui salt realizat cu un puternic avînt.

Pe atunci, cu acea primă ocazie, lucra la monumentul funerar al cîntăreței Selma Kurz, aceste salturi porneau de sus, probabil de aceea

m-am dus cu gîndul la o panteră ce se repede din copac asupra victimei. Credeam că-și sfîșie victima, dar cum ți-ai putea închipui o sfîșiere în granit? În ciuda concentrării sale sumbre nu uitai nici o clipă cu ce se lupta. Nu zîmbea nici măcar *o dată*. Știa că era privit, dar te ignora. Era o activitate extrem de serioasă care se desfășura în piatră. Am înțeles că se prezenta cum era în realitate. Natura lui era atît de puternică, încît alesese tot ce era mai greu. Duritatea se contopea la el cu greutatea. Cînd sărea așa dintr-o dată părea să salte și piatra și pornea și mai rapid la atac. Dură mult pînă să-mi dau seama că trebuia să ucidă. Nu era o crimă ascunsă, cu urme neclare, ci una vizibilă, comisă în timp, pînă ajungea monument. Lucra de obicei singur, dar uneori simțea necesitatea să acționeze în văzul altora, fără să se schimbe, rămînînd el însuși, nu ca actor, ci ca executant. Își dorea pe cineva care să înțeleagă cît de serioasă era această chestiune. Dacă arta a fost definită adesea ca joc, atunci a lui nu era nici pe departe așa ceva. Cu înfăptuirile sale ar fi populat orașul și lumea. Mă dusesem la el cu părerea îndeobște răspîndită că îl interesa *persistența*, convins că nimic din ceea ce face nu s-ar putea dizolva ori distruge. Dar, avînd *procesul* în fața ochilor, acea acțiune inexplicabilă, înțelesei că era vorba de *duritatea* pietrei și de nimic altceva. Trebuia să se lupte cu ea. Avea nevoie de o piatră ca alții de o bucată de pîine, dar trebuia să fie bucata cea mai dură și el îi încerca duritatea.

Din primul moment l-am luat în serios pe Wotruba, de cele mai multe ori și era. Pentru el cuvintele aveau întotdeauna o semnificație, cînd *voia* ceva, cuvintele lui cereau, sau îți vorbea despre ceva ce-l apăsa; la el nu existau două feluri de cuvinte — cît de puțini sînt aceia pe ale căror cuvinte te poți *baza!* Probabil ura împotriva tocmelii era cea care mă îmboldea să caut asemenea cuvinte. Acel du-te-vino al cuvintelor, faptul că le scoți din gură ca apoi să le retragi imediat, conturul lor elastic, estomparea, destrămarea lor, deși mai sînt încă prezente, refracția lor prismatică, strălucirea lor coloristică, îndrăzneala de a înainta chiar și contrar voinței lor, lașitatea la care sînt supuse, comportamentul lor servil — cît de mult mă săturasem de această înjosire a cuvintelor, căci eu le luam atît de în serios, încît mă împotriveam chiar și deformării lor în scopuri jucăușe, le doream *intacte* și le voiam în toată puterea lor. Mi-am dat seama că fiecare le folosea în felul său; o deformare care nu era făcută intenționat sau în joacă, care dădea cuvîntului tocmai acea formă falsă corespunzătoare vorbitorului, care-l definea și se identifica cu el, o asemenea deformare o respectam și o lăsam intactă, de ea n-aș fi îndrăznit să mă ating, și cel mai mult îmi displăcea s-o *explic*. Căzusem pradă îngrozitoarei seriozități a cuvintelor, ea era valabilă pentru toate limbile și prin ea fiecare limbă devenea intangibilă.

Wotruba poseda această îngrozitoare seriozitate a cuvintelor. L-am întîlnit după ce aproape un an și jumătate experimentasem contrariul la F., un alt prieten. La acesta cuvintele nu aveau un sens intangibil,

la el erau întoarse pe toate părţile şi serveau seducţiei. Aci ţi se spunea într-un fel, iar apoi din nou în alt fel, totul se putea schimba în decurs de ore, şi cînd te gîndeşti că era vorba de lucruri, aparent atît de îndărătnice, precum convingerile. Simţeam cum F. înregistra chestiuni spuse de mine, cum cuvintele mele deveneau atît de mult ale lui, încît eu însumi nu le-aş mai fi recunoscut provenienţa. Se mai putea întîmpla să polemizeze tare cu cuvintele mele împotriva mea sau, ceea ce era şi mai bătător la ochi, împotriva lui însuşi. Apoi îmi zîmbea încîntat cînd mă surprindea cu o propoziţie pe care o auzise cu o zi înainte de la mine, cerînd aplauze pentru ea, poate o considera într-adevăr surprinzătoare. Dar fiindcă era imprecis, ceva trebuia să fie totdeauna diferit, astfel încît propria mea idee mă supăra în noua sa formă. Apoi mă înverşunam împotriva acestei chestiuni şi el părea convins de faptul că ne certam unul cu celălalt, că aveam păreri contrarii, în timp ce, în realitate, se certa o părere cu deformarea ei, iar el nu ieşea prin nimic altceva în evidenţă decît prin uşurinţa deformării.

Wotruba însă ştia ce spusese şi nu uita. El nu uita nici ce spusese celălalt. Era ca într-o luptă corp la corp. Ambele trupuri erau mereu prezente, nu dispăreau, rămîneau de nepătruns. Poate sună de neînţeles dacă afirm că abia în pasionatele discuţii cu el am înţeles ce este *piatra.* Nu aşteptam din partea lui să găsească îndurare pentru alţii, bunătatea ţi s-ar fi părut caraghioasă la el. La el era vorba de două lucruri şi numai de acestea două: puterea pietrei şi puterea cuvintelor, în tot cazul, deci, de putere, dar într-o legătură atît de neobişnuită a elementelor ei, încît o acceptai ca pe o forţă a naturii şi n-o comentai, cum nu comentezi o furtună.

„STATUIA NEAGRĂ"

În primele luni ale prieteniei noastre n-o văzusem niciodată pe Marian fără Fritz Wotruba. Împreună se năpusteau asupra ta, împreună ţi se opreau drept în faţă. Atunci era vorba întotdeauna de o acţiune, de ceva ce trebuia îndeplinit cu orice preţ, de un duşman înverşunat ce stătea în calea unui proiect, de o creatură a Vienei oficiale împotriva căreia trebuia instituită o alta bine intenţionată, căci Marian era berbecele care dărîma orice zid, deoarece trebuia să relateze din fir a păr amănuntele luptei ei, fără a omite nici cel mai mic detaliu. Wotruba lăsa în seama ei raportul amănunţit, acompaniind-o doar ici şi colo printr-o confirmare mormăită. Dar chiar şi puţinul pe care-l rostea în asemenea ocazii era vienez get-beget, pe lîngă elocvenţa lui Marian, care nu putea fi întreruptă de nimeni şi de nimic, cuvintele îi ieşeau rostogolindu-se în germana literară, nu-ţi dădeai seama că este din ţinutul Rinului, era din Düsseldorf, dar după limbă ar fi putut proveni de

oriunde din Germania, cu excepția Sudului. Ea vorbea repezit și monoton, fără ridicarea sau coborîrea vocii, fără semne de punctuație și segmentări, dar, mai ales, fără pauze, era un turuit necruțător; cînd era prezentă și începea, era imposibil să scapi înainte ca ea să fi spus *totul*, și era de fiecare dată o dare de seamă detaliată, nu-i stătea în obicei să vorbească pe scurt. Salvare nu exista, în fața ei încremeneai, de parcă tu însuți te-ai fi transformat în piatră. Nici nu îndrăzneai să n-o asculți. În timpul avalanșelor ei verbale trebuia să interceptezi fiecare propoziție — era, abia acum îmi dau seama, o cazně monotonă pe care trebuia s-o înduri. Nu eram omul pe care să pună stăpînire, ci prietenul căruia îi raporta. Abia îndrăznesc să-mi imaginez care era ținta adevăratelor ei atacuri. Exista o singură posibilitate de scăpare din ele: să i se acorde ceea ce pretindea pentru Fritz. Dacă era, totuși, întreruptă, fie de ora de închidere a unui birou, fie că victima ei era solicitată la telefon de un superior, atunci insista și insista și iar insista și, nu-i de mirare, că în cele din urmă ieșea victorioasă.

A venit de tînără la Viena, devenind eleva lui Anton Hanak, unde l-a întîlnit pe Fritz Wotruba, tînăr ucenic și coleg cu ea. S-a stabilit aici, dar din graiul vienez nu i s-a imprimat nici măcar o nuanță. Trebuie să-ți închipui că zi de zi, timp de decenii, i-a fost dat să audă de la Wotruba cel mai autentic grai vienez. El rămăsese fidel limbii pînă la fanatism, lucru pe care nu-l mai întîlnisem la nimeni. N-a învățat niciodată o limbă străină. Era caraghios cînd, mai tîrziu, încerca cîteva cuvinte în engleză sau franceză, ca un petiționar bîlbîit, ca un cerșetor mutilat. Ca orice vienez, dacă era nevoit, putea prezenta o limbă literară oficială și, pentru că era deștept, chiar scria într-o germană corectă care nu suna caraghios. Dar o făcea cu atîta neplăcere, se simțea atît de constrîns, încît sufereai cu el din această cauză și respirai ușurat cînd se întorcea din nou la graiul și la accentul său înnăscut. Dar Marian nu preluase nici cea mai mică frîntură din aceste sunete dialectale, cu toate că trăia doar pentru sine și problemele sale; de dragul lui a renunțat foarte devreme la propria-i sculptură, n-a avut nici copii, pentru el vorbea și iar vorbea fără încetare, pledîndu-i *interesele*. Ceea ce auzea de la el punea imediat în aplicare. Cînd era preocupată de acțiunile ei nu mai percepea nimic, nu mai avea în minte nimic altceva în afară de ceea ce tocmai trebuia să rezolve pentru Fritz. Vorbea și vorbea, făcînd abstracție de tot ce era în jurul ei, fapt care, pe vremea aceea, nu-l deranja deloc. Cînd eram singuri cred că-mi spunea tot ce-l trecea prin cap și-l apăsa. Dar nu s-a plîns nici măcar odată de *felul de a vorbi* al lui Marian. Din cînd în cînd evada, dispărînd pentru cîteva zile, Marian trecea atunci printr-o spaimă teribilă și plecam uneori împreună să-l căutăm peste tot. Dar nu cred că pleca din cauza elocvenței ei, era gloria timpurie, chemarea artei în care se vedea prins, poate chiar ceva mai profund, *piatra*, cu care se înfrunta, care era pentru el un fel de închisoare, de nimic nu se temea mai mult ca de

închisoare și cea mai profundă milă pe care a simțit-o vreodată a fost pentru felinele din spatele gratiilor.

Mă invitau la masa de prînz în Florianigasse 31, aici locuia dintotdeauna, fiind fiul cel mai mic al unei familii cu opt copii. Acum nu mai stăteau aici decît el și Marian cu maică-sa și sora cea mai mică. Mi-a spus că mama sa ne va găti, pentru ca noi trei să putem ședea și mînca în liniște. Îi povestiseră deja mamei despre mine. Ea era foarte curioasă și avea un temperament coleric. Cînd nu-i convenea ceva îți trîntea farfuriile în cap; trecînd pe lîngă ea trebuia să te apleci rapid ca să nu te nimerească. Trebuia să treci prin bucătărie pentru a ajunge în camera ei. Camera era frumoasă, Marian o amenajase după gustul ei, acolo se putea sta și discuta în voie. El mi-a promis că va veni să mă ia, pentru a nu fi nevoit să trec singur prin bucătărie, căci m-aș fi putut trezi așa, deodată, cu o farfurie în cap. L-am întrebat dacă n-ar deranja-o venirea mea. Se bucură că vii, spuse el, de aceea face șnițelele, ea gătește bine. Bine, dar atunci de ce să-ți dea cu farfuria în cap? Asta nu se poate prevedea, spuse el, așa din senin, îi face plăcere, din mînie. Bunăoară, dacă întîrzii la masă. Cînd lucrez afară sub viaduct nu mă gîndesc la nimic și apoi se întîmplă să vin la masă cu două ore întîrziere. Atunci zboară farfuriile, dar spunea că nu-l atinsese încă nici una. N-aveai ce face; acesta era temperamentul ei; o unguroaică de la țară și, pe deasupra, tînără fiind, venise la Viena pe jos, angajîndu-se ca servitoare la case bune. La stăpîni a fost nevoită să-și pună frîu temperamentului și să se menajeze pentru cei opt copii. De ușor nu i-a fost ușor cu ei, nu avea pe altcineva pe care să-și verse necazul. „Și dacă întîrziem va striga la noi, căci nu aruncă întotdeauna cu farfurii."

Ne-am dat, deci, întîlnire, el insistă să mă escorteze, vorbind despre această manie mai mult decît îi era obiceiul. El, nepăsătorul, care nu obișnuia să ascundă nimic, părea îngrijorat și vorbea mult despre asta. Își respecta mama și o stima tocmai pentru lucrurile în legătură cu care mă avertizase. Mi se părea că voia să mă impresioneze cu ea. Arată vlăguită, dar asta te înșală, e vînjoasă și tenace și se poate măsura cu oricine. Palmele primite de la ea, nu le uiți. Basmaua o poartă în continuare așa ca în Ungaria, la țară. Nu s-a schimbat niciodată, în toți anii petrecuți la Viena a rămas aceeași. Oare nu-i mîndră de el? Aici nu ești niciodată sigur, ea nu se trădează cu nimic, și, cu atît mai puțin, în timpul unei vizite. Faptul că ești scriitor îi impune oricum. Îi place să citească, dar, cu toate acestea, trebuie să fii atent.

Cînd a trebuit să mă ia a venit cu aproape o oră mai tîrziu. Eram neliniștit după tot ce-mi spusese. Părea să fi prevăzut o ciocnire cu mama. „Azi o pățim", spuse el, cînd apăru în cele din urmă, „trebuie să fugim." Nu se scuza niciodată pentru o întîrziere, de data asta ar fi putut-o totuși face. Eu eram furios și simțeam farfuria în cap cu mult înainte de a fi cotit în Florianigasse. Cînd am intrat în bucătărie ridică încă o dată degetul în semn de avertisment. Mama stătea lîngă sobă, am zărit prima dată basmaua, apoi statura scundă, puțin gheboșată.

Ea tăcea, nici măcar nu se întoarse. Fiul se strîmbă îngrijorat, spunîndu-mi: „Aha! Atenție!“ Trebuia să traversăm bucătăria pentru a ajunge la intrarea în cameră. El se aplecă și mă trase și pe mine în jos cu o mișcare violentă. Cînd am ajuns la ușa deschisă veni și farfuria, bine țintită, asupra capului lui, dar prea sus. După aceea își șterse mîinile pe șorț și veni spre noi. „Cu ăla nu vorbesc“, spuse ea pe un ton ridicat, cu accent unguresc, urîndu-mi în modul cel mai cordial bun venit. O face intenționat, spuse ea, îi place s-o prezinte pe maică-sa la mînie. Ea știa că va veni iar foarte tîrziu, pentru a o lăsa să-și facă numărul. Tocmai de aceea a început și ea foarte tîrziu să pregătească șnițelele, nu s-au întărit și acum, poftă bună!

În cameră, placa de sticlă de pe masă și scheletul metalic al fotoliilor străluceau, un modernism cam programatic, care se potrivea cu intențiile lui Marian, chiar dacă nu și cu persoana ei. Pe pereții albi atîrnau tablouri de Merkel[26] și Dobrowsky[27], cadouri făcute de cei doi pictori tînărului sculptor care reprezenta avangarda Secesiunii[28], cel mai tînăr și mai controversat membru al ei. Nu era nici un obiect de prisos în această cameră, cu atît mai mult ieșeau în evidență tablourile: mă atrăgeau aici peisajele arcadiene ale lui Merkel care-mi atrăseseră atenția mai dinainte. Nici o ușă nu ducea la bucătărie, era numai o nișă. Mama nu intră în cameră, dar auzea din bucătărie fiecare cuvînt și lua parte intens la discuții, cel puțin cu urechile. Farfuriile au fost trase prin nișa destinată pentru mîncare. Marian le luă și le puse pe placa de sticlă, pe ele erau șnițelele uriașe, singurul fel de mîncare. Wotruba mă asigură că nu-s ațoase, sfătuindu-mă să nu le mai ciopîrțesc cum am făcut-o atunci la Anna, altfel mama s-ar simți jignită. Apoi se aplecă asupra porției lui și, fără să scoată o vorbă, începu să mănînce tăind carnea în bucăți mari, pătrate. Nu-și ridică ochii din farfurie atîta timp cît mai era ceva în ea și nu participa la discuție cu nici un cuvînt și nici un gest.

Marian întreținea singură discuția. Mai întîi se legă de păcatul pe care l-am comis în atelierul Annei cînd am tăiat carnea aceea ațoasă în bucățele, ca apoi, în final, să nu mă mai ating de ele; farfuria era plină de asemenea bucăți de carne batjocorită, Fritz nu văzuse în viața lui așa ceva. „Acolo la Mahler era un cîine nervos“, spusese el îndată ce sosi acasă și-i povestise ce făcusem eu cu carnea; în fiecare zi la masă venea vorba despre mine, prin asta o făcuse foarte curioasă, au ajuns la concluzia că nu sînt doar un dușman al cărnii ațoase, ci al cărnii în general și acum se va vedea dacă e adevărat sau nu. Ea observă însă îndată că la ei nu era cazul și cînd terminai îmi puse în farfurie, fără să fiu întrebat, o bucată la fel de uriașă ca și prima. Marian se scuză pentru asta, meniul lor era foarte puțin variat, mai ales desertul șchiopătează, Fritz nu se atinge niciodată de brînză, din copilărie nu mănîncă brînza, dar nici compotul nu-i place, nu poate suferi să tai fructele în bucățele. Cînd l-am privit cu îndoială după asemenea afirmații, din partea lui veni ca și confirmare un grohăit; atîta timp cît

mai avea carne în farfurie nu era în stare să articuleze un cuvînt. Pe mine însă mă interesa tot ce-l viza, chiar și lucrurile corporale, altfel aș fi plecat de la asemenea discuții, aici ascultam ca și cînd ar fi fost vorba de sculpturile lui. Mama strigă din bucătărie: „Mănîncă sau își bate joc?" Și ea era informată în legătură cu evenimentele de la prima întîlnire. Marian îmi luă farfuria goală și o duse în bucătărie, pentru a demonstra personal că mîncasem totul; drept urmare, mi s-a oferit un al treilea șnițel, pe care însă l-am refuzat, lăudîndu-le pe primele două.

Fritz își regăsise vocea și auzeam din nou lucruri interesante. Îl întrebai dacă la el totul a început cu *pietrele:* mîinile sale nu aveau deloc urme de piatră. Am mai spus cît erau de pline de simțire, atingerea lor, cînd ne salutam, nu-mi era niciodată indiferentă, am simțit-o mereu proaspătă în toate deceniile prieteniei noastre, dar la început ele au trezit în mine amintirea a două mîini diferite care se găseau împreună pe un tablou, în imediata vecinătate, fiecare din ele atît de intens expresivă, încît nici una nu deținea supremația. Mă gîndeam la arătătorul lui Dumnezeu dînd viață lui Adam de pe bolta Capelei Sixtine și nu-mi pot explica, deoarece este un singur deget de la care trece viață în mîna lui Adam, iar aici ți se oferea o mînă întreagă, dar simțeam probabil puterea însuflețirii care trece din acel deget asupra viitorului om. Mă gîndeam și la Adam însuși, la toată mîna lui.

Pietrele, spuse el, au apărut devreme, dar nu pietrele au fost la început. Era încă foarte mic, nu avea nici șase ani, cînd zgîria chitul de pe geamuri ca să poată modela cu el. Sticla se clătina și un geam a și căzut jos și s-a spart. A fost prins și bătut. Dar a încercat din nou. Era mai greu să ajungă la pîine, doar erau opt copii, chitul de geam se prindea mai bine între degete decît pîinea, iar a căpătat bătaie, dar de la mama, asta nu era nimic în comparație cu felul de a bate al tatălui.

Tata îi lua la rost pe frații mai mari și îi cotonogea atît de tare, încît au devenit criminali. Dar asta am aflat-o mult mai tîrziu, vorbea doar rareori de tatăl său pe care toți frații îl urau; de față cu mama, care de data asta nu părăsi bucătăria, n-a fost amintit. El era ceh, fusese calfă la un croitor și murise deja de mult. Fratele cel mai mare fusese condamnat la închisoare pentru furt cu asasinat și s-a prăpădit în mizerie la Stein, pe Dunăre. Asta mi-o încredință abia după ce ne-am considerat gemeni. Suferea cumplit de stigma violenței; după ce mi-a povestit de soarta primului frate, am început să-i înțeleg felul înspăimîntător de a se lupta cu piatra. Frații Wotruba erau urmăriți în permanență de poliție. Fritz, mezinul, mult mai tînăr decît frații închiși, nu putea merge pe Florianigasse fără să nimerească în brațele unui polițist. Pe cînd era încă mic asista la bătăile fraților. Erau corecții cu cureaua de piele și urlete îngrozitoare. Intransigența tatălui l-a impresionat mai mult decît toate păcatele fraților. El era convins că prin asemenea pedepse tatăl își predestinase copiii să devină criminali. Avînd mereu în față cruzimea și duritatea tatălui era sigur că fiii îl moșteniseră întru totul.

Teama de această țară nu l-a părăsit niciodată, ea se transformă în teama de închisoare și pătrunse în contactul său zilnic cu piatra. Piatra, obiectul cu duritatea și densitatea cea mai mare, îl ținea prizonier, îl îndîrjea și-l făcea să se afunde tot mai mult în adîncul ei. Zilnic se lupta cu ea, ceasuri în șir, piatra îi devenise atît de necesară, încît nu mai putea trăi fără ea, atît de necesară — mai mult decît pîinea cea de toate zilele, deopotrivă cu carnea. E aproape incredibil, dar el își datorează opera luptei dintre tată și frați, soartei fraților. Nimic din toate acestea nu se poate citi în ea, legătura e atît de profundă, încît a pătruns în esența *materialului* său. Trebuie să-i cunoști istoria vieții și răbufnirile, dragostea pasionată pentru felinele captive; nici un om nu-l putea înduioșa asemenea unui tigru aflat în captivitate — teama sa că urmașii l-ar putea moșteni l-a făcut ca în loc de fiu să țină un *motan*. Toate astea ar fi trebuit știute (la care s-ar mai putea adăuga multe altele) pentru a înțelege de ce a trebuit să se abată atît de mult de la carnalitatea pietrei, existentă și la el chiar la început, în celebrul lui tors timpuriu.

Cînd l-am văzut în această cameră amenajată după principiile „Bauhaus"-ului[29], dar pe pereți tablouri arcadiene de Georg Merkel și altele elegante de Dobrowsky, restul locuinței, mai ales bucătăria, tot ca pe vremea tatălui bătăuș, mama dominînd aici în locul tatălui — dar ce erau farfuriile zvîrlite, sparte, față de interminabilele lovituri dure ale tatălui! — cînd mi s-a prezentat lupta ei înverșunată împotriva nepunctualității, aplecatul sub farfurii, nu bănuiam că aici era vorba de un *progres*, de o cucerire; tatăl îndepărtat, fratele în închisoare, poate deja mort — în locul lor jocul cu mama, accentul pus pe persoana ei care trecuse cu bine peste toate și ajunsese acum prin mezin la o altă viață, demnă de ea, fără să se fi renunțat cîtuși de puțin la locurile anterioare, la locuință și bucătărie și la Florianigasse.

Sub viaductul tramvaiului, unde era atelierul, am văzut la prima mea vizită o statuie masivă din bazalt negru, reprezentînd un bărbat stînd în picioare. Nici o operă a vreunui sculptor contemporan nu mă emoționase atît de mult. Stăteam în fața ei și ascultam uruitul tramvaiului care trecea peste viaduct. Trecuse de cîteva ori și eu mă aflam tot în fața sculpturii; în amintirea mea ea nu poate fi separată de acest zgomot. Era o lucrare mare, foarte grea, creată aici în acest vacarm. Puteai vedea destule alte figuri, chiar dacă nu prea multe. Atelierul nu părea ticsit; el consta din două arcade mari ale viaductului de tramvai, într-una din ele aflîndu-se figurile care l-ar fi deranjat în timpul lucrului. Pe vreme bună îi plăcea cel mai mult să lucreze afară. La început mă deranja austeritatea locului și zgomotul infernal al tramvaielor, dar, deoarece aici nu vedeai nici un obiect de prisos, deoarece totul te atrăgea și reprezenta o valoare, te acomodai repede și simțeai că s-ar fi putut găsi cu greu un loc mai potrivit.

Rareori priveam ceva destul de atent, deși m-ar fi interesat să-i dau artistului atenția cuvenită, căci „Statuia neagră“, cum am numit-o de atunci, nu-mi mai ieșea din minte. S-ar fi putut crede că veneam doar de dragul ei. Încercam să mă desprind de ea, ea mă biruia prin muțenie și totuși trebuia să spun ceva. Dar, indiferent unde m-aș fi postat, indiferent ce aș fi încercat să cuprind cu privirea, pînă la urmă privirile mi se îndreptau tot spre „Statuia neagră“, contemplînd-o din toate unghiurile posibile și demonstrîndu-i prin tăcerea de care mă molipsise cea mai mare considerație.

Această figură a dispărut. După spusele lui Wotruba, ea a fost îngropată în timpul războiului și mai tîrziu nu s-a mai găsit; deoarece a fost adesea criticată, e posibil să nu mai fi vrut s-o recunoască. Mai tîrziu, cînd emigrația ne-a despărțit — el trăia în Elveția, eu în Anglia — s-ar fi putut ca amintirea pasiunii ce mă cuprinsese pentru această figură să-l fi stînjenit și, deoarece în emigrație el alesese cu totul alt drum, după reîntoarcerea la Viena nu voia să se refere la o operă pe care o făcuse la 25 de ani. E adevărat că această figură, așa cum obișnuiam eu să-i vorbesc despre ea, îi închidea drumul spre lucruri noi. Eram la fel de încăpățînat ca și el și îl incomodam. Cînd, pentru prima dată după război, m-a vizitat la Londra, am luat ca etalon pentru tot ce făcuse în acest timp „Statuia neagră“, făcîndu-l să-mi simtă dezamăgirea. Perioada lui într-adevăr nouă, care se lega și de cea timpurie, pe care aproape a depășit-o, fapt recunoscut doar de mine, n-a început înainte de 1950. Astfel, opera care mă lega de el dispăruse; ea contura, începînd din toamna lui 1933, cînd am văzut-o pentru prima dată, imaginea ce-o aveam despre el, pînă după 21 de ani, la sfîrșitul lui 1954, cînd am scris eseul despre el, la care n-aș schimba niciodată nimic.

Azi sînt pe deplin conștient de tot ce s-ar putea obiecta „Statuii negre“. De aceea nu pot vorbi decît de trăirea acelei prime zile.

Figura care-ți apărea în față, neagră și în mărime supranaturală, ținea o mînă, cea stîngă, ascunsă la spate. Partea superioară a brațului se distanța vizibil de corp, întîlnindu-se cu cea inferioară într-un unghi drept. Astfel cotul se detașa puternic de corp ca și cînd s-ar pregăti să respingă pe toți cei ce se apropiau prea mult. Triunghiul gol dintre piept și ambele părți ale brațului, singurul gol pe care-l puteai remarca la această figură, avea ceva amenințător: te preocupa problema mîinii invizibile pe care ai vrut s-o lămurești. Părea să fie ascunsă și nu tăiată. Nu îndrăzneai s-o cauți, vraja sub care te aflai îți interzicea să părăsești locul. Înainte de a fi început să cauți ce urmăreai, te convingeai de vizibilitatea celeilalte mîini. În partea dreaptă domnea pacea. Brațul drept era întins pe lîngă corp, mîna liberă ajungea pînă în apropierea genunchiului, ea părea liniștită, departe de orice intenție dușmănoasă. Era atît de liniștită, încît la ea nu te gîndeai, pentru că cealaltă ți se refuza cu atîta ostentație.

Ovalul capului se sprijinea pe un gît puternic care se îngusta puțin spre partea superioară altfel ar fi fost mai lat decît capul. Obrazul prelung, aplatizat, cu toată simplificarea mai mult obraz, totuși, decît mască, sec și mut, tăietura gurii puternică și amară, refractară oricărei mărturisiri. Pieptul și abdomenul divizate în suprafețe distincte, aplatizate ca și obrazul, dominate de niște umeri cilindrici, viguroși, zona genunchiului prolifera în două semisfere, picioarele mari dispuse limpede în față, unul lîngă altul, mărite, indispensabile greutății acestui bazalt; sexul, nici ascuns, nici provocator, supus cel mai puțin unei forme proprii.

Dar venea clipa cînd porneai în căutarea mîinii sustrase privirii. O găseai — pe neașteptate — întinsă oblic și îngrozitor de mult peste partea de jos a spatelui, pernele de la rădăcina degetului mare spre exterior, de mărime supranaturală chiar, proporționate cu această figură, și într-adevăr m-am speriat de forța acestei mîini. N-o puteai vorbi de rău, dar era în stare de orice. Sînt convins pînă astăzi că statuia a fost creată de dragul acestei mîini și că cel care a cioplit-o în bazalt trebuia să o ascundă, pentru că era extrem de puternică, și că gura care se refuza destăinuirilor o tăinuia, iar cotul, îndreptat amenințător în afară, interzicea accesul la ea.

Am fost de nenumărate ori în viaduct. Pasiunea mea pentru această figură deveni nucleul prieteniei noastre. Mă uitam la mîna lui Wotruba în timp ce lucra ore în șir și mă epuizam la fel de puțin ca și el. Dar, oricît de emoționant ar fi fost noul la care tocmai lucra, nu mă întorceam niciodată spre el, înainte să-i fi făcut reverența „Statuii negre". Uneori o găseam deja afară, știa că voi veni și o scotea de dragul meu. Uneori o posta într-una dintre arcade, în spatele ușii deschise, unde o vedeai numai pe ea și nu te deranja nici o altă figură. Despre *mînă* n-am vorbit niciodată, dar despre cîte alte lucruri nu vorbeam; el era însă mult prea deștept să nu observe că eu înțelesesem ceva din ceea ce trebuia să spună el în bazalt, era prea mîndru s-o spună în cuvinte. Unul din frații lui era Cain care a ucis și toată viața i-a fost teamă că odată va trebui să ucidă. Faptul că n-a făcut-o niciodată i-l datora pietrei și prin „Statuia neagră" lăsa să se înțeleagă, cel puțin pentru mine, ce-l amenința.

Poate că în această figură își găsea expresia ceea ce era mai arhetipal în el. Cuvintele sale erau încărcate de forța cu care și le reținea. El nu era tăcut și-și spunea părerea în legătură cu multe lucruri. Dar știa ce spunea, discuțiile ezitante nu-l caracterizau niciodată. Chiar și atunci cînd nu era vorba de preocupările sale cele mai specifice, cuvintele lui aveau întotdeauna *direcție*. Cînd voia să cîștige pe cineva putea spune lucruri care aveau efectul unui calcul neiertător de clar. Atunci, printr-o exagerare evidentă, se îngrijea ca totul să fie interpretat ca o glumă, deși prin asta urmărea o intenție precisă. Dar putea și să se lepede de orice țeluri și să vorbească atît de clar și în același timp atît de convingător, încît te îndrăgosteai de el și deveneai aidoma

lui, clar și convingător. Pentru asta nu împrumuta niciodată o altă limbă, erau întotdeauna cuvintele cartierului vienez unde se jucase, copil fiind, cu pietrele de pavaj şi constatai cu stupoare că cu aceste cuvinte se poate exprima practic orice. *Nu* era limba lui Nestroy[30], prin care mă convinsesem deja demult că exista un idiom vienez, încărcat de posibilităţi nebănuite, un idiom care te incita la cele mai rapide şi năstruşnice idei, pe cît de caraghios pe atît de profund, inepuizabil, variabil, de o sublimă subtilitate pe care nici un om al acestui secol chinuit nu și-o poate însuși în întregime — limba lui Wotruba avea probabil un singur punct comun cu cea a lui Nestroy: era seacă, exact opusul acelei dulcegării vieneze îndrăgite și discreditate pretutindeni în lume.

Vorbesc despre el cum era *pe atunci*, la 26 de ani, cînd l-am cunoscut, obsedat de piatră și de planuri ce nu puteau fi despărțite de ea, lipsit de orice putere, pătruns de o ambiţie de a cărei utilitate nu se îndoia nici o clipă, la fel de sigur de cauza lui ca și eu de a mea, așa încît ne-am simţit fraţi imediat fără urmă de sfială, fără ezitare, fără rușine, fără impertinență. Ne puteam spune unul altuia lucruri pe care nimeni nu le-ar fi înțeles, căci ceea ce mai trebuia confirmat în faţa lumii ne mărturiseam reciproc ca pe lucrul cel mai natural. Cruzimea lui era pentru mine la fel de respingătoare precum „morala" mea pentru el. Dar noi ne descurcam în modul cel mai generos. Eu îmi explicam cruzimea lui prin duritatea proceselor de muncă. Pentru el „morala" mea reprezenta puritatea unei intenţii artistice la care vegheam, interpretînd-o ca pe o ambiţie pentru care nimic nu era prea sus. Cînd își declara ura înverşunată împotriva kitsch-ului eram o inimă şi un suflet. Atunci îl ascultam ca şi cînd ar vorbi de corupţie. Pentru mine kitsch-ul era ceea ce făceai doar de dragul banilor, pentru el ceea ce era moale și prea ușor de modelat. Eu crescusem sub amenințarea banilor, el sub cea a închisorii fratelui său.

I-am dat să citească manuscrisul romanului *Kant în flăcări*. N-a fost mai puţin captivat de acesta decît am fost eu de „Statuia neagră". Figura lui Fischerle i s-a lipit de inimă. Cunoștea mediul în care trăia Fischerle, dar mai bine cunoștea obsesia acestei ambiţii. Împotriva lipsei de scrupule a piticului-șahist nu avea de obiectat nici cel mai mic lucru, el însuşi nu s-ar fi dat înapoi de la nimic cînd era vorba de a-și procura o piatră. Pentru el, Therese nu era „exagerată", văzuse lucruri şi mai dure. Îi plăcea conturul clar al figurilor, desigur că Benedikt Pfaff, poliţistul pensionar, i se părea autentic, dar și sinologul asexuat, asta mă miră foarte mult, și numai pe fratele acestuia, pe psihiatru, nu-l putea suferi. Mă întrebă dacă nu m-am *înșelat* cumva, din dragoste prea mare pentru fratele meu cel mic, de care-i povestisem. Era de părere că atîtea piei n-ar putea avea nici un om, că am creat aici o figură ideală; Georges Kien înfăptuia în viaţa sa ceea ce un scriitor realizează în cărţile sale. Îl simpatiza pe „gorila" și în comparaţie cu acesta, doctorul îl umplea de dezgust. În definitiv îl vedea pe „gorila" chiar așa cum îl vedea Georges Kien însuşi, dar el îi lua acestuia în nume de rău faptul

că accepta o convertire, pe atunci era pătruns de neîncredere față de convertiri, explicîndu-mi că chiar și Jean, fierarul, acest bătrîn mărginit, îi este mai simpatic decît psihiatrul cel faimos. Mă aprecia în mod deosebit pe considerentul că la sfîrșitul cărții acesta eșuează, declanșînd printr-o cuvîntare deplasată moartea prin foc a sinologului. Faptul că eşuează atît de jalnic, îmi spuse odată, l-ar fi împăcat în cele din urmă cu această figură.

TĂCERE LA CAFÉ MUSEUM

La Café Museum, unde mergeam zilnic, de cînd locuiam din nou în oraș, am văzut un bărbat ce mi-a atras atenția prin faptul că era mereu singur și nu discuta cu nimeni. Asta n-ar fi fost ceva atît de rar, existau mulți alții care mergeau la cafenea pentru a fi singuri printre cei mulți, dar mi-a sărit în ochi prin faptul că se ascundea cu perseverență îndărătul ziarelor sale. Arareori, numai foarte rar, își ridica ochii de pe ziare și atunci rămîneam surprins de binecunoscuta față a lui Karl Kraus. Știam că nu era el, în acest local frecventat de pictori, muzicieni, poeți nu și-ar fi putut crea nici o clipă de liniște, ci doar dacă s-ar fi aflat în altă societate. Cu toate că nu era el, părea că se gîndește în permanență cum să se ascundă. Avea o mină foarte serioasă și imobilă, ceva ce nu văzusem niciodată, nici chiar la Karl Kraus. O mîhnire aproape inobservabilă, pe care credeam uneori că o recunosc, o puneam pe seama lecturii ziarelor. Mă surprindeam așteptînd rarele clipe cînd apărea din spatele ziarelor. Îmi întrerupeam adesea lectura propriului ziar pentru a mă asigura că el însuși mai era încă adîncit în lectura sa. Cînd intram în Café Museum îl căutam prima dată pe el și îl recunoșteam, chiar fără să-i văd fața, după rigiditatea brațului care ținea ziarul — ceva periculos de care se crampona, de care s-ar fi debarasat bucuros, dar, cu toate acestea, îl citea foarte atent. Căutam să mă așez în așa fel, încît să-l am mereu în fața ochilor, de preferință vizavi de el. Mă sfiam de tăcerea lui care avea să-mi devină în curînd foarte importantă, și nu m-aş fi așezat niciodată la o masă liberă lîngă el. De cele mai multe ori eram eu însumi singur, nu cunoșteam aproape pe nimeni printre obișnuiții clienți ai localului și pentru mine era la fel de important ca și pentru el să nu fiu deranjat de nimeni. Stăteam vizavi de el o oră sau mai bine, așteptînd clipa cînd să-l zăresc. Între noi păstram distanță, îl respectam foarte mult, fără să știu cine era, îi simțeam concentrarea de parcă totuși ar fi fost Karl Kraus, dar așa cum nu-l văzusem niciodată pe acesta: tăcînd.

Zilnic era prezent aici, de cele mai multe ori înaintea mea, cînd veneam nu îndrăzneam să-mi spun că mă așteaptă pe mine. Dar atunci cînd nu venea deveneam nerăbdător, de parcă *eu* l-aș aștepta. Atunci

mă adînceam doar aparent în lectura ziarului, nici n-aș fi știut să spun ce citeam, îmi ridicam încontinuu capul privind spre intrare. Și venea întotdeauna, înalt de statură, zvelt, mergea foarte drept și respingător, aproape arogant, ca și cînd nu și-ar fi dorit apropierea nimănui și i-ar ține la distanță pe toți palavragiii. Îmi amintesc de mirarea ce m-a cuprins cînd l-am văzut pentru prima dată mergînd așa, aveam impresia că înainta călărind spre mine, nici pe cal n-ar fi putut ședea mai drept. M-aș fi așteptat să văd un om mic de statură, adus de spate, dar numai capul trăda acea asemănare izbitoare; îndată ce lua loc și ședea era din nou Karl Kraus ascuns îndărătul ziarelor pe care le cerceta deosebit de intens. Deoarece nu știam nimic despre el nici nu puteam spune nimic.

Un an și jumătate l-am văzut așa, devenise o piesă mută a existenței mele. Nu-l aminteam nimănui și nu întrebam niciodată de el. Dacă n-ar mai fi venit, în cele din urmă m-aș fi interesat probabil la chelner de soarta lui.

Simțeam pe atunci, înainte să se fi întîmplat cu adevărat, o cotitură care se pregătea în mine vizavi de Karl Kraus. Nu-mi făcea plăcere să-l văd și nu mai mergeam la fiecare prelegere a sa. Dar în gîndurile mele a rămas intangibil și nici n-aș fi îndrăznit să-l contrazic. Nu suportam la el nici o inconsecvență și chiar dacă nu era încă sesizabilă, îmi doream tăcerea lui. Astfel copia sa de la Café Museum, pe care o vedeam zilnic, deveni pentru mine o necesitate la care nu mai voiam să renunț. Era o copie și nu un alter ego, căci atunci cînd stătea în picioare sau mergea nu aveau nimic comun, dar cînd ședea, la lectura ziarului, semănau leit unul cu altul. Nu nota nimic, nu-și făcea însemnări. Citea și se ascundea. Nu citea niciodată o carte și, deși aveai senzația că trebuie să fi citit mult, citea numai ziarul.

Eu obișnuiam să-mi notez cîte ceva la cafenea și-mi displăcea ideea că m-ar putea vedea. Mi se părea o obrăznicie să scriu în prezența lui. Cînd își ridica ochii pe furiș lăsam încet creionul din mînă. Eram mereu *qui vive*[31], adevărata, suprema mea atenție se concentra la apariția feței lui, care dispărea din nou, rapid. Era derutat, probabil, de mina mea nevinovată, nu cred că m-a surprins nici măcar o singură dată în timp ce scriam. Eu însă, eram de părere că vedea tot, nu numai pe mine, că dezaproba ce vedea și de aceea se retrăgea atît de rapid. Îl consideram un maestru al ghicirii gîndurilor, poate pentru că așa era Karl Kraus. Asta nu-i lua mult timp, nici nu stăruia mult și poate că, speram eu, nu era nici pe departe atît de important pentru el, era ocupat cu cele mai importante lucruri, simțeai cîtă greață îi producea ziarul. Greșelile de tipar îi deveniseră indiferente. Nu cînta nimic de Offenbach, nu cînta deloc, recunoscuse că vocea lui nu se preta la muzică. Citea și ziare străine nu numai vieneze sau germane. Deasupra teancului pe care i-l aducea chelnerul se afla întotdeauna un ziar englezesc.

Îmi convenea că nu avea nume, căci îndată ce l-aș fi cunoscut, n-ar mai fi fost Karl Kraus și procesul transformării marelui bărbat, pe care

mi-l doream cu atîta ardoare, s-ar fi sfîrșit. Abia mai tîrziu mi-am dat seama că în mine, pe parcursul acestei relații mute, s-a produs o ruptură. Venerația copleșitoare pentru Karl Kraus s-a spulberat, încetul cu încetul, ea îndreptîndu-se acum spre copia lui mută. Era o profundă schimbare a echilibrului meu sufletesc în care venerația jucase totdeauna un rol central. Faptul că această schimbare se petrecea în tăcere îi sporea și mai mult importanța.

„COMEDIE" LA HIETZING[32]

Trei luni după întoarcerea de la Strasbourg și Paris am fost ocupat cu terminarea *Comediei vanității*. Siguranța cu care am scris partea a doua și a treia mi-a dat o stare de beatitudine. Era o lucrare care nu se năștea în dureri. Nu scriam împotriva mea, nu eram supus unei judecăți, nu era o autopersiflare. Vanitatea, de care era vorba în principal, nu-mi dădea prea mult de furcă, privirile mele scrutau liber lumea și erau lipsite de scrupule. În maniera transformării ideii de bază, a interzicerii oglinzilor și fotografiilor, mă lăsasem influențat în partea a doua de un bărbat pe care-l consideram cel mai prodigios și mai tulburător dintre toți scriitorii de comedii, care, fără îndoială, a și fost: Aristofan. Asta o spuneam deschis, fără să ascund nimic, cu toată distanța îngrozitoare ce ne despărțea, ceea ce a însemnat adevărata mea eliberare de manuscris.

Cu admirație pentru predecesori, cu recunoașterea intangibilității lor nu faci nimic. Trebuie să îndrăznești să faci și salturi spre ei și să-ți asumi pericolul unei nereușite care te-ar îngropa în ridicol. Trebuie să nu te apropii prea tare de intangibil, mulțumindu-te cu propriile tale intenții, dar să nu refuzi, totuși, entuziasmul și înflăcărarea idolilor.

Speranța mea în nemijlocita influență a comediei pare să fi fost în legătură cu acest model. Lucrurile se precipitau, situația în Germania devenea tot mai critică, dar nu ireversibilă. Ceea ce fusese provocat prin vorbe, putea fi stăvilit tot prin vorbe. Consideram comedia odată terminată ca o replică legitimă dată arderii cărților. Acum trebuia pusă repede în scenă și jucată pretutindeni. Dar eu rupsesem legăturile cu lumea teatrului, paralizat fiind în continuare de sentința de condamnare a teatrului lui Karl Kraus și de aceea desconsiderasem și neglijasem teatrul contemporan. Chiar dacă în toamna lui 1932 trimisesem *Nuntă* la editura S. Fischer la Berlin care preluase piesa spre a o face cunoscută, ea a sosit prea tîrziu și n-a mai putut fi jucată. Lectorul care intervenise pe atunci la editură pentru acceptarea *Nunții* părăsise Berlinul și preluase conducerea secției de teatru a editurii Zsolnay din Viena.

Pentru a înțelege comedia trebuia s-o *asculți*, ea era alcătuită din ceea ce numeam măști sonore, fiecare personaj era delimitat clar de

toate celelalte prin alegerea cuvintelor, intonației, ritmului și nu existau indicații regizorale pentru drame pe care trebuia să le respecți cu strictețe. Intențiile mi le puteam clarifica doar printr-o lectură integrală a piesei. Anna îmi făcu propunerea să citesc mai întîi comedia în casa Zsolnay în fața unei societăți restrînse, avizate și cu experiență în chestiuni practice de teatru. Acolo ar fi prezent și acel lector care cunoaște *Nuntă* și care, pe atunci la Berlin, se angajase spontan, fără să știe ceva despre mine, pentru genul de dramă adoptat de mine. Propunerea era evidentă, singura mea ezitare era *dimensiunea* piesei.

„Durează patru ore", spusei eu, „nu renunț la nici o scenă. Nu tai nici o propoziție. Cine rezistă?"

„Trebuie s-o faci de două ori cîte două ore", era de părere Anna, „cel mai bine în două zile consecutiv. Dacă nu merge, atunci la interval de două săptămîni."

Ea nu cunoștea piesa, dar, după lectura romanului, al cărui manuscris îl apăra pretutindeni cu convingere, era sigură că o piesă despre al cărui conținut îi povestisem atît de mult, poate fi pusă în scenă. În fond dramele n-o interesau deloc, cred că aversiunea față de acest gen îi era înnăscută. Dar, în cazul de față, făcuse cunoștință cu ea prin povestirea mea și tocmai acest fel de a povesti era ceea ce aprecia ea la mine.

Mama lui Paul Zsolnay, pe care Anna o numea „tanti Andy", era principalul personaj din casă, ea avea mare influență asupra fiului ei. Editura fusese înființată mai ales la dorința ei ca o editură particulară pentru Franz Werfel. O serie întreagă de autori respectați pe atunci, dar și cîțiva într-adevăr buni, printre ei Heinrich Mann, fuseseră atrași ca și colaboratori la această editură. Anna îi dăduse soacrei ei să citească manuscrisul romanului *Kant în flăcări*, iar aceasta, cunoscătoare a răutății femeiești, a fost impresionată. Ea era adevărata gazdă, palatul din Maxingstraße era al ei, chiar dacă invitațiile la lectura cu public au pornit oficial de la Anna. Îmi exprimasem neapărat dorința ca Alma, mama ei, să *nu* vină. Anna mă asigură că n-ar exista nici un pericol în această privință, mama ei oricum n-ar veni; eu fiind complet necunoscut, în asemenea cazuri maică-sa nici nu se gîndește să vină. Dar în locul ei va apărea probabil Werfel. El e curios, înainte, pe cînd era încă la Kurt Wolff[33], se ocupase mult de descoperirea tinerelor talente. „Nu cred că mai are chef acum de asemenea descoperiri", spusei eu, fără să bănuiesc ce părticică infimă de adevăr pronunțasem prin asta. Așteptam cu curiozitate apariția sa și nu mă temeam de el, deși cărțile lui nu-mi plăceau deloc și la o primă întîlnire a noastră, la un concert, nu-l prea agreasem.

Ca oaspete de vază fusese invitat Hermann Broch. De peste un an îl consideram prieten. Simțeam că își pusese mari speranțe în mine ca dramaturg. Toamna tîrziu, după întoarcerea lui de la Paris, l-am introdus în atelierul Annei. Am fost împreună și la mama acesteia, în Hohe Warte. „Tu Annerl, Broch are ochi *mîstici*"[34], spusese ea în prezența lui Broch, voind să spună „mistici" și toți trei Anna, Broch și cu

mine fuseserăm foarte derutați de forma în care își exprimase această supremă simpatie. Eram perfect conștient de faptul că Broch voia să cunoască piesa despre care-i povestisem mereu. După impresia pe care o făcuse *Nuntă* asupra lui eram sigur că această „Comedie“ nu-l va lăsa rece. Mi-am pus mari speranțe în el. În acest cerc, pentru care eu nu însemnam nimic, ba mai mult, care mă simțea poate ca un instrus, el îmi era, în afară de Anna, singurul aliat serios. Deoarece, în mod curent, editura trebuia să fie reprezentată la întîlnirea cu publicul de următorii: Paul Zsolnay în persoană, pe care nu-l luam în serios, directorul său Costa, un om de viață, veșnic zîmbitor, și un oarecare responsabil al secției de teatru.

Lectura avu loc într-o după-amiază, în fața unui cerc foarte restrîns, nu cred să fi fost prezenți mai mult de o duzină de oameni. Fusesem deja de cîteva ori în vizită în această casă, primit cu amabilitate de bătrîna doamnă Zsolnay. Ea a fondat această editură pentru fiul ei și, deși manifesta simpatie pentru scriitori, a trecut destul de mult timp pînă cînd i s-a ivit ocazia să facă ceva pentru ei. De data aceasta, deoarece trebuia să citesc comedia în public, am simțit că acest lucru nu se potrivea cu ambianța salonului elegant; prima parte a piesei se petrece într-un fel de Wurstelprater printre personaje vulgare, fără lacăt pe gură, care spuneau totul pe șleau. Mă temeam că, involuntar, sub influența unui asemenea salon, aș fi putut citi mai încet și mai prudent decît o cereau personajele. Asta nu era permis să se întîmple nici într-un caz și, de aceea, înainte de a începe, întorcîndu-mă spre bătrîna gazdă spusei: „Este un fel de piesă populară, deci lucrurile nu se petrec într-o manieră prea fină.“ Această observație fu primită cu bunăvoință chiar dacă cu puțină ezitare. Pentru o „piesă populară“ competent era un alt favorit al casei, Zuckmayer[35], care însă nu era prezent și, pentru că auzind de „piesă populară“ te gîndeai neapărat la el, ceva mai nepotrivit nici că aș fi putut spune.

Mă simțeam străin în cercul lor. Eram prea lipsit de experiență ca să știu de ce mă ascultau, totuși. Dacă aș fi știut, m-aș fi ferit să merg acolo. Mă bazam pe cei doi pe care-i consideram prieteni, de la al căror ajutor așteptam totul: Broch și Anna. Pe el îl stimam, pe ea o iubeam și chiar dacă o rupsese cu mine, asta n-a putut schimba nimic din sentimentele mele față de ea. Cei doi ședeau la oarecare distanță unul de altul, dar așa încît să se poată vedea bine. Aprobarea lor conta mult pentru mine, nu-i slăbeam din ochi. Direct în fața mea stătea Werfel, așezat comod, așa încît nu-mi scăpa nici o mișcare a feței lui. El ședea nu departe de mine și de ușa salonului prin care intrase; așa cum i se cuvenea personajului principal din acel cerc, venise ultimul. Te izbea cît de încordați îi urmăreau reacțiile toți ceilalți, mai ales angajații editurii. Avea un fel familiar de a spune „Grüß Gott“[36] cînd intra în salon ca și cînd ar fi un copil, deschis, sincer, incapabil de vreun gînd urît, împăcat cu oamenii și cu Dumnezeu, un creștin evlavios care găsea loc în inima sa pentru toate ființele și, deși nu aveam nici o sim-

patie pentru cărţile lui şi nici pentru el, eram destul de *copilăros* să mă încred în salutul lui şi să nu mă aştept tocmai cu această ocazie a lecturii la o manifestare duşmănoasă.

Am început cu crainicul. „Şi noi, şi noi, şi noi, stimată adunare!", spusei eu cu toată puterea, aşa încît în salonul lui tanti Andy şi a editurii Zsolnay, pe care n-o puteam suferi şi pe care o uitasem cu desăvîrşire, am introdus atmosfera din Wurstelprater. Citeam pentru Anna şi Broch. Îmi imaginam că citesc pentru Fritz Wotruba, care, de fapt, nu era prezent, lui i-ar fi plăcut personajele astea. Gîndindu-mă la el, am împrumutat pentru crainic ceva din tonul său, ceea ce nu era tocmai bine, dar era pentru mine o pavăză de care aveam nevoie în acest lăcaş.

Nu am fost deloc atent la Werfel pînă ce nu se făcu observat şi nu-i mai puteam trece cu vederea gesturile, dar acum ajunsesem deja departe cu lectura părţii întîi, la predicatorul Brosam. Violenţa acestei predici, tonul ei baroc care provenea, ca tot ce era asurzitor în literatura germană, de la Abraham a Sancta Clara[37], probabil că l-a supărat şi iritat teribil. Se lovea cu palma pe obrazul buhăit ca şi cum s-ar fi pălmuit singur, rîmînînd cu palma strîns lipită de obraz şi implorînd ajutorul celor din jur. Eu auzisem „pleosc!" şi astfel îmi atrăsese atenţia. Werfel stătea în faţa mea, afişînd o mină nefericită, cu mîna strîns lipită de obrazul desfigurat, ferm convins să persiste în această expresie chinuită. Nu mă lăsai derutat şi citii mai departe, deşi această faţă suferindă şi buhăită, postată în faţa mea, mă irita foarte tare.

Îi ocoleam privirile şi o căutam pe Anna, în speranţa de a găsi aprobare şi ajutor la ea. Dar ea nu se uita la mine, nu mă băga în seamă, ochii ei se cufundaseră în cei ai lui Broch şi ai lui în ai ei. Cunoşteam această privire, astfel mă priviseră aceşti ochi cîndva pe mine şi, după cum credeam eu, ei m-au plăsmuit. Dar eu nu aveam ochi cu care aş fi putut replica şi ceea ce vedeam acum era nou, căci Broch *avea* ochi şi, cum erau cufundaţi unul în altul, ştiam că nu mă auzea, că în afară de ei nu exista nimic, că mersul în gol al lumii, închipuit de figurile mele zgomotoase, nu exista pentru ei, că pentru ei nu era necesar să tăgăduiască acest mers în gol; ei îl ignorau, nu se simţeau chinuiţi de el şi erau aşa de nepotriviţi în acest loc, de care erau complet detaşaţi, aşa cum stăteau şi se sorbeau din priviri.

Jocul din priviri al Annei era atît de fascinant, încît nu mai eram atent la Werfel. Citind mai departe, am uitat de el. Cînd am citit groaznicele lucruri cu care se termină prima parte a comediei — o femeie care se aruncă în foc e salvată în ultima clipă — jocul privirilor Annei m-a pătruns din nou, de fapt nu mă eliberasem încă de el. Îi ofeream ocazia să-l adreseze altcuiva şi acest altcineva era un scriitor preţuit la care aspiram cu un fel de patimă şi, cum mi se părea adesea, în zadar. Privirile ei erau cel mai bun mijloc de a-l cuceri, eu însumi i-l prezentasem şi acum eram martor a ceea ce, în mod inevitabil, trebuia să se întîmple. Leitmotivul succesului meu de viitor era piesa în care-mi pusesem atîtea speranţe.

După prima parte am făcut o pauză. Werfel se ridică în picioare și spuse reținut, ca și cînd ar fi uitat reacția chinuită de mai înainte, adresindu-mi-se cu aceeași voce inocentă cu care pronunța salutul „Grüß Gott“: „Citiți bine!“ Nu-mi scăpă accentul vizibil pe cuvîntul *citiți;* despre chestiunea propriu-zisă nu spuse nimic. Simți probabil că tocmai acei auditori prezenți, a căror părere nu conta prea mult pentru mine, fuseseră afectați de aglomerarea scenelor care deveneau tot mai scurte pe măsură ce se apropia incendiul. Probabil că el își rezerva verdictul propriu-zis pentru mai tîrziu. Anna tăcea, ea nu auzise nici un cuvînt, era ocupată, aceste imprecații ordinare ar fi dezgustat-o oricum, dar așa cum era situația, în prezența lui Broch, nu merita să le dea nici o atenție. Și Broch tăcea, simțeam că această tăcere nu era una interesată, nici una binevoitoare. M-am speriat și, după cele petrecute anterior, nu mai așteptam nimic de la el și cu atît mai puțin ajutor; simțeam vădita paralizie în care se afla ca pe o puternică lovitură și m-aș fi considerat pierdut în această pauză, dacă nu mi-ar fi dat ghes ceilalți, care nu-mi erau prieteni, să citesc mai departe. Cineva spuse: „Mai lăsați-l să răsufle! O fi complet epuizat. Doar nu-i o nimica toată să citești în felul acesta.“ Era „tanti Andy“ care nu se jena să-și trădeze compasiunea pentru cel care citea. Și tocmai din partea ei mă așteptasem la cea mai mare opoziție, ba chiar repulsie categorică față de aceste „personaje populare“, cum le numisem eu. Dar, la țipetele sugarului înaintea focului a rîs din toată inima, iar fiul ei, care părea legat de ea printr-un cordon ombilical și care-și trăgea puțina-i vlagă de la maică-sa, rîse și el. Probabil acesta fusese motivul reținerii momentane a lui Werfel care, prin gesturi, trăda sarcasm.

Am început cu partea a doua și am simțit îndată că domnea o cu totul altă atmosferă. De îndată ce te aflai cu cele trei prietene bune, văduva Weihrauch, sora Luise și domnișoara Mai în locuința hamalului Barloch, contrastul dintre raporturile de acolo și salonul palatului din Maxingstraße, în care ne aflam cu toții, cititor și auditori, deveni insuportabil. Această scenă era nu numai sărăcăcioasă, ci urîtă și pe deasupra și imorală, într-un fel neobișnuit la Viena. Soția și amanta în aceeași locuință, dacă asta se putea numi locuință, erau amintite și două fete care locuiau aici, dar acestea nu apăreau pe scenă. Ba mai erau și prietenele în vizită la văduva Weihrauch; discutau despre uimitoarele condiții ale acestei vieți strîmtorate, aduse cu voce tare la cunoștință chiar de văduvă, cînd apare negustorul ambulant cu cioburile de oglindă și jargonul lui de precupeț, tocmai pentru că era autentic și bine cunoscut, trebuia să producă deosebită indignare.

Werfel își declanșase îndată campania, chiar dacă nu și-a mai dat nici o palmă, își ducea la obraz cînd o mînă, cînd pe cealaltă, își acoperea ochii cu mîinile de parcă n-ar mai fi suportat să privească spre cel care citea, dar apoi își ridica din nou ochii căutînd privirea celorlalți, mai ales pe cea a superiorilor săi de la editură, cărora voia să le transmită dezaprobarea sa, dădea serios din cap la fiecare imprecație,

aluneca masiv încoace și încolo pe scaunul său și deodată strigă în toiul discursului negustorului ambulant: „Un imitator al vocilor de animale, asta sînteţi!“ şi se referea la mine. Pentru el asta era o rușine, mai grosolan, mai incomod, mai brutal nici că s-ar fi putut, voia să-mi facă imposibilă continuarea lecturii, dar avu efectul contrar, tocmai asta îmi propusesem, ca fiecare personaj să fie atît de clar delimitat de celălalt ca un animal aparte pe care-l puteai distinge după voce, diversitatea vocilor animalelor o transpuneam în lumea vocilor omenești și eram lovit de umilințele auzite ca de un trăsnet; mi-am dat seama că pricepuse adevărul fără a bănui cîtuși de puţin la ce servea această „imitare a vocilor de animale“.

Nu mă lăsai derutat și citii mai departe, de-acum împotriva unei duşmănii făţişe cu care Werfel încerca să-i contamineze pe ceilalţi. Scena se încheia în urletele hamalului Barloch care-l lăsă să fugă pe negustorul ambulant. Werfel spuse: „Asta îţi amintește de Breitner[38] cu stupidele sale impozite pe obiecte de lux.“ Dar mai rămase pe scaun, pentru că punea la cale ceva și mai răsunător. În scena următoare îl auzeai pe bătrînul comisionar, Franzl Nada, care stă la un colţ de stradă ademenind oamenii. Starea ascultătorilor se schimbă, simţii deodată că mă inundă un soi de căldură, scena nu se terminase încă, Werfel sări atunci în picioare strigînd: „Așa ceva este insuportabil“, îmi întoarse spatele și se îndreptă spre ușa care ducea afară din salon. Eu încetai să mai citesc; din ușă se întoarse din nou spre mine și urlă: „Las-o baltă!“ Această ultimă jignire, care urma să mă distrugă atît pe mine cît și piesa, trezi compasiunea bătrînei doamne Zsolnay care vociferă în urma lui: „Trebuie să citeşti romanul, Franzl!“ El dădu din umeri și spuse „da, da“ și plecă.

Prin asta, soarta comediei fu hotărîtă. Poate că venise tocmai pentru a mă lichida. Poate că îl enervase şi faptul că în timpul lecturii a recunoscut în mine un elev al lui Karl Kraus, cu care trăia în dușmănie crîncenă. Știam prea bine ce se întîmplase, dar nu voiam să mă dau bătut pe față, citind mai departe. Nu eram atent la nimeni, rămăsesem în atmosfera piesei; nu știu dacă Anna s-a simţit derutată de comportamentul lui Werfel și dacă și-a amînat jocul din privire pentru o altă ocazie. Mai degrabă înclin să cred că în continuare n-a dat importanţă scandalului, rămînînd la obiect, la chestiunea care în acel moment i se părea a fi cea mai importantă. Mi-am întrerupt lectura la mijloc, așa cum îmi planificasem, după episodul cu prăvălia Theresei Kreiss, ultimele ei cuvinte obsesive fiind: „Diavolul! Diavolul!“

După ce am încetat, Broch se făcu pentru prima oară auzit. Mă compătimea și el asemeni bătrînei doamne Zsolnay şi spuse de aceea ceva cu care mă repuse în drepturi: „Se pune întrebarea dacă aceasta este drama viitorului“ Prin asta nu-mi apăra de fapt punctul de vedere, lansa doar întrebarea, recunoscîndu-mi meritul de a fi încercat ceva nou. Pentru bătrîna doamnă Zsolnay acesta fu un drept prea mare și adăugă: „Nu trebuie să fie neapărat teatrul viitorului. Dar, ia spuneţi, așa ceva

numiți dumneavoastră piesă populară?“ Nimic din ceea ce s-ar mai fi putut spune acum nu mai avea vreo importanță. Adevărata forță în această casă era Werfel. Mai clar nici că și-ar fi putut spune părerea. Dar nici în aceste condiții nu s-a renunțat la politețe. Peste o săptămînă, tot după-masă, trebuia să citesc piesa pînă la sfîrșit.

În afară de personajul principal apăreau aceleași figuri. Citeam de dragul personajelor pe care doar rareori le auzisem cu voce tare. Nu mai aveam nici o speranță că s-ar putea face cu piesa ceva. Dar credința mea în comedie se întări nespus de mult — ceea ce nu-mi pot explica — tocmai prin această lectură în care nu îmi pusesem nici o nădejde și cu care nu urmăream nici un scop. Acestea sînt înfrîngeri de dimensiuni catastrofale care-l țin pe un scriitor în viață.

DESCOPERIREA CELUI BUN

Existau nenumărați oameni la Viena cu care veneam în contact pe atunci, pe care-i vedeam adesea, cărora nu le cedam, și ei se împărțeau în două categorii, complet opuse. Pe unii, erau poate șase sau șapte, îi admiram pentru muncă și seriozitatea cu care și-o îndeplineau. Erau oameni mergînd pe drumuri proprii, neabătuți de nimeni, neaserviți, îngroziți de succes în sensul obișnuit al cuvîntului, care-și aveau obîrșia, chiar dacă nu pe cea străveche, la Viena, și ar fi fost greu de închipuit în altă parte, dar nu se lăsau, totuși, corupți de Viena. Pe aceștia îi admiram, de la ei învățam cum să realizez ceva fără să plătesc tribut, cu toate că lumea nu voia să audă nimic despre așa ceva. Deși toți sperau să fie recunoscuți încă în timpul vieții, erau destul de conștienți cît de nesigur era acest lucru, hotărîți să rămînă la planurile lor, chiar dacă ironia celorlalți avea să-i urmărească pînă la sfîrșitul vieții. O astfel de caracterizare sună, probabil, eroic; toți erau prea serioși și prea inteligenți pentru a se vedea în această postură, dar aveau curaj și o răbdare ce atingea uneori limitele supraomenescului.

Veneau apoi ceilalți, care reprezentau totuși opusul, și erau în stare de orice pentru bani, glorie sau putere. Și de ei eram fascinat, dar în cu totul alt mod. Voiam să-i observ în profunzime, voiam să știu cum arătau pe dinăuntru, să le sondez adîncimile, de parcă fericirea sufletului meu ar fi depins de înțelegerea și perceperea lor ca personaje complete, dorința de a-i vedea e posibil să fi fost chiar mai mare, căci neputînd crede pe deplin tot ce observam la ei, trebuia să-mi confirm tot mereu observațiile. Dar nu se întîmpla nicidecum să mă compromit în societatea lor, nu mă adaptam și nu mă făceam plăcut; cu toate acestea, nu aflau imediat ce gîndeam despre ei cu adevărat. Și aici erau vreo șase, șapte figuri principale; cea mai reprezentativă dintre ele era Alma Mahler.

Cel mai greu de suportat erau pentru mine interacțiunile celor două grupe. Alban Berg, pe care-l iubeam, era prieten intim cu Alma Mahler, casa ei îi sta deschisă. Era prezent de fiecare dată în Hohe Warte, la toate invitațiile mai importante; îl găseam de fiecare dată acolo, într-un colț, cu soția sa, Helene, și mă atașam totdeauna grupului lor, respirînd ușurat. De fapt, se izola de ceilalți și nu participa la intensa activitate de prezentare a noilor oaspeți sau a celor „deosebiți". În schimb, făcea observații în legătură cu anumite persoane prezente, la fel de caustice ca acelea din *Facla*, și care ne ușurau amîndurora inimile; dar el era întotdeauna prezent și n-am auzit niciodată din gura lui un cuvînt împotriva stăpînei casei.

Și Broch avea tot felul de cunoștințe și, deși atunci cînd eram singuri îmi spunea deschis ce gîndește despre ele, nici nu i-ar fi trecut prin gînd să le evite. La fel stăteau lucrurile și cu ceilalți, pe care-i luam în serios și-i stimam. Toți aveau și o a doua lume comună în care se mișcau, fără să se pîngărească, ba de multe ori ți se părea că această a doua lume era *necesară*, pentru a o păstra intactă pe cea dintîi. Cel mai mult dintre toți se distingea Musil. Selecta în modul cel mai exact pe cei pe care-i vedea și dacă, pe neașteptate, se afla la cafenea sau în altă parte, printre oameni pe care-i dezaproba, amuțea și nu-l mai puteai face să scoată un *cuvînt*.

În discuțiile cu Broch se isca o întrebare care ar putea părea ciudată: exista vreun om *bun*? Cum ar trebui el să fie dacă ar exista? I-ar lipsi, oare, anumite însușiri de care alții se lăsau conduși? Era un individ care se ținea deoparte sau se putea mișca liber printre ceilalți, reacționînd la provocările lor și rămînînd totuși „bun"? Era o întrebare ce ne afecta pe amîndoi. N-o evitam prin căutarea de definiții. Ne îndoiam amîndoi de faptul că în viață, așa cum o vedeam în jurul nostru — fiecare în felul său — ar fi posibil un om bun. În caz că ar exista, nu aveam nici o îndoială cum ar arăta. Dacă l-ai putea întîlni, l-ai recunoaște pe loc. Ambilor participanți la această discuție, de o ciudată stringență, le era comună convingerea că știau exact la ce se refereau. Nu s-a purtat nici o discuție sterilă despre ceea ce ar fi *bun*. Asta era surprinzător, tocmai pentru că aveam păreri diferite despre foarte multe lucruri și le lăsam să transpară. Dar omul bun exista și în el, la fel ca și în mine, ca o imagine intangibilă. Era doar o imagine? Exista cu-adevărat? Unde era?

Discuția decurgea în așa fel, încît treceam în revistă toți oamenii pe care-i cunoșteam. Ne întrețineam mai întîi despre oamenii pe care-i știam, fără să-i cunoaștem. Atunci reieșa că dețineam prea puține date despre ei. Ce rost avea să preluăm judecăți pro sau contra lor, fără să le fi putut controla prin propriile noastre păreri? Am hotărît, deci, să vorbim numai despre lume cunoscută, pe care o cunoșteam *bine*. Cunoștințele apăreau una după alta, fie în fața lui Broch, fie înaintea mea, și erau supuse unui examen.

Sună școlărește, practic asta însemna doar că raportai împrejurări

din viaţa ta, al căror martor fuseseşi, pentru care, ca să spun aşa, puteai garanta. Era clar că nu eram în căutarea unui *naiv*, omul bun la care ne refeream noi trebuia să *ştie* ce face. Trebuia să aibă în el resurse şi rezerve de vioiciune, de unde să poată selecta. Nu era un om simplu sau redus faţă de lume, nu se afla într-o stare de ignoranţă, avea capacitatea de a ghici gîndurile altora. Nu se lăsa înşelat sau adormit de alţii, era treaz şi atent, sensibil, dinamic, activ şi abia cînd corespundea tuturor acestor premise se putea pune întrebarea: era, totuşi, bun? Nici eu, nici Broch, nu duceam lipsă de figuri pe care le-am ales, pentru că le cunoşteam sau le cunoscusem odinioară. Dar ele au fost răsturnate una după alta, ca nişte popice, şi toată afacerea căpătă, în curînd, un gust amar, ca după un joc de-a călăul, căci cine erau aceia care îşi arogau această sentinţă? Mă simţeam ruşinat înaintea lui Broch, din cauză că nu am admis nici unul, poate simţea şi el un fel de jenă în faţa mea, deşi el era mai puţin violent din naştere, cînd spuse dintr-o dată: „Cunosc unul! Cunosc unul! Prietenul meu Sonne! El e omul cel bun! El e!“ Nu auzisem niciodată acest nume şi întrebai: „Îl cheamă chiar Sonne?“ „Da. Puteţi spune şi dr. Sonne. Asta sună mai puţin mitic. El e tocmai ceea ce căutăm. Corespunde atît de bine, încît poate de aceea nu mi-a venit în minte în primul moment.“ Aflai că dr. Sonne trăieşte retras, că obişnuieşte să se întîlnească doar cu cîţiva prieteni şi — rareori — chiar să-i viziteze. „L-aţi numit înainte tocmai pe pictorul Georg Merkel“, el fusese unul dintre candidaţii noştri. „Pe el îl vizitează uneori, în cartierul Penzing. Acolo îl puteţi cunoaşte. Aşa e cel mai simplu. Totul vine de la sine.“

Georg Merkel, un pictor al cărui tablouri mă atrăseseră adesea la expoziţii, un bărbat cam de vîrsta lui Broch, îmi reţinuse atenţia la Café Museum, unde venea mai rar decît ceilalţi pictori, printr-o adîncitură pe frunte, chiar deasupra ochiului stîng. În sufrageria şi camera de zi a lui Wotruba, admirasem tablouri de-ale lui, ce păreau foarte franţuzeşti, influenţate de timpuriu de neoclasicişti; în varietatea lor ele erau unice şi neobişnuite pentru Viena. Pe atunci, mă interesă persoana lui, punînd să mi se povestească despre el. Mai tîrziu aveam să-l cunosc la Café Museum prin Wotruba, ca pe cei mai mulţi pictori ai vremii, de o oarecare importanţă. Germana sa, foarte distinsă, mă fermecase de îndată. Era lentă şi livrescă, cu un accent polonez, fiecare propoziţie era marcată de convingere şi importanţă, vorbea ca din Biblie; de parcă ar fi cerut-o în căsătorie pe Rachela. Lucrurile despre care vorbea erau însă cu totul diferite, ele nu aveau de-a face nimic cu Biblia, dar accentul cădea pe salutul, pe respectul şi cinstea arătate interlocutorului; acesta trebuia să se simtă măgulit şi stimat cînd i se adresa, dar se putea simţi limpede cît de în serios se lua pictorul însuşi, fără să pară arogant. De atunci, un nume pronunţat o dată îţi stăruia în ureche în acest fel, te simţeai uneori ispitit de a-l spune în felul tău, asta ar fi sunat însă caraghios, căci ceea ce părea la oricare altul patos, la el era o demnitate naturală. Convingerile sale erau pline, pînă la refuz, cu

sentimente, nimănui nu i-ar fi trecut prin minte să discute cu el despre ceva. O singură propoziţie de-a lui, pusă la îndoială, l-ar fi pus pe el însuşi la îndoială. N-ar fi fost în stare de o faptă josnică, de un cuvînt vulgar. La un om atît de pasionat, de emfatic, acest lucru pare incredibil. Trebuia să-l fi auzit cum respingea o jignire, cu cîtă hotărîre şi forţă, fără să-şi ierte cel mai mic lucru, cum privea n jur ca să se convingă că au auzit toţi, aşa încît rana cea adîncă de pe frunte dădea impresia unui al treilea ochi, de ciclop. Te simţeai ispitit să-l întărîţi, deoarece ceea ce spunea el la mînie suna atît de minunat, dar din prea mult respect şi dragoste faţă de el nu cedai ispitei.

Conştientizarea elementului slav, atît de răspîndit la Viena, îşi găsea expresia cea mai grăitoare în Georg Merkel. El studiase la Cracovia, cu Wyspianski[39], asta explica probabil persistenţa asimilării sale lingvistice de către limba poloneză; accentul acestei limbi nu-l pierduse niciodată, după decenii de viaţă, la Viena şi în Franţa, a murit foarte bătrîn, franceza, la fel ca şi germana lui, aveau un accent polonez. Anumite vocale nu reuşea niciodată să le realizeze, astfel n-a putut niciodată pronunţa un „ö" în prezenţa mea. Două cuvinte care ţineau de cele mai importante momente din viaţa lui, „schön" şi „Österreich", n-a putut niciodată să le pronunţe corect. Spunea „Esterreich" şi spunea, ceea ce suna şi mai surprinzător, cînd, vrăjit de frumuseţea unei femei, nu se putea stăpîni: „Ist sie nicht schén! Schén ist sie!"[40] Astea le auzise Veza de la el, atît de emfatic, încît ne-a contaminat cu ele. Niciodată, fie că venea la noi, fie că mergeam noi la el, fie că ne întîlneam la Café Museum, nu se putea abţine, văzînd-o pe Veza, să nu exclame „Schén ist sie!"; suna cu atît mai bătător la ochi cu cît tot ceea ce scotea din gură era spus într-o germană aleasă şi bine ticluită.

Nu-l cunoscusem pe Georg Merkel cu mult înainte de acea discuţie cu Broch şi ne era la îndemînă să discutăm despre el, pe cînd eram în căutarea omului „bun". Multe lucruri i se potriveau şi totuşi n-am votat pentru el: căci hotărîtor pentru el era conştiinţa sa de pictor. Prin asta se situa, de fapt, de la sine împotriva restului umanităţii, care nu voia să ştie nimic despre artă, rămînînd fidel sieşi şi statutului său. „Omul bun", aşa cum ni l-am închipuit noi, se retrase în poziţie iniţială.

Merkel plecase cu mulţi ani înainte de izbucnirea primului război mondial la Paris şi trăise, în tinereţe, destul de mult acolo, pentru a-i rămîne amprenta acestor ani pentru tot restul vieţii. O societate de pictori mai complexă şi mai prolifică n-a existat, probabil, niciodată. Veniseră aici de pretutindeni şi erau plini de speranţe. Nu încercau să-şi facă viaţa uşoară, nici să ajungă prin diverse şiretlicuri la recunoaştere şi glorie. Pictatul în sine era atît de important pentru ei, încît nu făceau nimic altceva. Nu lipseau nici sursele de inspiraţie, oraşul era plin de pictori, se făceau simţite influenţe orientale şi africane, dar şi tradiţiile locale, medievale sau clasice îşi păstrau în continuare importanţa, chiar şi numai pentru că se aflau la polul opus. Puteai vedea mai mult

ca oricînd, deoarece atîția pictori tineri încercau lucruri noi și originale. Aveai nevoie de forță ca să rezişti în sărăcie, dar probabil că exista o forță și mai penetrantă: aceea de a nu ceda prea ușor diverselor tentații, de a accepta din ele doar ceea ce ți se potrivea și de a ignora intenționat restul. Pe atunci lua naştere la Paris o nouă națiune, aceea a pictorilor. Dacă s-ar trece azi în revistă numele celor ale căror opere reprezintă epoca noastră și o va reprezenta întotdeauna, ai rămîne surprins de diversitatea originii lor, fiecare țară își avea tinerii săi la Paris, ca și cînd orașul, orașul însuși ca instanță supremă, i-ar fi înrolat într-un serviciu civil de pictură. Dar nu fuseseră înrolați, s-au înghesuit ca voluntari și în schimbul renunțărilor asumate fără ezitare, îi ademenea perspectiva de a fi cu cei de teapa lor, care o duceau la fel de greu, dar care, asemenea lor, erau pătrunşi de speranța prea încrezătoare de a ajunge la glorie aici, în capitala mondială a pictorilor.

Izbucnirea primului război mondial l-a surprins pe Merkel la Paris, unde locuia împreună cu soția sa, Luise, tot pictoriță. Orașul îi atrăgea pe amîndoi, o atmosferă mai propice cu greu s-ar fi găsit, Merkel a revenit mereu la Paris, petrecîndu-și acolo mai bine de o treime din viață. Însă, pe atunci, la sfîrșitul lui iulie 1914, avea un singur gînd: să se strecoare împreună cu soția sa pînă în Austria, pentru a se înrola ca soldat. A fost o călătorie aventuroasă, care a durat mai multe zile; în cele din urmă, ajuns acasă, s-a anunțat și a plecat pe front. Printre evreii culți din Galiția exista, pe atunci, un soi de patriotism austriac. Mai aveau încă în fața ochilor pogromurile rusești. Împăratul Franz Joseph se bucura de simpatia evreilor care-l considerau un fel de patron al lor. Un bărbat ca Merkel era pătruns în acea vreme de concepțiile politice din Austria. Nu s-ar fi mulțumit să lucreze undeva într-un departament al presei de război și de acolo, din siguranță, să le facă celorlalți poftă de război. Pentru el era de la sine înțeles să fie soldat; a reușit să evadeze din Paris, chiar dacă prin şiretlicuri și cu mari dificultăți, și s-a înrolat.

Pentru adeziunea lui la politica Austriei a plătit cu o gravă rănire la cap. O schijă l-a atins chiar deasupra ochiului și a orbit. Cîteva luni, nu știu exact cîte, le-a petrecut în orbire. Ca pictor a suferit cumplit, aceasta fiind cea mai neagră perioadă din viața sa. Mie nu mi-a vorbit niciodată despre asta, și cred că nici altora. Cicatricea adîncă i-a rămas; de fiecare dată cînd îl vedeai, te gîndeai la perioada de orbire. Și-a recîștigat lumina ochilor și tot ceea ce a pictat mai tîrziu purta amprenta acestui miracol. Faptul că vedea reprezenta pentru el Paradisul său, pe care-l pierduse o dată și pe care apoi îl recîștigase; nu se putea gîndi niciodată altfel la această binefacere. Lui nu-i puteai lua în nume de rău faptul că picta „frumosul“, tablourile sale transformîndu-se într-o perpetuă mulțumire pentru lumina ochilor.

S-a nimerit ca după acea discuție cu Broch, plină de o nerăbdare copilărească, să fiu invitat pentru prima dată la Georg Merkel în Penzing. Aici își avea locuința și atelierul; obișnuia, uneori, duminica după-

amiază, să-și invite prietenii și să le prezinte tablouri. Îl cunoșteam încă prea puțin, istoria sa, mai ales cea a rănirii și a înspăimîntătoarei adîncituri de pe frunte îmi era familiară. Mă simțeam atras de limba lui melodioasă și, în ciuda farmecului paletei sale, tablourile pe care le cunoșteam nu reprezentau nici pe departe ceea ce mă fascina în pictura modernă, eram curios să-i văd cît mai multe lucrări în atelier. M-a preocupat întotdeauna felul cum pictorii înșiși își prezintă tablourile. E un gest în care se îmbină mîndrie, risipă și sensibilitate, proporția acestor trei elemente fiind diferită de la un pictor la altul.

Am întîrziat puțin, mai erau încă la ceai, pe unii dintre vizitatori îi întîlnisem deja personal, pe alții îi cunoșteam după nume sau opere. Retras de ceilalți, în semiîntuneric, timid, abia observabil, stătea un bărbat a cărui față o cunoșteam de un an și jumătate. Ședea în fiecare după-masă la Café Museum, ascuns în dosul ziarelor. Semăna cu Karl Kraus (am mai spus-o); știam că nu putea fi el, dar doream foarte mult să-l văd pe Karl Kraus *liniștit*, fără să acuze și să nimicească, încît am încercat să-mi închipui că era el. Foloseam acele întîlniri zilnice, care decurgeau fără cuvinte, în scopul eliberării mele de forța covîrșitoare a acestui cap în timp ce vorbea.

Capul era acum aici, m-am speriat și am amuțit văzîndu-l. Merkel simți că se întîmplase ceva, mă luă grijuliu de braț, mă conduse în fața lui și spuse: „Și acesta este, dragul meu prieten, dr. Sonne.“ Felul său de a prezenta oamenii avea ceva sentimental, prezentările seci nu-l prindeau, iar cînd alătura doi oameni, asta era de durată. El n-avea de unde ști că de un an și jumătate studiasem în modul cel mai exact fiecare mișcare a acestui bărbat. Nu știa nici că, înainte cu o săptămînă, Broch rostise pentru prima dată acest nume în fața mea. Jocul tenace în jurul ideii de om bun, pe care-l luaserăm amîndoi foarte în serios, devenise realitate și nu era întîmplător că numele și fața acestui pictor cu vocea melodioasă, care în mine existaseră distincte, au devenit un tot.

SONNE

Ce m-o fi atras atît de mult la Sonne, încît trebuia să-l văd zilnic, să-l caut zilnic, devenind cea mai violentă patimă ce m-a cuprins vreodată pentru un om de spirit?

În primul rînd era absența a tot ceea ce era particular. El nu vorbea niciodată despre sine. Nu spunea niciodată ceva la persoana întîi. Nici nu ți se adresa direct. Totul era pus la persoana a treia și, prin asta, distanțat. Trebuie să-ți închipui acest oraș și această viață de cafenea a lui, această inflație de discursuri la persoana întîi, jurăminte, mărturisiri și autoafirmare. Fiecare deborda de milă față de sine și de propria-i importanță. Fiecare acuza, fiecare urla și trîmbița. Dar toți

trăiau și oficial, în grupulețe, deoarece aveau nevoie unul de altul pentru discursuri și și le suportau reciproc. Se discuta despre toate problemele; tema generală a discuțiilor o ofereau ziarele. Era o perioadă în care se petreceau destule, dar mai ales era acel ceva în care presimțeai cîte se *vor* întîmpla în viitor. Erai cu atît mai nefericit din cauza evenimentelor din Austria timpului, cu cît deveneai mai conștient de gravitatea evenimentelor din țara vecină, vorbitoare a aceleiași limbi. Catastrofa plutea în aer. Izbucnirea ei se amîna, contrar așteptărilor, de la an la an. În țară lucrurile mergeau prost, cît de prost, asta se putea vedea după numărul șomerilor. Cînd ningea, se spunea: „Acum se bucură șomerii." Pentru a lopăta zăpada, erau angajați șomeri din districtele Vienei, care, în felul acesta, aveau, temporar, ceva cîștig. Îi vedeai lopătînd zăpada, pentru ei îți doreai mai multă zăpadă.

Pentru mine această perioadă era suportabilă doar văzîndu-l pe doctorul Sonne. El era o instanță la care aveam zilnic acces. Nenumărate lucruri care se întîmplau pretutindeni și, mai mult, care *amenințau* să se întîmple, ajungeau să fie discutate atunci cînd erai cu el. Te-ai fi rușinat să le invoci ca discursuri personale. În fața lucrurilor care se prevesteau nimeni nu avea dreptul să se considere privilegiat, nu era pericolul *său*, era al tuturor. N-aveai nici un merit dacă le sesizai și vorbeai despre ele, era vorba de *înțelegere*, de nimic altceva, dar tocmai ea se dobîndea atît de greu. Nu-ți imaginai niciodată înainte ce ai fi dorit să-l întrebi pe dr. Sonne. Nu-ți propuneai niciodată nimic. Temele care se ridicau decurgeau atît de spontan, ca și explicațiile sale. Tot ce rostea era apropiat întotdeauna de izvorul gîndirii. Nu mi se părea niciodată falsificat de sentiment și nici nu era rece și lipsit de simțire. Nu era nici partinic. Nu aveai impresia că acum vorbește ca reprezentant al unora sau al altora. Trebuie spus că epoca era infestată deja cu lozinci și-ți venea greu să găsești o frîntură *liberă* în care să nu te simți îngrădit. Cea mai mare virtute a discursului său era că, deși precis, nu era niciodată succint. Spunea ce era de spus clar și foarte bine conturat, dar fără să sară peste ceva. Nu omitea nimic, totul era detaliat, dacă n-ar fi fost atît de fascinant ai fi putut spune că făcea adevărate expertize. Și, totuși, era mult mai mult decît o expertiză, deoarece conținea, fără s-o fi afirmat vreodată direct, germenii oricărei posibile îmbunătățiri.

Nu exista aproape nici o temă despre care să nu se fi discutat. Aminteam ceva ce-mi reținuse atenția, el voia probabil să afle mai multe, dar și cînd te ruga pentru alte detalii, nu simțeai niciodată că ți-ar pune o întrebare. Se apropia astfel de un subiect fără participarea celui întrebat. Ai fi putut rămîne cu impresia că persoana celui cu care se întreținea n-ar conta, ci doar lucrurile care-l preocupau din punct de vedere intelectual, dar te înșelai, deoarece, atunci cînd era prezent un al treilea, felul lui de a i se adresa era iarăși altul. Făcea, deci, deosebiri, dar ele nu erau niciodată sesizabile pentru cel în cauză, astfel că era de neînchipuit ca cineva să se fi simțit dat la o parte în compania

lui. Suferea mult din cauza prostiei și-i evita pe cei proști, dar, odată ajunși în societatea lui — prin împrejurări independente de voința lui — nici unul dintre ei n-ar fi observat cît era de prost.

După primele tatonări ușoare, urma totdeauna clipa cînd se apuca de un subiect și începea să discute exhaustiv și la obiect despre el. Atunci nu mi-ar fi trecut niciodată prin minte să-l întrerup, nici măcar prin întrebări, ceea ce făceam cu plăcere la alții. Renunțam la orice reacție exterioară, ca la un costum de bal mascat prost croit, ascultînd cu maximă încordare. În felul acesta nu urmărisem niciodată pe cineva. Uitam că cel care vorbea era un om, nu pîndeam niciodată particularitățile felului său de a se exprima, nu l-am transformat niciodată într-un personaj, el era tocmai opusul unui personaj. Dacă mi-ar fi cerut cineva să-l imit, l-aș fi refuzat cu siguranță, nu numai din respect, dar n-aș fi fost în stare să *joc* rolul lui, ba mai mult, această idee îmi apare chiar și azi nu numai ca o cumplită profanare, ci și ca o imposibilitate absolută.

Ceea ce avea de spus despre un obiect era desigur amănunțit si complet, dar știai și că n-o mai spusese niciodată înainte. Era totdeauna ceva nou, ceva ce tocmai se născuse. Nu era o părere despre lucruri, era legea lor. Surprinzător era însă faptul că nu vorbea despre o materie la care se pricepea bine. Nu era un specialist sau, poate, ar trebui să spunem mai bine: nu era specialist într-un anumit domeniu, ci era specialist în toate domeniile despre care l-am auzit vorbind. Prin el am aflat că e posibil să te ocupi de cele mai diverse materii, fără să devii un pierde-vară și un palavragiu. Astea-s vorbe foarte mari și ele nu devin mai credibile dacă adaug că motivul pentru care nu pot reda conținutul alocuțiunilor sale este acela că fiecare din ele ar reprezenta un tratat serios și deosebit de viu, atît de cuprinzător, încît nu-mi amintesc nimic. Redarea unor fragmente oarecare ar însemna doar o crasă falsificare. Nu era un spirit aforistic, acest cuvînt, pentru care am mare stimă, capătă în cazul lui ceva aproape frivol. Era prea atotcuprinzător ca să fie un spirit aforistic, îi lipsea unilateralitatea și plăcerea de a face altora o surpriză. După ce spunea ceva pînă la capăt, te simțeai iluminat și împlinit, atunci era ceva încheiat, care nu mai revenea în discuție, oare ce s-ar mai fi putut spune?

Chiar dacă nu-mi permit să redau conținutul discuțiilor noastre, există, totuși, un fenomen literar cu care de bună seamă, se pot compara. Îl citeam în acea perioadă pe Musil și nu mă puteam sătura de *Omul fără însușiri* din care apăruseră primele două volume, aproximativ o mie de pagini. Aveam impresia că în toată literatura nu există ceva similar. Dar mă mira și faptul că totul îmi era familiar, indiferent unde aș fi deschis unul din cele două volume. Era o limbă pe care o cunoșteam, un ritm al gîndirii pe care îl trăisem și totuși nu exista, asta o știam cu siguranță, nici o altă carte ca asta. A durat o bucată de vreme pînă cînd am înțeles legătura: Dr. Sonne *vorbea* așa cum *scria* Musil. Dar nici nu se întîmpla, bunăoară, ca Sonne să-și noteze acasă chestiuni pe

care, din cine știe ce motiv, nu dorea să le publice, ca apoi, în discuțiile noastre, să se inspire din ceva gata conturat și gîndit. *Nu* scria pentru sine acasă, iar ceea ce spunea lua naștere pe loc, în timp ce vorbea. Dar tot ceea ce lua naștere avea acea transparență desăvîrșită pe care Musil și-o cîștigase abia scriind. Ceea ce îmi era dat să aud zi de zi, un privilegiat în adevăratul sens al cuvîntului, erau capitole dintr-un alt *Om fără însușiri*, despre care n-a mai aflat nimeni în afară de mine. Căci, chiar dacă discuta și cu alții, nu zilnic, ci doar din cînd în cînd, acestea erau *alte* capitole.

În locul maniei amorfe a paradei de cunoștințe, a extinderii în diverse direcții, a renunțării din nou la ceva odată atins, abia cucerit, pentru această curiozitate, care este cu siguranță mai mult decît curiozitate, deoarece nu are nici o intenție și nu duce la nimic, în locul acestui tras și-mpins în toate părțile, ți se oferă un singur mijloc de tămăduire: compania cuiva care are darul de a se mișca în cadrul a tot ce poate fi cognoscibil, fără să renunțe, înainte de a fi chibzuit ceva, și fără să destrame. Sonne nu avea pretenția că lichidează vreunul din domeniile despre care vorbea. Totul era mai interesant decît înainte, era sistematizat și lămurit. Proiecta țări întregi, acolo unde înainte fuseseră doar puncte obscure și iscoditoare. Un om care prezenta importanță pentru viața publică putea fi descris de el ca și un domeniu al științei. Evita să vorbească despre oameni pe care-i cunoșteam amîndoi personal, în felul acesta excluzînd din prezentarea sa tot ceea ce poate transforma discuțiile în bîrfă. În rest dispunea de aceleași metode pentru lucruri și oameni. Poate că prin asta îmi amintea cel mai mult de Musil: concepția sa despre oameni, ca domenii distincte ale științei. Monotonia unei singure teorii, aplicabile la toți oamenii, îi era atît de străină, încît nici măcar n-o amintea. Fiecare individ reprezenta ceva deosebit, nu numai distinct. Ura tot ceea ce provenea de la oameni și era îndreptat împotriva oamenilor, n-a existat niciodată un spirit mai puțin barbar decît el. Chiar și atunci cînd trebuia să pronunțe ceea ce ura, asta nu suna a ură, era doar o absurditate sesizată de el, nimic altceva.

Îmi vine enorm de greu să explic cît de mult evita tot ceea ce ținea de propria-i persoană. Ai fi putut petrece cu el două ore în care să fi învățat enorm de multe lucruri, în așa fel încît să te simți mereu surprins de cele aflate. Cum te-ai fi putut tu însuți situa deasupra altora, ținînd cont de această superioritate intangibilă? Cu siguranță umilința nu era un cuvînt pe care l-ar fi folosit el, dar dispoziția în care-l părăseai nu s-ar fi putut numi altfel: era însă o umilință *trează*, și nu cea a unei vite.

Eram obișnuit să-i ascult pe oameni, chiar și pe cei complet străini, cu care nu schimbasem niciodată un cuvînt. Cu adevărată înverșunare îi ascultam pe cei care nu mă interesau și memoram cel mai bine intonația unui om îndată ce părea stabilit că nu-l voi mai vedea niciodată. Nu mă jenam să-l provoc la vorbă prin întrebări sau chiar printr-un rol pe

care-l jucam. Nu mă întrebasem niciodată dacă aveam dreptul să interceptez tot ceea ce se putea afla despre un om prin el însuşi. Naivitatea cu care mi-l arogam îmi apare azi de neconceput. Fără îndoială că există însuşiri imanente şi orice încercare de a le explica *e menită* să rămînă ineficientă. O asemenea însuşire imanentă este tocmai această pasiune a mea pentru oameni. Ea poate fi descrisă, poate fi prezentată — originea ei însă trebuie să rămînă mereu nedezvăluită. Pot spune că am avut noroc că în cei patru ani de ucenicie la dr. Sonne am devenit conştient cel puţin de caracterul îndoielnic al acestei pasiuni.

Părea că se zgîrceşte cu tot ce era apropiat, nelăsînd să-i scape nimic. Faptul că nu vorbea nici un cuvînt despre oamenii care zi de zi şedeau în preajma noastră era tact: nu atingea pe nimeni, asta era valabil chiar şi pentru cei care n-ar fi aflat-o niciodată. Respectul său pentru limitele celuilalt era irevocabil. Asta numeam eu „ahimsa" lui, cuvîntul indian pentru cruţarea oricărei vieţi; dar azi îmi dau seama că avea mai degrabă ceva *englezesc.* Îşi petrecuse un an important din viaţa sa în Anglia, amănuntul acesta ţinea de cele două sau trei întîmplări pe care le-am putut deduce din cuvintele sale. Căci, în fond, nu ştiam nimic despre el şi aproape nici unul dintre cei care-l cunoşteau şi cu care vorbeai despre el nu avea de spus ceva concret. Poate că era jena de a vorbi despre el ca despre un ins oarecare, deoarece adevăratele lucruri din care era alcătuit puteau fi spuse foarte greu şi, pentru că şi cei care nu cunoşteau măsura admirau la el măsura, cînd era vorba de el te abţineai eroic de la orice deformare a propoziţiilor.

Nu-i puneai întrebări, după cum nici el nu-ţi punea ţie. Făceai diferite propuneri, asta înseamnă că aminteai în aşa fel un obiect, ca şi cînd el ţi-ar fi trecut demult prin cap, mai degrabă şovăitor decît insistent. Tot şovăind îl înregistra şi el. Vorbind în continuare despre altceva, mai cîntărea puţin propunerea. Apoi pornea la atac, abordînd subiectul şi prezentîndu-l cu o limpezime de cristal, într-o copleşitoare perfecţiune. Nu mi se pare eronat să numesc această claritate, glacială. Este limpezimea celui care şlefuieşte sticla transparentă, care nu se ocupă de lucrurile tulburi, înainte de a fi limpezite. El cerceta un obiect descompunîndu-l şi păstrîndu-l, cu toate acestea, ca întreg. El nu diseca, el radiografia. Alegea pentru radiografie părţi disparate, dislocîndu-le cu grijă, ca apoi, după terminarea operaţiei, să le introducă din nou, cu grijă, în întreg. Nou şi incredibil pentru mine era că un spirit cu o asemenea forţă de pătrundere nu se temea de detalii. Fiecare amănunt devenea tocmai de aceea important, pentru că trebuia *menajat.*

Nu era colecţionar, căci, deşi cunoştea totul, nu reţinea nimic ca proprietate pentru sine. Pe el, care citise totul, nu l-am văzut niciodată cu o carte. El însuşi era biblioteca pe care n-o avea. Dădea impresia că în urmă cu mult timp, ar fi citit deja tot despre ceea ce se discuta. Nu încerca niciodată să ascundă că reţinuse aceste lucruri. Nu se lăuda cu ele, nu şi le etala niciodată într-un moment nepotrivit. Dar erau neapărat prezente atunci cînd le venea rîndul, curios că nu lipsea nicio-

dată nimic. Existau oameni pe care-i irita prin această precizie. Nu-şi schimba felul de a vorbi nici în faţa femeilor, el nu era niciodată *simplu*, spiritualitatea sa putea fi tot atît de puţin negată ca şi seriozitatea sa, nu glumea niciodată, pentru frumuseţea ce trecea neobservată avea sinceră admiraţie şi, cu toate acestea, nu s-ar fi schimbat niciodată de dragul ei. Rămînea şi în prezenţa ei acelaşi, neschimbat. Se întîmpla să amuţească în faţa frumuseţii elocvente şi să-şi regăsească glasul abia atunci cînd ea se retrăgea. Acesta era cel mai mare omagiu de care era în stare şi rareori exista o femeie care să înţeleagă acest lucru. Probabil că felul în care erau pregătite femeile pentru a face cunoştinţă cu el era greşit. Se începea prin a-l situa cu mult deasupra propriei persoane şi deja prin asta derutai o femeie a cărei dragoste pentru cineva conţinea ea însăşi un element de consideraţie şi care trăia în acest element ca într-un fluid. Cum să fi putut accepta atunci o altă consideraţie care ar fi cea adevărată şi singura valabilă, cum să fi suportat această dezorientare în bugetul credinţei lor?

Aşa se petreceau lucrurile cu Veza şi ea refuza categoric să-l recunoască pe dr. Sonne. Ea, care era sincer ataşată de Broch, nu voia să audă de Sonne. Cînd l-a văzut pentru prima dată în societate, la pictorul Georg Merkel, mi-a spus: „*Nu* seamănă cu Karl Kraus, cum poţi spune aşa ceva? Arată ca mumia lui Karl Kraus!“ Ea se referea la obrajii lui scofîlciţi, de ascet, precum şi la tăcerea sa. Căci, printre oameni, în societate, nu scotea nici un cuvînt. Simţeam cît era de impresionat de frumuseţea Vezei, dar după rigiditatea trăsăturilor lui ea nu şi-ar fi putut da seama niciodată de aceasta. Nu şi-a schimbat părerea nici cînd a aflat de la alţii, nici cînd i-am spus eu cît de neaşteptate erau lucrurile pe care le spunea despre frumuseţea ei.

Odată, întorcîndu-mă acasă de la Café Museum, după o minunată discuţie cu dr. Sonne, ea mă întîmpină cu ostilitate: „Ai fost cu copilaşul prematur, se observă, nu-mi povesti nimic. Sînt indignată doar că-ţi risipeşti energia cu o mumie!“ Cu „copilaşul prematur“ se referea la faptul că el nu era pe deplin format, că îi lipsea ceva pentru a fi un om complet, normal. Eram obişnuit cu reacţiile ei extreme, în discuţiile noastre despre oameni polemizam, găsea totdeauna ceva just şi exagera în felul ei stăruitor-pătimaş. Deoarece reacţionam identic, făcînd acelaşi lucru, se ajungea la cele mai violente ciocniri, care însă ne plăceau amîndurora, ele fiind o dovadă permanentă a sincerităţii desăvîrşite pe care ne-o acordam reciproc, esenţa relaţiilor noastre. Numai cînd era vorba de dr. Sonne, simţeam la ea o duşmănie profundă, duşmănie împotriva mea, a celui care nu mă lăsasem niciodată subjugat, nici chiar de Karl Kraus, cum însăşi recunoştea şi îmi păstrasem intacte teritorii întregi ale fiinţei mele; aici însă mă supuneam fără ezitare, în permanenţă şi necondiţionat, nu-i fusese dat să audă de la mine niciodată vreo îndoială în legătură cu o propoziţie rostită de Sonne.

Eu nu ştiam nimic despre Sonne, el consta din propoziţiile sale, şi ele îl caracterizau atît de bine, încît te-ai fi îngrozit să afli ceva des-

pre el în afara acestor propoziții. Nu găseai nimic răvășit în jurul lui, ca la toți ceilalți oameni, nici chiar boală sau lamentații. Era atît de mult o închipuire, încît nu puteai observa nimic la el. Nu-ți dădeai întîlnire cu el, dar dacă odată se întîmpla, totuși, să nu vină, nu se simțea obligat să-și explice absența. Atunci mă gîndeam, desigur. la boală, era foarte palid și nu avea aerul unui om sănătos; mai bine de un an, nici n-am știut măcar unde locuiește. I-aș fi putut întreba pe Broch sau pe Merkel de adresa lui. N-am făcut-o, mi se părea mai potrivit să nu aibă nici una.

Nu mă mirai o dată cînd la masa mea se așeză un palavragiu, pe care-l evitasem tot timpul, și mă întrebă direct dacă-l cunosc pe dr. Sonne. I-am spus repede că nu, dar nu l-am putut face să tacă, deoarece era pătruns de ceva ce nu-i dădea liniște și nu putea pricepe: era vorba de o avere donată. Acest dr. Sonne, spuse el, e nepotul unui bogătaș din Przemysl și și-a donat toată averea moștenită de la bunicul lui în scopuri filantropice. În fond, nu-i singurul nebun. Mai era și Ludwig Wittgenstein[41], un filozof, fratele pianistului ciung, Paul Wittgenstein, și el a făcut la fel, dar el a moștenit banii de la tatăl, nu de la bunicul său. Spunea că mai cunoaște și alte cazuri. Le enumeră cu numele și adresa exactă a testatorului; el era un colecționar de moșteniri refuzate sau donate, i-am uitat numele, care nu-mi spunea nimic, probabil că nu voiam să știu nimic nici despre ceilalți, atît de mult mă impresionase vestea despre Sonne. Am acceptat-o fără alte cercetări, îmi plăcu atît de mult încît i-am dat crezare, cu atît mai mult cu cît și povestea cu Wittgenstein era adevărată. Faptul că Sonne cunoștea nemijlocit războiul, fără să fi fost însă soldat, îl dedusesem din numeroase discuții. Știa atît de exact ce sînt refugiații, ca și cînd el însuși ar fi fost unul dintre ei, de parcă ar fi simțit răspundere pentru toți refugiații, de parcă ar fi adunat transporturi întregi și i-ar fi transplantat într-un loc unde viața nu le mai era în pericol. Am dedus, deci, din ceea ce aflasem de la palavragiu, că-și folosise averea moștenită pentru refugiați.

Sonne era evreu, era singura caracteristică exterioară pe care am cunoscut-o de la început și, de fapt, cu greu o poți numi o caracteristică *exterioară*. La întîlnirile noastre era adesea vorba de religii, de cele indiene, de cele din China, de cele bazate pe Biblie, în felul lui concis poseda despre fiecare dintre ele cunoștințe suverane, dar ce m-a impresionat cel mai mult a fost faima lui de mare expert în Biblia ebraică. Era pregătit pentru orice capitol, din indiferent ce carte, și-l traducea fără dubii și ezitări, într-o germană de cea mai mare frumusețe, care mi se părea a fi germana unui scriitor. Asemenea discuții aveau loc pe marginea Bibliei traduse de Buber[42], în curs de apariție pe atunci, și la care avea unele obiecții. Îmi făcea plăcere să aduc vorba de ea, aveam ocazia de a cunoaște complexul sonor originar. Pînă acum, evitasem să o fac, ar fi însemnat, pentru mine, o îngrădire să aflu amănunte în acest domeniu, care-mi era atît de apropiat conform originii, în timp ce. cu un zel mereu constant, mă apropiasem de orice altă religie. Claritatea și for-

ța dicției lui Sonne erau cele ce-mi aminteau de felul de a scrie al lui Musil. Odată pornit pe un drum, nu te mai abăteai de la el pînă nu ajungeai în punctul din care, în mod firesc, ți se deschideau alte căi. Evitai salturile *arbitrare*. În decursul celor aproximativ două ore pe care le petreceam zilnic împreună, abordam diverse teme; o listă a subiectelor ce urmaseră la rînd ar părea — în contrast cu ceea ce tocmai am afirmat — pestriță și dezlînată. Dar asta ar fi numai o iluzie optică, întrucît dacă ar exista un protocol al acestor discuții, atunci s-ar putea recunoaște că fiecare din temele dezbătute era epuizată înainte de a veni rîndul alteia. Dar lucrurile nu se pot reproduce exact, numai în cazul că ai avea îndrăzneala — o chestiune absurdă — să concepi un *Om fără însușiri* al lui Sonne. Ceea ce ar rezulta de aici ar trebui să fie atît de exact și de clar precum însuși Musil, ceva ce te-ar solicita în întregime, de la primul pînă la ultimul cuvînt, ceva aflat la aceeași distanță de somn și de amurg și care, oriunde s-ar deschide, n-ar fi mai puțin captivant. Musil n-ar fi putut ajunge niciodată la un sfîrșit, cine s-a consacrat odată finisării acestui lucru de precizie rămîne, pentru totdeauna, prizonierul lui; dacă i-ar fi dat să trăiască veșnic, ar trebui să scrie veșnic. Aceasta este adevărata, propriu-zisa veșnicie a unei asemenea opere, ea se află în însăși natura ei care se transpune asupra cititorului, ce nu se consolează cu nici un deznodămînt și recitește mereu ceea ce altminteri ar fi terminat demult.

Așadar, aceasta am trăit-o de două ori, prin cele o mie de pagini ale lui Musil și printr-o sută de discuții cu Sonne. A fost o fericire că acestia s-au întîlnit, fapt care nimănui altcuiva nu i s-a mai întîmplat. Căci, dacă nivelul spiritual și registrul lingvistic le erau comparabile, cu totul altfel stăteau lucrurile în ceea ce privește intenția lor lăuntrică. Musil se afunda în demersul său, așa că orice libertate a gîndirii îi era îngăduită, dar se simțea subordonat unui scop, orice i s-ar fi întîmplat, nu *renunța* niciodată la el; avea un corp, pe care-l accepta și rămînea atașat lumii prin acest corp. El observa jocul celorlalți care cutezau să scrie, deși el însuși scria, și întrezărea nimicnicia lor, pe care o condamna. El recunoștea disciplina, îndeosebi pe cea a științei, dar nu-și refuza nici alte aspecte ale ei, opera întreprinsă de el însemna și o *cucerire;* el recîștiga un imperiu dispărut, dar nu gloria, protecția și vechimea acestuia; ceea ce el recîștiga reprezenta pe plan spiritual toate ramificațiile drumurilor sale mai mari sau mai mici, o hartă de oameni.

Sonne însă nu voia nimic. Faptul că se ținea atît de înalt și drept era doar o aparență. Timpul în care se gîndise la recîștigarea unei țări trecuse. Că întreprinsese, în acest scop, recucerirea unei limbi, n-am știut-o mult timp. Părea să nu se fi dăruit nici unei credințe, deși toate credințele îi stăteau la îndemînă. Nu urmărea nici un scop și nu se măsura cu nimeni. Dar lua parte la proiectele celorlalți, le analiza și le critica, și chiar dacă măsura cu etaloanele cele mai înalte și nu putea fi de acord cu multe, poate cu cele mai multe, părerea lui nu se referea niciodată la cutezanță, ci la rezultat.

Se purta asemenea celui mai obiectiv dintre toţi oamenii, dar nu pentru că lucrurile i-ar fi fost importante, ci pentru că nu voia nimic pentru sine. Mulţi ştiu ce este altruismul şi pe mulţi egoismul pe care-l văd în jurul lor îi scîrbeşte atît de mult, încît încearcă să se elibereze de el, dar în anii aceia vienezi n-am cunoscut decît un singur om, anume pe el, care să fie lipsit complet de egoism. Nici mai tîrziu n-am mai întîlnit vreunul ca el. Căci în acel timp, cînd înțelepciunile orientale găseau nenumăraţi adepţi, cînd renunţarea la cele lumești devenea un fenomen de masă, era vorba întotdeauna și de o dușmănie împotriva *spiritului* așa cum se dezvoltase el în culturile europene. Totul era lichidat, dar mai ales *ascuțimea* spiritului era dezavuată; odată cu misiunea participării la lumea înconjurătoare, așa cum era ea, te fereai și de răspunderea pentru această lume. Nu te puteai simţi vinovat pentru lucrurile cu care nu voiai să ai de-a face. „Atîta meritați“ devenea o atitudine larg răspîndită. Sonne renunţase la activitatea sa în lume; de ce anume renunţase la a se mai osteni, nu știam. Dar *rămînea* în ea, legat cu toate gîndurile sale de manifestările ei. Încrucișase brațele, dar nu-i întorcea spatele, pînă și în justețea echilibrată a vorbelor sale se simțea pasiunea pentru această lume și impresia mea era că numai de aceea nu făcea nimic, deoarece nu voia să nedreptăţească pe nimeni.

Datorită lui Sonne am conștientizat pentru prima oară ce înseamnă integritatea unei persoane: ea se situează mai presus de orice discuție, își este propria stăpînă, fără a-și dezvălui rațiunile și logica. Nici măcar eu însumi nu mi-am pus întrebări privitoare la persoana lui, mi-a rămas intangibil chiar și în gînduri. Vorbea despre multe lucruri și nu se zgîrcea cu aprecierile cînd îi displăcea ceva. Dar eu nu căutam niciodată motivele cuvintelor sale, ele existau în sine, clar delimitate pînă și de originea lor. Asta devenise pe atunci, făcînd abstracţie de calitatea lor, un lucru foarte rar. Infestarea psihanalitică făcuse progrese, cît de mari anume am simțit-o eu însumi la Broch. La Broch mă deranja mai puţin decît la alții, oameni mai obișnuiți, căci simţurile sale erau — cum am spus-o deja — atît de deosebite, încît nici cele mai banale explicații, așa cum circulau pe atunci, nu i-ar fi lezat specificul. Însă, în general, lucrurile stăteau astfel încît, în acel timp, nu se putea aduce nimic în discuție, fără să fi fost dezminţit imediat prin motive aflate la îndemîna oricui. Puţini erau cei ce păreau deranjaţi de această permanentă motivare, de inexprimabila plictiseală pe care-o emana, de sterilitatea ce rezulta de aici. În lume se petreceau cele mai uimitoare lucruri, mereu proiectate pe același fundal pustiu de pe care se vorbea; astfel explicate, ele nu mai erau uimitoare. Acolo unde trebuia să *intervină* gîndirea, orăcăia un cor obraznic de broaște.

Opera lui Musil era lipsită complet de această infestare și, în discuțiile sale, lipsit de ea era și doctorul Sonne. Nu mă întreba nimic care să aibă tangență cu viața particulară. Din proprie inițiativă nu povesteam nimic și mă feream de confesiuni. Aveam în fața ochilor exemplul demnității sale și mă comportam aidoma lui și, oricît de pasionante ar

fi fost dezbaterile noastre, tot ceea ce-l privea strict personal rămînea în afara lor. Inculpările, de care nu duceam lipsă, nu-i făceau nici o plăcere. Prevedea cele mai rele întîmplări, le exprima în modul cel mai exact, dar nu se bucura atunci cînd ele deveneau realitate. Răul rămînea rău pentru el, deși avusese dreptate. Recunoștea ca nimeni altul mersul lucrurilor. Eu m-aș fi sfiit să exprim toate grozăviile pe care el le știa deja de pe atunci. Se străduia să nu lase să se observe cît de mult îl chinuiau lucrurile pe care le prevedea. Se ferea să amenințe sau să pedepsească pe cineva cu ele. Prudența sa față de auditor era conformă cu sensibilitatea acestuia, pe care o cunoștea. Nu oferea rețete, deși știa multe. Era atît de ferm, ca și cînd ar fi trebuit să pronunțe o sentință, dar printr-o simplă mișcare de mînă știa să-l excludă pe cel din preajma lui de la o asemenea sentință. Tocmai de aceea, în loc de prudență, ar trebui să vorbesc de gingășia sa: împletirea acestei gingășii cu o severitate de neînduplecat a rămas, pînă în ziua de azi, o enigmă pentru mine.

Abia azi știu că n-aș fi reușit niciodată să mă desprind de Karl Kraus fără întîlnirile zilnice cu Sonne. Era același chip: cîtă plăcere mi-ar face să pot reda prin fotografii (care, însă, nu există) o imagine vizuală despre similitudinea acestor chipuri. Dar concomitent mai exista și un alt chip, nu știu cum aș face plauzibil acest lucru, unul care îmi apăruse cu trei ani mai tîrziu decît cel al lui Karl Kraus, ca mască mortuară, cel al lui Pascal. Mînia se transformase aici în durere, și rămîi marcat de durerea pe care singur ți-o provoci. Întrepătrunderea celor două fețe, cea a zelosului profet și cea a martirului care are forța de a se implica în tot ce-i stă în putere unui spirit, fără să devină prin asta infatuat — această întrepătrundere m-a eliberat de stăpînirea zelosului, fără să-mi ia ceea ce primisem de la el, umplîndu-mă de respect pentru ceea ce-mi era inaccesibil: prin Pascal o presimțisem, prin Sonne o aveam în fața ochilor.

Sonne știa multe lucruri pe dinafară, în întregime, cum am mai spus-o, și putea cita orice pasaj din Biblie în ebraică, fără ezitări. Dar era rezervat cu unele acte mnemotehnice, ele nu deveneau niciodată evenimente. Îl cunoșteam de mai bine de un an, înainte ca eu să fi adus obiecții la germana Bibliei traduse de Buber, iar el nu numai că a acceptat aceste obiecții, dar a și pătruns cu un mare număr de exemple în textul originar ebraic. După felul cum rostea și interpreta anumite pasaje scurte îmi și căzu dintr-o dată vălul de pe ochi: mi-am dat seama că ar trebui să fie scriitor tocmai în această ebraică pe care mi-o prezenta.

Nu îndrăzneam să-l întreb ceva în legătură cu asta, căci, dacă el însuși evita o constatare, te fereai s-o zgîndări. De data asta însă tactul meu n-a mers atît de departe, încît să nu-i întreb pe alții, care-l cunoscuseră de mai mulți ani. Am aflat — și suna de parcă de cîtva timp ar fi devenit un secret — că el era unul din întemeietorii poeziei neoebraice.

La o vîrstă foarte tînără, la 15 ani, ar fi scris, sub numele Abraham ben Yitzchak, mai multe poezii în ebraică, după unii cunoscători ai ambelor limbi, comparabile cu cele ale lui Hölderlin. Poeziile ar fi fost puţine, poate nici măcar douăsprezece formaţiuni imnice, atît de desăvîrşite, încît a fost amintit printre maeştrii limbii reînviate. Dar tot atunci a şi încetat să mai scrie şi nici o poezie de-a lui n-a mai ajuns să fie cunoscută publicului. Se credea că ar fi *renunţat* să mai scrie poezii. Nu vorbea niciodată despre asta; ca despre atîtea lucruri, păstra şi despre acesta o tăcere de mormînt.

Mă simţeam vinovat, deoarece aflasem acest lucru împotriva voinţei sale, şi o săptămînă nu m-am dus la Café Museum. Devenise pentru mine un înţelept cum nu mai văzusem altul şi ceea ce aflasem despre poeziile sale din tinereţe, oricît de prestigios ar suna, era ca o reducere a acestei imagini. Devenea mai mic, pentru că întreprinsese ceva. Avusese merite şi mai mari, dar asta am aflat-o întîmplător şi treptat. De la toate se abătuse şi, deşi nu-l definea nimic ce nu era la înălţimea unui maestru, asta nu-i satisfăcuse ezitările şi renunţase din severe procese de conştiinţă. Dar a rămas, fără îndoială, un poet. În ce consta oare farmecul discursurilor sale, exactitatea şi graţia cu care-şi găsea drumul printre cele mai dificile obiecte, fără să omită nimic din ceea ce era demn de luat în seamă (cu excepţia persoanei sale), cîntărind în modul cel mai exact ceea ce era de sesizat, fără a se contopi cu obiectul remarcat? În ce consta înfrînarea groazei ce-o simţea, misterioasa pătrundere în toate vibraţiile celui căruia îi vorbea, gingăşia menajamentului său? Dar acum ştiam că fusese considerat poet şi că se lepădase de această calitate, în timp ce eu mă aflam tocmai pe punctul de a o cuceri, întrucît n-o aveam încă. Mă ruşinam că nu voiam să renunţ la ea, mă ruşinam că aflasem ce personalitate marcantă fusese cîndva Sonne şi cît de puţin era convins acum de acest lucru. Cum să-l înfrunt, fără a mă întreba de ce se subapreciază? Mă detesta oare pentru că scrisul era atît de important pentru mine? El nu citise nimic scris de mine, nu-mi apăruse nici o carte, mă putea cunoaşte doar din convorbirile noastre, pe care le purta el aproape în întregime, iar eu doar parţial.

Era aproape insuportabil să nu-l văd, deoarece ştiam că la o anumită oră era acolo şi privea, poate, spre uşa turnantă, să vadă dacă nu vin. Din zi în zi, simţeam tot mai mult că n-aş mai rezista fără el. Trebuia să-mi fac curaj, să mă vîr sub nasul lui, fără să vorbesc despre ceea ce ştiam deja, trebuia să reiau discuţia unde o întrerupsesem ultima dată şi să renunţ atîta timp să-i cunosc părerea, pînă va apărea cartea pe care voiam s-o supun judecăţii lui şi numai acestei judecăţi.

Cunoşteam intensitatea obsesiilor, incisivitatea a ceea ce se repeta mereu, exersarea de mii de ori, care nu-şi pierdea forţa niciodată: tocmai prin asta acţiona Karl Kraus asupra ta. Şi aici stăteam împreună cu un bărbat care avea înfăţişarea *lui,* care nu era mai puţin sever, dar era calm, căci nu era fanatic şi nu voia să te copleşească. Era un spirit

care nu disprețuia nimic, care-și împreuna forțele consacrîndu-se oricărui fel de experiență. Împărțirea lumii în bine și rău exista și pentru el; nu te lăsa niciodată în dubiu asupra unei categorii sau alteia, dîndu-ți libertatea deciziei și mai ales a reacției proprii. Nimic nu era atenuat sau înfrumusețat, totul era prezentat cu o claritate pe care, uluit și puțin rușinat, o simțeai ca un dar, pentru care nu ți se cerea nimic decît receptivitate.

Erai scutit de acuzații. Trebuie să-ți închipui cu ce forță acționaseră nesfîrșitele acuzații ale lui Karl Kraus, cum pătrundeau și te acaparau și nu te mai părăseau niciodată (mai descopăr și azi în mine rănile ce mi le pricinuiseră, nu toate s-au cicatrizat), ele aveau deplina putere a poruncilor; și pentru că le recunoșteai aprioric și nu încercai niciodată să le ocolești, ar fi fost mai bine pentru tine dacă aceste acuzații ar fi fost investite cu urgența poruncilor; în acest caz ele ar fi fost realizabile și n-ai mai fi rămas decît cu spinii, dar nici asta n-ar fi fost ușor. Așa cum erau însă zidite densele „propoziții-cetăți" ale lui Karl Kraus, ele te împovărau ca un tot greoi și inflexibil, era o încărcătură paralizantă ce-o purtai mereu cu tine și, deși mă eliberasem, în mare parte, de această greutate, prin obligația, impusă de munca în acel an la roman și, mai tîrziu, prin declanșarea dramei, tot mai exista pericolul ca luptele mele de eliberare să dea greș și să-și afle sfîrșitul într-o gravă înrobire sufletească.

Eliberarea mi-a venit de la acest chip, care semăna atît de mult cu cel al asupritorului, dar care spunea totul *altfel*, mai complex, mai bogat, mai stufos. În loc de Shakespeare și Nestroy, mi-a dat Biblia, dar ea nu reprezenta o constrîngere, ci *unul* din nenumăratele lui domenii, și era intactă, în forma ei originară. Dacă revenea în discuție, într-un context oarecare, mi se cita un pasaj mai lung, fără să-l înțeleg, iar îndată după aceea strălucita traducere a unui poet, motivată pînă în cele mai mici amănunte, pentru care m-ar fi invidiat o lume întreagă. Această traducere mi se oferea fără s-o solicit, o primeam în funcție de împrejurări și, desigur, prin citate mai primeam și altceva, multe din ele îmi erau cunoscute și, auzindu-le, nici n-aveam sentimentul că ele ar reprezenta adevărata esență a înțelepciunii și copilăriei vorbitorului. Abia atunci m-am apropiat cu adevărat de profeții din Biblie, pe care-i cunoscusem în urmă cu 15 ani prin tablourile lui Michelangelo; impresia acestor figuri a fost atît de extraordinară, încît ele mă ținuseră la distanță de profețiile lor. Acum le cunoșteam din gura *unui singur* bărbat, de parcă prin el ar fi vorbit toți profeții. Li se asemăna și totuși nu semăna cu ei; nu li se asemăna prin fanatism ci prin chinul pentru ceea ce va urma, despre care vorbea cu mine, aparent fără emoții; lui îi lipsea, în tot cazul, acea emoție groaznică a profeților care vor să aibă dreptate chiar și atunci cînd prevestesc cele mai mari nenorociri. Sonne ar fi luptat pînă la ultima suflare să nu aibă dreptate. Vedea războiul, pe care-l ura, îi vedea cursul. El știa cum ar mai putea fi împiedicat, și, ce n-ar fi făcut să dezmintă groaznica profeție! Cînd

ne-am despărțit, după o prietenie de patru ani, eu plecam în Anglia, el la Ierusalim, nu ne-am scris deloc, ceea ce îmi profețise el s-a întîmplat pas cu pas, pînă în cele mai mici amănunte. Sufeream de două ori de pe urma evenimentelor, deoarece trăiam ceea ce auzisem deja din gura lui. Le-am purtat atîta timp în mine și apoi, neîndurător, au devenit realitate.

Motivul pentru ținuta lui Sonne, mai mult decît dreaptă, puțin țeapănă în timpul mersului, l-am aflat mult mai tîrziu, abia după moartea sa. Tînăr fiind, a căzut de pe cal, în timp ce călărea; cred că era la Ierusalim, și a suferit o leziune la coloana vertebrală. Cum s-a vindecat, dacă trebuia să poarte și mai tîrziu ceva pentru sprijinirea coloanei, nu mai știu. Dar asta era cauza ținutei sale pe care unii o denumeau, printr-o exagerare poetică, „regală".

Cînd îmi traducea Psalmii sau Pildele, mi se părea că era un poet regal. Faptul că tocmai acest bărbat, profet și poet în același timp, putea să dispară atît de desăvîrșit încît, ascuns în dosul ziarelor, nu-l puteai observa, deși el percepea tot ce se întîmpla în jurul lui, această lipsă a unei culori, cum am putea-o numi, și faptul că trăia fără nici o pretenție, asta mi se părea uimitor la el.

Am reliefat *un* singur aspect al discuțiilor noastre de la Café Museum, cel biblic. Deoarece nu le enumăr aici pe celelalte, s-ar putea naște impresia că Sonne aparținea celor ce-și etalau originea evreiască. Dar, în realitate era tocmai invers. Cuvîntul „evreu" nu l-a folosit nici referitor la el, nici la mine. Era un cuvînt cu care nu-și bătea capul. Era nedemn de el, atît ca drept cît și ca țintă a unei bande dușmănoase. Era pătruns de tradiție, fără însă a se făli cu ea. Minunățiile la care se pricepea ca nimeni altul, nu și le atribuia ca merit. Mi se părea că n-ar fi credincios. Stima pe care o avea pentru fiecare om îi interzicea să excludă, chiar și pe cel mai josnic, de la dreptul inalienabil de a aparține omenirii.

Era în multe privințe un model, de cînd l-am cunoscut pe el n-a mai putut nimeni să-mi devină model. El era în felul în care trebuiau să fie modelele dacă doreau să aibă efect. El îmi apăru pe atunci, în urmă cu 50 de ani, intangibil și intangibil mi-a rămas în memorie pînă azi.

OPERNGASSE

Anna primea mulți vizitatori în atelierul ei din Operngasse 4, situat la parter. Era plasat în centrul orașului, adevăratul centru al Vienei rămăsese totuși Opera, și părea normal ca fiica lui Mahler, descătușată definitiv din lanțurile căsniciei, să locuiască tocmai acolo, unde tatăl ei, înaltul, împăratul muzicii vieneze, își exercitase domnia. Cine îi cunoștea

mama și era primit în vila din Hohe Warte, destul de renumit ca să nu dorească ceva pentru sine, să-și permită o relaxare în carieră, acela, în pauzele activității sale, venea cu plăcere la Anna.

Dar mai exista și altceva ce-i atrăgea pe oameni spre ea, și anume studiile de portret pe care le făcea. Personalitățile ilustre pe care Alma le cultiva cu plăcere, colecția ei, din care selecta din timp în timp, fie pentru căsătorie, fie pentru plăcere, sufereau la Anna fie o reducție, fie, ca să spunem așa, o înălțare, formînd o galerie de portrete. Cine era destul de cunoscut era rugat să-și afișeze capul; puțini erau cei ce nu și-l ofereau cu plăcere. Astfel, întîlneai aici adesea oameni angajați în discuții aprinse, în timp ce Anna le modela capul. Atunci, vizita mea nu era nedorită, deoarece îi antrenam modelele la discuții care, asupra Annei, aveau o influență pozitivă. În timp ce modela, asculta, desigur, la noi. Unii erau de părere că adevăratul ei talent s-ar manifesta în portretistică.

Vreau să numesc cîțiva oameni care veneau la ea, făcîndu-mi din asta un fel de galerie proprie. Pe unii dintre ei îi văzusem deja, fie pe Maxingstraße, fie pe Hohe Warte. Printre aceștia se număra Zuckmayer, căruia îi făcuse de asemenea un cap. Tocmai se întorsese din Franța, și-și povestea impresiile de călătorie. Povestea alert, cu vervă dramatică. Pe atunci se discuta că oriunde ai fi ajuns în Franța îl vedeai pe Monsieur Laval[43]. El era omul cel mai des întîlnit, *acea* față comună. Intrai într-un restaurant, nu erai nici pe jumătate înăuntru, cine te întîmpina? Monsieur Laval! La cafenea, plină ochi, cine-ți ceda locul? Monsieur Laval! La hotel se schimbau portarii: Monsieur Laval! Îți însoțeai soția la cumpărături în Rue de la Paix: cine o servea? Monsieur Laval! Se ajungea astfel la tot mai multe povestioare despre întîlniri cu Monsieur Laval. El era figura națională, prototipul francezilor. Asta sună, după evoluția ulterioară a lucrurilor, pe care o cunoaștem azi, mult mai sinistru, pe atunci avea ceva hazliu, subjugant nu era, în fond, teatralismul situației, ci poltroneria temerară a povestitorului. Punctul culminant al chestiunii consta din repetiție, te ciocneai mereu, în sute de forme, de *același* om, toți erau el și el era toți, dar la nici o ciocnire nu simțeai un autentic Monsieur Laval, ci pe Zuckmayer, ca și cînd ar fi fost machiat pe scenă pentru a deveni un Laval. Numai el vorbea și nu se sinchisea cine-l ascultă, alături de Anna nu era prezent nimeni în afară de mine, eu aveam impresia că reprezint *mulții* auditori; asemeni lui Zuckmayer care singur îi juca pe atîția Laval, tot astfel îi jucam și eu pe numeroșii auditori. Mă și identificam cu ei, iar ei toți care eram eu, se minunau de *nevinovăția* aproape incredibilă pe care o emana, o atmosferă de carnaval în care nu se petrecea nimic cu adevărat rău, tot răul fiind convertit în umor. Azi, reamintindu-mi de acea trepidantă anecdotă cu Laval, cel mai mult mă frapează la ea felul în care stranietatea acelei figuri se transforma pentru Zuckmayer într-un comic de situație.

Am întîlnit acolo și figuri care te cucereau prin frumusețe, chiar și frumusețe foarte pură, așa cum se întruchipase ea pentru mine în măștile mortuare. M-a impresionat figura dirijorului de Sabata[44]. Dirija la Operă și între repetiții venea peste drum. Treceai doar drumul în Operngasse, atelierul Annei era ca o dependință a scenei. Așa trebuie să-l fi simțit și el, venea de la pupitrul lui Mahler. Făcea doar cîțiva pași pînă la fiica acestuia și, pentru că ea era cea care întemeia aspirația chipului lui la veșnicie, gestul acesta nu numai că avea un sens vădit, dar era, după părerea mea, încoronarea vieții sale. Cînd apărea el eram uneori acolo; foarte grăbit și sigur, de statură înaltă, în ciuda grabei avea ceva de somnambul, fața foarte palidă, de frumusețea unui mort, dar a unuia care nu semăna cu nimeni, deși avea trăsături regulate, părea că ar merge cu ochii închiși și totuși privea și era în acești ochi ceva vesel cînd adăstau asupra Annei. Reușita capului lui de Sabata nu era pentru mine deloc întîmplătoare.

Și capul lui Werfel a fost modelat tot pe vremea aceea în Operngasse. Îi plăcea cu siguranță să fie portretizat atît de aproape de locul desfășurării virtuților muzicale. Aici stăruia cu plăcere: era un atelier foarte simplu, departe de vila luxoasă din Hohe Warte, departe și de palatul editorului său din Maxingstraße. Eu evitam să vin cînd știam că era el acolo. Dar uneori nimeream, fără să mă anunț. Asta o făceam cu multă plăcere și atunci, în curtea cea mică, acoperită cu sticlă, la parter, dădeam de Werfel care poza. Îmi răspundea la salut ca și cînd nu s-ar fi întîmplat nimic și nu lăsa să se observe nici o mînie ascunsă pentru ceea ce îmi făcuse. Avusese chiar amabilitatea să mă întrebe ce mai fac, aducînd îndată discuția despre Veza, a cărei frumusețe o admira. La una din sindrofiile de pe Hohe Warte a îngenuncheat în fața ei și a cîntat din răsputeri o arie de dragoste, stînd tot timpul într-un genunchi pînă la sfîrșit, ridicîndu-se abia atunci cînd și-a putut spune că interpretarea ariei i-a reușit atît de bine ca unui tenor profesionist; de fapt avea o voce bună. El o compara pe Veza cu Rowena, vestita actriță de la Habimah[45] care jucase și la Viena rolul obsedatei din *Dybuk*[46], toți fuseseră copleșiți de ea. Veza nici n-ar fi putut auzi ceva mai bun despre ea, încetul cu încetul se săturase de comparațiile andaluze. El era convins de ce spunea, nu era un compliment, probabil că totdeauna credea ce spunea și poate că aceasta era explicația influenței sale ciudate asupra spiritelor critice. Cine încerca să-l apere, cu toată aversiunea pe care o inspira, îl numea „un instrument minunat".

Ciudat era și faptul să-l vezi pe Werfel numai *șezînd*, fără să facă nimic. Erai obișnuit să-l auzi perorînd sau cîntînd, trecînd ușor de la una la cealaltă. Dezbaterile, în care avea totdeauna ultimul cuvînt, le concepea în picioare. Ideile îi stăteau la îndemînă, dar el le ucidea îndată prin abundența de cuvinte. Ai fi vrut să meditezi la ceva și ți-ai fi dorit o clipă de liniște, una singură, nu mai multe, dar venea îndată potopul de cuvinte. I se părea important tot ce venea de la el, stupiditățile sunau la fel de insistent ca și insolitul. Nu era în stare să spună

nimic fără exaltare, asta corespundea atît firii, cît și celor mai intime convingeri ale sale. Se deosebea de un predicator prin apropierea de cîntec, ca predicator era cel mai aproape de sine stînd în picioare. Își scria și cărțile stînd în fața unui pupitru. Cuvintele sale de laudă le considera manifestări ale umanismului său. Detesta cunoașterea la fel ca și chibzuința. Pentru a nu cumpăni asupra lucrurilor, se dezlănțuia fără opreliște. Și, pentru că prelua multe treburi importante de la alții, spusele sale sunau adesea ca și cînd ar fi izvorul tuturor lucrurilor mari. Exalta de sentimente, acestea gîlgîiau în el, plin cum era, de dragoste și sentimente, te așteptai să găsești în preajma lui băltoace de sentimentalisme și erai aproape dezamăgit să vezi că în jurul lui pămîntul rămînea la fel de uscat ca și în jurul altora. Nu-i făcea plăcere să șadă, cu excepția cazurilor cînd asculta muzică: atunci era foarte avid, căci în această clipă importantă se încărca de sentimente și m-am întrebat adesea ce i s-ar fi întîmplat dacă ani întregi n-ar fi putut auzi nici o operă pe întreg pămîntul. Cred c-ar fi slăbit și s-ar fi ofilit, ar fi fost hămesit, izbucnind în bocete, înainte de a i se fi întîmplat răul cel mai mare. Alții se hrănesc din cunoaștere, după ce s-au canonit destul cu ea, el trăia din acorduri muzicale cîștigate prin simțire.

Anna a scos tot ce se putea mai bun din mutra lui urîtă. Ea, care avea repulsie față de tot ce era grotesc, dacă lucrurile nu erau înfășurate în culori de basm, exageră volumul capului său, care consta în principal din grăsime, dîndu-i o vigoare care îi lipsea. Printre capetele marilor bărbați împrăștiate prin atelierul ei și care se înmulțeau rapid, totuși portretul lui nu arăta rău. Nu putea fi ca acela al lui de Sabata — acela era atît de frumos ca și masca mortuară a lui Baudelaire. Dar el putea fi așezat liniștit alături de cel al lui Zuckmayer.

Printre vizitatorii Annei existau pentru mine și mari surprize: așa cum angajații de la operă se simțeau atrași în atelierul Annei, desigur o atracție legitimă și de înțeles, alții veneau din Kärtnerstraße unde își făceau cumpărăturile. Într-o zi, luasem deja loc și începusem să-i povestesc ceva Annei, a picat Frank Thiess[47] cu soția sa, o pereche elegantă, în paltoane flaușate, de culoare deschisă, plini de pachete; pachetele le atîrnau ciorchine, nici grele, nici mari, arătînd ca niște mostre de lucruri prețioase de diferite forme. Întinzîndu-ți mîna făceau impresia că ți-ar oferi cadouri spre alegere, dar se scuzau că trebuie să plece mai departe și nici măcar nu-și depuneau cadourile. Thiess vorbea foarte repede, într-o germană cu accent nordic, cu o voce destul de înaltă, nu s-ar fi putut trece, deși n-aveai timp, fără să intri puțin și s-o saluți pe artistă. Lucrările îți propuneai să le vezi altă dată, urma apoi, cu toată graba, un val de impresii din magazinele de pe strada Kärtnerstraße, eu nu fusesem în nici unul din aceste locuri, suna ca un raport despre o expediție exotică, mai mult o cascadă decît un raport, stînd în picioare, căci nu era timp să-ți depui paltonul și cadourile. Dar, printro ușoară mișcare pe care le-o dădea, pachețelele atestau că vorbea tocmai de prăvălia din care proveneau ele. În curînd toate pen-

dulau la degete ca niște marionete, totul era parfumat, odăița de lîngă curtea atelierului, în care obișnuia Anna să-și ducă musafirii, se umplea în cîteva minute de cele mai fine miresme care nici măcar nu erau degajate de pachețele, ci de impresiile de la cumpărături. Nu se vorbea despre altceva, doar mama Annei mai era amintită cîteodată pe un ton de venerație și după ce plecau — la despărțire, din prudență, nu mai întinseseră pachețelele — te întrebai dacă a fost cineva în vizită. Anna, căreia nu-i plăcea să facă aprecieri nefavorabile, se posta lîngă figura ei și-și vedea de lucru. Cavalerii comerțului care intrau și apoi se evaporau imediat din atelierul ei, nu-i erau, totuși, la fel de străini ca și mie; ea îi cunoștea prin maică-sa pe care o însoțise adesea în Kärtnerstraße și pe Graben[48], dar era o lume pe care o ura și pe care o părăsise împreună cu soțul ei, pe care i-l băgase maică-sa pe gît din motive familiale.

Scăpase de toate obligațiile de primire din Maxingstraße. Acum nu mai trebuia să țină cont de nici o societate. Nu mai pierdea timp, nu mai era controlată. Dacă o supăra ceva punea mîna pe daltă. Voia să se supună unei munci cît mai grele. Asta era ceea ce învățase de la Wotruba, de care n-o lega nimic profund: o aviditate de monumental, pentru că te obliga la munca cea mai grea. O încordare a voinței o făcea să semene, mai ales în partea de jos a feței, foarte mult cu tatăl ei.

Vizita lui Thiess însemna un fel de cumsecădenie. Poate că nici nu știa că o lăsa rece. Gamele sale alerte, menținîndu-se tot timpul pe tonuri înalte, puteau fi cîntate oricui. Dar Paul Zsolnay, pe care Anna îl părăsise pentru ultima dată, era editorul lui. Faptul că, în ciuda tentațiilor din Kärtnerstraße, îi făcea Annei o vizită de curtoazie, era un act de atașament și un fel de declarație de neutralitate. El era mulțumit cu apariția și poate știa chiar că de degetele sale atîrna tot ce pierduse Anna fugind de la Zsolnay.

Numai cei cu adevărat „liberi“, cei care erau destul de cunoscuți și de citiți, deci cei care nu erau dependenți de editură, căci oricare altă editură i-ar fi preluat imediat, numai cei care aveau un renume în lumea cititorilor de pe-atunci, își puteau permite s-o omagieze pe Anna cu o vizită. Oamenii veneau și plecau și se comenta cine a fost acolo. Cei care erau socotiți drept lachei ai editurii preferau să nu apară. Unii, care înainte o lingușiseră pe Anna, și care ar fi dat totul ca să fie invitați în societatea ei, o evitau și se fereau de Operngasse. Erau și din aceia care o vorbeau de rău dintr-o dată. Pe mama ei, care avea mare influență asupra vieții muzicale a orașului, o lăsau în pace, deși felul ei calculat și avariția ei musteau prin toți porii.

Anna suporta bîrfa lumii, era curajoasă, așa a rămas mereu, și-și construia în micul atelier din Operngasse propriul ei muzeu de capete celebre. Lucrul era legitim, atunci cînd îi reușea o lucrare, mai ales că nu se întîmpla deloc rar. Ea nu bănuia în ce măsură muzeul mai era, pe lîngă toate acestea, și o copie ștearsă a vieții mamei ei.

Pentru mamă se punea problema puterii, în orice formă, îndeosebi a gloriei, a banilor și a puterii care aduce plăcere. Dimpotrivă, Anna avea ca preocupare esențială ceva mai important, ambiția nemaipomenită a tatălui ei. Voia să lucreze, și chiar cît mai greu cu putință. Întîlnise în Wotruba, profesorul ei, tocmai munca aspră, lungă și grea de care avea nevoie. Nu găsea nici o scuză pentru ea ca *femeie*, era hotărîtă să lucreze tot atît de greu ca acest bărbat tînăr și puternic care-i era profesor. Nu și-ar fi imaginat niciodată că acestui fel de muncă i se potrivea și o altă soartă. Deosebirile de origine nu existau pentru ea, în timp ce mama ei pronunța cuvîntul „proletar" cu disprețul pe care-l simțea pentru sclavi, ca și cînd acesta s-ar afla în afara categoriilor omenești, de parcă ar fi ceva de vînzare și necesar cel mult în cazul unui om excepțional de frumos, folositor chiar și pentru dragoste. Pe cînd mamei îi plăcea să-i înalțe pe cei deja înălțați, Anna nu făcea absolut nici o deosebire între oameni; obîrșia și starea socială nu însemnau nimic pentru ea, nu conta decît omul însuși. Dar s-a dovedit că aceste convingeri nobile și generoase nu erau de ajuns; pentru a ști dacă oamenii au vreo valoare trebuie nu numai să faci experiențe, ci să le și *memorezi*.

Sentimentul ei de libertate era foarte important, el era fundamentul principal pentru desprinderea ei rapidă de oricare relație. Era atît de puternic, încît ar fi putut însemna chiar că orice nouă relație pe care o înfiripa era necinstită și gîndită de la început doar pentru scurtă vreme. Acestei constatări i se opunea faptul că ea scria scrisori „absolute" și aștepta lămuriri foarte „absolute". Probabil că scrisorile ce se compuneau pentru ea îi erau mai importante decît însăși dragostea și că ceea ce o fascina cel mai mult erau poveștile care i se povesteau.

Mergeam adeseori la ea, îndeosebi de cînd avea atelierul în Operngasse și îi relatam despre toate cele care mă preocupau. Îi prezentam ceea ce se întîmpla în lume și ce mai născoceam. Pe cînd mi-era sufletul plin de Sonne, se putea întîmpla să-i transmit lucruri foarte serioase, iar ea le asculta mereu și părea captivată. Cînd am făptuit ceva la care mă gîndisem multă vreme, și anume cînd i l-am adus pe Sonne în atelier — fiica lui Gustav Mahler îl interesa —, cînd i-am oferit cel mai bun lucru care exista pentru mine pe lume, pe cel mai fin dintre toți oamenii, cu respectul pe care i-l datoram și pe care nu i l-am ascuns nici ei, ea a reacționat cu generozitatea care-i constituia cea mai frumoasă însușire: l-a luat așa cum era, l-a admirat în ciuda aspectului său ascetic, l-a ascultat cum obișnuia să mă asculte pe mine, dar cu o doză de solemnitate pe care o așteptam față de el și l-a rugat să mai revină. Îndată ce am revăzut-o singură, ea l-a lăudat, găsindu-l mai interesant decît cei mai mulți oameni și întrebîndu-mă apoi adesea cînd va reveni.

Oricum, el îmi spusese lucruri inteligente despre portretele ei, pe care eu i le-am transmis, și-i recunoscuse chiar în cele mai de seamă chipuri o nostalgie romantică neîntinată. Simțea că ei îi era încă re-

fuzat tragicul și că nu avea nimic comun cu Wotruba, căci ea era pătrunsă de muzica de care el era complet străin. Fiindcă erau, de fapt, personaje care țineau de muzica tatălui ei, de unele părți ale acesteia, personaje marcate mai mult de voința decît de inspirația ei. Fiindcă nu se putea spune ce va ieși din asta, probabil încă foarte mult, prin cine știe ce *ruptură* în viața ei. Sonne vorbea cu bune intenții, era conștient cît de mult însemna ea pentru mine și nu m-ar fi rănit pentru nimic în lume; dar eu simțeam, din modalitatea în care-și punea speranțe în lucrările ei viitoare, cît de puțină originalitate le găsea. Dimpotrivă, despre portretele ei avusese de spus lucruri bune. I-a plăcut îndeosebi cel al lui Alban Berg; cel al lui Werfel îl găsea însă emfatic, ca și romanele lui sentimentale pe care le detesta, și zicea că Werfel a molipsit-o de el însuși, că ea a potențat tot ce era gol și patetic în portretul ce i-l făcuse, atît de mult încît mulți dintre cei care-i cunoșteau bine capul, extrem de urît în realitate, l-ar fi considerat în portret ca important.

Ea îl asculta pe Sonne cum îl ascultam și eu. Nu-l întrerupea niciodată, nu punea nici o întrebare și niciodată vizita lui nu i se părea prea lungă. Nu rămînea de fapt niciodată mai mult de o oră. Era politicos și presupunea, înconjurat fiind de piatră, praf și daltă că ea ar dori să lucreze. Hotărîrea ei de a lucra o deducea din prezența uneltelor, pentru asta n-ar fi avut nevoie de nici unul din portretele ei; a rămas foarte impresionat de asemănarea trăsăturilor din partea de jos a feței, cele care exprimau voință, cu cele ale tatălui ei. Doar prin atîta o recunoșteai ca fiică a lui Mahler, căci, în rest, la ochi, frunte și nas nu semăna deloc cu el. Era cea mai frumoasă atunci cînd asculta în felul ei pasiv, cu ochii larg deschiși, mișcată și pătrunsă doar de ceea ce percepea — un copil, pentru care considerațiile serioase, uneori seci și, în tot cazul complete, deveneau un basm. Așa era și atunci cînd îi povesteam eu ceva, iar acum în fața ei se afla cel ale cărui cuvinte, cînd mi le etala, prețuiau pentru mine la fel de mult ca și cele din Biblie; adeseori eram atent la cu totul alte lucruri pe care i le spunea și în felul acesta puteam s-o observ nestingherit cum asculta. Aveam sentimentul că aici nu mai era în lumea mamei ei, plutea dincolo de succes și pragmatism, știam că avea o fire mai fină și mai nobilă decît cea a mamei sale, nici lacomă, nici bigotă, dar prin jocul puterii acelei bătrîne masive era tot mereu adusă cu forța în situații care n-aveau nimic de-a face cu ea, care n-o interesau și în care trebuia să acționeze după indicații, o marionetă pe sîrme nefaste.

Numai în atelier se elibera de toate acestea, poate tocmai de aceea ținea atît de mult să lucreze, era ultimul lucru la care ar fi îndemnat-o maică-sa, pentru că, în comparație cu efortul investit, era o chestiune nerentabilă. Cînd eram eu acolo nu părea a fi în largul ei, căci, deși își dorea să vin, totul depindea de un efort necontenit, de inventivitatea mea și eram atît de conștient de asta, încît n-aș fi consimțit să rămîn la ea dacă nu mi-ar fi venit mereu idei noi. Cel mai în largul ei mi se

părea atunci cînd îl aduceam şi pe Sonne. Atunci intra fără ezitări şi fandoseli în vreo teorie, pătrunsă de adîncimea şi puritatea ei, dar nefolositoare, teorie care nici la curtea mamei n-ar fi avut trecere, deoarece Sonne acolo nu era un nume şi el nici nu voia să aibă un nume, şi de aceea nici nu-l avea şi nici nu era invitat.

Cînd, după o oră, Sonne se ridica şi pleca, rămîneam singur. El credea cu siguranţă că aş dori să rămîn mai mult. Era doar o jenă ce mă reţinea să nu plec cel dintîi. Mi se părea necuviincios să părăsesc atelierul împreună cu el. Eu îl adusesem ca pe ceva deosebit, cum şi era de fapt, eram un fel de satelit care-i indicase drumul. Dar acum cunoştea drumul şi dorea să se retragă. În această acţiune n-avea voie să fie deranjat de nimeni. Pleca îngîndurat, continuînd cu sine însuşi discuţia începută. Dacă şi-ar fi exprimat dorinţa, l-aş fi însoţit. El, la rîndul lui, avea prea mult bun simţ ca să-şi poată exprima o asemenea dorinţă. Mă considera privilegiat pentru că veneam foarte des aici. Dar asta era tot ceea ce ştia. Nu mi-ar fi trecut prin minte să-i spun mai mult despre o chestiune atît de intimă. Poate că bănuia cît eram de dărîmat. Dar nu cred, deoarece n-a încercat niciodată să mă consoleze în felul său inimitabil, şi anume prin descrierea unei situaţii, aparent cu totul diferită, care, transpusă, n-ar fi fost altceva decît propria-mi situaţie. Deci rămîneam eu şi cînd, în ziua următoare, ne întîlneam din nou la Café Museum nu amintea vizita cu nici un cuvînt. Nici eu nu mai rămîneam mult după plecarea lui. Aşteptam doar să se îndepărteze din cîmpul meu vizual şi atunci inventam un pretext pentru a-mi lua rămas bun de la Anna. Cu ea nu discutam despre el. El rămînea intangibil.

Partea a treia

ÎNTÎMPLAREA

MUSIL

Musil era pregătit totdeauna, pentru apărare și atac fără ca acest lucru să sară în ochi. Atitudinea sa îi dădea siguranță. Te-ar fi dus gîndul la o armură, dar era mai degrabă o carapace. Demarcația netă dintre el și lume nu și-o impusese, ci i se formase. Nu-și permitea interjecții. Evita cuvintele sentimentale, tot ce era îndatoritor i se părea suspect. Așa cum se delimita pe sine, tot astfel trăgea linii de demarcație între toate obiectele. Nu avea încredere în combinații, în efuziuni și excese. Era un om al stărilor solide și evita în aceeași măsură fluidele și gazele. Era bine familiarizat cu fizica, nu numai că o învățase, ci și îi pătrunsese în structura intimă a spiritului. Un poet care să fi fost atît de mult fizician și să rămînă de-a lungul muncii sale de-o viață n-a existat probabil niciodată. Nu participa la discuții inexacte; aflîndu-se printre obișnuiții palavragii, pe care nu-i putea ocoli la Viena, se retrăgea în carapacea sa și amuțea. Printre oamenii de știință se simțea acasă și se comporta natural. Pentru el totul pleca de la ceva exact și tindea spre ceva exact. Pentru drumurile întortocheate nutrea dispreț și ură. Dar nici vorbă să fie *simplist,* avea un instinct infailibil pentru neajunsurile simplității, fiind capabil s-o distrugă printr-o zugrăvire detaliată. Spiritul lui era prea înzestrat, prea activ și pătrunzător pentru a găsi satisfacție în simplitate.

Nu se simțea niciodată inferior, în nici o societate și, deși rareori intenționa să epateze și să se afirme în luptă, concepea orice ocazie de acest fel ca pe o provocare. La luptă se ajungea cînd era singur, tîrziu, ani de zile mai tîrziu. Nu uita nimic. Memora orice confruntare în toate amănuntele ei și, pentru că era o constrîngere a firii sale obișnuite să ducă totul la bun sfîrșit, îi era imposibil s-o scoată la capăt cu o operă care trebuia să cuprindă totul.

Evita contactele nedorite. Voia să rămînă stăpînul corpului său. Cred că nu-i făcea plăcere să dea mîna cu cineva. I-ar fi convenit foarte mult să poată ocoli întinderea mîinii la salut, așa, ca între englezi. Își păstra corpul agil și puternic, dispunînd de el în toate amănuntele. Se și preocupa mai mult de propria-i persoană decît se obișnuia printre intelectualii timpului. Sportul și igiena erau pentru el unul și același lucru, programul zilei era dictat de ele, trăind după prescripțiile lor. În toate personajele pe care le concepea așeza un om sănătos, pe sine

însuși. Pentru el, toate ciudățeniile se detașau net de ceea ce conștientizau sănătatea și vitalitatea lui. Musil, care înțelegea infinit de mult, pentru că vedea precis și pentru că putea gîndi și mai precis, nu se pierdea niciodată într-un personaj. Cunoștea calea de ieșire, dar îi făcea plăcere s-o amîne, pentru că se simțea stăpîn pe ea.

Nu-i diminuezi importanța subliniindu-i agresivitatea. Față de bărbați adopta o atitudine de luptă. Nu se simțea stingher în război, simțea în asta o confirmare personală. Era ofițer și încerca prin grija față de semenii săi să compenseze din brutalitatea apăsătoare a vieții. Avea o atitudine naturală, sau, să-i spunem, tradițională, față de supraviețuire și nu se rușina de ea. După război, în locul ei intră competiția, în această privință era ca un spartan.

Un bărbat care l-a cuprins cu brațul pe după umeri ca și pe toți cei pe care voia să-i liniștească ori să-i cîștige cu acest gest, deveni unul din personajele sale cele mai statornice. Faptul că a fost ucis nu l-a salvat. Atingerea nedorită a brațului său l-a mai ținut în viață încă douăzeci de ani.

Trăiai o experiență deosebită ascultîndu-l pe Musil vorbind. Nu-și dădea aere. Era mult prea natural pentru a-ți da impresia că joacă teatru. N-am auzit de nici un om care să-l fi surprins vreodată într-un rol. Vorbea destul de repede, dar nu se pripea niciodată. Nu se putea observa din vorbirea lui că-l năpădeau mai multe gînduri în același timp; le separa înainte de a le exprima. Domnea o ordine seducătoare în tot ce spunea. Simțea dispreț pentru beția inspirației cu care expresioniștii se făleau în mod deosebit. Inspirația lui era prea prețioasă pentru a o folosi în scopuri exhibiționiste. Nimic nu-i producea mai multă greață decît spumele pe care le făcea Werfel la gură. Musil se jena să-și afișeze inspirația. Îi dădea brusc drumul în tablouri neașteptate, uimitoare, dar o încorseta îndată prin cursul clar al propozițiilor sale. Era un adversar al inundațiilor verbale și, cînd le suporta pe ale altora, ceea ce te surprindea, o făcea pentru a înota hotărît prin valuri și a-și demonstra că se va găsi totdeauna un mal opus, chiar în apele cele mai tulburi. Se simțea bine cînd trebuia să biruie ceva, dar nu lăsa să i se observe niciodată nimic din hotărîrea de a începe o luptă. Deodată se afla singur în centrul problemei, lupta n-o mai observai, erai captivat de chestiune și, deși învingătorul stătea mlădios și totuși de neclintit în fața învinsului, nu te mai gîndeai la personalitatea lui, chestiunea însăși devenise prea importantă.

Acesta era doar un aspect al comportamentului public al lui Musil. Căci mînă-n mînă cu această siguranță mergea o sensibilitate mai mare decît a oricărui om din cîți am cunoscut. Pentru a-și da drumul trebuia să se afle într-o societate unde-i era recunoscut rangul. El nu funcționa pretutindeni, avea nevoie de anumite gesturi rituale. Existau oameni în fața cărora nu se putea apăra decît fără cuvinte. Era bătător la ochi că avea în el ceva de broască țestoasă, mulți nu-i cunoșteau decît carapacea. Cînd nu-i convenea o ambianță, nu scotea nici un cuvînt. Putea

să intre într-un local și mai tîrziu să-l părăsească iarăși, fără a se remarca nici măcar cu o frază. Nu cred că-i venea ușor și, deși nu-i puteai citi nimic pe față, se simțea jignit în tot acest timp al muțeniei sale. Avea dreptate cînd nu recunoștea superioritatea nimănui; nu exista printre scriitorii recunoscuți ai Vienei nici unul din importanța sa, poate nici chiar în tot spațiul de expresie germană.

Își cunoștea valoarea, în acest singur punct hotărîtor era și rămînea scutit de îndoieli. Puținii care o știau n-o știau destul, în accepțiunea sa, căci, pentru a da mai multă forță revendicărilor pe care ei le ridicau pentru el, obișnuiau să pună un nume ori altul alături de al său. În ultimii patru sau cinci ani ai Austriei independente, cînd Musil se întorsese de la Berlin înapoi la Viena, se putea auzi o triadă de nume ridicate pe scut de către avangardă: Musil, Joyce și Broch sau Joyce Musil și Broch și, dacă azi, după 50 de ani, meditezi puțin la ceea ce se înfiripase aici, pare foarte logic ca Musil să nu se fi bucurat de această ciudată trinitate. Pe *Ulysses* care apăruse pe atunci în germană, îl refuza categoric. Atomizarea limbii îi displăcea profund; cînd totuși spunea ceva despre ea, deși fără nici o plăcere, o numea demodată, căci deriva dintr-o psihologie asociaționistă[49] depășită. În timpul petrecut la Berlin avusese contact cu întemeietorii psihologiei gestaltiste[50] pe care o găsea foarte importantă și în care, probabil, se încadra cu opera sa fundamentală. Detesta numele lui Joyce, ceea ce făcea acesta nu avea nimic comun cu el. Deveni nerăbdător cînd i-am povestit de „întîlnirea“ mea cu Joyce, pe care o avusesem la începutul lui 1935 la Zürich. „Și ați rămas impresionat?“, spuse el, și mă puteam considera fericit că a deviat de la Joyce și că n-a întrerupt în întregime convorbirea cu mine.

Cu totul insuportabil îi era însă numele lui Broch în literatură. Îl cunoscuse demult: ca industriaș, ca mecena, mai tîrziu ca student la matematici. Ca scriitor nu-l lua deloc în serios. Trilogia lui îi apărea ca o copie a propriului demers cu care se ocupa de decenii și îl făcea să devină foarte sceptic faptul că Broch abia se apucase și o și terminase. În această chestiune vorbea pe șleau și nu l-am auzit niciodată spunînd un cuvînt bun despre Broch. Nu-mi mai pot aminti de afirmații izolate făcute la adresa acestuia, poate pentru că mă aflam în situația dificilă de a avea o părere bună despre amîndoi. O tensiune între ei sau chiar o luptă ar fi fost de nesuportat pentru mine. Ei aparțineau, fără îndoială, unui grup foarte mic de oameni care trudeau pentru literatură, care nu scriau pentru popularitate și succes ieftin. Acest lucru se poate să fi fost pe vremea aceea chiar mai important pentru mine decît opera lor.

Musil trebuie să fi avut un sentiment deosebit de ciudat cînd a auzit despre această trinitate. Cum putea el să creadă că cineva recunoscuse importanța operei sale odată ce îl băga în aceeași oală cu Joyce, care pentru el întruchipa polul opus al năzuințelor sale! Astfel, el, care nu exista pentru cititorii literaturii cotidiene din acei ani, de la Zweig pînă la Werfel, era pus — chiar și acolo unde îl glorificau —

într-o tovărășie care îi părea falsă. Cînd prietenii îi transmiteau cît de mult prețuia cineva *Omul fără însușiri* și cît de fericit ar fi să-l cunoască, prima lui întrebare era: „Și pe cine mai prețuiește?"

Sensibilitatea lui se întorcea adesea împotriva lui însuși. Eu aș dori s-o apăr cu toată convingerea, deși i-am căzut victimă. Se afla în toiul operei sale capitale pe care voia s-o termine. Nu putea bănui că era concepută pentru o dublă nesfîrșire: nu numai pentru nemurire, ci și pentru neterminare. Nu exista o operă comparabilă în literatura germană. Reclădirea Austriei printr-un roman, cine ar fi îndrăznit s-o facă? Cine și-ar fi putut atribui cunoașterea acestui imperiu, nu prin popoarele sale, ci pornind din centrul său? Cîte mai conține această operă, despre acestea nici nu mai vreau să încep a vorbi aici. Dar conștiința că el *era* această Austrie opusă, ca nimeni altul, singur el, îi conferea un drept foarte personal asupra sensibilității sale, la care cred că nu s-a gîndit nimeni. Această materie incomparabilă care era el, se putea oare împinge încoace și-ncolo? I se putea adăuga ceva, permițîndu-i astfel să fie tulburată și poluată? Sensibilitatea pentru propria persoană, care pare caraghioasă, cînd e vorba de Malvolio nu este deloc caraghioasă cînd e vorba de o lume deosebită, foarte complexă, bine cultivată, pe care un om o poartă în sine însuși și pe care o poate apăra doar prin sensibilitate, înainte de a izbuti să o exprime.

Sensibilitatea lui nu era nimic altceva decît apărare împotriva tulburării și confuziei. Claritatea și transparența scrisului nu este o însușire automată care, odată cucerită, durează, ea trebuie cucerită mereu, necontenit. Cineva trebuie să aibă forța să-și spună: Eu nu vreau *decît așa*. Și, pentru ca să fie așa, trebuie să fiu eu cel ales care nu permite să pătrundă în sine nimic care ar dăuna acestui scop. Tensiunea dintre bogăția enormă a unei lumi asimilate deja și tot ce-ar mai putea-o tulbura, dar care trebuie respins, este extraordinară. Decizia asupra a ceea ce trebuie respins nu poate fi luată decît de cel ce poartă în sine această lume; părerile ulterioare ale altora în legătură cu aceasta, mai ales ale acelora care nu poartă nici o lume în ei, sînt arogante și jalnice.

E vorba de o sensibilitate împotriva hranei false, cu observația că și un nume trebuie să se hrănească necontenit pentru a putea dirija corect acțiunea celui care-l poartă. Un nume care se află în creștere are propria-i hrană pe care o poate cunoaște doar el însuși, asupra căreia singur hotărăște. Atîta vreme cît o operă de asemenea bogăție este în curs de elaborare, numele sensibil este cel mai bun.

Mai tîrziu, cînd el, cel care s-a păstrat prin sensibilitatea sa și și-a desăvîrșit opera, va fi mort, iar numele va zăcea pe toate tarabele, urît și descompus ca un pește împuțit, șacalii pot veni și pot ști totul mai bine, pot inventa ulterior prescripții pentru un comportament reglementar și înfiera sensibilitatea ca pe o aroganță supradimensionată — opera există, ei n-o mai pot zădărnici, iar ei, ei cu toată nerușinarea lor, se vor topi și vor seca fără urmă.

Existau unii care își băteau joc de neajutoarea lui Musil în chestiuni materiale. Broch, care-i cunoștea prea bine importanța și nu înclina spre malițiozitate și cu siguranță era îndurător cu oamenii, mi-a spus cînd am adus pentru prima dată vorba despre Musil: „E un rege în împărăția hîrtiei." Voia să spună cu asta că Musil, doar la masa de scris, aplecat asupra hîrtiei, era stăpîn peste oameni și lucruri, în rest însă, în viață, se afla întru totul la cheremul situațiilor și lucrurilor, lipsit de apărare și încurcat, dependent de ajutorul altora. Era cunoscut faptul că Musil nu știa să gospodărească banii, ba, mai mult, că îi era greață să-i atingă. Nu-i plăcea să meargă singur nicăieri, aproape întotdeauna era prezentă și soția sa, care în tramvai cumpăra biletele iar la cafenea plătea consumația. Nu avea nici un ban la el. Nu l-am văzut niciodată cu o monedă sau o bancnotă în mînă. Ai fi putut crede că banii erau incompatibili cu igiena lui, refuza să se gîndească la ei, îl plictiseau și incomodau. Îi convenea de minune că nevastă-sa îl ferea de bani ca de muște. Din cauza inflației își pierduse toată averea și se afla într-o situație dificilă. Amploarea operei la care se angajase contrasta flagrant cu mijloacele disponibile pentru realizarea ei.

Cînd s-a întors la Viena, prietenii au întemeiat o societate Musil, ai cărei membri s-au obligat la cotizații lunare pentru continuarea *Omului fără însușiri*. El cunoștea lista acestor oameni și se interesa dacă și-au achitat la timp cotizațiile. Nu cred că se simțea umilit de existența acestei societăți. Era ferm convins că acești oameni știau despre ce era vorba. Ei se simțeau onorați să poată contribui la această operă. Ar fi fost și mai bine dacă s-ar fi înghesuit mai mulți. Am avut totdeauna bănuiala că Musil considera această societate ca pe un ordin cavaleresc. Era o mare cinste să fii admis acolo și mă întrebam dacă cinstea aceasta li s-ar fi cuvenit și oamenilor de rînd. Trebuia să disprețuiești într-un mod suveran banii pentru ca, în asemenea condiții, să poți lucra în continuare la *Omul fără însușiri*. După anexarea Austriei de către Hitler, totul s-a terminat, cei mai mulți membri ai acestei societăți fiind evrei.

În ultimii ani ai vieții, trăind în Elveția, lipsit de orice mijloace materiale, Musil s-a căit îngrozitor pentru acest dispreț al său față de bani. Oricît ți-ar veni de greu să te gîndești cît de umilitoare a devenit pentru el această situație, n-aș dori totuși să mi-l închipui altfel. Disprețul său suveran pentru bani, care nu era legat în nici un caz de o înclinare spre ascetism, lipsa oricăror aptitudini pentru cîștig material, atît de răspîndite și de comune, încît te sfiești să utilizezi pentru așa ceva cuvîntul „aptitudine", țineau după părerea mea, de partea cea mai ascunsă a spiritului său. Nu făcea caz de asta, nu se așeza pe o postură de rebel, nu discuta despre asta, era mîndria lui liniștită să nu ia la cunoștință de acest fapt pentru *sine* și cu toate acestea să înregistreze exact și să nu scape din vedere ce însemna asta pentru alții.

Broch era membru al societății Musil și-și plătea regulat cotizația lunară. Personal nu discuta despre asta, am aflat-o de la alții. Refuzul

categoric pe care l-a suferit ca scriitor din partea lui Musil, învinuirea exprimată întro scrisoare că ar fi copiat planul *Omului fără însușiri* în trilogia sa *Somnambulii* trebuie să-l fi iritat și i se poate trece cu vederea faptul că apoi l-a numit în fața mea „un rege în împărăția hîrtiei". Această caracterizare ironică n-are valabilitate pentru mine. Aș dori s-o resping, chiar și la atîta timp după moartea amîndurora. Broch, care a avut mult de suferit din cuza moștenirii comerciale a tatălui său, a murit în emigrație în aceeași sărăcie ca și Musil. Nu voia să fie un rege și nici n-a fost în nimic. Musil a fost un rege în *Omul fără însușiri.*

JOYCE FĂRĂ OGLINDĂ

Anul 1935 a început pentru mine într-un decor de gheață și granit. La Comologno, sus în splendid înghețata Val Onsernone, am făcut timp de cîteva săptămîni încercarea de a colabora cu Wladimir Vogel[51] la o nouă operă. Această încercare a fost poate o mare nechibzuință; ideea de a mă subordona unui compozitor, de a mă adapta necesităților lui nu-mi surîdea deloc. După spusele lui Vogel îmi închipuisem că ar fi vorba de un tip de operă cu totul nou, în care ambii, compozitorul și scriitorul, ar fi egali în drepturi. A reieșit însă că nu era nicidecum posibil: îi citeam lui Vogel ce scrisesesem, el asculta calm și reținut, dar felul solemn în care mă aproba, printr-o mișcare a capului și un singur cuvînt: „Bine" și încurajarea ce urma: „Continuați tot așa!" le simțeam ca pe o umilire. Prin aprobarea, dar mai ales prin încurajarea sa, mi-a trecut cheful de această operă.

Am păstrat cîteva dintre schițele ei: nu putea ieși nimic de aici. Cînd am părăsit Comologno mi-a fost dat să aud de la el pentru ultima dată: „Continuați tot așa"! și am simțit că nu va mai auzi nici un cuvînt de la mine. M-am rușinat să i-o spun, căci ce motiv aș fi putut invoca pentru lipsa mea de chef? A fost una din acele situații enigmatice care s-au ivit mereu în viața mea: mă simțeam rănit în orgoliu, fără ca „răufăcătorul" să poată bănui ce se întîmplase, el nu făcuse nimic, absolut nimic. Probabil mi-a dat de-nțeles, aproape pe neobservate, că se situa deasupra mea. Eu însă mă puteam subordona numai liber consimțit. Eu însumi trebuia să decid pe cine situam deasupra mea. Îmi găseam singur idolii, le rosteam numele și pe cel ce se considera din proprie inițiativă drept unul dintre ei, chiar dacă, probabil, și era, pe acela trebuia să-l evit, pe acela îl simțeam ca pe o amenințare.

Săptămînile petrecute la Comologno n-au rămas, cu toate acestea, fără urmări. Într-o zi însorită de iarnă, în aer liber, le-am citit gazdelor mele și lui Vogel, *Comedia vanității,* și am găsit un auditoriu mai bun decît casa Zsolnay. Începînd din clipa aceea, stăpînul casei și soția sa

au încercat să mă ajute, propunîndu-mi, la plecarea din Comologno, o lectură în casa lor de la Zürich, din Stadelhoferstraße. Pentru asemenea evenimente aveau o sală frumoasă și obișnuiau să invite la serile lor de lectură tot ce exista la Zürich în materie de oameni ai spiritului. Astfel că am ajuns deja în ianuarie la o primă lectură mai largă din *Comedia vanității* în fața unor oaspeți cu adevărat iluștri. Era prezent și James Joyce pe care l-am cunoscut cu această ocazie. Am citit prima parte a *Comediei vanității* într-un autentic dialect vienez, fără nici o introducere explicativă, într-o sală plină de oameni și nu m-am gîndit că cei mai mulți dintre ei nu înțelegeau nimic din dialectul vienez pe care-l utilizam conștient, și, în același timp, variat cu consecvență. Eram atît de satisfăcut de severitatea și fidelitatea personajelor mele vieneze, încît nu mi-am dat seama de atmosfera din sală care-mi era, mai degrabă, nefavorabilă.

În pauză mi-a fost prezentat Joyce care îmi spuse, pe cît de categoric, pe atît de intim: „Mă rad cu briciul fără oglindă!", accentul cădea pe „fără oglindă" — ținînd cont de acuitatea sa vizuală foarte redusă, era aproape orb, era o întreprindere îndrăzneață. Am rămas consternat de reacția sa atît de dușmănoasă, ca și cînd l-aș fi atacat personal. Credeam că, din cauza slăbiciunii ochilor, îl irita ideea interzicerii oglinzilor, motivul central al piesei. Fusese bombardat timp de o oră cu acest dialect vienez pe care, în ciuda virtuozității sale lingvistice, nu-l înțelegea.

O singură scenă era scrisă în germana obișnuită, din ea luase propoziția cu bărbieritul în fața oglinzilor. La ea se referea acum în jalnicul său comentariu. Tristețea datorată incompetenței sale lingvistice — el, despre care se spunea că stăpînește nenumărate limbi — se asocia cu fenomenul expunerii în fața oglinzilor de care se îndoia. Această îndoială, în legătură cu singura scenă pe care o înțelesese, aparent motivată moral, o raportase la sine și reacționase cu explicația că el n-are nevoie de oglindă la bărbierit, deși folosea în acest scop briciul. Nu exista pericolul să-și taie gîtul cu el. Explicația vanitoasă, tipic masculină, părea luată din piesă. M-am jenat pentru nechibzuința cu care-l expusesem acestei secvențe. Era ceea ce voiam de fapt să citesc, dar în loc să-mi avertizez gazdele, mă bucurasem că Joyce acceptase invitația și mi-am dat seama prea tîrziu ce pricinuisem cu oglinzile mele. Cu deviza sa „fără oglindă" se postase în apărare și spre propria-mi consternare mă rușinam acum și pentru el, pentru sensibilitatea lui obsesivă prin care se discredita în ochii mei. El părăsi apoi sala, crezînd, probabil, că secvența cu oglinzi se va repeta și după pauză, prezența lui însă mă onora, o reacție tăioasă din partea lui era oricum așteptată.

Mi-au mai fost prezentate cîteva nume ilustre, dar pauza n-a fost lungă și eu n-am observat cît timp trecuse. Mi se părea că oamenii erau curioși, poate că mai erau, le simțeam nehotărîrea și mă bazam pe a doua parte a lecturii. Pentru aceasta am ales capitolul *Tatăl cel bun* din romanul care, îndată după aceea, avea să fie intitulat *Orbirea*. Acest

capitol îl citisem adesea la Viena, în particular și în public, și eram atît de sigur de el, de parcă ar fi fost o parte esențială a unei cărți arhicunoscute și adesea citite. Această carte nu fusese însă publicată și, pe cînd la Viena se zvonea oricum despre ea, aici îi afectă pe ascultători cu duritatea unui lucru complet necunoscut.

Abia pronunțasem ultima frază că Max Pulver[52] se și ridică în picioare, drept ca o lumînare, el era singurul care venise în smoking, și exclamă jovial în sală: „Sadismul pe timp de seară te înviorează și te delectează!“ Cu asta vrăjile rele fuseseră spulberate și toți puteau da curs liber refuzului lor. Am mai rămas cîtva timp împreună, așa încît i-am cunoscut pe aproape toți care veniseră și fiecare mi-a spus în felul său cît de tare l-a supărat mai ales partea a doua a lecturii. Cei mai amabili dintre auditori mă tratau cu indulgență ca pe un scriitor tînăr, nelipsit întru totul de talent, pe care trebuia doar să-l conduci pe drumul cel drept.

Se afla printre aceștia și Wolfgang Pauli[53], fizicianul, pentru care aveam mare respect. Mi-a ținut o mică prelegere binevoitoare, a observat că-mi zburau gîndurile și m-a invitat ceva mai insistent să-l ascult, căci, la urma urmei, și el mă ascultase. Realmente nu-l ascultam și tocmai de aceea n-aș putea reda nici acum ce-a spus pe atunci, dar cauza pentru care mi se închiseseră urechile în prezența lui era una pe care n-ar fi ghicit-o niciodată: îmi amintea, desigur prin înfățișare, de Franz Werfel și, după experiențele făcute cu acesta, în urmă cu exact un an, era normal să fiu încă preocupat. Dar felul său de a vorbi era cu totul altul, nu era dușmănos, mai degrabă binevoitor, cred, dar s-ar putea să mă înșel, căci voia să mă conducă pe calea lui Jung[54]. După avertismentul său am reușit să mă stăpînesc atît cît să-l ascult, cu atenție aparentă, pînă la sfîrșit, ba i-am și mulțumit pentru interesantele sale opinii și ne-am despărțit în cea mai bună înțelegere.

Bernhard von Brentano[55], care șezuse în primul rînd, trebuind să suporte tot vuietul măștilor sonore, mi s-a părut prost dispus: „Așa ceva n-aș putea face, să stau în fața publicului și să joc teatru.“ Vitalitatea personajelor îl călcase pe nervi, mă simțea ca pe un exhibiționist, lucru care era întru totul împotriva firii lui introvertite.

Se străduiau rînd pe rînd să-mi demonstreze refuzul lor, deoarece printre ei se aflau multe nume vestite; tot acest demers avea ceva de proces public. Fiecare ținea să arate că fusese prezent, iar lucrul acesta, odată stabilit și irevocabil, fiecare căuta să-și formuleze *nu*-ul său propriu și indubitabil. Sala fusese plină, s-ar mai putea aminti multe nume, dacă aș ști că mai trăiește vreunul, l-aș aminti chiar numai pentru a-l spăla de rușinea aprobării pripite. Gazda, care mă compătimea, m-a dus în cele din urmă la un domn al cărui nume l-am uitat, la un grafician, spunîndu-mi în drum spre el: „O să vă bucure ce spune, haideți!“ Și apoi mi-a fost dat să aud singura afirmație pozitivă din întreaga seară: „Îmi amintește de Goya“, spuse graficianul. Dar această consolare, pe care o citez numai de dragul dreptății, n-ar fi fost deloc

necesară, căci eu nu eram distrus în nici un caz, nu eram nici măcar doborît. Eram copleşit de personajele comediei, de cruzimea lor, ba chiar, nu mă pot exprima altfel, și de adevărul lor și mă simţeam, ca întotdeauna după o asemenea prezentare, fericit şi superior; toate lucrurile negative pe care le auzisem îmi întăreau acest sentiment, eram mai sigur ca întotdeauna de ceea ce făceam și faptul că fusese prezent și Joyce adusese o contribuţie în plus la asta, cu toată observaţia sa particulară lipsită de conţinut.

În partea mondenă a serii, care dură destul de mult, dispăru indispoziţia publicului. Unii au reușit să vorbească atît de pozitiv despre ei înșiși, încît s-au situat și în centrul atenției. Cel mai mult s-a evidențiat Max Pulver, care se remarcase deja prin singurul smoking al seratei și prin inspirata sa observaţie referitoare la sadismul vorbitorului. El avu de făcut cîteva comunicări confidenţiale care au stîrnit senzaţia tuturor. Ca poet nu prezenta prea mare importanţă în acest cerc select, dar, de o bucată de vreme, se dedicase grafologiei. Îi apăruse *Simbolistica scrisului de mînă;* mult discutata sa carte trecea drept cea mai importantă printre cele noi, de la cea a lui Klages[56].

M-a întrebat dacă știu ce scrisuri avea acum la el pentru expertiză. Habar n-aveam, dar în acea perioadă mă interesa grafologia, așa încît nu mi-am tăinuit curiozitatea. Nu mă lăsă să mă perpelesc prea mult și-mi mărturisi ceva cu voce tare, astfel încît au putut auzi toți, ceva de importanță politică mondială, nu fără a remarca în prealabil: „N-ar trebui, de fapt, s-o spun, dar o fac totuși: am la mine scrisul lui Goebbels și cel al lui Göring și al celorlalți, chiar și cel al unuia pe care-l bănuiți, dar ăsta e strict secret. Mi-au fost trimise de Himmler pentru expertiză".

Am fost atît de impresionat, încît pentru cîteva clipe am uitat lectura și am întrebat:

„Da, și cum sînt?"

Pe atunci trecuse o jumătate de an de la Puciul lui Röhm[57] și Hitler era de doi ani la putere. Naivitatea întrebării mele corespundea orgoliului copilăresc al mărturisirii sale. Vocea îi era neschimbată cînd mi-a replicat la întrebare și suna mai degrabă politicos decît fanfaron, ba chiar aproape în dialect vienez, (locuise un timp la Viena), cînd a spus scuzîndu-se:

„Într-adevăr, foarte interesant. V-aș spune cu plăcere, dar sînt obligat la cel mai strict secret. Este ca și cu datoria medicilor de a păstra tăcere."

Între timp, toți cei din jur deveniseră atenți la periculoasele nume pe care le rostise, veni și stăpîna casei, ea era deja informată, și avertiză prevenitor, arătînd spre Max Pulver:

„Își mai riscă și viața."

El accentuă, însă, că în fond ar putea să tacă, altfel nu i se vor mai trimite asemenea lucruri.

„De la mine nu va afla nimeni."

Cît n-aș da azi să pot afla ceva din aserțiunile analizelor sale.

Pe lista celor invitați figurau și C. G. Jung și Thomas Mann care însă nu veniseră nici unul. Mă întrebam dacă Pulver s-ar fi lăudat și în fața lui Thomas Mann cu scrisurile încredințate de Gestapo pentru analiză. Prezența emigranților părea să nu-l deranjeze. Existau destui în sală, unul dintre ei era Bernhard von Brentano; mai era printre cei prezenți și Kurt Hirschfeld de la Schauspielhaus, aveam chiar impresia că prezența lor îl incita la „destăinuiri" și mă simțeam îndemnat să-i întorc reproșul cu sadismul, eram însă prea timid și prea necunoscut pentru asta.

Adevărata stea a seratei a fost totuși însăși stăpîna casei. Era cunoscută prietenia ei cu Joyce și cu Jung. Aproape că nu exista nici un poet, pictor sau compozitor vestit care să nu-i frecventeze casa. Era inteligentă, se putea vorbi cu ea, înțelegea ceva din ceea ce-i spuneau astfel de bărbați, putea discuta cu ei fără aroganță. Se pricepea la visuri, ceea ce o apropia de Jung, dar se spunea că pînă și Joyce îi povestea visurile. Își amenajase casa sus la Comologno, oferindu-le multor artiști un refugiu în care să poată lucra. Întreprindea, întru totul femeie, lucruri care nu-i făceau totdeauna cinste. O comparam în gînd cu personajul vienez care se făcuse cunoscut în modul cel mai stupid și care domina scena fără nici o prejudecată, prin pretenții, lăcomie și alcool. Numai că pe ea o cunoșteam mai bine, de mai mulți ani, și e uimitor ce iese la iveală atunci cînd cunoști oamenii mai mult timp, dar cred că, pe bună dreptate, comparația este în favoarea gazdei acestei lecturi publice și aș dori ca, dacă mai este în viață, să-i parvină această părere bună a mea.

Tocmai în casa ei (printre oaspeții acestei serate care mă ascultau și mă dezaprobau, și, poate mă dezaprobau fiindcă mă înțelegeau doar pe jumătate), se întîmplă să-mi regăsesc încrederea în mine. Cu cîteva zile înainte mă rușinasem de încercarea de a-l sluji, de pe o poziție subordonată, pe un compozitor, chiar dacă era un compozitor pe care-l stimam, aveam totuși motive să mă îndoiesc că mă considera egalul său. În casa acestei doamne, la Val Onsernone, o simțeam ca pe o umilire, fără ca cineva să fi fost vinovat de asta. Acum, în propria-i casă din Zürich, prin ultima mea operă la care țineam din tot sufletul, în fața unor oameni dintre care pe mulți îi admiram, ea îmi dădea ocazia să sufăr înfrîngerea care-mi aparținea numai mie, căreia îi puteam opune neabătut forța și convingerea mea.

BINEFĂCĂTORUL

Jean Hoepffner era directorul ziarului *Straßburger Neueste Nachrichten*[58], cotidianul cel mai vestit din Alsacia, care apărea în două limbi, germană și franceză, și se caracteriza prin aceea că nu ataca pe nimeni și nu ieșea din matcă. Aducea exact acele informații necesare pentru

Alsacia, nu depășea interesele regionale decît în măsura în care acest lucru era necesar pentru chestiunile economice mai mari. Nu cunoșteam pe nimeni la Strasbourg care să nu fie abonat la acest ziar, avea de departe tirajul cel mai mare, era etalat pretutindeni. Nu dădea ocazii la tulburări, partea culturală nu se remarca prin nimic; cine se interesa de așa ceva citea marea presă pariziană.

Tipografia și ziarul se aflau în Blauwolkenstraße, Rue de la Nuée Bleue, o clădire comercială austeră, în curte, dar și în celelalte încăperi ale clădirii se auzea uruitul preselor tipografice. Jean Hoepffner nu locuia aici, dar avea un mic apartament sus la etajul doi, compus din două camere, pe care-l punea la dispoziția prietenilor veniți din altă localitate. Apartamentul era ticsit de mobilă veche pe care și-o achiziționase în decursul anilor de la negustorii de lucruri vechi. Nimic nu-i făcea mai mare plăcere decît să cotrobăiască pe la acești negustori și era fericit cînd credea că a descoperit ceva ce se putea adăuga apoi celorlalte vechituri din locuința destinată prietenilor. De parcă și-ar fi amenajat în cele două camere de sus propria-i prăvălie de vechituri care, cum credea el, consta din piese încă bune și în care nimic nu era de vînzare. Această prăvălie le era arătată numai prietenilor care erau primiți să locuiască aici, iar atunci cînd ochii lui foarte luminoși zăboveau larg deschiși asupra unui obiect pe care-l lăuda din cale-afară, dar complet neavizat, nu te lăsa inima să spui adevărul: anume că nu-ți plăcea deloc. Tăceai, zîmbeai și te bucurai alături de el și, îndată ce era posibil, discutai despre altceva.

Astfel, dacă locuiai, așa ca mine, timp de cîteva săptămîni acolo, ieșeai zilnic din încurcătură, căci pe lîngă tot ce găsiseși cu o zi înainte se adăugau mereu lucruri noi, aproape zilnic apărea cu ceva nou, cele mai multe ori era un fleac, ca și cînd gazda s-ar fi simțit obligată să facă ceva pentru confortul oaspetelui, dotînd mereu locul cu obiecte noi și surprinzătoare. Locuința oaspeților era plină, nu era ușor să mai găsești un loc pentru ceva nou, dar el tot mai găsea. Cred că n-am mai trăit niciodată într-un loc atît de contrar gusturilor mele, totul părea prăfuit și nefolosit, deși se făcea zilnic curățenie, nu te-ai fi mirat să descoperi peste tot mucegai, dar ar fi fost numai un mucegai simbolic, căci la o privire mai atentă, totul era de o curățenie exemplară; caracterul lucrurilor și faptul că nu se potriveau unul cu altul dădeau și mai mult impresia de mucegai.

În aceste încăperi, în care călcam doar ca să dorm și dimineața pentru micul dejun, cînd mi se aducea cafeaua sus, au avut loc discuțiile cele mai umanitare. Dimineața, înainte de a se duce la biroul său de la etajul întîi, domnul Hoepffner îmi făcea o vizită, ținîndu-mi companie la cafea. Avea scriitori pe care-i citea tot mereu, de care nu se putea sătura și voia să discute cu mine despre ei. Era mai ales Stifter pe care-l cunoștea în întregime, unele bucăți care-i plăceau foarte mult le citise, cum spunea, de mai mult de o sută de ori. Seara, cînd mergea de la birou acasă, își savura lectura din Stifter. Era celibatar și locuia singur

cu pudelul său; o menajeră, angajată de mulți ani la el, îi făcea gospodăria și gătea. Nu pierdea timpul cu lucruri de prisos, știa să aprecieze prînzul pregătit de buna lui bătrînă alsaciană, își bea vinul și apoi, după ce se juca puțin cu pudelul, se apuca de nuvela *Celibatarii*[59] pe care nu pridideа să mi-o ridice în slăvi. Găsea pentru ea un timbru mai serios decît pentru antichitățile sale cu care-mi reținea atenția uneori. Era însă de netăgăduit că între antichitățile sale și Stifter exista o legătură, nici nu i-ar fi trecut prin minte să o nege.

Odată l-am întrebat de ce citește mereu același lucru. A fost mirat de această întrebare, dar nu mi-a luat-o în nume de rău. Oare ar mai putea exista și altceva? Lucrurile moderne nu le poate suferi, în ele totul este lipsit de speranță și sumbru, aici nu există nici măcar un singur om bun. Dar asta nu-i deloc adevărat, el are ceva experiență de viață, în meseria sa a întîlnit mulți oameni, dar rău n-a găsit nici unul printre ei. Trebuie să-i vezi așa cum sînt și să nu le atribui intenții false. Scriitorul care știe cel mai bine acest lucru este tocmai Stifter și, de cînd a descoperit asta, se plictisește sau îl doare capul citind din oricare alt autor.

La început am avut impresia că nu citise niciodată altceva. Dar s-a dovedit a fi o eroare, căci a recunoscut că mai are un autor preferat pe care l-a citit la fel de des. Credea, probabil, că voi fi surprins. Părea că vrea să se mai scuze puțin înainte de a-i trăda numele. După părerea lui ar fi fost necesar, totuși, să știm cum ar arăta lumea dacă ar exista oameni răi. E necesară și această experiență, dar numai ca o iluzie. El a făcut-o și, deși știe cît de puțin adevăr există în ceea ce se prezintă în această carte, ea e scrisă atît de minunat, încît ar *trebui* s-o citești, asta o și face mereu. Așa cum există oameni care citesc romane polițiste, pentru ca apoi să se recreeze după ele în lumea reală, așa citește el *Chartreuse de Parme* a lui Stendhal. I-am mărturisit că este autorul pe care-l iubesc cel mai mult din literatura franceză, că-l consider maestrul meu și că mă străduiesc să învăț de la el. „Oare se poate învăța din asta?“ spuse el. „De la el poți învăța doar că, din fericire, lucrurile nu stau așa.“

Era convins că *Chartreuse de Parme* este o capodoperă, dar o capodoperă a intimidării, și convingerea sa era atît de pură, încît mă rușinam de el. Trebui să-i spun tot adevărul despre mine și îndată i-am mărturisit ce scrisesem. I-am descris *Kant în flăcări* și mă ascultă cu interes. Asta pare a fi o intimidare și mai bună decît *Chartreuse de Parme*. Așa ceva nu voi citi niciodată. Dar o asemenea carte ar trebui să existe pentru lectură. Ea are un efect bun. Cei care o citesc s-ar trezi ca dintr-un coșmar și ar fi recunoscători că realitatea este altfel decît visul. Dar a înțeles de ce nici un editor, chiar și cei care ar fi manifestat interes pentru manuscris, n-au îndrăznit pînă acum să o publice. Pentru asta îți trebuie curaj și puțini sînt cei care-l au.

Cred că voia să mă ajute și-și deghiza această dorință în modul cel mai delicat. De citit n-ar dori să citească așa ceva, descrierea pe care

i-o dădusem fusese destul de respingătoare. Dar auzise de la prietena noastră comună, Mme Hatt, că nu publicasem încă nici o carte, iar asta, pentru un scriitor de aproape treizeci de ani, nu constituia o recomandare prea bună. Deoarece nu putea fi într-adevăr de acord, își imagină o rațiune pedagogică pentru existența romanului: aceea a intimidării. Brusc și fără ezitare, încă pe parcursul aceleiași discuții, îmi spuse că trebuie să-mi caut totuși un editor bun care să creadă în carte, dar care să nu vrea să riște prea mult. El, Jean Hoepffner, ar garanta în acest caz că editorul nu va suferi nici o pierdere. „Dar e posibil, totuși, ca nimeni să nu vrea să citească romanul."

„Atunci suport eu pierderea", spuse el. „Îmi merge și așa mult prea bine și n-am o familie de îngrijit", zise în continuare. Suna ca lucrul cel mai natural din lume. Mă convinse repede că i-ar face mare plăcere, că nimic nu-i mai simplu și-mi demonstră cu această ocazie că lumea constă și din oameni buni și nu-i deloc așa ca și cartea; cartea ar trebui citită pentru a reveni cu convingeri înnoite la lumea reală, făcută din oameni buni.

Reîntors din nou la Viena, aveam de povestit multe lucruri, drumurile mă purtaseră la Comologno și Zürich, la Paris și Strasbourg, se întîmplase ceva neașteptat, întîlnisem oameni ciudați. I-am relatat lui Broch despre asta și-mi spuse pe șleau, și mai repede decît îi era obiceiul, că mă invidiază pentru un singur lucru — întîlnirea cu James Joyce. Dar eu n-aveam realmente nici un motiv să văd în asta ceva onorabil. Exclamația lui tăios-virilă: „Mă rad cu briciul, fără oglindă" o simțisem ca pe o ironie și ca pe o totală lipsă de înțelegere. Broch era de altă părere, asta însemna că-l mișcase ceva. Cu acest răspuns s-a demascat. Joyce nu-i capabil de vreo prostie. Oare o atitudine deschisă și naturală mi-ar fi convenit mai mult? Întoarse propoziția pe toate părțile și încercă diferite interpretări. Îi plăcură toate aceste contradicții și, cînd i-am reproșat că tratează această propoziție banală și total nesemnificativă ca fiind prezicerea unui oracol, mă aprobă fără șovăire: tocmai așa e, da, e o prezicere de oracol și încercă mai departe cu alte interpretări.

Era un punct pozitiv pentru comedie faptul că ea l-a scos din sărite pe Joyce. Cu siguranță că a înțeles totul. Cred oare că un bărbat ca el, care a trăit atîta vreme la Triest nu stăpînește perfect accentul austriac? Lansîndu-se în continuare în acest subiect și întrerupîndu-mă în încercarea mea de a relata despre călătorie și revenind la Joyce — îi mai venise în minte o posibilă interpretare — am înțeles că Joyce devenise pentru el un model, o figură pe care tinzi s-o egalezi și de care nu scapi cu adevărat niciodată. El, care nu avea în sine nici o urmă de aroganță, fiind deosebit de amabil cu oamenii, nu s-a scandalizat deloc de ceea ce îi povestisem despre groaznica aroganță a lui Joyce. Aparenta cruzime, dacă am putea-o numi așa, era efectul numeroaselor sale operații de ochi

și nu are absolut nici o importanță. Ceea ce îl interesa era felul hotărît cu care Joyce își purta gloria, nu există altă glorie mai distinsă și mai nobilă decît a lui. Am înțeles că pe Broch îl interesa acest fel de glorie și nu altul. De bună seamă că nu-și dorea nimic mai mult decît să fie remarcat de Joyce și speranța de a ajunge la o performanță similară a fost hotărîtoare mai tîrziu pentru geneza *Morții lui Virgiliu*.

Dar s-a bucurat din inimă cînd i-am povestit de Jean Hoepffner și n-a rămas mai puțin mirat decît mine de oferta făcută. Un om care citea aproape în exclusivitate pe Stifter, care refuza în totalitate literatura modernă, care după primele pagini din *Kant în flăcări* l-ar fi aruncat cu scîrbă la o parte, se oferea acum să se îngrijească de apariția manuscrisului sub formă de carte. „Odată predat“, spuse Broch, „își va urma drumul. E prea intens și probabil și prea înspăimîntător pentru a fi uitat. Nu îndrăznesc să hotărăsc dacă această carte va fi un lucru bun pentru cititori. Dar prietenul dumitale face, fără îndoială, un lucru bun. Acționează împotriva propriilor prejudecăți. El n-ar înțelege niciodată romanul. Dar nici nu-l va citi. N-o face nici pentru a-și asigura glorie în fața posterității. A simțit că ești scriitor și vrea, de fapt, să facă prin asta un lucru bun pentru literatură în ansamblu, pentru că prin Stifter îi datorează atît de mult. Cel mai mult îmi place la el faptul că trăiește deghizat. Directorul unei edituri și al unui ziar! Nici n-ar putea merge mai departe deghizarea. Acum veți găsi ușor o editură.“

A avut dreptate și a contribuit și el cu ceva la apariție, chiar dacă nu intenționat. Cîteva zile mai tîrziu l-a întîlnit pe Stefan Zweig, care se afla la Viena din două motive. Începuse un tratament stomatologic complex și întemeiase o nouă editură pentru cărțile sale, deoarece Editura Insel din Germania nu-l mai putea edita. Cred că i-au fost extrași aproape toți dinții. Un prieten de-al lui, Herbert Reichner, edita revista *Philobiblon* care era destul de bună. Zweig hotărî să-i încredințeze lui cărțile sale și ca decor să mai caute și alte cîteva cărți de care să nu te rușinezi.

Îndată după întoarcerea mea l-am întîlnit întîmplător la Café Imperial. Ședea singur la o masă într-una din încăperile din spate și-și ținea mîna la gură pentru a-și ascunde lipsa dinților. Deși nu-i făcea plăcere să fie văzut în starea în care se afla, mi-a făcut semn să vin la masa lui, poftindu-mă să iau loc. „Am auzit totul de la Broch“, îmi spuse el. „L-ați cunoscut pe Joyce. Dacă aveți pe cineva care garantează pentru roman, atunci îl pot recomanda prietenului meu Reichner să-l editeze. Rugați-l însă pe Joyce să vă scrie o prefață. Atunci cartea se va remarca.“

I-am spus imediat că așa ceva e imposibil. Nu l-aș putea ruga niciodată pe Joyce așa ceva. Nu cunoaște deloc manuscrisul. E aproape orb. Cum i-ai putea pretinde să-l citească? Dar, chiar dacă l-ar putea citi la fel de ușor ca toți ceilalți, nu l-aș ruga niciodată. N-aș ruga, de fapt, pe nimeni să-mi scrie o prefață. Cartea trebuie citită pentru ea însăși, n-are nevoie de cîrje.

Suna atît de categoric, încît eu însumi m-am speriat puțin. „Am vrut doar să vă ajut“, spuse Zweig și-și duse repede mîna la gură. „Dacă nu doriți ...“ Discuția se sfîrșise, mi-am văzut de drum și n-am regretat cîtuși de puțin că refuzasem atît de hotărît această propunere. Îmi păstrasem mîndria. Dar nici nu pierdusem nimic. Chiar dacă ar fi fost posibil, acest lucru era exclus pentru mine — ideea apariției cărții cu o introducere de Joyce îmi era insuportabilă, indiferent cum ar fi fost această introducere. L-am disprețuit pe Zweig pentru propunerea sa. Dar poate faptul că nu l-am disprețuit suficient a fost spre norocul meu, căci atunci cînd la scurt timp după aceea am primit o scrisoare de la editura Herbert Reichner, în care era vorba doar de garanție și nicidecum de o prefață, în care eram rugat să trimit urgent manuscrisul, m-am sfătuit cu Broch care m-a încurajat și astfel am expediat manuscrisul.

AUDITORIUL

Prima consecință a orgoliului meu potențat a fost întîlnirea cu cititorii, din 17 aprilie 1935, la școala Schwarzwald.

Fusesem de cîteva ori, nu prea des, în vizită la doamna dr. Schwarzwald. Maria Lazar, căreia îi datoram și cunoștința mea cu Broch, mă duse acolo. Mult mai mult decît legendara și peste măsură de limbuta pedagogă, care încă de la prima întîlnire te strîngea la pîntecul ei și te primea atît de cordial ca și cînd ai fi fost din fașă elevul ei, ca și cînd nici o taină nu te-ar despărți de ea și i-ai fi spus păsul de nenumărate ori, mult mai mult decît ea, în ciuda amabilei ei intimități în relațiile cu oamenii, mi-a plăcut tăcutul dr. Schwarzwald, un bărbat mic de statură, ușor invalid care mergea sprijinit într-un baston și se așeza apoi supărat într-un colț de unde suporta vorbăria nesfîrșită a vizitatorilor și încă mai nesfîrșitele palavre ale doamnei doctor. Despre capul său, bine cunoscut dintr-un portret de Kokoschka, nu se poate spune ceva mai bun decît că arăta ca o rădăcină, denumire lansată de Broch.

Camera destul de mică în care erau primiți vizitatorii era și mai legendară decît doamna dr. Schwarzwald, căci cine n-a trecut pe-acolo! Aici veneau adevăratele personalități ale Vienei încă dinainte de a fi devenit celebre figuri publice. Adolf Loos[60] fusese aici și-i adusese pe tînărul Kokoschka, Schönberg, Karl Kraus, Musil; ar mai trebui amintiți mulți alții și e de remarcat că opera tuturor celor care au trecut pe aici a rezistat mai tîrziu în fața timpului. Nu trebuie să ne imaginăm că vreunul dintre vizitatori ar fi găsit deosebit de interesantă conversația doamnei dr. Schwarzwald. Era considerată o pedagogă pasionată, cu tendințe moderne, liberale; era divinizată de elevi, pe mulți îi ajuta cu adevărat, era îngăduitoare cu ei, dar pentru că la ea totul se revărsa și

curgea de-a valma, pentru genul acela de oameni de cultură, ea devenea nu numai neinteresantă, ci, mai curînd, obositoare. Trecea drept o palavragioaică cu cele mai bune intenții, dar cei care veneau și pe care îi întîlneai acolo nu făceau parte din aceeași categorie; apoi, doar puțini se aflau acolo în același timp, îi auzeai și vedeai limpede, ți se întipăreau în minte de parcă ar fi venit să pozeze pentru propriul portret și poate că se uzurpa puțin rolul marelui portretist care-i cunoscuse acolo și apoi îi și pictase cu adevărat.

Indiferent de cei prezenți, tăcutul dr. Schwarzwald rămînea de neuitat; severitatea sa fără cuvinte ștergea pe loc tot ceea ce pălăvrăgise doamna doctor; apoi mai exista o ființă pe care o simțeai ca fiind sufletul acestui menaj, minunata Mariedl Stiasny, prietena doctorului Schwarzwald, care se îngrijise de el, dar nu numai de el, care rezolva practic toate problemele administrative ale școlii, ale elevilor și ale gospodăriei, o femeie frumoasă, sprintenă, isteață, nici vorbăreață nici tăcută, un om deschis, al cărui rîs le era tuturor necesar ca aerul, atît celor ai casei cît și musafirilor. Cînd veneai în vizită nu era de față, căci era totdeauna foarte ocupată, dar intra, o dată sau de două ori, pentru a arunca o privire fugară asupra situației și, indiferent cine era înăuntru, chiar dacă tocmai făceai cunoștință cu regii spiritului, te surprindeai așteptînd apariția lui Mariedl Stiasny. Cînd se deschidea ușa, dorința tuturor era să fie ea și mă tem că ar fi rămas cam dezamăgiți chiar și de vizita lui Dumnezeu, pentru că nu era ea. În acea dispută despre „omul cel bun“, probabil cam caraghioasă, petrecută între Broch și mine, nu luasem în considerare nici măcar o singură femeie, azi mi se pare de neconceput, căci amintind această persoană, totul s-ar fi decis pe loc și disputa s-ar fi sfîrșit.

Printre primii vizitatori — cum s-ar fi putut altfel — se numărase și Fritz Wotruba. Era un oaspete nestatornic și nu rămînea mult, dar nu limbuția doamnei doctor era cea care-l mîna mai departe, era obișnuit cu asta de la Marian, soția lui, ci neliniștea sa interioară, nostalgia drumurilor bătătorite ale acestui cartier în apropiere de Florianigasse, adevărata lui patrie. Aici se simțea totdeauna mai bine afară decît înăuntru și, după ce se consumase vizita obligatorie de prezentare, nu-l mai puteai urni în grabă la una nouă. Cînd, nu fără mîndrie, i-am povestit de refuzul unanim al iluștrilor auditori la lectura cu public din Zürich, mi-a spus: „Ăia nu înțeleg limba vieneză. Acum trebuie să organizezi aici o întîlnire mai vastă cu cititorii!“ Tocmai prezența specificului vienez era cel care-l atrăgea spre *Comedie* și considera prezentarea ei în fața unui adevărat public vienez ca pe o chestiune de onoare.

Probabil că Marian, soția lui, o femeie cu mult simț practic, a fost cea care s-a gîndit la sala mare din școala Schwarzwald. Lectura nu era considerată ca o manifestare a școlii, care pusese doar sala la dispoziție. Restul a fost aranjat de Marian Wotruba și atunci mi-am dat seama cum știa ea să se achite de un lucru. Sala era arhiplină. Cei mai mulți, dacă nu toți membrii Secesiunii și „Hagenbund“-ului, erau prezenți; pic-

tori și sculptori, arhitecții noului „Werkbund"[61], pe unii dintre ei îi cunoșteam. Probabil că Marian i-a copleșit cu un șuvoi de vorbe, pe fiecare în parte și pe toți la un loc. Dar erau de față și persoane care nu țineau de domeniul ei, și anume scriitori și mulți alții, foarte importanți pentru mine.

Trebuie să-i numesc aici pe cei doi pe care-i situam la cea mai mare înălțime: arhanghelul Gavril, așa cum îl numeam eu pe dr. Sonne, și acest nume, pe care i-l dădusem și pe care-l divulg aici pentru prima și ultima dată, era la fel de tainic ca și prezența sa. Știa să se facă nevăzut, dar cu toate acestea mă simțeam sub oblăduirea cuvintelor lui incisive. Al doilea era Robert Musil care venise cu soția sa, însoțiți de Franz și Valerie Zeis, prieteni la fel de buni cu ei ca și cu mine, și care pregătiseră demult această întîlnire, cu tact și inteligență. Prezența lui Musil însemna pentru mine mai mult decît cea a lui Joyce cu două luni înainte la Zürich, în Stadelhoferstraße. Căci, chiar dacă Joyce se afla în culmea gloriei, chiar dacă eram pe deplin conștient că merita această glorie, Musil, pe care-l citeam mai serios abia de un an, mi se părea la fel de demn de această mare glorie, iar mie îmi era oricum și mai apropiat.

Am citit același lucru ca și la Zürich, dar în ordine inversă, la început *Tatăl cel bun* din roman și apoi prima parte din *Comedia vanităţii*. Poate că ordinea asta era mai bună, dar nu cred să fi fost numai acesta motivul pentru reacția schimbată a publicului. Wotruba avea dreptate cînd spunea că nimic nu reprezenta în mai mare măsură adevărata Vienă decît ceea ce selecționasem pentru această lectură. Și *așteptările* erau altele. La Zürich, în afară de gazde, nimeni nu auzise ceva despre mine, cel care citea reprezenta pentru toți, o pagină nescrisă și apoi îndată, fără nici o explicație, acest iarmaroc de voci și figuri! Aici mulți știau deja cine sînt iar celor care nu știuseră, Marian avusese grijă să le bage în cap. La Zürich eram parcă amețit de figurile comediei; schimbarea lor rapidă, diversitatea lor, prezentată însă ca și simultaneitate, nu mai permitea practic nici un spațiu pentru o reacție din partea publicului, nu eram atent la chipurile din fața mea, așa cum se întîmplă totdeauna în timpul unei lecturi, nu mă orientam după nimeni, astfel încît abia mai tîrziu am început să simt lipsa completă de audiență, atunci cînd totul se sfîrșise.

Aici însă, de la început, am simțit așteptare și uimire și citeam stimulat de ele, de parcă mi-ar fi fost în joc viața. Groaznicul capitol *Tatăl cel bun* stîrni oroare; vienezii erau pe deplin conștienți de puterea intendenților lor și nu cred c-ar fi îndrăznit cineva să pună la îndoială veridicitatea acestei figuri, atîta timp cît toți cei prezenți în sală erau la cheremul ei. După acest fragment, comedia părea o eliberare de el, pînă ce, treptat, evolua spre propria-i monstruozitate; chiar dacă la sfîrșit mulți erau îngroziți, asta depindea de natura lucrurilor prezentate aici și nu de cel care le prezenta. Ostilitate am simțit doar din partea prietenilor intimi ai casei, adevărate calomnii, ca în Stadelhoferstraße,

am auzit numai de la Karin Michaelis[62], o scriitoare daneză care îmi reproșa furioasă inumanitatea și în prezența ei amuți pentru prima și ultima dată și doamna dr. Schwarzwald. Nu spuse nimic, nu-mi acordă nici măcar acea pălăvrăgeală amabilă la care mă așteptasem și prin tacerea ei contribui astfel la reușita serii.

Dar eu eram pătruns de prezența celor doi oameni pe care i-am numit la început. Pe Musil l-am zărit în rîndul al doilea, înaintea mea, și simțeam o mică teamă că după prima bucată, *Tatăl cel bun*, după care am intercalat o mică pauză, se va ridica și va pleca, la fel ca Joyce după *Comedie* la Zürich. Dar el nu s-a ridicat și nici n-a plecat, dimpotrivă, părea concentrat și captivat. Cu partea superioară a corpului stătea puțin aplecat în față, spre mine, capul său lăsa impresia unui proiectil, a cărui țintă eram eu, dar care, grație unei nemaipomenite stăpîniri de sine nu s-a descărcat. Această impresie, care mi s-a întipărit pentru totdeauna, nu era o autoamăgire, cum am aflat îndată după aceea, deși explicația pentru asta avea să mă surprindă.

Sonne, pe care numai de data aceasta îl amintesc în al doilea rînd, era invizibil. Știam că nu-l voi găsi, de aceea nici nu-l căutam. Dar, pentru mine, acesta a fost un moment decisiv în relația noastră. După toate discuțiile cu care mă onorase de mai bine de un an, auzea pentru prima dată ceva scris de mine. Nu-i arătasem niciodată vreun manuscris; își dăduse seama, fără să fi pomenit vreun cuvînt despre asta, că mă rușinam deoarece nu apăruse o carte scrisă de mine și că numai în fața lui, dar numai în fața lui, care renunța la orice publicitate, scăpam de această rușine. Nu m-a întrebat niciodată, nu mi-a spus niciodată: „Nu vrei să-mi aduci romanul despre care mi-a povestit Broch?“ Nu spunea nimic, știind că îndată ce voi avea o carte proprie, îndată ce nu se mai putea schimba nimic la ea, i-o voi aduce.

Știa, de asemenea, că voiam să-mi *apăr* manuscrisul de părerea lui, deoarece l-ar fi putut distruge cu un singur cuvînt. Nu voiam să-mi expun nici romanul, nici cele două drame acestui pericol pe care-l recunoșteam limpede și nu simțeam acest lucru ca pe o lașitate, căci tot ce aveam erau aceste trei opere care încă nu ajunseseră să vadă lumina tiparului. Mă simțeam în stare să le apăr în fața oricui. În fața lui ar fi fost lipsite de apărare, căci îl ridicasem din instinct, dar și deliberat, la instanța mea supremă, în fața căreia voiam să mă supun, ea fiindu-mi la fel de necesară ca și conștiința existenței celor trei opere. Acum venise, și după toate cele spuse, ar putea suna ciudat că nu simțeam nici un fel de teamă în prezența lui.

Broch nu era la Viena iar Anna era îngrijorată de sora ei, Manon, care era foarte bolnavă. Dintre cei ce mă umiliseră anul trecut nu era nici unul prezent. Observația lui Werfel: „Atunci lăsați-vă de meserie!“ nu-mi veni în minte nici măcar o singură dată, deși ea mai dăinuia încă în mine ca un ghimpe otrăvitor. Remarca lui țintea ca un blestem tot ce aveam să mai scriu și, deși mie nu-mi păsa de ea, *acționă* ca atare, căci fusese proiectată în comedie, de care eram convins și satisfăcut.

Lumea familiei Zsolnay, pe care n-o luasem niciodată în serios, era departe, aici eram confruntat cu ceea ce reprezenta pentru mine adevărata lume vieneză, căreia îi aparţineam şi care, de asta eram sigur, se va dovedi a fi lumea viitorului.

Pentru aparenta încheiere a lecturii, decisivă a fost şi comportarea pictorilor, o cohortă intransigentă, condusă de Wotruba, care nu contenea cu aplauzele. Probabil că pe atunci ea a contribuit în mod esenţial la crearea impresiei că această comedie îşi găsise, totuşi, publicul. O eroare, cum va reieşi mai tîrziu, dar una scuzabilă: era singura dată cînd îmi puteam permite sentimentul că ea fusese înţeleasă şi că şi-ar putea face efectul în epoca pentru care fusese scrisă.

Îndată după aceea veni la mine Musil şi mi s-a părut că mi-a vorbit neprovocat, fără reţinerea pentru care era cunoscut. Eram derutat şi încîntat, îmi întorcea faţa şi nu spatele, îl simţeam aproape şi eram atît de copleşit, încît n-am priceput ce mi-a spus. Nici nu-i rămase prea mult timp pentru discuţii, căci îndată mă simţii prins de umăr şi smucit şi îmbrăţişat — Wotruba, al cărui entuziasm frăţesc nu ţinea cont de nimic. M-am smuls din îmbrăţişarea lui şi i-am făcut cunoştinţă cu Musil. Această clipă fierbinte a fost cea care a pus bazele prieteniei lor şi, dacă mai tîrziu s-au întîmplat atîtea în această prietenie, încît ei au uitat acest moment izolat şi, pentru amîndoi, încă prea puţin fertil — pentru mine el a însemnat una din cele mai strălucite ocazii din viaţa mea şi nu l-am uitat.

Am fost separaţi, veniră alţii, pe mulţi dintre ei îi vedeam pentru prima dată, îmbulzeala creştea, apoi se propuse continuarea la crama Steindl, unde fusese rezervat un salon la etajul întîi. Se formă o coloană lungă, lejeră, care se porni într-acolo. Cînd am ajuns şi mi-am aruncat o privire în spaţiul destinat întîlnirii, mulţi şedeau deja la masa lungă aşezată în formă de potcoavă. În prima încăpere îl zării pe Musil lîngă nevastă-sa, era şovăielnic, Franz Zeis, în care avea încredere, îl convingea să se aşeze şi el la masă. Ezita, aruncă o privire înăuntru, fără să meargă mai departe. Cînd am apărut şi eu, invitîndu-l foarte respectuos, se scuză, spunînd că e prea multă lume, încăperea e prea plină, părea în continuare nehotărît şi, pentru că refuzase categoric, nu putu reveni aşa uşor, dar, în cele din urmă, îşi căută o masă undeva afară şi se aşeză cu nevastă-sa şi cu cei doi Zeis.

Poate că a fost mai bine aşa, altminteri cum m-aş fi putut simţi liber în prezenţa lui? Nu s-ar fi cuvenit ca tocmai pe el, pe care-l stimam atît de mult, să-l văd înghesuit printre mulţi alţii care se mai aflau aici pentru a sărbători lectura în public a unui tînăr scriitor mîncînd, bînd şi benchetuind. *Trebuia* să-l invit cînd l-am văzut stînd în apropierea uşii deschise şi i-am simţit nehotărîrea; dacă i-aş fi acceptat izolarea aş fi comis o greşeală de tact şi mai mare decît dacă nu l-aş fi invitat. De fapt e posibil chiar să fi aşteptat o invitaţie pentru a o refuza. Toate încercările lui Musil de *apărare*, faţă de alţii sau faţă de mine, le simţeam ca fiind perfect justificate. N-aş dori să mă lipsesc de

amintirea lor. Dacă nu l-aş fi cunoscut în alte împrejurări (ceea ce, din fericire, n-a fost cazul), tot aș fi avut sentimentul că l-am cunoscut într-o manieră autentică, precisă, adecvată chiar limbii operei sale.

În încăperea din interior domnea o atmosferă exuberantă. Erau aici cîțiva pictori cărora le plăcea să chefuiască. Mi-am zis că nu m-aș fi rușinat de nici unul dintre cei prezenţi. Din fericire, în asemenea ocazii renunţi la constatări mai exacte. Dar îmi lipsea ceva, mai ales cînd ridicam paharul ezitam puţin de fiecare dată, ca și cînd ar fi trebuit să mai aștept. Nu știam ce era, căci esențialul îl uitasem. Poate că în această bucurie generală, ce mă cuprinsese și pe mine, nu îndrăzneam să-mi spun că adevărata decizie urma să se pronunțe. Probabil că așteptam sentinţa, dar n-o căutam. Nu aveam chef să-i identific exact pe toți cei prezenţi. Încetul cu încetul avea să-i vină fiecăruia rîndul, de asta puteai fi sigur. Dar o dată, o singură dată, am simțit o *privire*. Nu mă chemă nimeni. Priveam, fără să caut ceva, într-o anumită direcție. Destul de departe de mine, uscățiv, cam înghesuit, într-o liniște desăvîrșită, stătea dr. Sonne. Îndată ce-mi observă privirea, zîmbi, ridică ușor paharul și închină în sănătatea mea. Mi se păru că-și mișcă buzele, de auzit nu se putea auzi nimic, mîna și paharul rămaseră la o oarecare înălțime și păreau ireal de plutitoare, ca într-un tablou.

Mai mult nu mi-a spus nici în zilele următoare, cînd stăteam din nou împreună la una din măsuțele rotunde de marmoră de la Café Museum. Prin ridicarea paharului, prin menținerea lui în stare de suspensie, mă aprobase, asta însemna mai mult decît orice aclamaţie, orice urale zgomotoase. Pentru că auzise doar *fragmente* și nu o operă întreagă, nu dorea să spună nimic. Dar nu mi se pusese în cale și nu mă avertizase de nici un pericol pe care l-ar fi observat. Îmi dăduse drum liber, menajîndu-mă conform firii sale care respecta orice ființă și eu am simțit ceva ca o acceptare, ceea ce era probabil mai mult.

Printre cei care veniseră la crama Steindl era și Ernst Bloch[63]. Știam de *Thomas Münzer* al său, dar nu mă ocupasem niciodată de el. Faptul că apăruse la întîlnirea cu cititorii, fusese remarcat, după cum am aflat mai tîrziu, de mai mulți, printre care și de Musil. Cînd, după refuzul acestuia de a accepta invitația, intrai în încăperea ticsită din spate, Bloch se ridică în picioare, tocmai își asigurase un loc, și se apropie de mine. Mă luă, ca să zic așa, deoparte, în măsura în care acest lucru era posibil printre atîta lume, ţinînd mult la emiterea unei păreri complete și originale. Ea începu cu un gest energic. „Prima impresie“, spuse el și-și ridică podul palmelor la o oarecare distanță una de alta, dar deschise față în față, ceva mai sus de umeri. Apoi spuse scandînd: „Iese — în evidență.“ Lunga pauză după „iese“ era la fel de ciudată ca și înălțimea mîinilor. „În evidență“ la așa distanță după „iese“ părea surprinzător și stringent, asemeni turnurilor gotice. Mă uitam mirat la capul noduros, alungit, ale cărui contururi erau subliniate prin evidențierea mîinilor. Mi-a spus apoi lucruri prin care mi-a demonstrat că înțelesese pe loc comedia. Pricepuse la ce se referea, prevăzînd ce avea

să urmeze în partea a doua și n-a dat greş. Era o reacție amănunțită, perfect articulată și nu mi-aș fi putut dori ceva mai bun. Dar totul îmi suna ca într-o limbă străină. „Iese — în evidență!" e singurul lucru pe care l-am reținut.

Nu doresc să trec sub tăcere un epilog al acestei seri, deși pentru mine el este mai degrabă penibil. Se referă la Musil și la adevăratul său comportament în timpul lecturii, ceva ce nu puteam bănui și care s-ar fi pierdut complet în beția fericirii ce m-a cuprins, constatînd prezența și atitudinea sa, dacă n-aș fi aflat adevărul, cu cîteva zile mai tîrziu, de la Franz Zeis.

Franz Zeis era consilier la Biroul de invenții și-l cunoștea de mult pe Musil. Îi era un prieten foarte devotat și-i recunoscuse de la început importanța. Să fi existat în Viena de atunci o duzină de oameni a căror companie era meritorie, deoarece ea nu implica nici un avantaj, mai degrabă îți producea neplăceri. O parte dintre ei aparțineau unor grupuri mici, ca Schönberg și elevii săi, alții erau izolați. Franz Zeis îi cunoștea și le aparținea tuturor. Avea un instinct infailibil pentru singurătatea lor. Le înțelegea nevoia de singurătate, dar și știa că din acest motiv sufereau cumplit. Pe Musil îl cunoștea cel mai bine, sensibilitatea lui, scepticismul Marthei, soția sa, care veghea cu ochi de Argus să nu fie ofensat; fiecare amănunt al acestei stări atît de necesare pentru existența unui spirit de o asemenea importanță precum și cele mai tainice reacții la care te puteai aștepta îi erau familiare lui Franz Zeis; inteligent cum era, făcea în așa fel, încît inițiativele să fie totdeauna în favoarea lui Musil.

Asculta ce gîndeam despre Musil și, îndată ce era convins de profunzimea și statornicia respectului ce i-l purtam, îi povestea acestuia, care *examina* foarte exact dovezile de prețuire, înainte de a le accepta. Franz Zeis trebuia să se supună totdeauna unui fel de examen și orice afirmație furnizată confidențial era pusă pe cîntar și, de cele mai multe ori, era prea ușoară. Chiar și cînd exista un lucru cît de mic care putea găsi aprobare la Musil — Zeis nu ceda și i-l prezenta. Există două feluri de intermediari, unii care fac tot ce pot pentru a dezbina oamenii; ei denunță orice afirmație negativă, amplificînd-o prin izolare, pentru a se apăra trezesc reacții ostile, le denunță apoi și pe acestea, intesificînd acest joc pînă la dezbinarea definitivă chiar și a celor mai buni prieteni. Ei savurează sentimentul puterii cîștigat de pe urma exercitării acestui joc, uneori reușesc chiar să se instaleze în locul vechiului prieten. Celălalt fel, mult mai rar, constată numai lucruri bune, încearcă să micșoreze efectul pornirilor dușmănoase, trecîndu-le sub tăcere, insuflă curiozitate, treptat și încredere, pînă cînd momentul întîlnirii celor doi, apropiați unul de altul cu atîta răbdare, devine inevitabil, ei întîlnindu-se și în realitate. Franz Zeis aparținea acestei categorii și cred că ceea ce intenționa în fond era să diminueze puțin sentimentul izolării de care suferea Musil și să-mi facă mie bucuria de a-l avea în preajmă-mi.

Acest lucru îi reuşi lui Zeis cînd îl convinse să vină la prelegere. Voia să-mi descrie în continuare reacţiile sale și cînd ne-am întîlnit data următoare am aflat de la el chestiuni care n-au fost mai puțin surprinzătoare. Pentru început, Musil ar fi fost surprins: „Are un public bun“, ar fi spus el, evidenţiind cîteva nume ca Ernst Bloch şi Otto Stoessl[64]. Asta l-a impresionat. Apoi, în timp ce citeam *Tatăl cel bun* s-a prins deodată de spătarul scaunului și i-a spus însoțitorului său: „Ăsta citește mai bine ca mine!“ Dar nu era cazul, se știa cît de bine citea Musil din opera sa; la această afirmaţie curios nu era conţinutul ei de adevăr, ci că ea a fost făcută în această formă. Era încă o dovadă a faptului, resimţit de mine atît de puternic mai tîrziu ca spiritul agonic la Musil. El *se măsura* cu alţii și o lectură în public era la el ca la greci, o competiţie. Asta mi se părea aproape absurd, nu mi-ar fi trecut niciodată prin minte să mă măsor cu el, pe care-l situam cu mult deasupra mea. Dar poate că fusese pentru mine, fără să o fi înțeles pe atunci, după sensibila umilire de anul trecut, o necesitate de a fi pregătit pentru lupta cu un auditoriu mai bun și de a o cîştiga.

ÎNMORMÎNTAREA UNUI ÎNGER

Aproape un an de zile fusese purtată în cărucior, dichisită, obrazul ca de ceară, fardat cu grijă, o pătură scumpă peste genunchi, aparent înviorată de încredere, fără nici o speranţă în realitate. Vocea nu i se alterase, suna ca în vremurile fără griji, cînd era copil și păşea mărunt, ca o căprioară, fiind pentru toţi vizitatorii opusul mamei ei. Contrastul ce părea de neînţeles deveni acum şi mai mare. Cea care-și ducea mai departe viaţa așa cum era obișnuită se credea mai bună datorită nenorocirii petrecute cu copila iubită, care fusese încă în stare să spună da şi, paralizată fiind, să se logodească.

Trebuia să fie o logodnă utilă. Alegerea căzu asupra tînărului secretar al Frontului Patriotic[65], un protejat al profesorului de teologia moralei care dirija sufletul autorităţii princiare a casei. Secretarul, care nu s-a sfiit să se logodească cu o fiinţă ce nu mai avea decît puţin de trăit, se mişca liber în casă, făcînd vizite logodnicei bolnave, cunoscînd în preajma căruciorului toate somităţile venite în același scop. Cu rînjetul lui îndatoritor, cu plecăciunile lui cuminţi, cu vocea lui piţigăiată, deveni o figură mult comentată; tînărul plin de perspective, al cărui nume nu-l auzise nimeni înainte, cu apariţia sa, cu timpul său tot mai preţios, care se sacrifica pentru a-i da îngerului iluzia unei posibile însănătoșiri. Căci, fiind logodită, mai exista încă speranţa că se va căsători.

Tînărul în smoking impresiona cînd îi săruta mîna logodnicei sale. La Viena e ceva obișnuit să spui „Küss die Hand“[66], e o expresie cu-

rentă, el însă o și făcea de fiecare dată. Apoi, cînd se ridica, cu satisfacția că gestul fusese *văzut*, că nimic nu s-a petrecut în zadar, că totul, și mai ales sărutatul acestei mîini, se înregistrase aici în favoarea sa, cînd rămînea puțin în această plecăciune fermecătoare în fața paralizatei, *poza* pentru amîndoi și atunci, asemeni mamei, existau oameni care credeau într-o minune și spuneau: „Se va însănătoși pînă la urmă. Bucuria logodnicului îi va aduce vindecarea."

Existau însă și alții care priveau acest joc profanator cu scîrbă și înverșunare, nutrind cu totul alte speranțe. Aceștia, printre care mă număram și eu, aveau o singură dorință: anume aceea ca mama și logodnicul să fie loviți de trăsnet și *paralizați* în aceeași clipă, nu omorîți, ci doar paralizați și, de spaimă, bolnava să sară din cărucior *vindecată*. În locul ei ar urma de-acum înainte să fie împinsă mama, la fel de dichisită, pictată cu grijă, cu pătura scumpă peste genunchi, iar logodnicul, fixat vertical pe niște roți, să fie tras cu un lanț spre ea și să se chinuie încercînd să-i sărute mîna și să se aplece, ceea ce n-ar mai putea face; dar asta ar fi de acum treaba bătrînei. Cu siguranță însă că tînăra fată și-ar fi dat toată curățenia și bunătatea pentru a-i dărui vindecarea mamei și a se întoarce în locul acesteia, în starea dinainte, dar plecăciunile și sărutările de mîini ale logodnicului, eșuînd mereu, ar fi împiedicat-o, și în felul acesta toți trei ar fi încremenit într-un grup statuar de ceară pus uneori în mișcare prin acționări exterioare, servind pentru veșnicie ca imagine a stărilor din Hohe Warte.

Realitatea, însă, nu cunoaște dreptate și secretarul a fost cel care în smokingul impecabil, rezemat de un pilastru în biserica din Heiligenstadt, asista la discursul funebru. Acesta a fost sfîrșitul logodnei sale cu Manon Gropius; ea a murit, așa cum fusese prezis, iar în locul unei nunți trebui să se mulțumească cu un discurs funebru.

A fost înmormîntată în cimitirul din Grinzing. Pînă și din ceremonie au încercat să scoată un spectacol de efect. A fost prezentă toată Viena care obișnuia să se întîlnească cu ocazia invitațiilor din Hohe Warte. Au mai venit și alții care-și doreau cu ardoare asemenea invitații, dar nu le-au primit niciodată; cu forța nu putea fi oprit nimeni să ia parte la înmormîntare. O coloană lungă de mașini se mișca pe strada îngustă spre cimitir în sus, era, de fapt, un drum, nu o stradă și era de neînchipuit ca o mașină, străduindu-se să ocupe un loc fruntaș, să o poată lua înaintea alteia. Așa cum porni, așa se și tîrî întreaga coloană pe deal în sus.

Într-una din mașini, într-un taxi, ședeam eu cu Wotruba și Marian, care era foarte agitată și intervenea mereu pe lîngă șoferul din fața ei: „Depășiți! Trebuie să ajungem în față! Nu puteți depăși? Sîntem mult prea în spate! Trebuie să ajungem în față! Depășiți acum!" Lovea cu propozițiile ei ca și cu biciul, dar cei în care lovea nu erau cai, era șoferul care devenea tot mai calm cu cît insista ea mai amarnic. „Nu merge, stimată doamnă, nu merge." „*Trebuie* să meargă", strigă Marian,

„trebuie să ajungem în față.“ A început să sughițe de nervi: „Nu putem fi, nici într-un caz, printre ultimii! Rușinea asta! Rușinea asta!“

N-o văzusem niciodată așa, nici eu, nici Wotruba. Acesta încerca de mult să obțină comanda pentru un monument Mahler. Mereu i se ceruseră alte schițe, fiind amăgit sub diverse pretexte derizorii. Anna, eleva lui, intervenise energic pe lîngă maică-sa. Carl Moll și-a tocit pingelele umblînd pentru el. Tot Moll îl susținuse, la timpul său, și pe Kokoschka. Acum se angaja la fel de mult și pentru Wotruba. Dar de fiecare dată, în ultima clipă, ceva tot nu era în ordine. Eu o bănuiam pe văduva cea atotputernică și ea a și fost în realitate cea care a sabotat candidatura lui Wotruba pentru monumentul lui Mahler. Bătrîna Mahler îl simpatiza, dar pentru că Marian era mereu prin apropiere, Alma avea puține șanse de a-l scoate din minți. Venea la el în atelier cu niște cîrnați enormi Mortadella sub braț și, cînd se retrăgea apoi dezamăgită, îi spunea fiicei ei: „Nu se potrivește cu Mahler. Nu-i decît un proletar.“ Între timp Marian bătea la toate ușile oficialităților vieneze care ar fi putut avea o influență cît de mică asupra deciziei. Pasiunea ei pentru „Mahler“, cum numeau cei doi monumentul, atinsese punctul culminant în acest drum spre înmormîntarea lui Manon Gropius, care, prin multiplele și încîlcitele relații de căsătorie ale mamei ei, avea prea puțin de-a face cu Mahler, iar acum, prin moarte, chiar nimic.

Marian Wotruba însă turba de mînie și, pentru că mașinile înaintau atît de încet spre cimitir, avea timp pentru asta: „Acum merge! Încercați acum! Trebuie să ajungem în față! Încercați cumva! Altfel sîntem ultimii! Trebuie să ajungem în față!“ Wotruba se uita la mine ca și cînd ar fi vrut să spună: „Se poartă ca pe moșia ei“, dar s-a ferit s-o facă, deoarece în acest caz furia lui Marian s-ar fi abătut de la șofer și s-ar fi descărcat asupra lui. Nici lui nu-i era indiferent. I-ar fi plăcut să fie mai în față, mai aproape de monumentul lui Mahler. Legătura dintre morminte și monumente are pentru un sculptor ceva irezistibil. Este cu siguranță cea mai timpurie aglomerare de pietre pe care o întîlnise și fiind vorba de fiica vitregă postumă a bărbatului vrednic de acest monument, această legătură devenise indisolubilă.

Nu mai știu cum am coborît, probabil că Marian ne-a împins înainte prin convoiul dens de gură-cască, în cele din urmă ne aflam totuși în apropierea gropii deschise și am auzit mișcătoarea orație funebră a lui Hollensteiner, stăpîn al inimii mamei îndoliate. Aceasta plîngea; m-a surprins faptul că lacrimile aveau o formă neobișnuită. Nu erau prea multe, dar știa să plîngă în așa fel, încît se strîngeau în formațiuni de mărime supranaturală, lacrimi cum nu mai văzusem niciodată, asemenea unor perle enorme, o podoabă prețioasă, nu te puteai uita într-acolo fără să rămîi profund uimit de atîta dragoste maternă.

De bună seamă că tînăra fată își îndurase suferința, cum reieșea din prezentarea elocventă a lui Hollensteiner, cu o răbdare supraomenească, dar cît de mare trebuie să fi fost suferința mamei care asistase la toate acestea un an de zile, în fața ochilor unei lumi întregi ținute

mereu la curent; în acest răstimp se întîmplaseră multe în lume, alte mame fuseseră omorîte, copiii lor înfometați, dar nici una nu suferise cît suferea această Alma, un surogat de suflet care suferea pentru tot, dar nu se prăbușea nici acum la înmormîntare, o penitentă corpolentă, mult îmbătrînită, așa se înfățișa aici, mai degrabă Magdalena decît Maria, purtînd în loc de căință lacrimi îngroșate, exemplare minunate cum n-a reușit încă nici un pictor să ne redea. Cu fiecare cuvînt al prietenului ei care ținea orația funebră se îngroșau tot mai mult, ca în cele din urmă să atîrne ca niște ciorchini de struguri pe obrajii ei grași. Așa voia să fie văzută și așa a și fost văzută și toți cei prezenți se străduiau să fie văzuți de ea. Lumea venise pentru a-i acorda durerii ei recunoașterea oficială ce i se cuvenea. Te simțeai onorat să mai fii odată prezent la una din cele de pe urmă zile mari ale Vienei, înainte de a se prăbuși orbecăind și de a fi declarată provincie de către noii ei stăpîni.

Existau și alții care au ieșit în evidență cu această ocazie, chiar dacă stăteau ceva mai departe, dar oricum observabili. Pentru aceștia nu era suficient să participe la gloria mamei greu încercate, căci au reușit să se remarce prin propria lor durere, afișată în public. Pe o movilă funerară mai recentă, într-un loc ceva mai retras, dar nu prea tare, îngenunchea, cufundată într-o pioasă rugăciune Martha, văduva lui Jakob Wassermann[67], care murise în urmă cu un an, aproape în culmea gloriei. Își alesese bine movila ei funerară, se putea vedea de pretutindeni. Își ținea împreunate mîinile osoase, tresărind uneori de devoțiune, ochii strîns închiși, nu vedeau nimic în jur, oricîtă plăcere le-ar fi făcut să observe efectul solitudinii lor. Cu mai multă îngăduință ai fi putut chiar să-i crezi. Fața prelungă trebuia să semene în această stare de pioasă rugăciune cu cea a unei țărănci istovite, pălăria, într-o perspectivă îndrăzneață, era în așa fel îndoită, încît amintea de o basma. Întreaga manifestare era cu o idee prea îngroșată; dacă mîinile ar fi tresărit mai rar, dacă ochii s-ar fi deschis doar din cînd în cînd, dacă mormîntul proaspăt săpat, care trebuia să fie altfel decît cel al îngerului, nu s-ar fi aflat într-o poziție atît de vizibil favorabilă, ai fi fost înclinat să-i consideri înduioșarea ca adevărată. Dar nu puteai crede în insistența supărătoare a acestor ritualuri, nici măcar nu te întrebai pentru cine se ruga Martha: pentru soțul ei, care, grav bolnav de inimă, muncise pînă căzuse jos, pentru înger, căruia nici mieroasele cuvinte ale lui Hollensteiner, nici monștrii de lacrimi ai mamei nu-i mai puteau pricinui nici o suferință, sau pentru propria ei maculatură; ea se considera mai talentată decît soțul ei și, după moartea acestuia, era ferm hotărîtă s-o demonstreze lumii.

Cu ajutorul acestor două figuri am reușit să mă distanțez de penibilul spectacol din cimitirul Grinzing: prin Martha, pe care am văzut-o pregătindu-se să îngenuncheze, dar nu și ridicîndu-se, și prin mamă, care dintr-o energie inepuizabilă săvîrșea lacrimi valoroase. Mă străduiam să nu mă gîndesc la victima pe care toți o iubiseră.

INSTANȚĂ SUPREMĂ

La mijlocul lui octombrie 1935 a apărut *Orbirea*. Cu o lună înainte ne mutaserăm în Himmelstraße, la jumătatea înălțimii dealurilor viticole din jurul Grinzing-ului. Mă simțeam eliberat de sumbra Ferdinandstraße și, în același timp, aveam în mînă romanul hrănit cu cele mai întunecate aspecte ale Vienei. Himmelstraße, pe care locuiam acum, ducea sus la o localitate numită „Am Himmel“[68]; acest nume mă amuza într-atît, încît Veza mi-a făcut o comandă cu coli de scris avînd în antet în loc de „Himmelstraße 30“, „Am Himmel 30“.

Veza resimțea mutarea și publicarea ca pe o salvare din lumea romanului care o neliniștea. Știa că nu-l voi renega niciodată și atîta timp cît voluminosul manuscris se afla la mine se temea de el ca de un pericol. Era convinsă că de atunci se schimbase ceva în mine și că posibilitățile mele scriitoricești ar fi reprezentate în primul rînd de *Comedia vanității* care-i plăcea mai mult decît orice. Cu mult tact, crezînd că nu observam, se interesa cui îi trimiteam cu dedicație cîte un exemplar din *Orbirea*. A constatat că cei la care mă gîndisem erau puțini, cam o duzînă, și era mulțumită. Era încredințată că-i voi jigni. Atacul criticilor nu se putea evita, dar pe oamenii care mă cunoșteau bine și care mă apreciau, nu erau prea mulți, nu doream să-i pierd printr-o apăsătoare lectură a romanului.

Ea intra în amănunte privind deosebirea dintre lecturile publice și lectura personală. Citisem cu plăcere, în afară de nelipsitul *Tatăl cel bun*, *Plimbarea* (primul capitol), și cîte ceva din partea a doua: *La cerul ideal* și *Cocoașa*. Aici, personajul principal era Fischerle, a cărui eleganță maniacă te molipsea de fiecare dată. Dar auditorii se simțeau mișcați și de *Tatăl cel bun*, aici mai era loc pentru milă față de fiica torturată. Poate că unora le-ar fi făcut plăcere să citească mai mult, dar cartea încă nu apăruse, în decurs de cîțiva ani toți pricepuseră acest lucru și, în felul acesta, nu puteai îndura cu stoicism lupta dintre Kien și Therese[69], devenită insuportabilă prin minuțiozitatea prezentării. Nu aveai nici un motiv să te superi pe autor și veneai la proxima lectură care-ți întărea părerea anterioară. În cercurile vieneze mai restrînse, interesate de o literatură mai nouă, se formase o reputație înșelătoare care acum, la apariția cărții, avea să sufere o lovitură mortală.

Eu însă nu cunoșteam nici un fel de temeri, Veza părea să le fi preluat pe toate asupra ei. Cu fiecare refuz al unei edituri credința mea în roman se fortifica. Eram, chiar dacă nu pentru prezent, absolut sigur de această carte. Nu știu de unde provenea această încredere. Te aperi probabil de ostilitatea zilei, instituind posteritatea ca judecător. În felul acesta, toate considerentele mărunte și ezitările cad de la sine. Nu încerci să-ți imaginezi ce-ar putea spune unul ori altul. Deoarece *ei* nu contează, nici nu vrei să-ți imaginezi. Nu te gîndești nici la ce au spus contemporanii la vremea respectivă despre cărțile scriitorilor pe care-i

iubești. Cărțile vechi cu care trăiești le păstrezi pentru tine, eliberate de toate meschinăriile în care fuseseră angrenați autorii lor în timpul vieții. Ba mai mult, la unii cărțile par să fi devenit zeități. Asta înseamnă nu numai că vor fi, ci și că au fost mereu prezente.

Această încredere în posteritate te împlinește, ea nu este însă absolută. Și pentru ea există judecători, ei sînt greu de găsit; mulți au poate neșansa de a nu întîlni niciodată omul pe care, cu conștiința împăcată, să-l poată institui ca judecător al posterității. Eu întîlnisem un asemenea om și prestigiul lui devenise pentru mine atît de mare, încît după un an și jumătate de lungi discuții zilnice i-aș fi acceptat chiar și o sentință de condamnare la moarte a *Orbirii*. Am trăit cinci săptămîni în așteptarea sentinței sale.

I-am scris în carte o dedicație pe care numai el o putea înțelege: Doctorului Sonne, pentru mine și mai mult. E.C.

În celelalte exemplare trimise lui Broch, Alban Berg, Musil, nu m-am zgîrcit cu expresiile de prețuire, ele împărtășeau clar și cuprinzător ceea ce simțeam pentru fiecare. Cu dr. Sonne lucrurile stăteau altfel. Deoarece nu discutasem niciodată chestiuni „intime“, nu îndrăznisem niciodată să-i spun cît de mult îl stimam. Nu-i rosteam niciodată numele fără antepunerea titlului „doctor“, dar asta nu însemna nici pe departe că acest titlu reprezenta ceva pentru mine, fiecare al doilea om pe care-l întîlneai la Viena se declara „doctor“. Cuvîntul servea mai degrabă ca o modalitate de flatare. Nu trădai imediat numele, îl pregăteai prin ceva neutru care nu avea nici o culoare. Prin asta devenea evident că nu-ți arogai nici un drept la intimitate prin acest nume, el rămînea mereu la aceeași distanță, intangibil și detașat, iar faptul că după dr. urma un cuvînt atît de sfînt ca Sonne, luminos, mistuitor, înaripat, origine — și cum se credea pe atunci — și sfîrșit al oricărei forme de viață, faptul că cu toată rotunjimea și accesibilitatea el n-a devenit o monedă de largă circulație se datora distanțării pricinuite de cuvîntul antepus. Nici nu gîndeam altfel acest nume, în fața mea, la fel ca în fața tuturor, se numea totdeauna „dr. Sonne“ și abia acum, după aproape 50 de ani, titlul de dinaintea numelui îmi apare prea exterior și festiv și-mi iau libertatea de a renunța uneori la el.

Pe atunci, pentru destinatarul dedicației era limpede că el însemna pentru mine mai mult decît soarele. Era și singurul înaintea căruia numele meu propriu dispărea în inițialele sale. Mărimea acestora lăsa să se întrevadă că în dosul lor nu se ascundea cineva care voia să dispară odată cu această carte, existentă de ani de zile numai în taină și care, în sfîrșit, provoca opinia publică. Însă acest cineva voia să dispară din fața *aceluia* pentru care exista doar ca idee în sine, și nu ca persoană.

Într-o după-amiază, pe la mijlocul lui octombrie, la Café Museum, i-am înmînat doctorului Sonne cartea pe care n-o văzuse niciodată în manuscris, despre care nu-i vorbisem niciodată, din care auzise un singur capitol la acea lectură în public. Poate că auzise mai multe lucruri despre ea de la alții, de la Broch sau de la Merkel. Părerea lui Broch

în chestiuni literare ar fi însemnat, desigur, ceva pentru el, dar nici ea nu ar fi fost decisivă. Avea încredere numai în propria-i judecată, dar s-ar fi ferit s-o spună atît de apăsat. Începînd din acest moment îl vedeam ca mai înainte, zilnic. Veneam în fiecare după-amiază la „Museum“, mă așezam la masa lui, el nefăcînd un secret din faptul că mă așteptase. Discuțiile, din care mă născusem din nou la vîrsta de 30 de ani, au continuat. Nu s-a schimbat nimic, chiar dacă fiecare discuție era nouă, ea nu era într-altfel nouă decît fusese odinioară. Din cuvintele lui nu reieșea deloc că ar fi citit romanul. Acest lucru era trecut consecvent sub tăcere de către amîndoi. Ardeam de curiozitate să știu dacă l-a *început,* măcar să-l fi *început,* dar nu l-am întrebat nici măcar o singură dată. Mă obișnuisem să-i respect fiecare ungher al tăcerii, căci era la adevărata lui înălțime doar atunci cînd începea ceva pe neașteptate. Autonomia sa, pe care și-o păzea în modul cel mai vizibil, fără nici o folosire a forței, te învăța să înțelegi ce este autonomia spirituală și, ceea ce învățaseși de la el, nu se putea nesocoti tocmai de față cu el.

Trecea săptămînă după săptămînă, îmi învingeam nerăbdarea. Refuzul său, oricît de amănunțit prezentat, oricît de stringent rostit, ar fi însemnat distrugerea mea. El era singurul căruia îi recunoșteam dreptul de a-mi pronunța sentința de condamnare spirituală la moarte. El tăcea, și Veza, în fața căreia cu greu aș fi putut ascunde ceva atît de hotărîtor, mă întreba seară de seară, cînd mă reîntorceam în Himmelstraße: „A spus ceva?“ Atunci îi spuneam: „Nu. Cred că n-a avut încă timp să-l răsfoiască.“ „N-a avut timp! N-a avut timp! Și stă zilnic cîte două ore cu tine la cafenea!“ Cînd simulam nepăsare și-i replicam ușor: „Nu de asta depinde. Am discutat deja multe *Orbiri* împreună“, cînd încercam în felul acesta sau într-unul asemănător să-i distrag atenția, se înfuria și mă acuza cu voce tare: „Ai devenit un sclav! Nu m-aș fi gîndit niciodată că vei accepta un stăpîn. Și acum trebuie s-o văd și pe asta! Acum, în sfîrșit, cartea a apărut, iar tu ești un sclav!“

Dar cu siguranță nu eram sclavul lui. Dacă ar fi spus sau făcut vreodată ceva de disprețuit, nu l-aș fi urmat. De la el aș fi acceptat cel mai puțin ceva înjositor sau trivial. Dar eram foarte convins că nu era capabil de vreo prostie sau mojicie. Această *încredere* absolută, dar vigilentă, era simțită de Veza ca sclavie. Ea cunoștea foarte bine această stare, căci tocmai asta era ceea ce simțea ea pentru mine. Se credea îndreptățită la acest sentiment prin operele mele, din care existau, în sfîrșit, trei durabile. Dar ce opere existau de la dr. Sonne? Dacă existau cu-adevărat, atunci se pricepea să le ascundă. De ce le ascundea? Nu le socotea demne de puținii oameni cu care comunica? Ea știa prea bine că tocmai cumpătarea lui era ceea ce admirau la el cel mai mult Broch, Merkel și alții. Dar i se părea inuman că, deși ne întîlneam zilnic, această cumpătare era dusă acum atît de departe păstrînd tăcere asupra romanului. Ea spunea totul pe șleau, fără a-mi menaja sensibilitatea. Îl ataca în fel și chip. Umorul, cu care era înzestrată din belșug, părea s-o

părăsească atunci cînd vorbea despre el. Deoarece ea însăși nu era sigură pe roman, se temea că tăcerea lui însemna respingere și știa prea bine ce efect ar fi avut aceasta asupra mea.

Într-o după-amiază, la Café Museum, numai cît ne salutasem și luasem loc, Sonne spuse fără nici un fel de introducere, fără divagații sau scuze, că a citit romanul, întrebîndu-mă dacă vreau să știu ce gîndește despre el. Apoi vorbi două ore, în după-amiaza aceea nu s-a discutat despre nimic altceva. Radiografie romanul și stabili conexiuni despre a căror existență eu nu bănuisem nimic. Trata romanul ca pe o carte ce exista deja demult și care va exista și în continuare. Explică de unde venea, arătînd încotro trebuia să se îndrepte. Dacă s-ar fi mulțumit cu aprecieri generale de recunoaștere, aș fi fost fericit după cinci săptămîni de îndoieli, dar a făcut mult mai mult, a intrat în amănunte, pe care, chiar dacă le scrisesem, nu le argumentasem, explicîndu-mi de ce erau exacte și de ce nu puteau fi nicidecum altfel.

Vorbea de parcă s-ar afla într-o expediție și m-ar lua cu el. Învățam de la el ca și cînd aș fi fost o persoană străină, nu scriitorul; era atît de surprinzător ceea ce îmi supunea atenției, încît cu greu m-aș fi recunoscut. Era și așa destul de uimitor că avea la dispoziție cele mai mici amănunte, de parcă ar fi fost vorba de un text vechi pe care-l comenta în fața elevilor. Distanța pe care o crea în felul acesta între mine și carte era mai mare decît cei patru ani în care aceasta se aflase ca manuscris la mine. Aveam în față o construcție logică, gîndită pînă în cele mai mici detalii care-și purta în sine demnitatea și nu mai puțin justificarea. Eram fascinat de fiecare din ideile sale atît de neașteptate și singura mea dorință era ca această discuție să nu se termine niciodată.

Am observat numai treptat că discursul său era animat și de o intenție: el era convins de faptul că această carte va avea o soartă grea și voia să mă înarmeze împotriva eventualelor atacuri.

În cele din urmă, după ce spusese infinit de multe, fără a-și trăda această intenție, binevoi să formuleze el însuși atacurile la care trebuia să fiu pregătit. Îmi spuse, printre altele, că această carte va fi desemnată drept opera unui om bătrîn și asexuat. El îmi demonstră cu precizie contrariul. Cititorul îl va repudia pe Fischerle pentru că e evreu și-i va reproșa autorului posibilitatea răstălmăcirii acestei figuri în favoarea concepțiilor dușmănoase ale timpului. După părerea lui însă, personajul e real, la fel de real ca acela al mărginitei menajere de la țară sau cel al convingătorului intendent. După ce va fi trecut catastrofa, astfel de etichetări vor cădea, ele apărînd ca mobilul catastrofei. Amintesc doar acest amănunt, deoarece mai tîrziu, odată cu evoluția evenimentelor legate de Fischerle, simțeam adesea o indispoziție și atunci îmi căutam refugiu în această justificare timpurie.

Căci, incomparabil mai importante erau conexiunile mai adînci pe care mi le descoperea. Nu amintesc nimic din ele. În cei 50 de ani care au trecut de atunci, multe din ele au fost exprimate. Prin eseuri și

cărți au fost spuse lucruri pe care mi le explicase Sonne pe atunci. E ca și cînd ar exista un rezervor de taine ce se ascund într-o carte, ca și cînd din el ai extrage treptat, pînă cînd, în cele din urmă, toate tainele sînt declarate și consumate. Mi-e teamă de momentul acesta, el n-a fost încă atins. O bună parte din comoara primită pe atunci de la Sonne o mai păstrez în mine neconsumată și cînd, lucru care-i miră pe unii, răspund încă prin curiozitate la orice reacție serioasă, faptul se datorește acestei comori, singura din viața mea pe care-mi place s-o cuprind cu mintea și pe care o administrez conștient.

Reproșurile ce mi se fac și azi de către unii cititori furioși nu mă afectează cu adevărat, chiar atunci cînd sînt oameni pe care-i iubesc datorită inocenței lor și pe care i-am prevenit în privința lecturii. Reușesc uneori, prin rugăminți stăruitoare, să-i țin pe unii din ei la distanță. Dar și pentru prietenii apropiați, care nu s-ar lăsa privați în continuare de această lectură, nu voi mai fi niciodată același. Simt apoi cum caută în mine răul existent în carte. Știu că nu-l vor găsi, căci nu este acel rău pe care-l am acum în mine, ci un altul. În dezorientarea lor nu-i pot ajuta, oare cum le-aș putea explica faptul că Sonne m-a despovărat pe atunci de acest rău, scoțîndu-l în fața mea din toate crăpăturile și fisurile cărții și reîmbinîndu-l la o distanță salvatoare față de mine?

Partea a patra

GRINZING

HIMMELSTRAßE

În căutarea a ceva ce nu este de cumpărat, am ajuns în Grinzing la domnișoara Delug, care deveni gazda noastră pentru trei ani. Ne-am mutat provizoriu în această locuință, cea mai frumoasă din cîte avusesem vreodată, pînă avea să apară cineva dispus să plătească chiria întreagă. Aveam dreptul la patru camere, pe care ni le-am mobilat cam sumar; dedesubt se afla un atelier cu galerie proprie, alte patru camere rămîneau goale. Vizitatorii noștri, încîntați de poziție, de numărul încăperilor și de orientarea lor diferită, erau purtați prin toate, chiar și prin cele nemobilate.

Puțini erau cei care nu ne-ar fi invidiat pentru aceste camere, dar ele nu erau de vînzare. Onestitatea de neclintit a domnișoarei Delug era pavăza noastră. Ne închiriase partea pe care o locuiam, cu o singură condiție: dacă cineva ar fi dorit toată locuința, care era destul de scumpă, atunci ar fi trebuit să plecăm. Dacă nu, aveam să rămînem singuri; refuza să ne aducă pe altcineva, deși i s-a oferit adesea, nici măcar nu pomenea despre aceste propuneri, aflam de multe ori indirect despre ele. Spunea „nu" fără ezitări, chiar dacă, acceptînd, la chiria noastră s-ar fi adăugat o alta, la fel de mare. Declara că acest lucru n-a fost discutat cu noi și, fără îndoială, că nu ne-ar prea conveni. Nu făcea risipă de cuvinte, printre ele însă acest „prea" era foarte frecvent; îl rostea gutural, pronunția ei tiroleză îmi amintea de guturalele elvețiene și o simpatizam și din acest motiv. Ființa asta scundă avea veșnic în mînă o uriașă legătură de chei; în toate încăperile din această clădire, concepută ca academie, în toate o duceau plimbările ei zilnice. Doar atunci cînd se temea că deranjează, cu noi, de pildă, era prudentă și se anunța cu o zi înainte. Toate proporțiile acestei clădiri erau mari; chiar și holul și scara cu trepte comode și joase, dădeau impresia unui palat. Dar nu un *stăpîn* era cel care-l conducea, ci micuța domnișoară cu părul alb, adusă de spate, care se tîra cu legătura de chei după ea și care, din cînd în cînd, mult prea rar, scotea niște sunete guturale, aspre dar rostite cu cele mai bune intenții.

Era complet singură, n-am văzut niciodată să aibă pe cineva, poate că mai avea rude în Tirolul de Sud, dar nu vorbea despre ele; nu spunea nimic din care să rezulte o legătură oarecare cu alți oameni. N-am văzut-o decît în casă sau în grădină, n-am văzut-o niciodată pe Himmel-

straße, care ducea înspre marginea localității, nici jos în vreo prăvălie; n-am văzut-o niciodată mergînd după cumpărături. Purta o sacoșă numai cînd își aducea zarzavaturile din grădină. Am ajuns la concluzia că trăia din zarzavaturi și fructe, lapte putea lua de la arendaș, care locuia în spate, la parter, spre grădină. Probabil că el îi aducea și pîinea. Camera cea mare din turn, în care locuia, îi era accesibilă Vezei doar atunci cînd mergea să plătească chiria. Aici erau multe lucruri vechi care ar fi putut proveni dintr-o frumoasă casă tiroleză dar, înghesuite, nepuse în valoare, fără o ordine confortabilă, arătau ca și cînd toate ar fi fost depozitate aici din lipsă de spațiu; și cînd te gîndești, cîte încăperi complet goale erau în clădire! Aici era centrul, așa-numitul birou, de unde domnișoara Delug încerca să țină laolaltă întregul angrenaj, strădanie ce-i depășea cu mult puterile. Construcția exista de mai mult de două decenii și necesita peste tot reparații. Lucrul acesta trebuia realizat din chiria apartamentelor. Pictorul Delug părea să-și fi investit toți banii pentru construirea Academiei, visul vieții sale. Ea nu vorbea niciodată despre asta. Nu se plîngea niciodată. Cel mult dacă amintea în treacăt cîte reparații trebuiesc făcute. Întocmai ca o țărancă ce-și îngrijește gospodăria, tot astfel căuta și ea să se îngrijească de visul fratelui ei, fiind complet singură și neavînd probabil nici un alt gînd.

Clădirea impozantă, situată la jumătatea străzii Himmelstraße, a fost concepută ca Academie de pictură, dar n-a servit niciodată acestui scop. Delug a murit îndată după terminarea Academiei și lupta pentru menținerea ei ca simplă clădire deveni problema surorii lui. Șase apartamente mari, cîte trei în fiecare aripă, au fost destinate închirierii, dar mai existau și clădiri anexe și spații modeste la subsol. Grădina, care se întindea în trei părți, era parcelată în unele locuri în trepte frumoase și îmbogățită cu statui, care trebuiau să lase impresia unor piese arheologice roase de trecerea timpului. Valoarea acestor opere de artă era discutabilă, dar ansamblul, imitînd o grădină italiană, avea ceva nemaipomenit de atractiv. Deoarece era situată într-o zonă viticolă, nu părea nelalocul ei și avea, tocmai ca imitație, farmecul artificialului. De pe o mică terasă laterală, spre care duceau niște scări roase și acoperite de iarbă, ți se oferea o priveliște a Cîmpiei Dunării, care părea nesfîrșită, partea ei mai apropiată fiind ocupată de casele Vienei.

Ceea ce mă atrăgea cel mai mult la acest edificiu atît de frumos era faptul că se afla la aceeași distanță de stația finală a tramvaiului 38, jos în Grinzing, și, ceva mai sus, de pădurea din celălalt capăt. Puteai alege: să urci pe a doua jumătate a străzii, trecînd pe lîngă vile mai modeste, pînă la un loc numit „Am Himmel“, de unde se vedea Sievering-ul, sau, dacă n-aveai chef să mergi în pădure, o porneai pe strada nu prea lată care ducea spre Kobenzl, făcînd o buclă mare; aici aveai din nou vederea larg deschisă spre cîmpie. În apropiere, de partea cealaltă, zăreai, peste vii, semeața clădire a Academiei, în care aveam privilegiul să locuim.

Vizavi de Academia Delug, pe Himmelstraße, ceva mai jos, locuia Ernst Benedikt, pînă nu demult proprietarul și editorul ziarului *Neue Freie Presse*[71]. Ca figură a *Faclei*, îmi era cunoscut de mai mult timp, chiar dacă nu-mi era atît de familiar ca și tatăl său, Moritz Benedikt, care aparținea adevăraților monștri ai *Faclei*. Ne mutaserăm deja în noua locuință cînd am aflat aceasta, dar mai simt și acum fiorul ce m-a cuprins la descoperirea apropierii compromițătoare, cînd Anna, venind să viziteze mult lăudatul atelier îmi arătă casa familiei Benedikt: stăteam în grădină, pe terasă, de unde aveam în fața ochilor o minunată priveliște. Voiam să-i arăt cîmpia. Annei îi plăceau depărtările dar, spre mirarea mea, îmi arătă o casă din apropiere și spuse: „Asta-i casa familiei Benedikt!“ Nu fusese decît rareori acolo, ea nu lua în serios ceea ce se petrecea în această casă. Puterea ziarului *Neue Freie Presse* fusese, desigur, mare, dar cea a mamei Annei era acum și mai mare. Știa, probabil, că prin existența de decenii a *Faclei*, numele Benedikt se transformase în ceva demonic, dar asta nu însemna nimic pentru ea, nimic nu-i era mai străin decît satira, cu siguranță că nu citise nici măcar o propoziție pînă la capăt, darmite o pagină întreagă din *Facla*. Vorbea de casa familiei Benedikt ca și cînd ar fi fost o casă oarecare și rămase foarte mirată că m-am îngrozit la auzul acestei vești nevinovate, căutînd să aflu cît mai multe lucruri despre familia aceea periculoasă.

„Sînt, oare, aceiași?“, întrebai eu de mai multe ori, „și locuiesc atît de aproape de noi?“

„Doar nu-i nevoie să-i vezi“, spuse ea.

Mă îndepărtai consternat de pe terasa cu priveliște frumoasă și mă întorsei înapoi în Academie, aș fi făcut orice numai să nu mă mai uit la casa asta.

„E un tip interesant“, spuse Anna, „are patru fiice și cîntă destul de bine la vioară. Vorbește mult prea mult. Dar nimeni nu-l ascultă. Vrea să arate mereu cît e de informat în mai multe domenii, dar te plictisește.“

„Și el editează ziarul *Neue Freie Presse?*“

„L-a vîndut. Nu mai are nimic de-a face cu el.“

„Și ce face acum?“

„Scrie istorie.“

Am iscodit-o mai departe, dar întrebările mele nu urmăreau nimic. Voiam să vorbesc doar pentru a-mi ascunde emoția, ea era însă prea mare ca să poată fi ascunsă. Acesta trebuie să fi fost, în trecut, sentimentul unui credincios, aflînd că în imediata lui apropiere locuiește un eretic, o creatură detestabilă, cu care era periculos să întreții orice fel de relații și căruia imediat după aceea i se spune că nu este vorba de nici un eretic, nici de ceva ce avea legătură cu mîntuirea sufletului, ci de o figură pe care n-o iei în serios.

Am fost prea speriat de această apropiere ca să mă pot debarasa imediat de figura ce o cultivase în mine, de-a lungul anilor, Karl Kraus. Mi-am continuat întrebările, deoarece nu voiam s-o las pe Anna să

observe că simțeam ceva care semăna a teamă față de acest gen de vecinătate dezavuată. Dar, pînă la urmă, a observat și nu m-a ironizat, de fapt ea nu ironiza niciodată oamenii, ironia era pentru ea ceva inestetic, o simțea și ca pe ceva indiscret și, după experiențele cu mama ei, avea o reținere deosebită tocmai în această privință. Dar i se părea probabil nedemn să-mi pierd mai mult decît un singur gînd cu vecinătatea asta și voia să mă liniștească, pentru a da discuției o altă întorsătură; de obicei discutam despre lucruri mult mai interesante și mai importante.

M-am liniștit în felul meu. Am anatemizat casa Benedikt, ignorînd-o. De la fereastra camerei unde se aflau biblioteca și biroul meu, aveai priveliștea curții exterioare și a străzii Himmelstraße, oricum, de aici casa Benedikt nu se vedea. Ea era situată pe partea cealaltă, ceva mai jos, și purta numărul 55; nu se putea vedea din nici o cameră a apartamentului nostru, nici chiar din cele nelocuite. Pentru a vedea casa blestemată, trebuia să te afli în grădina propriu-zisă, pe terasa cu priveliște frumoasă, unde o condusesem pe Anna. De la acea exclamație a ei, devenită pentru mine o amenințare, evitam terasa. În orice caz, ea era situată mai dosnic și existau destule lucruri în grădina asta pitorească, ce se întindea de jur împrejurul clădirii pe care să le poți arăta vizitatorilor, fără să te gîndești imediat la acea terasă. Dar, cînd coboram strada în pantă spre tramvai, îmi întorceam capul în partea cealaltă și priveam atîta timp spre stînga, pînă treceam de casa cu numărul 55.

Ne mutasem la începutul lui septembrie și timp de patru luni bune, pînă în iarnă, această protecție a fost suficientă. În taină, aveam o imagine exactă despre conturul casei Benedikt. Cunoșteam veranda deschisă de la etajul întîi, care dădea în stradă, așezarea ferestrelor, felul acoperișului, scările care duceau spre ușa de la intrare; cred că imaginea nici unei alte case din jur nu-mi era fixată atît de bine în minte, aș fi putut-o chiar și desena, deși dintotdeauna am fost un prost desenator, — dar nu mă uitam niciodată într-acolo. Priveam mereu spre stînga, la partea cealaltă, și va rămîne pentru mine o enigmă cînd și cu ce ocazie îmi însușisem acea idee precisă despre casa Benedikt, înainte de a fi fost înăuntru. Am nevoie de această imagine pentru a o *anatemiza*.

Îi povestisem Vezei despre asta, încă în timpul vizitei Annei, iar ea a rîs de spaima mea. Căzuse și ea, la fel ca mine, în mrejele *Faclei*, dar numai atît cît se afla, în sală, în fața lui Karl Kraus, nici o clipă mai mult. După aceea, citea ce avea chef, făcea cunoștință cu oameni fără idei preconcepute și fără să se sinchisească de blestemele lui, îi vedea așa cum îi apăreau în realitate, ca și cînd Karl Kraus n-ar fi spus niciodată ceva despre ei, iar acum nici vorbă să-și bată capul cu acea vecinătate blestemată, ba, dimpotrivă, părea chiar să-i placă faptul că existau cele patru fete tinere, fiicele familiei Benedikt. Ele i-au stîrnit curiozitatea, ca, de altfel, și alte fete tinere, se amuză de spaima mea,

voia să știe dacă erau drăguțe, întrebare la care Anna n-a prea știut ce să răspundă, o întrebă pe Anna de care dintre ele m-aş putea eu îndrăgosti. Anna spuse că, după cum credea, de nici una, toate-s niște gîsculițe cu care n-ai ce vorbi. După părerea ei, ele semănau cu mama lor, o femeie amabilă și mai degrabă simplă, nu cu trăsnitul de Benedikt. Veza s-a oprit la timp cu ironia. După ce, ca întotdeauna, își etalase clar independența și în această chestiune, m-a lăsat să înțeleg că va fi alături de mine, iar apoi, după ce prevestisem blestemul ce avea să cadă asupra acelei case, mi-a promis să mă ajute, să nu îngreuneze și să nu încurce nimic prin curiozitatea ei în privința fetelor.

Eu însă nu mi-am bătut capul să aflu cum puteau arăta aceste fete. Prin *Neue Freie Presse,* de la care proveneau, erau, în tot cazul, corupte. În drum spre oraș, pe Himmelstraße în jos, întîlneam adesea, la aceleași ore, aceiași oameni. Eram în avans față de ei, deoarece mergeam mai repede; pașii lor își încetineau mersul datorită urcușului. Era ca și cînd mi s-ar fi oferit spre examinare, în timp ce eu însumi, superior, treceam grăbit pe lîngă ei. Una din aceste întîlniri se petrecea însă astfel: eu încetineam pasul, în timp ce de jos, în mare grabă, îmi venea în întîmpinare o fată. Într-un palton descheiat, de culoare deschisă, cu părul negru, ca pana corbului, fluturînd în vînt, respirînd greu, ochii negri îndreptați spre un țel pe care nu-l cunoșteam, foarte tînără, să fi avut vreo 17 ani, frumoasă ca un pește de culoare închisă, numai de n-ar fi gîfîit așa, cu ceva oriental în trăsături (dar, pentru o japoneză de vîrsta ei, era prea înaltă și prea corpolentă), alerga furtunos, aproape orbește, ezitam și mă temeam că intră în mine, dar o singură privire de-a ei era suficientă pentru a evita o ciocnire. Mă simțeam atins de această privire, care nu arăta nimic, decît fugă. Emana viață tumultuoasă, părea atît de tînără încît mă sfiam să privesc în urma ei și astfel nu aflam încotro se năpustea, deoarece aparținea, probabil, unei case oarecare, ceva mai sus pe Himmelstraße. Venea numai pe la prînz și e de neînțeles ce căutam în oraș pe la amiază. După cîteva întîlniri cu incitanta grabă a acestei creaturi întunecate, mă găseam aproape zilnic, la aceeași oră, pe stradă și nu bănuiam că aceasta se întîmpla de dragul ei, deși eram atent să nu ajung prea devreme la intersecția cu Strassergasse, pentru că de acolo venea ea și drumul meu nu ducea într-acolo. Și astfel, de dragul ei, nu făceam nici un pas altfel; nu-i ieșeam în întîmpinare, deoarece îmi vedeam de drum, faptul că venea era propria ei chestiune arzătoare și faptul că aproape zilnic făceam acest drum de dragul ei, nu-l recunoșteam față de mine.

Numele ei, orice nume m-ar fi dezamăgit, în afară, poate, de unul oriental. În această perioadă, eram bine familiarizat cu gravurile japoneze policrome în lemn. Ele m-au captivat la fel de mult ca și Teatrul Kabuki[72], pe care-l văzusem timp de o săptămînă în turneu, dînd spectacole la Volksoper. Gravurile în lemn ale lui Sharaku[73], reprezentînd actori ai Teatrului Kabuki, îmi plăceau în mod deosebit și fiindcă într-o săptămînă, pe parcursul a șapte seri consecutive, simțisem pe pro-

pria-mi piele efectul unei piese Kabuki. Dar în aceste piese rolurile de femei erau interpretate de bărbați și nici în gravurile multicolore ale lui Sharaku nu există, cu siguranță, nimeni care să fi semănat cu apariția aceea de fiecare zi. Violența, aceeași care m-a copleșit la vederea fetei care se năpustea pe stradă în sus, le era comună tuturor și, azi mi se pare că, de dragul acestui gîfîit seducător, legam drumul care mă ducea în oraș și în centru, pe care oricum trebuia să-l fac, de acest moment anumit al zilei. La această oră — în jur de unu — începea reprezentanția, eram spectatorul ei punctual. Nu mă tenta nici o privire în culise, nu voiam să aflu nimic, dar intrarea, această singură scenă, nu lăsam să-mi scape.

Cînd s-a făcut mai frig, venise deja iarna, dramatismul acestor intrări sporea, căci din tînăra fată ieșeau aburi. Paltonul părea și mai descheiat, iar ea părea să fie și mai grăbită, respirația ei precipitată se contura ca niște nori în aerul rece. Aveam senzația că, de la o zi la alta, se grăbea tot mai tare, frigul se întețea, din gura ei deschisă ieșeau tot mai mulți aburi, cînd trecea razant pe lîngă mine îi auzeam gîfîitul.

Imediat ce i se apropia timpul, îmi întrerupeam lucrul. Puneam creionul jos, mă ridicam și părăseam camera printr-o ușă anume, care dădea în holul casei, părăseam locuința fără să știe nimeni, coboram pe scara largă cu trepte joase, ajungeam în curtea exterioară, mă uitam în sus, la ferestrele mele de la etajul întîi, de parcă încă m-aș mai fi aflat acolo, și îndată eram în stradă. Totdeauna mă temeam puțin ca nu cumva personajul Kabuki, fata orientală, să fi trecut deja; dar asta nu se întîmpla niciodată, după cîțiva pași, mai aveam timp să evit casa blestemată cu numărul 55, privind ascultător și constant spre stînga, și întotdeauna, între numărul 55 și intersecția spre Strassergasse, dădea buzna spre mine persoana aceea sălbatică, împrăștiind neliniște în jurul ei. Înregistram din asta atît cît puteam cuprinde, îmi ajungea pînă a doua zi, ba chiar mai mult.

M-am interesat și am cerut să mi se povestească despre mulții oameni noi pe care i-am văzut aici. Despre cea care gonea pe stradă în sus, n-am întrebat niciodată. Zgomotoasă și exuberantă cum îmi apăruse, a devenit pentru mine o enigmă.

ULTIMA VERSIUNE

Cu un an și jumătate înainte de a ne muta în Grinzing, în timp ce mai locuiam în Ferdinandstraße, Veza și cu mine ne căsătorisem. Îi tăinuisem mamei, la Paris, căsătoria noastră, poate că mai tîrziu a bănuit ea ce se ascundea în spatele noii adrese din Himmelstraße, dar lucrul acesta nu fusese amintit niciodată. Și cînd află Georg, fratele meu care o cunoștea cel mai bine, și în fața căruia asta nu se mai putea tăinui, el, păstră tă-

cerea. Apoi, mama aflase de acest eveniment odată cu cartea, care a surprins-o și, atîta timp cît fusese vorba despre carte, pentru ea o poveste extrem de neobișnuită și umilă, inclusese căsătoria în totalitatea veștilor, ca pe ceva secundar. Trăiam cu speranța că perioada cea mai critică dintre noi trecuse, că anii în care o înșelasem referitor la continuarea, la caracterul de nezdruncinat al legăturii mele cu Veza (pentru a o apăra pe Veza și, de asemenea, pentru a o cruța pe ea de o suferință mai mare) nu vor mai însemna atît de mult pentru ea.

În felul ei arogant, îmi recunoscuse meritele, cartea e așa cum ar fi scris-o ea însăși, parcă ar fi a ei; recunoștea că am avut dreptate cînd m-am apucat să scriu, că am procedat bine lăsînd toate celelalte lucruri la o parte, ce-ar putea însemna oare chimia pentru un scriitor! Gata cu ea, după părerea ei, mă împotrivisem cu înverșunare chimiei și îmi dovedisem forța în fața ei, îmi legitimasem pretenția cu această carte. Asemenea lucruri îmi scria, dar apoi, cînd am revăzut-o la Paris și am încercat să resping această „supunere", pe care n-o mai cunoscusem niciodată la ea și pe care o suportam cu dificultate, au ieșit tot mai multe lucruri la iveală.

Deodată mi-a vorbit de tata, de moartea lui, care ne determinase toată existența ulterioară. Nu voia să mă mai menajeze, acum mă lua în serios și-mi spunea adevărul. Am aflat pentru prima dată ceea ce de mai bine de 23 de ani îmi tăinuise prin tot felul de versiuni.

La Reichenhall, la cură, îl întîlnise pe acel medic care vorbea limba ei, la care fiecare cuvînt își avea contururile sale dure. Ea se simțea provocată la răspunsuri și-și descoperi astfel lucruri îndrăznețe și neașteptate. El i-a dat să-l citească pe Strindberg, de care nu s-a mai despărțit de atunci, deoarece el avea păreri la fel de proaste despre femei ca și ea însăși. Lui i-a mărturisit cine era „personajul ei preferat", Coriolan, și pentru el nu a fost nimic ciudat, ba chiar o admiră pe acest motiv. N-a întrebat-o cum de poate fi, ca femeie, adepta unui asemenea model, ci i-a mărturisit simpatia, fiind impresionat atît de mîndria, cît și de frumusețea ei. Ea a găsit că e minunat să-l asculte, dar nu i-a cedat. Îi admitea toate cuvintele și nu-i replica cu nici unul care să-l afecteze. El nu apărea în discuția ei, ea voia să converseze despre ceea ce i-a dat el să citească și să audă despre oamenii pe care-i cunoștea bine, ca medic. Se minuna de lucrurile pe care i le spunea, dar nu accepta nimic din ele, el însă o sfătuia să se despartă de tata și să se căsătorească cu el. Era fermecat de germana ei, îi spunea că vorbește germana ca nimeni altcineva, nicicînd engleza nu va deveni pentru ea tot atît de importantă. De două ori l-a rugat pe tata s-o lase să-și continue cura, care-i făcea atît de bine. Îi spunea că înflorește la Reichenhall, dar ea știa prea bine ce-i pria aici: cuvintele medicului. Cînd l-a rugat a treia oară pentru o prelungire, tata i-a refuzat rugămintea, cerîndu-i să se întoarcă imediat. A venit cu conștiința că nu se gîndise nici o clipă măcar să-i cedeze doctorului. N-avea nici cea mai mică reținere în a-i povesti tatii totul. Se afla din nou cu el, deci triumful era al lui. S-a

adus pe sine și tot ceea ce i se întîmplase, punîndu-le — a folosit tocmai această propoziție — la picioarele tatii. A repetat, în fața lui, cuvintele de admirație ale doctorului și nu putea pricepe agitația crescîndă a lui tata. El voia să știe tot mai multe — voia să știe totul — și, cînd nu mai era nimic de știut, continua să pună întrebări. El voia o mărturisire, și ea nu avea de făcut nici una. Asta n-a crezut-o: cum putea doctorul să-i propună căsătoria dacă nu se întîmplase nimic, ei, unei femei măritate cu trei copii! Ea nu găsea nimic senzațional în asta, căci știa cum evoluase totul, în urma discuțiilor.

Nu-i părea rău de nimic, nu retracta nici un cuvînt, repeta întruna cît i-a făcut de bine, că acum se simte complet sănătoasă, pentru asta s-a dus doar acolo și acum e bucuroasă că s-a întors acasă. Dar tata punea cele mai ciudate întrebări: „Te-a consultat?", întrebă el.

„Doar a fost medicul meu."

„Ați vorbit nemțește?"

„Dar cum altfel?"

Voia să afle dacă medicul știa franțuzește și ea spuse că probabil că da, fusese vorba și de cărți franțuzești. Atunci de ce n-au vorbit franțuzește împreună? Această întrebare n-a înțeles-o niciodată. S-a gîndit adesea la ea. Cum de s-a putut gîndi că un medic de stațiune, pentru care germana era limba cea mai familiară, ar vorbi cu ea, la Reichenhall, într-o *altă* limbă!

M-am mirat că nu înțelegea ce făcuse, pentru că infidelitatea ei consta tocmai în faptul că folosise limba intimă dintre ea și tata, cu un bărbat care-i făcea curte. Toate evenimentele importante ale logodnei, ale căsătoriei lor, ale eliberării de tirania bunicului se desfășuraseră în germană. Poate că nu mai era atît de conștientă de acest lucru, de cînd tata se străduia atît de mult să învețe engleza, la Manchester. Dar el a simțit, cu siguranță că ea se îndreptase din nou, cu pasiune spre germană și credea că are în fața ochilor faptul la care putea duce asta.

Refuză să-i vorbească înainte de a mărturisi, a tăcut o noapte întreagă, a tăcut și dimineața. A murit cu convingerea că ea l-a înșelat

Nu m-a lăsat inima să-i spun că, în ciuda nevinovăției ei, era vinovată, deoarece permisese cuvinte în *această* limbă, pe care n-ar fi trebuit să le permită niciodată. Ea continuase această discuție timp de săptămîni și una, una singură, cum a și recunoscut, i-a tăinuit-o tatii: Coriolan.

N-ar fi înțeles-o, spuse ea. Erau doar atît de tineri, cînd discutau împreună despre Burgtheater. Trăind la Viena, ca adolescenți, nu se cunoscuseră încă, dar fuseseră adesea la aceleași spectacole. Despre ele au discutat mai tîrziu și atunci aveau senzația că ar fi fost din nou împreună acolo. Idolul lui era Sonnenthal, idolul ei era Wolter. Pe el îl preocupau actorii mai mult decît pe ea, el îi imita, ei îi plăcea mai mult să vorbească despre ei. Despre piese nu prea avea ce spune, ea recitea totul acasă, în timp ce lui îi făcea plăcere să declame. El ar fi devenit un actor mai bun decît ea. Ea *gîndea* prea mult și-i plăcea să fie seri-

oasă. Pe ea n-o interesau atît de mult comediile. Prin spectacolele pe care le văzuseră împreună, au reușit să se cunoască profund. El nu-l văzuse niciodată pe *Coriolan*, nici nu i-ar fi plăcut, nu putea suferi oamenii din cale-afară de mîndri. Tocmai pentru că oamenii din familia ei erau atît de mîndri, a avut atîtea greutăți cu această familie, care a fost împotriva căsătoriei lor. S-ar fi simțit jignit să afle că, dintre toate personajele lui Shakespeare, pe Coriolan îl iubea cel mai mult. Ea nici măcar nu observase că evita o discuție cu el pe această temă, a remarcat abia la Reichenhall, cînd, așa, dintr-o dată, a adus vorba de Coriolan.

Am întrebat-o dacă era nemulțumită de ceva, dacă tata a jignit-o cu ceva. Nu i-am pus prea multe întrebări, vorbea singură despre lucrurile care o rodeau și de la care n-ai fi putut-o distrage. Dar această întrebare mă apăsa și a fost bine că am pus-o. Mi-a răspuns că n-a jignit-o niciodată, nici măcar o singură dată. Era jignită de orașul Manchester, deoarece nu era Viena. A tăcut apoi atunci cînd tata mi-a adus de citit cărți englezești, vorbind cu mine englezește despre ele. Acesta a fost motivul, continuă ea, pentru care era atît de reținută cu mine. Tata a fost entuziasmat de Anglia. El avea dreptate, erau oameni distinși și manierați. Ei, dacă ar fi cunoscut ea mai mulți englezi! Ea trăia printre oamenii din familia ei, cu cultura lor ridicolă. O discuție adevărată nu putea purta cu nimeni. De aceea se îmbolnăvise, nu era, de fapt, clima. De aceea îi ajutase atît de mult Reichenhall-ul, mai ales discuția cu medicul. A fost numai o *cură*. Fusese de ajuns. O dată pe an ar fi dorit să meargă acolo. Gelozia tatălui a distrus totul. N-ar fi trebuit, oare, să-i spună adevărul?

Punea această întrebare cu toată seriozitatea și voia un răspuns de la mine. Puse întrebarea cu atîta insistență, ca și cînd totul s-ar fi petrecut de curînd. Cît privește întîlnirea cu medicul, de aici n-a retractat nimic. N-a întrebat: oare n-ar fi trebuit să-l ascult? I se părea suficient că a fost surdă la pretențiile lui josnice. I-am dat răspunsul pe care n-ar fi vrut să-l audă. N-ar fi trebuit să-i arăți cît de mult însemna asta pentru tine, spusei eu, șovăind, dar suna ca o dojană. N-ar fi trebuit să te fălești cu asta. Ar fi trebuit s-o spui așa, în treacăt.

„Dar a fost o *bucurie* pentru mine!", a fost răspunsul ei violent, „și mă mai bucur și azi". Crezi că altfel aș fi ajuns vreodată la Strindberg? Aș fi fost alt om, tu nu ți-ai fi scris cartea. Ai fi rămas la jalnicele tale poezii. N-ar fi dat nimeni doi bani pe tine. Tatăl tău e Strindberg. Tu ești fiul meu cu Strindberg. Eu te-am făcut fiul lui. Dacă aș fi negat Reichenhall-ul, n-ar fi ieșit nimic din tine. Scrii nemțește fiindcă te-am luat din Anglia. Tu ești mai vienez decît mine. Pe Karl Kraus al tău, pe care eu nu-l puteam suferi, l-ai găsit la Viena. Te-ai căsătorit cu o vieneză. Acum trăiești printre cei de acolo. Se pare că nu-ți displace. Îndată ce mă simt mai bine, vin să vă vizitez. Spune-i Vezei că n-are de ce să se teamă de mine. Tu o vei părăsi, așa cum m-ai părăsit și pe mine. Poveștile inventate pentru mine vor deveni realitate.

Tu *trebuie* să inventezi, doar ești scriitor. De aceea te-am crezut. Pe cine să crezi dacă nu pe scriitori? Oare pe oamenii de afaceri? Pe politicieni? Eu îi cred numai pe scriitori. Dar ei trebuie să fie sceptici, ca Strindberg, și să intuiască femeile. Nu poți gîndi îndeajuns de rău despre oameni. Și, cu toate astea, n-aș vrea să trăiesc cu nici o oră mai puțin. Lasă-i să fie răi! E minunat să trăiești! E minunat să intuiești toate răutățile și, cu toate astea, să trăiești!"

Din asemenea cuvinte, am aflat ce i se întîmplase tatălui meu. El a simțit că fusese trădat, iar ea nu avea nimic de mărturisit. Poate că o mărturisire obișnuită l-ar fi lezat mai puțin. Ea nu știa să cumpănească cum i-ar fi căzut ei așa ceva, altfel nu l-ar fi luat prin surprindere cu fericirea ei. Nu era vulgară, nu s-ar fi fălit dacă ar fi mirosit ceva necurat în comportamentul ei. Cum să fi putut el accepta ce se întîmplase? Cuvintele germane pe care le aveau unul pentru altul erau intangibile pentru el. Aceste cuvinte, această limbă, ea le trădase. Tot ce se petrecuse în fața lor pe scenă se transformase, pentru el, în dragoste. Și le-au povestit unul altuia de nenumărate ori și datorită acestor cuvinte suportaseră mărginirea celor din jur. Atunci cînd, copil fiind, mă mistuiam de invidie pentru aceste cuvinte străine, observam că eram de prisos. Îndată ce începeau această limbă, nu mai exista nimeni în preajma lor. Datorită acestei excluderi, am intrat în panică și, disperat, exersam, în camera alăturată, cuvintele germane, pe care nu le înțelegeam.

Am fost revoltat de mărturisirea ei, deoarece mă indusese în eroare. În decursul anilor, auzisem mereu alte versiuni și, de fiecare dată, se părea că tata ar fi murit dintr-un alt motiv. Ceea ce prezenta ea ca menajament pentru tinerețea mea, era, în realitate, o viziune, mereu schimbată, a păcatului ei. În nopțile de după moartea tatălui, cînd trebuia s-o rețin de la vreun gest necugetat, sentimentul vinovăției îi era atît de mare, încît nu mai voia să trăiască. Ne luă cu ea la Viena, să fim mai aproape de locul din care se hrăniseră primele discuții cu tata. În drum spre Viena, făcu escală la Lausanne și mă violentă cu limba pe care înainte nu aveam voie s-o înțeleg. În serile cînd citeam împreună la Viena, seri din care mă formasem eu, purta din nou vechile discuții cu el, la care l-a adăugat pe *Coriolan*, cu care se făcuse vinovată. La Zürich, pe Scheuchzerstraße, se dăruia, seară de seară, acelor volume galbene de Strindberg, pe care i le ofeream eu unul după altul. Apoi, o auzeam cîntînd încet la pian, vorbind cu tata și plîngînd. Îi spunea oare numele celui pe care-l citea cu nesaț, pe care el nu-l cunoștea? Acum mă considera copilul infidelității ei. Îmi arunca în față cine eram. Cine era acum tatăl meu?

În asemenea clipe, sfîșia totul și era curajoasă cum ar fi fost dacă și-ar fi dus adevărata ei viață. Avea dreptul să se recunoască în cartea mea și să spună că ea însăși ar fi scris așa, că romanul era *ea*, și de aceea și-a regăsit generozitatea, acceptînd-o pe Veza și trecînd cu vederea faptul că o înșelasem atîta timp referitor la asta. Dar lega, totuși,

această generozitate de o profeție sumbră: așa cum o părăsisem pe ea, așa o voi părăsi și pe Veza. Ea nu putea exista fără gîndul unei răzbunări. Își anunță vizita la noi, închipuindu-și că aici va fi martora celor profețite. Ea era rapidă și impetuoasă, fiind convinsă că, după apariția acestei cărți, de care era pătrunsă, trebuia să înceapă, pentru mine, o perioadă de triumf. Mă vedea înconjurat de femei, care mă omagiau pentru „ura față de femei" din *Orbirea* și tînjeau să se lase pedepsite pentru faptul că erau femei. Vedea, la mine, în Grinzing, o serie de frumuseți seducătoare, care, însă, trebuiau să se schimbe repede, iar pe Veza, alungată și uitată pînă în cele din urmă, într-o locuință mică, asemănătoare cu a ei de la Paris. Atunci, născocirile prin care-i distrăsesem atenția de la Veza s-ar fi adeverit, *timpul* împlinirii acestui adevăr nu mai avea importanță. În acest caz, eu prevăzusem doar ceva, n-o înșelasem, iar ea nu se lăsase înșelată, căci nimeni nu rezista cu răutățile sale în fața ei, ea avea darul intuiției, pe care mi-l transmisese mie, eu *eram* fiul ei.

Am părăsit atunci Parisul, crezînd că se împăcase cu căsătoria noastră, că simțea un soi de milă pentru Veza, tocmai pentru că o aștepta o soartă atît de ingrată. Îi plăcea să creadă că ar cunoaște viitorul Vezei, pe care ea însăși nu îndrăznea să-l recunoască. Îmi închipuiam un dialog între ele și mă simțeam ușurat. Poate că, în felul acesta, eram puțin despăgubit pentru groaznicele lucruri pe care le aflasem în legătură cu prăbușirea tatălui meu.

Dar s-a întîmplat altfel, mă înșelasem, subapreciasem dimensiunea oscilațiilor ei, care deveniseră acum nemaipomenite. Nu calculasem ce efect ar avea asupra ei faptul că, în sfîrșit, îmi *vorbise*. Pînă atunci, mă amăgise în toți anii conviețuirii noastre timpurii, cînd mie îmi păruse atît de sinceră, îmi distrăsese atenția prin mereu alte întorsături și își păstrase taina. Acum o dăduse în vileag și îmi cerea părerea; în sensibilitatea mea pentru cuvinte, o dojenisem, nu pentru ceea ce se întîmplase, ci pentru faptul că nu-l menajase pe tata, pentru că ea n-a vrut să simtă ce i-a pricinuit cu relatarea ei lăudăroasă. Izbucnirea cu care mi-a replicat nu mă speriase, ci îmi întărise părerea că ea a rămas aceeași, de nezdruncinat, și că, suverană, punea acum capăt lungii lupte dintre noi, a cărei necesitate o înțelegea.

Ceea ce nu prevăzusem, urmă după cîteva luni. Încă în același an, s-a împietrit din nou față de mine și, fără s-o deranjeze sau s-o învinovățească pe Veza, ca în trecut, mi-a declarat că nu vrea să mă mai vadă niciodată.

ALBAN BERG

Astăzi am privit cu înduioșare la fotografiile lui Alban Berg. Nici acum nu îndrăznesc să povestesc cum l-am întîlnit. Vreau doar, ca să spun așa, să schițez, din exterior, unele întîlniri cu el.

L-am văzut ultima dată cu cîteva săptămîni înainte de a muri, la Café Museum. A fost o întîlnire scurtă, noaptea, după un concert; i-am mulțumit pentru o scrisoare foarte frumoasă, el m-a întrebat dacă mi-a fost recenzată cartea. I-am spus că-i mult prea devreme, el era de altă părere și părea îngrijorat. Voia să-mi dea de înțeles, fără s-o spună, de fapt, că trebuie să fiu pregătit pentru multe; el însuși se afla în pericol și voia să mă protejeze. Am simțit, încă de la prima noastră întîlnire, căldura cu care mă înconjura. „Oare se poate întîmpla ceva rău?", spusei eu, „după această scrisoare primită de la dumneavoastră?" El pară, deși se bucura de asta. „Sună ca și cînd ar fi o scrisoare de la Schönberg, nu e decît de la mine."

Nu era lipsit de mîndrie. Știa prea bine cine era. Exista însă un artist în viață pe care-l situa incontestabil deasupra lui: Schönberg. Îl iubeam pentru atîta venerație de care era capabil.

Pe atunci, nu știam că, de luni de zile, suferea de furunculoză, nu știam că mai avea de trăit doar cîteva săptămîni. De Crăciun, am aflat, așa deodată, de la Anna, că murise cu o zi înainte. La 28 decembrie, am fost la înmormîntarea lui, la cimitirul din Hietzing. N-am văzut nici o mișcare în cimitir, așa cum mă așteptasem, nici oameni care să meargă într-o anumită direcție. L-am întrebat pe un gropar gîrbovit unde este înmormîntarea lui Alban Berg. „Cadavrul Berg este sus, în stînga!" croncăni el cu voce tare. M-am speriat, dar m-am dus în direcția indicată și am găsit un grup de aproximativ 30 de oameni. Printre ei erau Ernst Krenek, Egon Wellesz[74] și Willi Reich.[75] Din discursurile funebre, am reținut doar că Krenek se adresa dispărutului într-un mod familiar, ca un discipol, a spus de fapt puține lucruri, dar ele au fost rostite cu umilință în fața dascălului dispărut și acesta era singurul discurs care nu mă deranja în acea clipă. Pe alții, care au vorbit cu mai multă înțelepciune și rezervă, i-am ignorat, nu voiam să-i ascult, deoarece nu eram în dispoziția necesară situației în care ne aflam.

Îl vedeam în fața mea, în timpul unui concert, legănîndu-se, transfigurat de liedurile lui Debussy. Se apleca, înalt cum era, în față, și, cînd începea să-l învăluie amețeala aceea ușoară, era ca un fir înalt de iarbă unduind în adierea vîntului. Exclamația „minunat" i s-a oprit pe buze, la jumătate, de parcă ar fi fost băut. Era un bîlbîit, care ascundea în sine o laudă, o mărturisire buimacă.

Cînd l-am vizitat pentru prima dată în locuința sa — îi fusesem recomandat prin H. —, m-a frapat veselia cu care m-a primit. Celebru în lume, la Viena repudiat, mă așteptasem la un om de o încăpățînare fantastică. Mi-l închipuiam departe de împrejurimile Hietzing-ului și nu mă întrebam de ce locuiește aici. Îl legam de Viena doar într-o singură privință: el, ca un mare compozitor, se afla aici spre a lua la cunoștință disprețul unui oraș cu vocație muzicală. Credeam că așa *trebuie* să fie, că lucrurile serioase pot lua naștere numai într-o asemenea dușmănie, nu făceam nici o deosebire între compozitori și poeți, îndîr-

jirea ce-i caracteriza le era comună. Mi se părea că izvorăşte din una şi aceeaşi sursă, forţa acestei îndîrjiri se hrănea din Karl Kraus.

Cunoşteam cît de mult însemna Karl Kraus pentru Schönberg şi elevii săi. Poate că buna mea părere a fost determinată iniţial de acest lucru. Dar la Alban Berg se adăuga faptul că el îl alesese pe *Wozzeck* ca subiect al operei sale. Venisem la Berg cu cele mai mari speranţe, ca om mi-l închipuiam cu totul altfel — există, oare, vreun om de seamă pe care să ţi-l închipui exact? Dar el e singurul de la care aşteptam atît de mult şi care nu m-a dezamăgit.

Am rămas fără replică în faţa naturaleţii sale. Nu folosea cuvinte mari. Era curios, deoarece nu ştia nimic despre mine. M-a întrebat ce-am făcut, dacă am publicat ceva. I-am spus că nu am nici o carte, doar *Nunta* într-o ediţie pentru uzul teatrului. Din acea clipă, i-am intrat la inimă, lucru de care mi-am dat seama abia mai tîrziu, ceea ce am simţit atunci a fost o căldură subită, cînd mi-a spus: „N-a avut nici unul curajul. Pot citi eu piesa aşa cum este?“ N-a pus nici un accent deosebit pe întrebare, dar neîndoielnic că o pusese serios, deoarece a adăugat îndată, încurajator: „Şi mie mi s-a întîmplat la fel. Atunci, cu siguranţă, că e ceva în asta.“ El nu şi-a ştirbit din prestigiu cu această comparaţie, dar cu o asemenea propoziţie pe mine m-a umplut de speranţe, era supremul lucru pe care-l puteam aştepta. Nu era acea aşteptare meşteşugită a lui H., care te lăsa rece sau te apăsa, aşteptare pe care acesta o transforma urgent în putere, era ceva personal, simplu şi aparent lipsit de pretenţii, deşi presupunea o solicitare. I-am promis ediţia pentru uzul teatrului şi i-am luat interesul tot atît de în serios precum îi era intenţia.

I-am spus în ce stare mă aflam cînd, la vîrsta de 26 de ani, am dat peste *Wozzeck* şi cum am citit fragmentul într-o singură noapte. A reieşit că el avea 29 de ani cînd a văzut prima reprezentaţie cu *Wozzeck* la Viena. A văzut-o de mai multe ori şi s-a hotărît să facă din ea o operă. I-am povestit şi cum am ajuns de la *Wozzeck* la *Nuntă*. I-am spus că nu există nici o legătură nemijlocită între ele, numai eu ştiam cum se leagă una de cealaltă.

Mai tîrziu, pe parcursul discuţiei, mi-am permis cîteva observaţii îndrăzneţe în legătură cu Wagner, pe care mi le-a respins, hotărît, dar nu tăios. Părerea lui despre *Tristan* părea de neclintit. „Nu sînteţi muzician“, spuse el, „căci atunci n-aţi putea vorbi aşa.“ M-am ruşinat de îndrăzneala mea, dar mai mult decît s-ar ruşina un elev care a dat un răspuns greşit şi n-am avut senzaţia că prin acest pas greşit interesul lui pentru mine s-ar fi micşorat. Pentru a mă scoate din încurcătură, imediat după asta, îşi repetă rugămintea în legătură cu piesa.

Nu numai cu această ocazie a simţit ce se petrecea în sufletul meu. Spre deosebire de mulţi muzicieni, el nu era surd la cuvinte. Le percepea aproape identic cu muzica, se pricepea la oameni la fel de bine ca şi la instrumente. Deja după această primă întîlnire mi-am dat seama că aparţinea acelor muzicieni, puţini la număr, care cunosc oamenii aşa

cum numai scriitorii o pot face. Venind la el ca un străin oarecare, am simțit, de asemenea, că iubirea lui pentru oameni era atît de puternică, încît nu se putea apăra de ea decît prin înclinația lui spre satiră. Umbra de ironie din jurul gurii și ochilor nu-l părăsea niciodată și i-ar fi fost ușor să se detașeze prin asprime de propria sa cordialitate. Prefera să apeleze la marii satirici, rămînd adeptul lor pentru toată viața.

Aș dori să vorbesc separat despre fiecare dintre întîlnirile avute cu el, întîlniri care nu au fost atît de rare în decursul puținilor ani de cînd ne cunoșteam. Dar peste toate s-a suprapus umbra morții sale timpurii; ca și Gustav Mahler, nu împlinise încă 51 de ani cînd a murit. Prin moartea sa, orice discuție de care îmi amintesc a pălit și mă sfiesc să-i denaturez veselia prin întristarea ce-o simt și acum pentru el. Mă gîndesc la o frază dintr-o scrisoare adresată elevului său, despre care am aflat mult mai tîrziu: „Mai am de trăit una sau două luni — oare ce va mai urma? — mă gîndesc și nu mă frămîntă nimic altceva decît asta — deci sînt foarte deprimat." Această frază nu se referea la boală, ci la apropierea amenințătoare a *neființei*. În aceeași perioadă mi-a scris minunata scrisoare despre romanul *Orbirea* pe care-l citise într-o asemenea stare. Avea dureri mari și se afla în pragul morții, dar n-a lăsat cartea din mînă, se lăsa copleșit de ea, hotărît să-i acorde autorului o șansă, i-a și acordat-o, și, de aceea, această primă scrisoare, în legătură cu romanul primită de la el, mi-a rămas dintre toate cea mai scumpă.

Soția sa, Helene, i-a supraviețuit mai mult de 40 de ani. Există unii care se revoltă și care s-au găsit să-i reproșeze tocmai ei că în tot acest răstimp a rămas în legătură cu el. Chiar dacă era cuprinsă de o amăgire, chiar dacă el vorbea doar dinlăuntrul și nu din afara ei, aceasta este totuși o formă a supraviețuirii, pentru care simt sfială și admirație. Eu însumi am revăzut-o după 30 de ani de la moartea soțului ei după o conferință ținută de Adorno la Viena. Venea din sală, o femeie foarte bătrînă, mică și stafidită, atît de absentă, încît a trebuit să-mi iau inima-n dinți ca să intru în vorbă cu ea. Nu m-a recunoscut, dar cînd i-am amintit numele, îmi spuse: „A, domnul C.! E mult de-atunci, Alban mai vorbește și acum despre dumneavoastră."

Eram nedumerit și atît de emoționat, încît mi-am luat îndată rămas bun. Am renunțat la ideea de a o vizita. Cu cîtă plăcere m-aș fi dus din nou în acea locuință din Hietzing unde mai trăia ea. Nu voiam să deranjez intimitatea dialogului lor în care era prinsă tot timpul; tot ce se petrecuse între ei se desfășura în continuare, de parcă ar fi fost acum și aievea. Cînd era vorba de operele lui, îi cerea sfatul și el îi dădea răspunsul pe care-l gîndise ea. S-ar putea crede, oare, că alții i-ar fi cunoscut mai bine dorințele? Este nevoie de foarte multă dragoste pentru a plăsmui în felul acesta un mort, încît să nu mai dispară niciodată, încît să-l auzi, să vorbești cu el și să-i afli dorințele pe care le va avea întotdeauna, pentru că l-ai creat.

ÎNTÎLNIRE LA LILIPUT-BAR

În iarna aceasta, H. veni din nou la Viena. Urma să-l întîlnesc noaptea tîrziu, în oraş. În Naglergasse, nu departe de Kohlmarkt, se deschisese un bar nou. Marion Marx, o cîntăreaţă, care era şi patroana localului, apelase, pentru clientelă, la avangardă; o persoană înaltă, primitoare, cu o voce joasă, care distra cu uşurinţă Liliput-Barul, aşa se numea localul. Pe tinerii scriitori îi trata în conformitate cu îndrăzneala planurilor lor, făcea mare caz de ei, te simţeai bine la ea, pe nota de plată, pe care ţi-o aducea în cele din urmă chelnerul, figura o cifră fictivă; pentru a nu te simţi ruşinat în faţa clienţilor din marea burghezie, plăteai ceva, dar, de fapt, nu plăteai nimic, şi ceea ce m-a cucerit la Marion a fost tocmai tactul. Nu mergeam la baruri, dar în al ei mergeam.

L-am luat şi pe H. cu mine, care, după efortul inuman din timpul zilei, intra cu plăcere în localuri de noapte. Barul era plin pînă la refuz, nu mai era nici o masă liberă. Marion mă observă şi-şi întrerupse cîntecul înaintea ultimei strofe, ne salută cu exaltare şi ne conduse la o masă. „Aceştia sînt nişte prieteni buni de-ai mei, aici vă veţi simţi bine. Faceţi cunoştinţă.“ Au fost aduse două scaune şi înghesuite la masă; H., arogant din fire, s-a acomodat şi, spre marea mea mirare, părea dispus să împartă masa cu persoane străine. Îi plăcu Marion, dar mai mult îi plăcu masa. Marion ne spuse numele, adăugînd apoi cu cea mai caldă intonaţie ungurească: „Prietena mea, Irma Benedikt, cu fiica şi ginerele.“

„Vă cunoaştem de mult din vedere“, spuse doamna. „Întoarceţi mereu capul precum Kien, profesorul creat de dumneavoastră. Fiica mea are doar 19 ani, dar v-a citit deja cartea. Cu toate că ar fi prea devreme pentru ea, vorbeşte zi şi noapte de această carte. Ne tiranizează cu personajele dumneavoastră, le imită. Mie îmi spune Therese. În plus, adaugă că acesta este lucrul cel mai groaznic pe care mi-l poate spune.“

Doamna părea deschisă şi naturală, aproape copilăroasă, la cei, probabil, 45 de ani ai ei, nici decadentă, nici rafinată, exact opusul a ceea ce îmi închipuisem eu sub numele de „Benedikt“. Am rămas cam uluit la prezentare, auzind că personajele din *Orbirea* circulau prin casa lor. Întorsesem capul pentru a evita orice atingere cu locuitorii, pe care aş fi simţit-o ca profanatoare, iar Kien şi Therese, persoane mult mai puţin sociabile decît mine, păreau să se simtă ca acasă acolo la ei. Ginerele, nu cu mult mai tînăr decît mama, un bursuc greoi şi neîndemînatic, nu scotea nici o vorbă; trăsăturile sale erau tot atît de netede şi de bun gust ca şi îmbrăcămintea, stătea mut şi părea să se fi supărat de ceva. Fiica de 19 ani, care citise prea devreme *Orbirea*, era, ceea ce n-am putut pricepe la început, soţia sa, dar nu din convingere, căci îi întorcea spatele şi nu discuta nimic cu el, poate că se certaseră şi, tăcînd, se certau mai departe.

Ea părea o figură foarte luminoasă și se strădui să spună ceva, în timp ce ochii îi deveneau tot mai limpezi. Deoarece încercase de cîteva ori să vorbească, fără să scoată nici un cuvînt, privirea mea a zăbovit mai mult și cu mai mare intensitate asupra ei decît ar fi fost cazul în alte împrejurări. În felul acesta, n-a putut să-mi scape faptul că avea ochi verzi. Dar nu mă simții fascinat de ei, căci tot mai eram sub dominația ochilor Annei.

„De obicei nu-i mută“, spuse doamna Irma, mama, la care bursucul de ginere se balansă cu toată partea superioară a trupului. „Se teme de dumneavoastră. Spuneți-i ceva, o cheamă Friedl, atunci, în sfîrșit, îi va trece groaza“.

„Eu nu sînt sinologul“, spusei eu, „Nu trebuie să vă temeți de mine.“

„Nici eu Therese“, spuse ea, „Mi-ar face plăcere să fiu eleva dumneavoastră. Vreau să învăț să scriu.“

„Asta nu se poate învăța cu una, cu două. Ați mai scris ceva pînă acum?“

„Nici nu face altceva“, spuse mama. „La Bratislava, a fugit de la soț și s-a întors la noi, la Grinzing. N-are nimic împotriva soțului ei, dar nu vrea să aibă de-a face cu nici un menaj, vrea să scrie. Acum el e aici pentru a o ˡua înapoi. Ea zice că nu se mai întoarce.“

Aceste indiscreții mama le etala cu toată inocența; suna ca și cînd ea însăși ar mai fi fost pe jumătate copil și ar vorbi despre sora ei mai mare. Spre a întări intenția ce-i fusese atribuită, bursucul puse mîna pe umerii lui Friedl.

„Ia mîna!“, îl repezi ea. Pe durata uneia din cele mai scurte propoziții i se adresă lui, apoi se întoarse radiind — cel puțin așa se părea — spre mine și spuse:

„Ăstuia nu-i reușește să mă prindă. Nu-i reușește nimic cu mine. Nu sînteți de aceeași părere?“

Căsătoria asta era sfîrșită înainte să fi început și totul părea să fie atît de irevocabil încît nu m-am simțit deloc jenat. Această făptură strălucitoare, plină de așteptări, era cu mai mult de 20 de ani mai tînără. De ce s-o fi măritat cu el?“

„A vrut să plece de-acasă“, spuse doamna Irma, „și acum stă numai la noi. Dar asta se leagă de ilustra vecinătate.“

Era o observație ironică, dar a apărut ca fiind atît de serioasă, încît H. se săturase. El era obișnuit să se afle în centrul atenției și acum altul era în centru. În felul său brutal, puse capăt influenței dominatoare, venindu-i în ajutor soțului nedumerit.

„Ați încercat cu o bătaie zdravănă?“, spuse el. „Ei nu-i trebuie altceva“.

Dar asta i se păru, chiar și soțului stînjenit, prea de tot — cînd era vorba să-i replice unui bărbat, știa să fie hotărît.

„Ce știți dumneavoastră?“, pară el. „Dumneavoastră n-o cunoașteți pe Friedl. Ea e ceva deosebit.“

Prin asta, dintr-o dată, îi avea pe toți de partea sa și încercarea lui H. de a se situa cu tot dinadinsul în centrul atenției eșuă. Dar doamna Irma, în casa căreia se întîlneau mulți artiști și muzicieni vestiți, știa ce se cuvine. Se întoarse spre dirijor și-i spuse, scuzîndu-se că n-a fost la nici unul din concertele sale. Sărmanul ei cap nu face față, pur și simplu, cînd e vorba de muzică modernă.

„Asta se poate învăța, trebuie doar să începeți odată!", o încurajă H., la care Friedl distrase din nou atenția de la el, fără să-i pese cîtuși de puțin.

„*Eu* aș dori să învăț să scriu. Mă luați ca elevă?"

Era din nou la prima ei propoziție. Eu trebui să dau același răspuns, ceva mai amănunțit, spunîndu-i că n-am elevi și că, după părerea mea, asta nici nu se poate învăța. Am întrebat-o dacă a mai încercat undeva.

„La nimeni dintre cei în viață", spuse ea. „Aș dori să învăț cu un dascăl care mai trăiește."

Am întrebat-o ce autor îi place în mod deosebit să citească.

„Dostoievski", spuse ea, fără să șovăie o clipă.

„El a fost primul meu dascăl."

„Cu siguranță că lui nu i-ați putut arăta ce-ați scris."

„Nu, sigur că nu. Nici n-ar fi avut rost."

„De ce nu?"

„Pentru că este exact aşa cum scrie el. Nici n-ar fi observat că nu e opera sa. Ar fi crezut că aș fi copiat de undeva de la el."

„N-ai părere proastă despre dumneata", spusei eu.

„N-aș putea avea una mai proastă. Cu dumneavoastră, desigur că nu mi s-ar putea întîmpla așa ceva. Aici nu se poate copia nimic. Atît de malițios nu poate scrie nimeni."

„Oare asta vă place la scrisul meu?"

„Da. Îmi place Therese. Toate femeile sînt ca ea."

„Sînteți un misogin? Nu cumva să credeți că eu aș putea fi!"

„Da. Sînt un dușman al gospodinelor."

„Prin asta se referă la mine", spuse mama, și tonul era din nou atît de simplu și agreabil, încît aproape că am simpatizat-o, deși era căsătorită cu un Benedikt.

„Nu, nici vorbă, asta nu se referă la dumneavoastră, stimată doamnă!"

„Ba da", spuse Friedl, „vă înșelați. Ar trebui s-o auziți vorbind cu şoferul, sună cu totul altfel".

H. se ridică să plece. Nu se simțea obligat să asculte noaptea, la bar, certurile de familie ale unor oameni străini. Dar era, într-adevăr, cam penibil, deși mă impresiona exaltarea tinerei creaturi, devotamentul ei public, în fața unor martori încurcați. Cu atîta hotărîre nu mi se mai adresase nimeni, mie, autorului unei cărți care nu răspîndea decît groază.

Am plecat bucuros. Doamna Irma mă invită să mai trec pe la ei, în vizită, doar sîntem vecini. Friedl spuse ceva despre Himmelstraße, părea contrariată de plecarea noastră şi cred că-și pusese speranța în drumul

spre tramvai, în jos, pe Himmelstraße, căci acesta a fost singurul cuvînt pe care l-am înțeles din ultima ei propoziție. Bursucul a rămas șezînd pe scaun, fără să salute, și tăcea. Era dreptul lui să fie bădăran, întrucît, la despărțire, H. nu întinsese nimănui mîna.

Afară zise: „Un boboc de fată, și-i atît de sucită deja. Cu asta ai încurcat-o rău de tot, C." Dar nu s-a oprit aici, la despărțire mi-a mai spus: „Sînt patru surori? De la astea te poți aștepta la orice! E suficient să scrii cît se poate de malițios ca să te trezești cu toate patru pe cap!"

Atîta compătimire nu văzusem niciodată la el. Începu să se intereseze de Himmelstraße și ținu minte noua noastră locuință, pe jumătate goală.

EXORCISMUL

Era deja bătător la ochi cît de des o întîlneam în continuare pe Friedl. Mă așezam în tramvaiul 38, care era gol, cînd îmi ridicam ochii, o vedeam șezînd vizavi de mine. Ea călătorea tot drumul în oraș, pînă la Schottentor, eu mergeam la cafeneaua cu același nume, intram dar ea mi-o lua înainte și ședea la masă cu niște prieteni. Saluta, nu mă deranja și rămînea în continuare cu ei. Cînd mă întorceam, ea era deja în tramvai, de data asta ceva mai la margine, într-un colț, dar destul de aproape ca să mă poată privi. Eram cufundat în lectura vreunei cărți și nu mă sinchiseam de ea. Dar, ajuns în Grinzing, pe deal în sus, mă trezeam deodată cu ea lîngă mine, saluta și își continua drumul, grăbită. Rareori fusesem remarcat de femei și nicidecum de fetele tinere, așa încît nu-mi făceam gînduri din cauza acestor întîlniri repetate. Dar mai ales drumul pe Himmelstraße în jos, părea dintr-o dată, animat de ea și de surorile ei. Una a avut îndrăzneala să se prezinte și spuse: „Scuzați, vă rog, eu sînt sora lui Friedl Benedikt." „Da", spusei eu, fără să privesc spre ea, pînă ce se îndepărtase din nou. Dar, de obicei, ea însăși era cea pe care o întîlneam. Venea în fugă, totdeauna se grăbea, sunetul pașilor ei ușori îmi deveni în curînd familiar; nu s-a întîmplat nici o singură dată să sosesc jos fără ca ea să nu mă fi ajuns din urmă și să nu mă fi depășit.

Salutul ei nu era insistent, dar avea ceva rugător, fapt pe care îl simțeam, deși nu voiam să-l recunosc. Dacă n-ar fi plutit așa diafan, m-aș fi supărat pe ea, deoarece, pur și simplu, se întîmpla prea des, poate de două-trei ori pe zi, și rareori trecea o zi fără să treacă pe lîngă mine sau să-mi apară în față, sau să nu fie în același tramvai.

Eu eram mereu cufundat în gînduri, dar ea nu mă prea deranja. Îmi era totuna că intra și ea în învălmășeala gîndurilor mele, deoarece prezența ei era de scurtă durată și prea ștearsă ca să mă deranjeze.

Odată m-a chemat la telefon. Veza, care se așteptase la așa ceva, a considerat cel mai înțelept lucru s-o invite la ceai, și anume fără să

mă întrebe pe mine. „Veniți la mine la ceai", spuse ea. „C. nu știe niciodată dinainte dacă va avea timp sau nu. Veniți oricum, poate că atunci va avea și el timp." Eram cam indignat că am fost luat așa, prin surprindere. Dar Veza mă lămuri că e mai bine așa. „Nu poți trăi în această stare de asediu. Trebuie să faci ceva. Și nu poți face nimic pînă n-o cunoști puțin. Probabil e numai o exaltare. Dar poate că vrea într-adevăr să scrie și crede că o poți ajuta."

M-am dus apoi dincolo la ele, la ceai, în camera Vezei, capitonată cu lambriuri. Nici nu mă așezasem bine că Friedl a și vărsat tot ceaiul pe masă și pe podea, ceea ce în această cameră aranjată cu gust făcea o impresie deplorabilă, ca și cînd n-ar fi fost nici măcar în stare să prindă cum trebuie una din delicatele, transparentele căni de ceai ale Vezei. În loc să se scuze, spuse: „Nu s-a spart nimic. Sînt așa de emoționată că ați venit și dumneavoastră." „Nu vă necăjiți", spuse Veza. „El vine întotdeauna la ceai. Îi place camera asta, dar nu-i prea plac vizitele anunțate." „Ce frumos", îi spuse Friedl fără să se jeneze, de parcă eu nici n-aș fi fost prezent, „puteți povesti oricînd cu dînsul." „Dar voi nu vorbiți acasă?" „Ba da. Tot timpul. Dar pe mine nu mă interesează ce vorbesc ei. Părinții mei dau tot timpul mese, invită oameni vestiți. Sînteți și dumneavoastră de părere că aceste somități sînt plicticoase?"

Reieși îndată că ea nu era, nici pe departe, așa cum îmi închipuisem eu că e o fiică din acea casă. Tatăl ei nu era pentru ea nimic mai mult decît un tată, așa de puțin asculta de el, încît nu era nici măcar recalcitrantă. El părea să aibă o mie și una de păreri despre tot felul de lucruri, intra în prea multe, dacă bine am înțeles-o, astfel încît la el nimic nu avea *greutate*. Sărea de la una la alta și avea impresia că e imprevizibil, în realitate era doar împrăștiat. Era foarte blajin, copiii nu-i erau indiferenți, dar nu-l interesau. Voia să rămînă nestingherit, lăsîndu-i în întregime pe seama mamei. Dar fetele făceau ce voiau și din această cauză aveau acces la sindrofiile interminabile ale familiei doar pe rînd și nu prea des. Friedl era foarte sinceră și destul de expresivă în ceea ce povestea despre familia ei, dar, din punct de vedere lingvistic, totul era atît de primitiv, încît nu ți-ar fi dat prin gînd că s-ar putea să aibă preocupări literare, ba chiar că ar fi scris ceva.

Scoase niște hîrtii dintr-o geantă, întrebîndu-mă dacă n-aș vrea să citesc ceva scris de ea. E mizerabil, fără doar și poate, iar dacă eu aș fi de părere că nu mai are rost să scrie, ar renunța. La taică-său nu-i arată nimic, el ar denatura totul, cu el nu știi niciodată cum stau lucrurile, pînă la urmă ești mai nedumerit decît la început. Era clar că mă urmărea doar datorită scrisului, nu din vreun alt motiv. Veza era de aceeași părere. I-am luat hîrtiile și i-am promis că le citesc. „Nu vreți să mă luați ca elevă", spuse ea, la sfîrșit, cam sfioasă. „E ceva cam slăbuț pentru dumneavoastră. Dar îmi veți spune dacă trebuie să mă opresc sau dacă are vreun sens să scriu mai departe."

Probabil că mi-au plăcut această încăpățînare a ei de a scrie, precum și dorința de a afla de la mine adevărul, fără ca eu să fi fost însă

conștient de acest lucru. Căci m-am dus în camera mea și i-am citit imediat paginile. Nu mi-a venit să cred ochilor: copiase 50 de pagini întregi din Dostoievski și mi le prezenta drept propria ei muncă! Au fost destul de captivante, dar cam seci, nu cunoșteam totul, probabil că proveneau dintr-un proiect abandonat al lui Dostoievski.

Îmi venea greu s-o întîlnesc și să i-o spun. Dar trebuia s-o fac, măcar din respect pentru Dostoievski. Lucrul cel mai supărător era tocmai lipsa ei de respect față de scriitor. Dar mă deranja și gîndul că ea ar putea crede că m-a dus de nas. Era evident; oricine cunoștea o singură pagină de Dostoievski și apoi citea *una* din paginile acestea, era obligat să observe; pentru asta nu trebuia să fii nici scriitor, nici profesor. I-am și spus-o cînd, după două zile, am întîlnit-o pe scări, situația era atît de jenantă, încît nici n-am poftit-o în camera mea.

„Ei, cum e, foarte rău?“ întrebă ea.

„Nu-i nici rău, nici bine“, zisei eu, „e de Dostoievski, de unde le-ați luat?“

„Eu singură le-am scris.“

„Vreți să spuneți că le-ați copiat. Din ce carte a lui Dostoievski le-ați luat? După primul aliniat, știi de cine este textul, dar nu-mi este cunoscută cartea.“

„Nu-i din nici o carte. Eu singură le-am scris“.

Ea rămase consecvent pe poziție, iar eu m-am supărat. Am căutat s-o conving și ea mă asculta. Părea că nu-i pasă. În loc să mărturisească, tăgăduia în continuare cu fermitate, întărîtîndu-mă în așa hal, încît nu m-am mai putut stăpîni și am ocărît-o. Are de gînd să scrie? Dar ce-și închipuie ea, de fapt? Crede oare că scrisul începe cu plagiatul? Și, pe deasupra, atît de grosolan, încît orice prost își poate da seama. Dar, făcînd total abstracție de josnica ei atitudine față de un scriitor atît de mare, ce rost ar fi avut încercările ei? A citi și a scrie știe toată lumea, oare asta să fie școala care i-a intrat în sînge din *Neue Freie Presse?*

Ea radia, ochii ei fericiți îmi sorbeau cuvintele din gură, părea entuziasmată, cînd dintr-o dată spuse: „O, ce frumos e cînd vă enervați. Vă enervați des?“ „Nu. Niciodată! Pînă nu-mi spuneți de unde ați copiat textul, nu mai vorbesc cu dumneavoastră!“

În această clipă, apăru, din fericire, Veza, se uită la mine cum stăteam furios pe scări și o zări, apoi, pe Friedl, care aștepta, bucuroasă, altă cavalcadă de furie. Nu știu ce s-ar fi întîmplat fără intervenția Vezei. După cum mi-a mărturisit mai tîrziu, ea a avut imediat impresia că învinovățesc fata pe nedrept și acum nu înțelegea de ce aceasta se bucura așa. O luă pe Friedl cu ea în cămăruța cu lambriuri, mie îmi spuse: „Voi lămuri eu chestiunea. Liniștește-te! Du-te o oră la plimbare și hai apoi la mine!“

Așa am și făcut și a reieșit că cele 50 de pagini cu pricina fuseseră scrise într-adevăr de Friedl și nu copiate. Nu degeaba mi se păruseră seci. Nu degeaba n-am fost în stare să spun din ce carte a lui Dosto-

ievski proveneau. Nu proveneau din nici una. Friedl îl citise pe Dostoievski din fir a păr și scria în maniera lui, fără nimic personal. Ce să fi avut de spus la 19 ani? Cheltuia zadarnic o energie nemaipomenită, scriind in viteză pagină după pagină, care semănau cu ale lui și totuși nu erau o parodie. Era o obsesie în genul celor din istoriile călugărițelor isterice. Nu cu mult înainte mă ocupasem cu Urbain Grandier și cu călugărițele de la Loudun[76]. Așa cum erau acestea obsedate de Urbain Grandier, așa pusese stăpînire Dostoievski pe Friedl, asemenea diavolului.

„Va trebui să faci pe exorcistul", spuse Veza. „Trebuie să i-l alungi pe Dostoievski. Noroc că nu mai trăiește și nu mai poate fi condamnat la moarte, prin ardere pe rug. Dar el n-a intrat în toate patru surorile, numai în una, pe celelalte nu le interesa. Dar, cu toate astea, va fi o poveste dificilă."

Veza, care era atît de suverană și se putea apăra fără efort de orice influență contrară înclinațiilor și părerilor ei, se ocupă în continuare de fată. Ea o considera talentată, chiar dacă într-un fel neobișnuit. Dacă va realiza vreodată ceva remarcabil, depindea, după părerea ei, exclusiv de influența sub care avea să se afle. Ea se străduiește cu disperare să devină opusul tatălui ei, nu un talmeș-balmeș de cultură, nu un punct de atracție pentru societate, ea e mișcată și pătrunsă de lucruri pur omenești. Ea s-a lăsat influențată doar de cel căruia i s-a consacrat, dintr-un capriciu greu de înțeles. Acum, după lectura *Orbirii,* eu aș fi acela. Oare e bine să mă sustrag de la efectul propriei mele cărți? „De cînd sîntem aici, îți place să te plimbi; ia-o și pe ea cîteodată și discutați. E plăcută și veselă, exact opusul a ceea ce a scris. Are idei caraghioase, cred că are talent pentru grotesc. S-o auzi povestind despre sindrofiile de la ea de-acasă! E cu totul altfel decît ți-ai inchipui după *Facla.* E mai mult decît la Gogol."

„Imposibil", spusei eu, dar Veza știa prea bine care era punctul meu vulnerabil și ideea că această creatură luminoasă și fermecătoare ar fi crescut într-o atmosferă gogoliană și acum ar fi obsedată de Dostoievski, care, „ca și noi toți, a ieșit din Manta", mi se părea o versiune extrem de originală a cunoscutului demers literar. Probabil că am recunoscut în asta chiar și o șansă de a o elibera de obsesia ei. Cel pe care mi-l atribuise Veza era un rol îmbucurător, nu exista nimic să nu fi întreprins pentru mai marea glorie a lui Gogol. Simțeam, de asemenea, că, procedînd cu tact, Veza încheia propria-i pace cu *Orbirea,* căci și aceasta a ieșit, „ca noi toți, din Manta". Mă simțeam ușurat că nu mai era atît de îngrijorată de soarta cărții. Ea a înțeles ce i se întîmplase fetei prin această lectură, o luă în serios și mă chemă în ajutor.

Instinctul sigur al Vezei, îmbinat cu căldura ei sufletească, o făceau irezistibilă. În curînd, am ajuns pînă acolo încît o luam pe Friedl în plimbările mele. Să înveți să scrii, așa cum înveți altceva, nu se poate, dar se poate merge și vorbi și vedea ce se ascunde într-un om. Friedl era expansivă, uneori alerga cu cîțiva pași înaintea mea, se oprea

și aștepta pînă o ajungeam. „Trebuie să mă răcoresc, sînt așa de bucuroasă că îmi permiteți să vin cu dumneavoastră.“ Am pus-o să-mi povestească, pentru ea nu existau lucruri despre care să nu vorbească, vorbea întruna, era vorba mereu de oameni pe care-i cunoștea de acasă. De cîtva timp, i se permitea să fie și ea prezentă la invitații. Nu avea nici cel mai elementar respect față de iluștrii oaspeți și-i vedea așa cum erau. Rămîneam surprins de unele observații caraghioase de-ale ei și mă prefăceam că nu le cred, spunîndu-i că exagerează, că așa ceva nu e posibil. Dar apoi urmau atîtea alte lucruri, încît nu mă mai opream din rîs și, cînd rîdeam, ea inventa tot mai mult, pînă cînd, în cele din urmă, ajungeam eu însumi să inventez. De fapt, asta și intenționa — să ne întrecem în născociri.

Îi dădeam și „teme“: o întrebam despre oamenii pe care-i întîlneam în plimbările noastre, despre cei pe care ea nu-i cunoștea. Trebuia să-mi povestească ce părere are despre ei și, dacă-i venea în minte ceva bun, atunci și istoria lor. Aici aveam un fel de control, căci eu însumi îi vedeam pe acești oameni și puteam constata ce observa la ei și ce-i scăpa. O corectam, fără însă să o cert pentru o neglijență sau o inexactitate, ci prezentîndu-i versiunea *mea* despre trecători. Acest fel de întrecere a devenit pentru ea o adevărată pasiune; nu se interesa atît de mult de propriile-i născociri, cît de povestirea mea. Discuțiile acestea erau foarte spontane și exuberante. Simțeam cînd îi dădeam de gîndit prin ceva, căci atunci amuțea și uneori, din fericire destul de rar, o cuprindea o mare descurajare: „Eu nu voi putea scrie niciodată. Sînt prea dezordonată și am prea puține idei.“ „Șleampătă“, cum se spunea la Viena pentru dezordonată, era, dar idei avea mai mult decît suficiente. Nu mă deranja deloc faptul că era înclinată spre fantastic, tinerilor poeți pe care-i cunoșteam le lipsea în cel mai înalt grad tocmai această trăsătură.

Uneori o puneam să inventeze nume pentru oamenii pe care-i întîlneam. Asta nu era punctul ei forte și nici nu-i plăcea în mod deosebit. Ea vorbea mai ales despre felul cum erau situați oamenii și ce vorbeau acasă. Putea fi o conversație nevinovată, care, însă, nu trăda mai mult decît talentul ei evident de a imita. Dar apoi urma, așa deodată, ceva nemaipomenit, cu care mă uimea. Relata fără ca ea însăși să se sperie, și nu bănuia cît era de stranie, în comparație cu strălucirea ei copilărească, cu pasul ei ușor.

În afară de puținele zile ale căsătoriei ei, trăise tot timpul în Grinzing, văzuse lumina zilei într-o mașină. Atunci cînd maică-sa a simțit durerile, tatăl s-a urcat cu ea în mașină, ducînd-o la sanatoriu, să nască. După cum îi era felul, el vorbi încontinuu, cînd au ajuns și mașina s-a oprit, copilul era pe jos, se născuse fără ca unul din ei să fi observat ceva. Friedl își explica firea ei nestatornică prin nașterea ei în mașină. Era mereu în mișcare, nu rezista niciunde; căsătorită fiind, soțul ei era inginer și lucra într-o fabrică, nu putea sta acasă să-l aștepte. Deja într-una din primele dimineți, a întins-o, a părăsit Bratislava și s-a întors în Grinzing, pe Himmelstraße. Aici cunoștea toate drumurile și

a fugit în pădure. Și mai mult îi plăceau pajiștile, unde se apleca să culeagă flori și dispărea în iarbă. În plimbările noastre, observam uneori cum arunca priviri lacome spre pajiști, dar se stăpînea, pentru că unul din noi tocmai povestea o istorie, care era mai importantă pentru ea decît propria-i libertate. Ceea ce era mic și scund o atrăgea cel mai mult, dar nu era insensibilă nici la perspective, mai ales cînd exista o bancă de șezut și o masă unde se putea comanda ceva de băut.

Dar, totuși, lucrul cel mai important era pentru ea ceea ce se petrecea în cuvinte, n-am cunoscut niciodată un copil care să fi ascultat cu mai mare nesaț ceea ce-i povesteam. După ce o provocasem în toate privințele, totul se termina în cele din urmă prin aceea că eu însumi istoriseam ceva și e adevărat că emoția cu care înregistra fiecare propoziție a exercitat asupra mea o influență mai mare decît doream eu să recunosc.

FRAGILITATEA SPIRITULUI

A fost o viață variată cea pe care am dus-o în puținii ani petrecuți în Grinzing. A fost atît de contradictorie, încît îmi este aproape imposibil să definesc toți factorii din care consta. Trăiam totul cu aceeași intensitate și, chiar dacă nu aveam motive de mulțumire, nu mă lăsam răpus nici de amenințări. Mă țineam cu strictețe de ceea ce îmi propusesem. Citeam și îmi notam mult pentru cartea despre mase; discutam aceste probleme cu toți cei cu care merita să le discut. Cu greu te-ai fi putut fixa cu mai multă energie și rigoare la un proiect ca acesta. Indiferent ce se întîmpla, și se întîmplau extraordinar de multe, iar aceste evenimente se năpusteau rapid asupra a și mai multe, nu se putea explica prin nici una din teoriile curente.

Te aflai într-o veche capitală, care acum nu mai era, dar care atrăsese privirile lumii asupra ei prin planuri sociale îndrăznețe și bine chibzuite. Se întîmplaseră fapte noi și exemplare. Se petrecuseră fără violență, puteai fi mîndru de ele și trăiai cu iluzia că se vor menține, în timp ce alături, în Germania, se răspîndea marea furie și purtătorii ei de cuvînt ocupau toate posturile de comandă în stat. Dar acum, în februarie 1934, puterea municipiului Viena fusese sfărîmată. Printre cei care o reprezentaseră domnea descurajarea. Era ca și cum totul fusese în zadar, această nouă trăsătură specifică a Vienei se pierduse. Rămînea doar amintirea Vienei de altădată, care însă nu era suficient de departe pentru a putea fi absolvită de culpa participării la primul război mondial, în care se amestecase. Nu mai exista nici o speranță locală care să se opună sărăciei și șomajului. Mulți dintre cei care nu puteau exista într-un asemenea vid au fost cuprinși de contagiunea germană și sperau că, înghițiți de marea masă, vor ajunge la o viață mai bună. Cei mai

mulți nu credeau că adevărata urmare a acestei evoluții nu putea fi decît un război și cînd o auzeau din gura celor puțini, care și-au dat seama clar cum stăteau lucrurile, nu voiau s-o recunoască.

Propria mea viață în această perioadă a fost, așa cum am spus, variată și prosperă prin contradicțiile ei. Mă simțeam justificat prin vastul meu program. Îl respectam cu strictețe, dar nu făceam nimic în plus pentru a-i accelera realizarea. Orice se întîmpla în lume i se incorpora ca experiență. Nu era o experiență superficială, deoarece nu se oprea la lectura ziarelor. Tot ceea ce se întîmpla era discutat în aceeași zi în care fusese receptat cu Sonne; el radiografia de mai multe ori evenimentele, schimba adesea punctul de vedere pentru a fi mai pătrunzător și îți oferea, în cele din urmă, un rezumat al perspectivei posibile, în care ponderile erau repartizate în modul cel mai just. Aceste ore ale zilei erau cele mai importante, o inițiere ce penetra necontenit în evenimentele ce se petreceau în lume, în complicațiile lor, în tensiuni și surprize. Ele nu-mi scădeau niciodată curajul de a-mi continua propriile studii. În această perioadă m-am îndreptat mai temeinic decît înainte spre studii etnologice și deși, dintr-un fel de modestie față de Sonne, numai rareori mă lăsam ademenit să dezvălui în fața lui vreo idee care-mi părea nouă și importantă, ne întîlneam mereu, totuși, în discuții pe teme de istoria religiilor, acolo știința lui era copleșitoare, iar a mea in curs de formare, încît puteam totdeauna să-l înțeleg și chiar să-l combat în ceea ce privește ideile care nu-mi păreau absolut irezistibile.

Nu era nerăbdător cînd vorbeam despre adevărata mea intenție, sondarea masei. Asculta ce-i spuneam în legătură cu asta, cugeta și tăcea. Lăsa neatins ceea ce se petrecea în mine. Ar fi fost foarte simplu pentru el să ridiculizeze noțiunea mea de masă, care se îmbogățea tot mai mult și nu putea fi cuprinsă în nici o definiție. El ar fi putut distruge pe atunci, într-o singură oră, ceea ce constituia pentru mine sensul vieții. N-a discutat niciodată cu mine despre masă, dar nici nu mă descuraja și nu căuta (așa ca Broch) să mă abată de la preocupările mele. Se ferea să mă ajute; tocmai în aceste cercetări privind masa n-a fost niciodată dascălul meu. Odată, cînd am spus, totuși, ceva despre asta, șovăind, de fapt, fără plăcere, căci rezistența sa ar fi putut deveni foarte periculoasă pentru mine, m-a ascultat serios și calm, a tăcut mai mult decît o făcea de obicei într-o discuție de genul acesta, apoi spuse, aproape cu delicatețe: „Ați deschis o ușă. Acum trebuie să intrați. Nu căutați ajutor. Așa ceva se face de unul singur."

Asta o spunea foarte rar și era atent să n-o repete. Prin asta nu voia să spună că-mi refuză ajutorul. Dacă l-aș fi cerut, nu s-ar fi sustras. Dar eu nu-i pusesem nici o întrebare cînd m-am apucat. Îi expusesem ceea ce îmi era deja lămurit și poate că voiam doar ca el să mă întrerupă cînd considera că nu am dreptate. Cu cuvîntul „ușă", arătase clar că nici vorbă să considere greșite părerile mele. Mă avertizase însă prin semnul său discret, cum obișnuia s-o facă. „Așa ceva se face de unul singur." Mă avertizase asupra doctrinelor răspîndite peste tot și

care nu explicau nimic. El știa mai bine ca oricine cît de mult închideau ele drumul spre cunoaștere în chestiunile publice. Era prieten cu Broch, pe care-l stima, și, probabil, îl și iubea. Cînd discuta cu el, venea, desigur, vorba și de Freud, în mrejele căruia căzuse și Broch. Mi-ar fi făcut mare plăcere să aflu cum de Sonne suporta asta fără obiecții jignitoare, dar era imposibil să-i pun o întrebare atît de personală. Văzusem o dată că avea să-i reproșeze lui Freud lucruri capitale, atunci cînd atacasem cu vehemență, în fața lui, „instinctul de moarte". „Chiar dacă ar fi adevărat, astea n-ar fi trebuit spuse niciodată. Dar nu-i adevărat. Ar fi prea simplu dacă ar fi adevărat."

Ceea ce se petrecea între mine și Sonne mi se părea evenimentul capital, esențial al programului zilnic și însemna pentru mine mai mult chiar decît propriile mele scrieri din acel timp. Nu doream încă să duc la bun sfîrșit nici una din operele la care lucram pe atunci. Existau mai multe motive, cel mai important era convingerea că nu aveam suficiente cunoștințe. Consideram că acțiunea la care mă angajasem nu era nici pe departe lipsită de sens; încredințarea mea că depinde de noi să găsim legile pentru mase și putere și apoi să le și folosim era de nestrămutat. Dar, cu evenimentele care s-au abătut asupra noastră, dimensiunile unor atari preocupări păreau să crească necontenit. Prin discuțiile cu Sonne, îți ascuțeai simțurile pentru viitor într-un mod nemaiauzit. Prin el, amenințarea nu se diminua nici într-un caz, sesizai tot mai mult din ea. ca și cînd ți-ar fi pus la dispoziție un telescop unic, pe care nu-l putea fixa corect decît el. În același timp, înțelegeai cît de jalnic de puțin știai. Singure ideile nu erau de ajuns. Prin străfulgerări, prin sclipiri de care erai mîndru, îți puteai deopotrivă închide drumul spre adevăr. Exista o *trufie* periculoasă a cunoașterii. Originalitatea nu era totul, nici forța, nici cutezanța criminală, în spiritul căreia mă educase Karl Kraus.

Cu chestiunile literare la care lucram pe atunci eram foarte chițibușar și le-am lăsat neterminate. N-am renunțat la ele pentru totdeauna, le dădeam la o parte. Asta o neliniștea pe Veza cel mai mult. O dată, într-o discuție serioasă, a ajuns pînă acolo încît să-mi spună că Sonne îi seacă pe alții prin acțiunea spiritului său asupra lor. Fără îndoială că e unul din cei mai buni *critici,* a ajuns la această apreciere pozitivă în cele din urmă, dar ar trebui să mergi la el numai pentru a-i arăta ceva terminat. Pentru întîlniri cotidiene, nu este potrivit. El este un om al *renunțării,* poate un ascet pur și un înțelept. El prevede toate nenorocirile, dar nu luptă cu adevărat împotriva lor, le exprimă doar, cum de mă poate mulțumi numai atît? După părerea ei, atunci cînd mă întorceam de la Sonne eram ca paralizat și cu greu mă putea face să vorbesc. Ba, uneori — și cu asta mă lovea foarte tare —, are impresia că deveneam *prudent* datorită lui. Și mai spunea că nu-i mai citesc nimic din ceea ce scriu, nici un capitol dintr-un roman nou, nici o dramă nouă, iar cînd mă întreba cu precauție, răspunsul era mereu același: nu-i încă destul de perfect pentru tine, vreau să mai lucrez. De ce, oare,

înainte totul fusese destul de bun pentru ea? Oare de ce m-am încumetat la mai mult?

Totul începuse, după părerea ei, prin umilirea datorată Annei. Lucrul acesta l-a înțeles perfect și mult timp a înfricoșat-o efectul acelei lecturi în public a Comediei în Maxingstraße. De aceea s-a împrietenit cu Anna pentru a-i cunoaște firea ei adevărată, deoarece eu aș fi văzut-o idealizată și aș fi preamărit-o în fel și chip, ca antipod al mamei ei. Îmi spunea că acum ea ar cunoaște-o. O cunoaște atît de bine, încît a cîștigat certitudinea că pentru Anna nu există înfrîngere — ea nu iubește ca ceilalți oameni, și nici într-un caz ca mama ei. Ea are propriile ei legi clare, o poți privi și admira, poți să-i găsești ochii oricît de minunați, dar n-ai niciodată voie să te lași prins de *privirea* ei. Cînd își fixa odată ochii pe ceva, trebuia să se joace, acest ceva trebuia să-l cîștige, ca pe un ghemotoc, ca pe un obiect, nu ca pe ceva viu. Numai acest joc al privirilor ar fi periculos la ea, în rest ar fi o prietenă bună, în care poți avea încredere, generoasă, ba chiar de nădejde, dar de la un singur lucru trebuie să te abții: n-ai voie să încerci s-o *legi* de tine. Fără libertate ea n-ar putea exista, are nevoie de ea pentru jocul din priviri, pentru nimic altceva, dar aceasta reprezintă cea mai adîncă necesitate a naturii ei, asta nu se va schimba niciodată, nici la adînci bătrînețe; cine este înzestrat cu asemenea ochi, nu poate altfel; ea este subjugată și înrobită de dezideratele acestor ochi, ca și ceilalți intrați în joc: ei ca victime, ea ca vînător.

Mă amuza această mitologie a ochilor. Știam cît adevăr exista în ea și știam cît de mult m-a ajutat Veza prin prietenia ei cu Anna. Dar știam, de asemenea, cît de mult se înșela în alte privințe. Prietenia mea cu Sonne *nu* se născuse din neșansa mea cu Anna, ea era ceva *suveran*, cea mai pură necesitate a naturii mele, natură care se rușina de zgura arderilor ei și care se putea ameliora, ori, cel puțin, justifica, numai printr-un sever dialog cu un spirit net superior.

INVITAȚIE LA FAMILIA BENEDIKT

La doamna Irma, mama lui Friedl, îmi plăcuse la acea primă întîlnire din Liliput-Bar felul de a vorbi în propoziții simple, fără înflorituri, în dosul cărora nu puteai bănui nimic arogant, credeai ceea ce se spunea, fără să te îndoiești de nimic. Avea un cap foarte rotund, într-un fel care nu-mi era familiar, nu era un cap slav, și așa ceva ar fi fost atrăgător, dar era altfel. Însă am aflat de la Friedl că mama ei era pe jumătate finlandeză. Era născută la Viena, dar de mică fusese tot timpul în vizită în Finlanda, la familia din partea mamei.

Tot Friedl spunea că o mătușă a mamei, despre care era vorba adesea la ei, s-a remarcat printr-o viață independentă și realizări intelectua-

le. Mătușa Aline a trăit multă vreme la Florența și l-a tradus pe Dante în suedeză. Mai spunea că această mătușă poseda o insulă, sus, în Finlanda, unde se retrăgea uneori pentru a scrie. Nu s-a căsătorit niciodată, din mîndrie și pentru a-și păstra libertatea pentru chestiuni intelectuale. Fiind nepoata preferată, mătușa Aline ar intenționa să-i lase ei această insulă. Nu punea preț pe avere, dar ideea unei insule proprii o încînta. Nu fusese niciodată acolo și totuși avea o imaginație îndrăzneață despre furtunile de iarnă, cînd erai izolat complet de uscat. Nu amintea niciodată insula fără să mi-o ofere în mod festiv, așa, ca pe un mic dar, ea reprezentînd singura modalitate de a-și manifesta venerația față de modelul ei literar.

Uneori acceptam insula, alteori nu. Oricum, mătușa tradusese și aici Dante în suedeză. Am fost plăcut impresionat de generozitatea acestui cadou, dar mai ales de longevitatea ce mi-o atribuia prin asta. Cînd îmi erau descrise singurătățile și frumusețile insulei, aflam cîte ceva, tangențial, și despre Friedl, ceea ce mă emoționa mult mai mult. Odată, cînd în discuția despre insula finlandeză veni vorba de Suedia, mi-a spus că nașa ei era Frieda Strindberg, a doua soție a lui Strindberg, o prietenă din tinerețe a mamei ei, care locuia la Mondsee și care venea adesea în vizită la ei. De la ea avea numele, dar și ceva în plus. Cînd maică-sa ajungea la disperare din cauza dezordinii fiicei ei, îi spunea: „Asta ai moștenit-o de la Frieda, nașă-ta. Se pare că odată cu numele moștenești și însușiri." Frieda Strindberg era cunoscută ca omul cel mai dezordonat din lume. Harababura de-acolo i-a făcut o asemenea impresie, încît a imitat-o și acasă, în camera copiilor. Spunea că a încercat adesea, de fiecare dată cînd era lăsată singură deschidea toate dulapurile, aruncînd claie peste grămadă hainele și lenjeria și așezîndu-se apoi fericită peste această învălmășeală. Atunci credea că are o cameră ca la nașa ei. Dar nu i-a mărturisit niciodată mamei cum a ajuns la această groaznică harababură. Asta era cel mai mare secret al ei și tocmai de aceea era de părere că trebuie să mi-l trădeze. Îmi spuse apoi că n-am voie să văd pe neașteptate camera ei, că, dacă aș vedea-o o dată, m-aș îngrozi și n-aș mai lua-o niciodată la plimbare. Nu intenționam să-i văd camera și continuam să nu vreau să mă gîndesc la asta. Dar relația cu Strindberg m-a afectat și cred că ea a fost cea care i-a dat casei Benedikt, în ochii mei, o nouă dimensiune.

Friedl trebuie s-o fi chinuit cumplit pe maică-sa cu alegerea și plasarea musafirilor pentru a mă momi la ei. Căci, oricît de plicticoase erau aceste sindrofii și pentru ea, oricît de rar consimțea să ia parte la ele, înțelesese în curînd din discuțiile noastre că acolo unde pentru ea nu era decît rigiditate și plictiseală, eu presimțeam ceva rău și suspect. De cînd era mică n-a auzit altceva decît nume celebre. O perioadă, mergea deja la școală, a crezut că toți oamenii adulți sînt celebri, în sens pozitiv ori negativ, în ambele cazuri asta nu însemna mare lucru. Atunci cînd un nume nou era pomenit acasă deseori, asta se putea întîmpla din două motive: fie că cineva devenise dintr-o dată celebru — cum pu-

tea fi convins să accepte o invitație? Sau cineva care era de multă vreme celebru — ea credea că dintotdeauna — venea la Viena și dorea *desigur* să cineze la ei. Nu i-ar fi trecut niciodată prin minte că s-ar fi putut să mai existe și altceva, era mereu aceeași poveste și, din acest motiv, plictisitoare. Dar atunci cînd ne vedeam și-mi numea pe cineva care le frecventa casa, simțea cum tresar și mă auzea întrebînd: „Ce! Și ăla vine la voi?", ca și cînd ar fi ceva interzis să le frecventezi casa. Observa că la unele nume nu reacționam deloc. Nu mă miram că veneau și asemenea indivizi, după regulile *Faclei* ei păreau potriviți în această casă. Dar ceilalți, care-mi dădeau de furcă, începură s-o intereseze și pe ea și a înțeles în curînd că numai cu aceștia mă putea momi la ei. Dar și asta cerea timp și pregătiri mai îndelungate.

„Azi a fost Thomas Mann la noi la masă", spuse ea, privindu-mă plină de așteptări.

„Na, despre ce povestește cu tatăl dumitale?"

Nu m-am putut abține să nu întreb și am observat prea tîrziu cît era de lipsită de tact această întrebare, deoarece se putea deduce clar cît dispreț simțeam pentru tatăl ei. Se părea că nu-l cred în stare să poarte o discuție cu Thomas Mann.

„Despre muzică", spuse ea. „Au vorbit tot timpul despre muzică, mai ales despre Bruno Walter."[77]

Se scuză că ea nu se pricepe deloc la muzică și nu-mi poate da amănunte. De ce n-aș veni să ascult cu propriile-mi urechi? Mamei ei i-ar face mare plăcere să mă invite, dar nu prea îndrăznește. În ochii lor eu aș fi atît de distant, toți cred că aș fi ca și Kien din roman: un misogin și un bădăran, pe deasupra. „Îi povestesc mereu mamei ce lucruri vesele spuneți. Ea e de părere că ne disprețuiți și nu înțelege cum de mă luați la plimbare."

După cîteva încercări, Friedl reuși să mă momească cu o invitație. Din triumviratul Decadenței vieneze de la sfîrșitul secolului: Schnitzler[78], Hofmannsthal[79] și Beer-Hofmann[80], numai cel de al treilea mai era în viață. El scrisese foarte puțin și era considerat cel mai select dintre ei. Scria de decenii întregi la o *singură* dramă. Nu era mulțumit de ea niciodată și nu se lăsa convins de nimeni s-o termine. Acest antipod al unui ziarist, din care cunoșteam o *singură* poezie, nu mă interesa din nici un alt motiv. Maniera lui reținută avea ceva enigmatic în această Vienă. Te întrebai cum de a ajuns la o asemenea reputație cu atît de puține opere. Îmi închipuiam că evita orice companie „dezonorantă" și că avea contact numai cu persoane de seama lui. Ce făcea acum, cînd ceilalți doi nu mai erau în viață? Am auzit de la Friedl că era un oaspete permanent în casa lor, că vine adesea și se interesează de oameni, un bătrîn viguros, cu o soție foarte frumoasă, cu 20 de ani mai tînără decît el, si care părea și mai tînără. Asta suna ademenitor. Ceea ce a fost decisiv pentru mine și a spart gheața a constituit un adevărat „coup de foudre"[81]. Emil Ludwig[82], vedeta zilei, care scria o carte în cîteva săptămâni și se mai și lăuda cu asta, și-a anunțat apariția la familia Benedikt

pentru a-l cunoaște pe Richard Beer-Hofmann, cel stimat și apreciat de toți. Toată lumea ar fi curioasă de această confruntare, spuse Friedl. După părerea ei, nu era cazul să pierd o asemenea distracție, ea își închipuia că discuția dintre cei doi va decurge ca între două personaje fantastice. Ea ar fi încercat s-o convingă pe maică-sa să mă invite și pe mine la această confruntare, promițîndu-mi că mă va suna în aceeași zi. Astfel, îmi fusese incitată curiozitatea, i-am mulțumit și am acceptat invitația. În locul cameristei, îmi deschise ușa Friedl, care mă observase de la fereastră și spuse îndată, de parcă am fi fost conjurați: „Au venit amîndoi!“ În salon tatăl ei mă salută cu cîteva propoziții penibil de lingușitoare, care nu se refereau la nimic. Mi-a spus că nu-mi citise încă romanul, că circulă la ei în casă — fetele, soția sa — azi, în sfîrșit, l-a putut smulge de la ele, acum e la el — arătă spre o măsuță — acum nu le va mai permite să-l ia; spunea că ar dori să înceapă lectura chiar în după-masa aceea, iar acum se fortifică printr-o discuție cu autorul, înainte de a intra în periculoasa întreprindere; în acest sens au apărut legende cît de tăioasă, dar și cît de captivantă e cartea, n-ai crede după o primă întrevedere cu autorul. I-am intuit, nu fără mirare, inofensivitatea, dar și el pe-a mea. După descrierile pe care le auzise despre *Orbirea*, se aștepta la un „poète maudit“[83].

M-a condus la Beer-Hofmann, oaspetele său cel mai de vază, care nu scria mai mult de două rînduri pe an; bătrînul domn majestuos rămase pe scaun, spunînd cu prestanță: „Tinere domn, eu nu mă ridic, cred că nici nu aștepți așa ceva din partea mea?“ Am mormăit ceva aprobativ, așa cum desigur aștepta, fiind tîrît apoi spre un omuleț minuscul, pirpiriu și exploziv; nu mi-a observat mîna pe care, deci, nu era nevoie să i-o întind și am putut auzi îndată cum îl copleșea pe Beer-Hofmann cu o admirație furibundă. Era Emil Ludwig, cel care se întreba solemn de cînd îl admira — de cînd oare, din copilărie? Cuvîntul maestru apăru de mai mult ori în discursul său, ca și perfecțiune, ba chiar desăvîrșire, mai degrabă un cuvînt lipsit de tact, adresat cuiva care pretindea că avea nevoie de decenii pentru o dramă de dimensiuni normale și pe care, în cele din urmă, tot n-o ducea la capăt. Beer-Hofmann clătină sceptic din cap, asculta de bună seamă, nu-i scăpa nici un cuvînt, era foarte sigur și cine nu s-ar fi simțit stăpîn pe sine în fața acestui scrib prolific și cu un uriaș succes la public, ce dădea interviuri în stînga și-n dreapta — aici se măsura un purice cu un elefant —, însă bătrînul domn solid, impunător, nu se simțea, de fapt, în largul său în această chestiune. Contrastul dintre tăcerea lui demnă și diareea scrisului, de care era pătruns omulețul cel subțire, era prea eclatant, dar, în fond, mai erau și alții prezenți care ascultau — el întrerupse scheunatul admirativ-elogios, spunînd cu regret, dar hotărît: „E prea puțin.“

Scrisese atît de puțin, încît a *trebuit* s-o spună și cine i-ar fi putut răspunde la asta? Erau, probabil prezenți, cam o duzină de oameni și tuturor li s-a oprit respirația. Dar Emil Ludwig avu și acum un răspuns,

de data asta o singură propoziție: „Shakespeare ar fi mai puțin Shakespeare dacă n-ar fi scris decît Hamlet?"

Această nerușinare le tăie tuturor piuitul. Beer-Hofmann nu mai clătină din cap. Nu mi-am pierdut nici pînă azi speranța că nu-și atribuia chiar un Hamlet, deși era pătruns de o puternică conștiință a propriei valori.

Îndată după asta, în timpul mesei, după atîta altruism, Emil Ludwig se concentră și mai mult asupra propriei persoane. Lăudîndu-și prodigiozitatea și fluența, cunoștințele sale despre lume, numărul mare de prieteni și admiratori din toate țările. De la Goethe la Mussolini, cunoștea pe toată lumea. Știa să descrie emoționant contrastul, cum spunea el, dintre casa simplă a lui Goethe de la Weimar și enormele săli de recepție din Palazzo Venezia din Roma. Traversînd de-a curmezișul sala, pe care o compara cu un palat imperial, se apropie cu pași mici și neajutorați de Mussolini, care-l aștepta de partea cealaltă a sălii, stînd la biroul său masiv. Mussolini, știa cine era cel ce se îndreaptă spre el, iar cînd, după lunga călătorie, Ludwig se afla, în cele din urmă, în fața biroului (cunoscut ca fiind cel mai mare din lume, mai mare decît cel personal de la Ascona), fu salutat cu cuvinte măgulitoare, pe care modestia nu i-ar permite să le reproducă. Mussolini a dat dovadă de un instinct sigur în detectarea unei figuri din literatura universală de talia lui Ludwig, acordîndu-i mai multe întrevederi, care au fost publicate în toate marile ziare ale lumii și, apoi desigur, în volum. Dar astea trecuseră. De atunci îi mai apăruseră șase pînă la opt cărți, ultima intitulată *Nilul*. Pentru asta fusese în Egipt. Cartea o scrisese în șase săptămîni. Gazda, care stătea în capul mesei, l-a întrerupt, arătînd cu un gest de respect, care însemna și o invitație, spre o măsuță din apropiere unde trona, singur și foarte gros, *Nilul*. Dar Ludwig nu-l băgă în seamă, trecuse deja mai departe, lansîndu-se cînd exuberant, cînd misterios asupra a trei, patru planuri de viitor. Considera că nu trebuie să spună nimic, despre ce va mai urma după asta, doar nu era el singurul oaspete. „Și să nu uităm, cu legitimă mîndrie — numai nătărăii sînt modești —, cine reprezintă azi, la această masă, neasemuit de valoroasa Tînără Vienă a sfîrșitului de secol, singurul dintr-o tradiție nepieritoare care se mai află printre noi și reprezentantul ei cel mai de seamă."

Asta era o exagerare copioasă, dar era ceea ce corespundea părerii acestei case și ceea ce Beer-Hofmann credea, probabil, despre sine însuși. Căci, altfel, numai cu greu s-ar fi putut menține rezerva sa față de lume. Lăsa să transpară că Hofmannsthal, așa după cum mai tîrziu mi-a fost dat să văd la el nu numai o dată, ar fi cedat de prea multe ori ispitelor lumești. Tot ceea ce era în legătură cu Salzburg-ul, libretele, interesul pentru operă, era considerat de el drept rătăcire. În adîncul sufletului, Beer-Hofmann simțea probabil o profundă antipatie față de Emil Ludwig, el le era antipatic tuturor celor ce ședeau la această masă, excepție făcînd doar gazda — dar proclamarea lui drept cel mai

mare dintre cei trei reprezentanţi ai Tinerei Viene nu-l putea lăsa indiferent.

Îndată după aceea, Ludwig dirija din nou atenţia generală asupra propriei sale persoane. Se simţea dator faţă de Viena, se cuvenea să se arate la operă, aşa că rezervase pentru aceeaşi seară, o lojă. Dar fără însoţitoare nu putea merge. Şi-o dorea pe cea mai frumoasă dintre cele patru domnişoare ale casei. Friedl şedea vizavi de el şi-l asculta cu interes. Nu l-a întrerupt şi n-a rîs nici măcar o singură dată, se simţea admirat de ea şi tot ea a fost cea care l-a încurajat, prin atenţia ei înşelătoare, să-şi extindă această avalanşă de vorbe despre sine însuşi. I-a spus că ar ruga-o, deci, să-şi facă timp în seara aceea şi să-l însoţească la operă. Ea simţise prea bine aversiunea mea faţă de el şi voia să mă întrebe dacă ar scădea în ochii mei acceptînd invitaţia. Un instinct îi spunea că prestigiul ei în faţa mea nu putea fi prea mare, de vreme ce era oricum fiica acelei case blestemate. Dar ea miză pe comportarea lui Ludwig, care ar fi continuat să fie caraghioasă şi la operă, şi pe relatarea exuberantă a proiectatului eveniment, relatare cu siguranţă amuzantă pentru mine. A acceptat şi, după cîteva zile, la următoarea noastră plimbare mi-a povestit totul.

Pentru a se face văzut de public, Emil Ludwig se sălta tot timpul de pe scaunul său din lojă. O omagia pe Friedl în arii pe care la început le fredona, dar apoi le cînta din ce în ce mai tare. Spectatorii, din lojele învecinate erau deranjaţi, dar asta şi urmărea. Nu auzea nici un protest, părea să fie în transă, fermecat de prezenţa tinerei sale însoţitoare. A reuşit să abată privirile de la scenă înspre loja sa. Cînd, în cele din urmă, cineva şi-a părăsit scaunul, căutîndu-l pe plasator, pentru a reclama şi a cere insistent să înceteze aceste zgomote nedorite, a aflat cine era prichindelul care se agita încontinuu, afişîndu-se cîntînd şi gesticulînd pe balustrada lojei: Emil Ludwig în persoană. Zvonul s-a răspîndit într-o clipă şi, după ce s-a asigurat că toată lumea aflase, s-a potolit dintr-o dată. Am uitat ce operă a fost, dar Friedl spunea că, atunci cînd au urmat aplauzele, în loc să bată din palme s-a înclinat şi, considera că aplauzele erau pentru el; şi, doar după ce ea îi atrăsese atenţia asupra comportării sale inoportune, indignat, a început să aplaude şi el o dată sau de două ori.

„CAUT OAMENI DE RANGUL MEU"

Deja de la a doua vizită făcută familiei Benedikt, se întîmplă un lucru care, pentru mine, a însemnat transformarea acestui fost domeniu al diavolului într-un lăcaş al teatrului oriental. Urcasem scările spre uşa de la intrare, sunasem, cînd am simţit nişte paşi grăbiţi, cam împiedicaţi, în spatele meu; fusei surprins, întrucît asemenea paşi nu puteau

fi ai unui oaspete matur, și mă întorsei. În față îmi apăru tînăra „japoneză“, cum o numeam eu, cu răsuflarea tăiată, fata pe care o întîlneam de luni de zile pe Himmelstraße, cu paltonul descheiat, o șuviță din părul negru căzută pe frunte, chipul exprimînd veșnică agitație, ca într-un portret de actor al lui Sharaku, ca într-o scenă Kabuki. Un oaspete, ca mine? Această tînără fată? Gîndul mă copleși într-atît, încît am uitat să salut; ea dădu din cap, nu spuse nimic, ușa se deschise, Friedl mă întîmpină, ca prima dată, rîzînd, atunci cînd ne văzu stînd unul lîngă altul pe covor, și spuse:

„Tu ești, Susi? Dînsul e domnul C. — Ea e Susi, sora mea cea mică.“

Aveam destule motive să mă aflu în încurcătură, dar și ea se jenă, căci, deși eu îi eram complet indiferent, era perfect conștientă că o întîlneam zilnic pe Himmelstraße. Nu era musafir, venea de la școală și întîrziase ca de obicei, acesta era motivul respirației precipitate și grabei, iar cînd, îndată după aceea, dispăru în încăperile de la etaj ale locuinței, Friedl spuse mirată:

„Deci ați văzut-o adesea pe Susi. Nu mi-ați spus nimic.“

„N-am știut că ea e. Mi-ai spus că sora dumitale cea mai mică are 14 ani.“

„Atîția și are. Arată ca de 18.“

„Am luat-o drept japoneză.“

„E o apariție așa de exotică. Nimeni nu înțelege cum de s-a rătăcit în familia noastră.“

Apoi am intrat în salon. O bucată de vreme am continuat să mă simt rușinat. Îmi devenise, în sfîrșit, clar că, de fapt, *căutasem* aceste întîlniri din Himmelstraße, coborîsem mereu la aceeași oră și îmi aranjasem treburile în așa fel încît să nu-mi scape atunci cînd cotea din Strassergasse. O elevă de 14 ani, care venea de la școală! Respirația ei precipitată, emoția ce mi se transmiseseră nu aveau nici o semnificație: o elevă care se temea să nu întîrzie de la masă. La această impresie contribuiseră, desigur, actorii japonezi, pe care nu-i puteam uita, precum și dragostea pentru gravurile în lemn ale lui Sharaku. Dar de ce arăta oare ca un actor pe o asemenea gravură? Era captivant de exotică, iar Friedl, care întruchipa exuberanța și grația vieneză, nu putea fi comparată cu această frumusețe inexplicabilă. Am simțit acest lucru atît de intens, încît n-am spus nimic despre asta, nici una din surori n-a aflat nimic, nu știau că de acum înainte gîndul la enigma acestei mezine era cel care mă atrăgea din ce în ce mai mult în casa lor.

Am întrebat-o pe Friedl dacă poate auzi mai multe lucruri *concomitent*, într-un local plin, în timp ce lumea vorbea, se certa și cînta din toate părțile. N-a vrut să creadă că-i posibil: că poți asculta în același timp mai mult de o chestiune, fără să-ți scape ceva. Atunci ai, simultan, în ureche două, trei, patru voci și ceea ce se petrece între aceste voci e lucrul cel mai interesant. Vocile nu sînt deloc atente unele la altele și fiecare își dă drumul în felul ei, ca un mecanism de ceasornic; dar atunci

cînd intervin și altele împreună cu ele, rezultă cele mai ciudate lucruri, de parcă ai avea o cheie specială pentru un orologiu deosebit, așa ca pentru efecte *intermediare,* despre care nici măcar ele, vocile, nu știu nimic.

I-am promis că o voi pune în această situație, spunîndu-i că va trebui s-o experimenteze doar de cîteva ori, întîi cu urechile mele, ca să zicem așa, transpunîndu-se în locul meu, și că pe urmă, în curînd, o va putea observa singură, că se va transforma într-o obișnuință, fără de care nici nu va mai putea trăi.

Am luat-o o dată, noaptea tîrziu, în cafeneaua din Kobenzlgasse, unde mergeau oamenii cînd mustăriile închiseseră și ultimul tramvai 38 se retrăsese deja. Aici se întîlnea o societate mai pestriță decît în mustării; la început veneau cei care nu se mai mulțumeau cu orele dinainte de miezul nopții și-și doreau o noapte mai plină. Lor li se asociau localnicii care pînă atunci lucraseră în localuri, al căror lucru se terminase și care, ei înșiși, voiau să se distreze și într-o altă atmosferă, dar nu întru totul străină. Aceștia dădeau acum tonul, clienții mustăriilor nu mai erau în centrul atenției, nu formau majoritatea și nici nu erau prea băgați în seamă. Pe măsură ce se apropia miezul nopții, erau reduși la rolul de spectatori și, în locul cîntăreților din localurile cu tulburel, pe ale căror cîntece băuseră și fredonaseră înainte, ieșeau în evidență cîntăreții din Grinzing, figuri mai originale și mai stranii decît tot ceea ce ar fi așteptat publicul grădinilor de vară sau al mustăriilor de lux. Într-o oră se puteau întîmpla mai multe lucruri decît în oricare altă parte într-o întreagă seară și, în cele mai multe seri, la străinii care se schimbau mereu, se adăugau aceleași figuri ale localnicilor.

Veniserăm destul de tîrziu, intenționam s-o introduc pe Friedl în discordanța totală a vocilor, cînd așteptarea atinsese punctul culminant. Localul era plin pînă la refuz, fumul și vacarmul te înăbușeau, nicăieri vreun loc, dar de dragul lui Friedl, care părea ca o adiere proaspătă de vînt — pătrunsese cu agilitate felină în învălmășeală, ochii îi scînteiau —, undeva s-au înghesuit cîțiva, silindu-ne să ocupăm un loc, pentru care, în mod normal, ar fi trebuit să luptăm. „Nu înțeleg nimic", spuse Friedl, „aud tot, dar nu înțeleg nimic." „Și auzitul este ceva", spusei eu, „imediat se va întîmpla ceva pentru limpezirea lucrurilor."

Mă bazam pe apariția unui bărbat pe care-l văzusem de cîteva ori, sîmbăta venea întotdeauna, și mă gîndeam adesea la el în timpul săptămînii. N-a durat mult, ușa se deschise și apăru figura deșirată, mai degrabă înaltă, un cap întunecat de pasăre cu ochi pătrunzători, croindu-și drum în pas săltat pînă în mijloc, îndepărtînd cu coatele, fără ca, de fapt, să împingă, pe toți cei care se găseau în apropierea lui și începu să se învîrtă, cu mîinile ușor ridicate, într-un gest implorator și apoi spuse, în fond era mai mult un cîntec: „Caut oameni de rangul meu! Caut oameni de rangul meu!" Acest „meu" era anunțat cu grandoare, ca un „eu" sau „noi" ale unui potentat. Mîinile lui cuprindeau, în aer, pe cineva care nu exista, egal sieși, învîrtindu-se mereu, tot mereu,

fără a admite apropierea cuiva de ele, și se acompania: „Caut oameni de rangul meu! Caut oameni de rangul meu!“ — strigătul îndurerat, pretențios al unei păsări cu picioare lungi.

„Păi ăsta-i Leimer!“, spuse Friedl. Ea îl cunoștea, dar cum l-o fi recunoscut acum? Îl cunoștea din timpul zilei, nu-l văzuse niciodată noaptea, cînd cobora printre oameni cu refrenul său de superioritate. Ziua se afla la bazinul de înot din Grinzing, care era proprietatea lui și a fraților săi. Aici le repartiza clienților cabinele sau stătea la casă. Uneori, cînd avea chef, dădea și lecții de înot. Își putea permite unele capricii, ștrandul era agreat și totdeauna ticsit, uneori era atît de plin încît intrarea nu mai era permisă; veneau oameni din întreaga Vienă la bazinul de înot din Grinzing, familia Leimer trecea drept una din cele mai bogate, poate cea mai bogată familie din partea locului. Bunăstarea o datorau acești frați unei mame curajoase, care, încă în secolul trecut, tînără și frumoasă, se postase în fața trăsurii împăratului, aruncîndu-i înăuntru, lui Franz Josef, o petiție prin care familia Leimer solicita o concesiune a apei, de care avea nevoie pentru amenajarea unui bazin de înot. Era perioada de după instalarea conductei de aducțiune, care aducea în Viena cea mai bună apă din munte, și întreprinzătoarea femeie profitase de momentul prielnic. Împăratul i-a aprobat privilegiul și această favoare i-a adus mult rîvnita prosperitate atît bazinului din Grinzing cît și familiei Leimer.

Era un fapt de notorietate publică, deoarece toți mergeau la acest bazin. Ceea ce nu era cunoscut opiniei publice actuale era efectul pe care-l avea asupra acestui membru al familiei favoarea împăratului, acum, într-o epocă fără împărat. „Caut oameni de rangul meu!“ — acest refren monarhic poate suna ridicol așa cum apare el pe hîrtie. Dar nu suna ridicol în chip de sunet și mișcare a aceluia care îl intona în timpul nopții și îl repeta insistent în același ritm monoton.

Plin de nostalgia propriei persoane, se învîrtea printre mese și revenea mereu chiar în mijloc, nu vorbea cu nimeni, nimeni nu vorbea cu el, nu și-ar fi întrerupt refrenul pentru nimic în lume. Nimeni nu-și bătea joc de el, nimeni nu încerca să-l abată din căutarea sa. Apariția lui era cunoscută și părea, în ciuda seriozității, să nu deranjeze pe nimeni. Ca stăpîn al imensei cantități de apă peste care domnea, era o figură stimată, dar neliniștea lui aducea o notă sinistră în local. Chemarea lui se pierdea în timp ce-și croia drum spre ușă. Plecase, dar tot mai păstrai această chemare în urechi.

Un viticultor, care ședea lîngă mine, spuse apoi: „Vine franțuzul!“ Un altul de vizavi recepționă afirmația, repetînd-o cu nesaț. Asta era ceva nou, ce nu înțelegeam, nu-i puteam explica însoțitoarei mele despre ce este vorba. Se părea că „franțuzul“ era așteptat și la celelalte mese. Nu aveam cunoștință de nici un francez în Grinzing, localnicii însă păreau să aibă toți o idee clară despre el, în gura lor suna ca și cînd ar fi fost vorba de ceva natural. Friedl auzi încă de cîteva ori: „Vine franțuzul! Vine franțuzul!“ și i se părea atît de promițător, încît îl întrebă pe

un băutor bine afumat de lîngă ea — deși nu voia să-l trezească, deoarece trebuia să se ferească de el: „Cînd vine franțuzul?“, la o întrebare mai savantă n-ar fi fost în stare să răspundă în starea în care se afla. „Ei, acum! Vine chiar acum!“

N-a durat mult și apăru un uriaș blond, care-i întrecea cu un cap pe toți cei din local, cel puțin așa părea. O tînără femeie se ținea strîns de el și o întreagă suită se înghesuia în urma lor. „A venit franțuzul! A venit franțuzul!“ Ăsta era, dar toată suita consta din localnici. Femeia era tot din familia Leimer, sora celui care plecase, care-și căutase oameni de rangul său. Uriașul își făcu loc cu toată suita sa, era uimitor cîtă lume pătrunsese în localul care era deja plin. Dar ei stăteau toți la o masă lungă — cei care șezuseră înainte acolo o părăsiseră pentru ei, înghesuindu-se la alte mese. Sora lui Leimer era iarăși lîngă francez, se ținea în continuare strîns de el, dar acum devenise clar că ea îl reținea de la ceva ce nu se întîmplase încă și nu trebuia să se întîmple. Mi s-a explicat că era soția lui, se căsătoriseră în Franța, o dată pe an se întorcea la Grinzing, în vizită, și-l aducea cu ea. El fusese marinar pe un submarin, nu mai era sigur dacă mai era și acum sau dacă fusese numai în ultimul război. N-am înțeles și-l priveam mirat: un om atît de înalt într-un submarin, eu îmi închipuisem că pentru a deveni marinari pe submarine se căutau mai degrabă bărbați mici de statură.

Toți i se adresau, el nu știa nemțește și cei care stăteau la masa lui păreau să nu se intereseze de nimeni în afară de el. Nu discutau unii cu alții, vorbeau doar cu el. În permanență era întrebat cîte ceva la care nu putea răspunde, strigau la el ca să înțeleagă, dar asta nu folosea la nimic. El rămînea mut, nu spunea nimic nici în limba *lui*, un francez atît de înalt și de tăcut nu întîlnisem niciodată. Cu cît spunea mai puțin, cu atît mai mult era asaltat. Încercau să-l provoace să vorbească și de la alte mese. Doamna, care-i servea ca translatoare și de aceea se ținea atît de aproape de el, făcu la început cîteva încercări, întinzîndu-se spre el. Dar renunță în curînd. N-avea sens, probabil că franceza ei nu era suficient de bună, dar și dacă ar fi stăpînit-o ca pe limba maternă, n-ar fi reușit să facă față, nici într-un caz, acestui asalt de aclamații și solicitări. Îl ținea tot mai strîns de braț. Haosul din local, constînd din tot felul de sunete, se amplifică repede într-un urlet. Urlau din toate părțile la francez. Chiar și la masa noastră, gălăgia te asurzea; cum trebuie să fi fost la masa lui!

Îl puteam vedea bine și nu-mi luam ochii de la el. Ca toți ceilalți, mă concentram și eu, în întregime, asupra lui. N-a lipsit mult să fi strigat și eu ceva în limba lui, dar asta nu l-ar fi ajutat prea mult, în acest punct culminant al agitației generale. Deodată sări în picioare și urlă: „Je suis français!“[84] Cu două mișcări puternice de brațe, dădu la o parte tot ce se afla în apropierea lui. Printr-un salt nemaipomenit, trecu peste masă de partea cealaltă, unde nimeri într-o grămadă de trupuri. Totul s-a prăbușit peste el, în timp ce el urla mai departe din răsputeri: „Français! Français!“ El rupse ghemul de oameni cu o forță

incredibilă chiar și pentru un bărbat de mărimea lui, performanța era uimitoare. Își croi drum spre ușă, tîra după el oamenii care i se agățau de mîini și de picioare. Soția se pierduse de el, se afla mult în urmă, printre cei de neamul ei. Din primul salt peste masă, se smulsese de lîngă ea. Ea se înghesuia în urma celorlalți, care îl urmăreau strîns, ca o adunătură dușmănoasă. Dar ea nu era printre cei care i se prindeau de brațe și picioare și nu voiau să-l lase să plece. Cînd reuși să se desprindă, ea vru să iasă afară după el, dar ce s-a întîmplat pe stradă, n-am mai văzut, cîțiva care s-au întors ziceau că soția l-ar duce acum acasă. Fiind cumnatul lui Leimer, ținea și el de bazinul de înot, asta nu părea s-o tăgăduiască nimeni.

Înăuntru, în local, nu s-a mai vorbit despre altceva. Povesteau că franțuzul, așa-i ziceau, vine în fiecare an. Se știa dinainte și era așteptat și în fiecare an totul se termina în același fel. Am întrebat în stînga și-n dreapta de ce sărea franțuzul așa. Răspunsul a fost că așa face întotdeauna, mai mult nu știa nimeni să-mi spună. Asta durează o bucată de vreme, la început stă așa, mut. Oare știe ce strigă la el ceilalți? — Nu, nu înțelege nici un cuvînt. — Atunci de ce încercau oare? — Asta ține de atmosferă. — Oare el urlă mereu la fel? — Da, întotdeauna „Je suis français!“, iar ei încearcă să-i imite cuvintele. Forță avea destulă. Dar asta nu impresiona pe nimeni.

M-am întrebat, oare, cîte cuvinte străine, complet neinteligibile, înghesuite printre alte sute de cuvinte, trebuie să audă cineva pentru a-și ieși din minți.

O SCRISOARE DE LA THOMAS MANN

Era o scrisoare amănunțită, scrisă de mînă, în limba minuțios cîntărită, așa cum o cunoșteai din cărțile lui. Ea conținea lucruri care trebuiau să mă surprindă și să mă bucure. În urmă cu exact patru ani, îi trimisesem lui Thomas Mann manuscrisul romanului, compactat în trei tomuri legate în pînză neagră, însoțite de o scrisoare serioasă și lungă în care-i detaliam planul unei *Comédie Humaine a nebunilor;* a crezut, probabil că este vorba de o trilogie. Mai mîndru nici că aș fi putut scrie, nu exista în ea aproape nici un cuvînt de măgulire și, probabil, s-a întrebat ce m-o fi determinat, în definitiv, să-l aleg tocmai pe el ca destinatar.

Veza iubea *Casa Buddenbrook* aproape la fel de mult ca și *Anna Karenina,* iar uneori entuziasmul ei lua asemenea proporții, încît mă distrăgea de la lectura altei cărți. În locul acestora, eu citisem *Muntele vrăjit,* atmosfera sa îmi era familiară din povestirile mamei, care petrecuse doi ani la sanatoriul din Arosa. Cartea mă impresionase foarte mult, mai ales datorită problematicii morții și, chiar dacă eu simțeam altfel

aceste lucruri, le făceam o analiză amănunțită, pe măsura importanței lor. Pe atunci, în octombrie 1931, nu mă rușinam să mă adresez în primul rînd lui Thomas Mann. Pe Musil nu-l citisem încă și m-ar fi putut reține doar faptul că-mi erau cunoscute cîteva scrieri ale lui Heinrich Mann, care mă atrăgea mai mult decît fratele său. Uimitoare era, în tot cazul, încrederea în mine. În această primă scrisoare, nu-i adusesem deloc laude lui Thomas Mann, cu toate că aș fi putut-o face, măcar pentru *Muntele vrăjit*. În opinia mea, ar fi fost suficient să arunce doar o privire asupra manuscrisului pentru a-l citi neapărat și mai departe; pentru un pesimist — asta mi se părea a fi el — *această* carte era irezistibilă. Dar pachetul uriaș a venit înapoi necitit, cu o scrisoare politicoasă, prin care se scuza pentru slăbiciunea forțelor sale. A fost o lovitură foarte puternică. Dacă el n-a citit-o, cine altcineva ar citi o carte atît de sumbră? Mă așteptasem la un fel de entuziasm din partea lui, nu numai la aprobare. Aprecierile lui, rostite din convingere și nu numai dintr-o amabilitate prietenească, i-ar fi croit cărții un drum. Nu întrezăream nici o piedică înaintea mea și, poate tocmai de aceea, i-am scris cu atîta îndrăzneală.

Refuzul lui era răspunsul la această îndrăzneală, probabil justificat, căci el nu cunoștea cartea. Manuscrisul a zăcut patru ani. E ușor de închipuit ce însemna asta pentru viața mea exterioară. Dar mai mult a însemnat pentru mîndria mea. Prin refuzul lui, mă simțeam jignit pentru carte și am hotărît să nu fac nimic cu ea. Abia treptat, după ce prin lectura în public îmi cîștigasem cîțiva prieteni, m-au înduplecat să încerc la niște editori. Încercările au fost fără succes, așa cum mă și așteptam, după lovitura pe care mi-o dăduse Thomas Mann.

Astfel, cartea apăru numai în octombrie 1935 și eram ferm hotărît să i-o trimit lui Thomas Mann. Rana pe care mi-o produsese a rămas deschisă. El era singurul care o putea vindeca, citind cartea și recunoscînd că nu avusese dreptate cînd respinsese ceva ce ar fi trebuit să-i rețină *atenția*. Scrisoarea pe care i-am scris-o de data asta nu era impertinentă, îi descriam simplu ce se întîmplase, dovedindu-i deja prin asta, fără efort, nedreptatea. Mi-a răspuns printr-o scrisoare lungă. Caracterul său, conștiinciozitatea sa, l-au determinat să repare „nedreptatea". Eram fericit de scrisoarea lui, în ciuda a tot ceea ce se întîmplase.

Concomitent apăru, ca o pură formalitate, prima recenzie a romanului, în *Neue Freie Presse*. Era scrisă pe un ton de exaltare, dar de către un scriitor pe care nu-l luam în serios, pe care nu-l puteai lua în serios. Cu toate acestea, ea își făcu efectul, deoarece atunci cînd, în aceeași zi (sau cu o zi mai tîrziu), m-am dus la „Herrenhof", Musil mă întîmpină atît de amabil, cum nu-l văzusem niciodată. Îmi întinse mîna, nu numai că zîmbea, radia, acest lucru l-am observat și pentru că eram convins că nu-și permite niciodată o exteriorizare în public. Atunci îmi spuse: „Vă felicit pentru marele succes!" Spunea că n-a citit decît o parte din roman, dar dacă și în continuare e la fel de bun, *meritam* acest succes. Am fost ca vrăjit, auzind din gura lui cuvîntul „a merita".

A mai adăugat cîteva aprecieri pe care n-aș dori să le mai repet, căci, așa cum au decurs lucrurile mai departe, probabil că mai tîrziu și le-ar fi retras. După aceste cuvinte mi-am pierdut rațiunea. Am simțit deodată cît de mult îi așteptasem sentința, poate nu mai puțin decît pe cea a lui Sonne. Eram fermecat și tulburat, probabil că am fost foarte tulburat, căci altfel cum aș fi putut comite cea mai penibilă greșeală de tact?

L-am ascultat pînă la capăt și apoi am spus imediat: „Ei, închipuiți-vă că am primit o scrisoare lungă de la Thomas Mann." Se crispă rapid, ca și cînd s-ar fi retras în sine, fața i se întunecă și nu mai era decît o mască. „Așa!" zise el, îmi întinse mîna pe jumătate și se întoarse brusc. Prin acest gest își luase rămas bun de la mine.

Cu asta ne despărțisem pentru totdeauna. El era un maestru al distanței, avea experiență în acest sens. Pe cel ce-l repudiase o dată, rămînea repudiat pentru totdeauna. Cînd ne întîlneam în societate, ceea ce s-a mai întîmplat uneori în decursul următorilor doi ani, nu-mi adresa nici nu cuvînt, rămînînd însă politicos. Nu mai purta discuții cu mine. Cînd apărea numele meu, tăcea, de parcă n-ar fi știut despre cine este vorba și nu ar fi avut chef să ceară explicații.

Ce se întîmplase? Ce făcusem? Ce era oare de neiertat, așa încît să nu mă mai poată ierta niciodată. Pronunțasem numele lui Thomas Mann în aceeași clipă în care el, Musil, mă felicitase și-și motivase felicitarea. Considera, probabil, că-i trimisesem lui Thomas Mann romanul ca și lui, cu o dedicație omagială similară. El nu cunoștea antecedentele și nu știa că acest prim eveniment se petrecuse deja cu patru ani în urmă. Dar chiar dacă ar fi cunoscut procedura, dacă ar fi fost conștient de amănuntele vechii istorii, mi-ar fi simțit la fel de intens comportamentul ca pe o greșeală. Simțul onoarei la Musil era lucrul cel mai sensibil pe care l-am văzut vreodată și, fără îndoială, că l-am jignit cu beatitudinea mea. Era clar că mă punea să plătesc pentru asta. Pedeapsa lui m-a durut foarte mult. N-am putut depăși niciodată faptul că m-a părăsit atunci, în acea clipă de fericire supremă pentru mine, pe care am trăit-o împreună cu el. Dar întrucît el a fost cel care instituise pedeapsa, am recunoscut-o ca atare. Am înțeles cît de mult l-am lezat în acea stare de euforie, care mergea mînă-n mînă cu o recunoaștere momentană, și mă rușinam pentru asta.

Credea, probabil, că-l situam pe Thomas Mann deasupra lui. Asta nu voia s-o admită de la cineva care propovăduise pretutindeni contrariul. După el, respectul trebuia motivat intelectual, altfel nu-l puteai lua în serios. Un verdict clar între el și Thomas Mann fusese totdeauna important pentru el. Dacă ar fi fost vorba doar de o figură ca cea a lui Stefan Zweig, a cărui recunoaștere se baza în principal pe hărnicie, problema unui asemenea verdict nu s-ar fi pus niciodată. Dar Musil era perfect conștient cine era Thomas Mann și ceea ce îl irita în mod deosebit era măsura valorii acestuia în comparație cu cea proprie. În același

timp, el însuși se străduia să-și cîștige simpatia (fără ca eu să am habar de asta), convins fiind că el, Musil, era mai *mult*, că ar avea dreptul să-i răpească acestuia o parte din glorie. Toate scrisorile lui Musil adresate lui Thomas Mann, în care acesta îi cere ajutor, sună ca niște revendicări. Cu totul altceva era cînd un tînăr discipol, care-l omagiase pe Thomas Mann din cea mai pură convingere, pomenește numele acestuia, acceptîndu-l și recunoscîndu-i opera, își închipuie că poate ar avea dreptul să-l întreacă, dar, deocamdată, îl asaltează în zadar. Toate omagiile anterioare devin astfel suspecte. În problemele spiritului, asta seamănă cu o lezmajestate și merită pedeapsa excomunicării.

Simțeam foarte intens schimbarea atitudinii lui Musil. Cînd eram foarte aproape de el, la „Herrenhof", mi-am dat seama că între noi se produsese ceva ireparabil.

Dar la scrisoarea lui Thomas Mann n-am fost în stare să răspund. Efectul produs de pomenirea numelui său asupra lui Musil mă paralizase. Cîteva zile n-am putut să iau scrisoarea în mînă. Am amînat așa de mult scrisoarea de mulțumire, pînă mi-a fost imposibil s-o mai trimit așa, pur și simplu. Am reluat apoi scrisoarea și am citit-o cu și mai mare bucurie. Atîta vreme cît nu răspunsesem la ea, bucuria își păstrase prospețimea. În fiecare zi, aveam impresia că tocmai o primisem. E posibil că după o așteptare de patru ani să vreau să-l las pe scriitor să mai aștepte puțin, dar asta o presupun azi. Eram întrebat de prietenii care aflaseră de scrisoare ce i-am răspuns și eu tot mai spuneam „încă nu, încă nu!". După cîteva luni urmă: „Cum te vei explica? Cum vei motiva că n-ai răspuns încă la o asemenea scrisoare?" Nici la asta nu găseam vreun răspuns.

În aprilie 1936, după mai mult de *cinci luni*, am aflat din ziare că Thomas Mann vine la Viena, pentru a ține o conferință despre Freud. Asta mi se păru a fi ultima ocazie pentru a-mi îndrepta neglijența. I-am scris cea mai exaltată scrisoare din viața mea; cum puteam să-i motivez altfel greșeala comisă? Ar fi cam rușinos pentru mine să-mi citesc azi scrisoarea. Căci acum, cînd îi scriam, cunoșteam opera unui scriitor care însemna pentru mine mai mult decît Thomas Mann: primele două volume ale *Omului fără însușiri*. Îi eram într-adevăr recunoscător, căci *această* rană se închisese. În scrisoarea lui se aflau lucruri care mă umpleau de mîndrie. De fapt, după patru ani, făcusem și eu, fără să mărturisesc, același lucru ca și Thomas Mann: am reparat o greșeală. El citise *Orbirea* și-și exprimase părerea în legătură cu ea, eu înlocuisem prima mea scrisoare arogantă printr-o alta, în care multiplicasem omagiile ce i s-ar fi cuvenit atunci.

Cred că s-a bucurat de ea. Dar cercul nu se închisese încă de tot. Îi comunicasem, în scrisoare, ce mult m-aș bucura să-l întîlnesc în timpul șederii sale la Viena. El fusese invitat la masă de familia Benedikt. Ajuns acolo, se interesă de mine, spunînd că i-ar face plăcere să mă vadă. Broch, care era și el prezent, dădu explicația că locuiesc în vecini,

vizavi, și se oferi să meargă peste drum și să mă aducă. A venit și nu m-a găsit, tocmai plecasem să mă întîlnesc cu Sonne, la Café Museum. Așa s-a întîmplat că l-am auzit pe Thomas Mann citind în public din opera sa, dar nu l-am cunoscut niciodată personal.

RAS KASSA. — LĂLĂITURI

O societate indiană, tîrziu, într-o mustărie din Kobenzlgasse. Cinci sau șase limuzine de lux se descarcă în fața ușii, vreo 30 de oameni ocupă localul, toți indieni, încearcă să acapareze numai pentru ei una din încăperi, ceilalți clienți eliberează cu amabilitate locurile și se retrag în cea de a doua încăpere. Bărbați indieni, destul de tineri, îmbrăcați elegant, europenește, cu bijuterii pe toate degetele, care scînteiază de atîtea pietre prețioase, femei foarte frumoase în sariuri; creoli, atît femeile cît și bărbații, nici un alb printre ei — par să facă parte dintr-o societate selectă, cînd, zîmbind, dar hotărîți, și în limba engleză — nici unul dintre ei nu știa nemțește — încearcă să golească pentru ei o parte a încăperii.

Acum toți s-au așezat, muzicanții localului se apropie din cealaltă încăpere și se pregătesc să cînte pentru ei. Purtătorul de cuvînt al indienilor îi oprește printr-un semn hotărît cu mîna: ei doresc să se producă aici cu propria lor muzică. Dintr-un colț se aude deja un țîrîit ciudat, sumbru, totul amuțește, apoi o melopee, care, celor de aici, le pare melancolică, seamănă a cîntec de îngropăciune, tocmai într-o mustărie, de asta, deci, au amuțit toți. Încă se mai întreabă — cîntecul tocmai s-a terminat — ce să fie asta, purtătorul lor de cuvînt, zîmbind îmbietor, cerînd înțelegere pentru muzica lor, spuse: „An Indian low-song“[85]. Nimeni nu înțelege. Ce este un low-song? De cînd indienii se produc cu muzica lor există o tensiune ciudată în atmosferă, mai multe capete apar în cadrul ușii, cei de-afară se înghesuie înăuntru. Dar nici unul dintre ei nu îndrăznește încă să intre în spațiul indienilor. Low-song? Low-song? Apoi, poate că am fost chiar eu, cineva găsi soluția, love-song, love-song, un cîntec de dragoste indian. Apoi dezamăgirea devine manifestă. „Un cîntec de dragoste! Asta! Auzit-ai! Pentru așa ceva a trebuit să înceteze muzica noastră. Asta se cheamă la ei cîntec de dragoste!“

Indienii așteptau aplauze pentru cîntecul lor. În locul acestora simt dușmănie, strigăte asemenea celor din cîntecele de pahar, care se simt date la o parte și jignite. Indienii șovăie, poate că n-a fost cîntecul cel mai potrivit cu care s-au produs. Încearcă altul, solistul nu ajunge departe, pentru niște urechi neexersate acesta sună ca și primul. Localnicii care se înghesuiau de-afară pătrund în încăperea indienilor. Afară, uriașele limuzine sînt privite cu ostilitate. Reprezentantul indienilor zîmbește

în continuare, dar se simte indispoziția din cauza plebei ce se apropie de el, femeile stau încă jos, se ghemuiesc și nu mai radiază, vocile intrușilor devin tot mai pătrunzătoare și mai brutale, un indian fredonează mai departe. Nimeni nu-l ascultă, un ins din mijlocul mulțimii urlă cu dușmănie: „Ras Kassa!"

Acesta este numele conducătorului abisinian care mai luptă împotriva italienilor. Mussolini a atacat Abisinia, care se apără de avioane și bombe. Fotografia lui Ras Kassa apare în toate ziarele. El este admirat pentru vitejia lui. Are pielea de culoare închisă. În afară de culoarea pielii, nu are nimic în comun cu indienii de aici din acest local: dar numele lui, odată invocat, acționează ca un strigăt de luptă. În ciuda accentului vienez, este perceput și de indieni, dar simțit, totuși, ca ceva amenințător. Acompaniamentul și cîntecul se pierd în gălăgia tot mai mare. Indienii se ridică și se îmbulzesc, la început șovăind, apoi tot mai grăbiți, spre ieșire. Li se permite să iasă afară. Se mai aud cîteva strigăte Ras Kassa!, afară oamenii se adunară în jurul limuzinelor. Admirația pentru atîta bogăție este înlocuită prin scîrbă pentru acest lux. Deocamdată e o dușmănie reținută, neexprimată, dar pe punctul de a răbufni. Expresia ei propriu-zisă este „Ras Kassa", dar devenită acum ocară, ultimul lucru ce era de așteptat în timpul acestui război abisinian: credeai că toată simpatia era de partea celor slabi, a invadaților, care se apărau printr-o luptă fără speranță. Ras Kassa! Ras Kassa! Indienii dispar în mașini. Tot ce era *obscur* e acum Ras Kassa. Indienii pleacă.

Noaptea mergeam în grădină, care se întindea în spatele casei, departe, pe povîrniș în jos. La începutul verii, aerul era iluminat de dîre, peste tot licurici, pe care încercam să-i păstrez în cîmpul vizual, dar îi pierdeam, erau prea mulți. Erau îngrozitor de mulți, de parcă o putere tainică i-ar fi trimis, hotărîtă să alunge noaptea. Lumina lor seducătoare mă încînta, atîta timp cît erau doar cîțiva, dar ea deveni stridentă, cînd, în curînd, s-au înmulțit înspăimîntător. Eram mulțumit că rămîneau jos, că nu se ridicau mai sus și nu-și luau avînt.

Din depărtare se auzeau lălăituri din toate părțile, nu prea aproape, nu amenințător, mai ales din direcția localității din vale, lălăitul bețivilor din mustării, cîntecele lor pe care nu le puteai desluși, cîntatul fals, un scîncet între fericire și plîns, nu urlet de lupi. Era vocea unui animal ciudat, căruia îi plăcea să zăbovească aici, un animal mulțumit să șadă și să se desfete, înduioșat de propria-i persoană, nu atît cu amenințare cît cu revendicarea dreptului la fericire în glas. Și cei care nu aveau nici o chemare spre muzică aveau dreptul să se scufunde în acest izvor al tinereții și, ca parte componentă a acestui animal ciudat, să urle împreună cu ceilalți.

În fiecare noapte, îi ascultam de sus, din grădina casei de pe Himmelstraße. Față de propria-mi persoană puteam motiva faptul că locuiam aici, atîta timp cît ecoul acestor lălăituri răsuna în mine. Datorită acestui fapt, mă aflam într-un fel de disperare, care, însă, nu excludea sentimentul că o depășeam, pentru că îndrăzneam s-o privesc în față

Era un caz credibil a ceea ce mai tîrziu am numit masă în sărbătoare. Cînd mergeam jos cu prietenii și ne așezam într-una din grădinile de vară, participam, fiecare în felul nostru, la atmosfera de aici. Noi nu lălăiam, ne mulțumeam doar să bem și să ne lăudăm. La alte mese se lăudau alții. Puteai auzi totul și totul era tolerat. Era ciudat, putea fi impertinență, dar îți era îngăduit să devii tu insuți, la fel de impertinent. Totul lua proporții, dar nimeni nu era păgubit, nimic nu se petrecea prin luptă, cu toată brutalitatea dorințelor, fiecare părea să fie îngăduitor cu grandomania celuilalt. Băutura, la ordinea zilei, mărea totul ca prin farmec, și, atîta timp cît se bea, toate erau colosale, părea să nu mai existe obstacole, interdicții și dușmani.

Ce pietre nemaipomenite, pe care urma să le cioplească, îmi era dat să văd cînd ședeam cu Wotruba aici! El tolera, totuși, ca un tînăr arhitect, care era cu noi, să ridice între timp orașe întregi. Wotruba permitea chiar să i se arunce în față numele Kokoschka, fapt care, în alte condiții, rareori se sfîrșea cu bine. Acesta era cel mai mare nume cu care se puteau lăuda atunci pictorii și sculptorii vienezi și, deși în acea perioadă se afla la Praga și nici nu voia să audă de Viena, toți vînătorii de glorie erau mîndri de el, el părea de neatins. Atunci cînd prietenii voiau să-l tempereze pe Wotruba, cînd li se părea că devenea prea sigur de sine, se punea dintr-o dată pe tapet numele Kokoschka și, deși el nu avea absolut nimic comun cu acesta — el era exact antipodul a ceea ce, la urma urmei, provenea în Austria din baroc — simțea greutatea acestui nume ca pe un ciomag cu care-l loveai în cap.

Asta am observat-o în diverse ocazii cînd eram împreună; atunci aveai impresia că dintr-o dată era paralizat de teama că el nu va ajunge atît de departe. Această teamă nu i se potrivea deloc și atunci obișnuiam să-i vorbesc foarte serios, să-l avertizez de o supraapreciere a lui Kokoschka, despre a cărui operă din ultima vreme nu avea, oricum, o părere prea bună. Numai la un pahar de tulburel, cînd răscolea blocuri uriașe și povestea că Michelangelo voia să ciopleasca munți întregi în apropiere de Carrara, vizibili pentru corăbii pînă departe în largul mării, în loc să transporte la Roma numai blocurile pentru mormîntul papei; cînd simțeai cît de tare îl afecta gîndul că Michelangelo n-o făcuse, aveai impresia că l-ar fi încurajat acum să înceapă munca și de fapt, erau propriile lui blocuri, aflate dintr-o dată printre cele ale lui Michelangelo și, preluîndu-i în mod firesc lucrul, numai în asemenea momente numele Kokoschka suna stupid, cam ca și cocoșel, în caz că cineva era atît de prost să-l pronunțe, alături de el, Wotruba părea puternic ca un munte.

La el am simțit cu adevărat cum cresc și se înalță toate, vedeai pietrele crescînd, nu l-am auzit niciodată să cînte, deci nici lălăind, în cel mai bun caz mîrîind, dar atunci era minios și nu mergea la mustărie.

Dar cînd mă duceam singur noaptea în grădină, auzind lălăitul, mă rușinam că locuiesc atît de aproape și nu părăseam grădina pînă nu per-

cepeam în întregime lălăiturile și nu-mi trecea rușinea; uneori mă întrebam dacă mai erau și alții ca el acolo jos, care nu se pretau la lălăit și care, din dorința generală de mărire, își foloseau forța într-un scop deosebit, legitim. La această întrebare nu mi-am dat niciodată un răspuns. Nici n-aș fi putut să mă ating de credința în unicitatea prietenului meu, dar însăși întrebarea estompa puțin din aroganța celui care trăgea cu urechea și se credea superior tuturor lălăiturilor.

Mergeam la mustării — din cînd în cînd, nu prea des — cu prietenii, și, mai ales, cu vizitatorii din străinătate. În asemenea ocazii, cu greu te puteai sustrage, de la a face, ca gazdă, onorurile Grinzing-ului. Atunci, cu ajutorul acestor ochi străini, recunoșteam și eu ce-ți puteau oferi ele. Acolo unde atmosfera încă mai era cu adevărat rustică, unde te așezai liniștit într-o grădină, fără să fii înconjurat de prea mulți oameni, pe unii îi ducea gîndul la vechi tablouri olandeze, la Ostade[86], la Teniers[87]. În sprijinul acestei interpretări se puteau aduce unele argumente și ea diminua puțin aversiunea mea față de lălăituri. Cu ajutorul acestei amintiri am înțeles, în sfîrșit, ce mă deranja la acest gen de distracții. Mă aflam în continuare sub influența lui Brueghel, iubeam, și voi iubi întotdeauna, tot ceea ce poartă măsura valorii și a bogăției lui. Sărăcirea acestor nemaipomenite tablouri întregi și reducerea lor la mici fragmente palide, tocmai ceea ce se petrecea în pictura olandeză de gen, era pentru mine de nesuportat. Simțeam minimalizarea și însingurarea din ele ca pe o amăgire și, numai cînd se ajungea la asemenea scene, ca acea vizită a distinșilor indieni, care-și prezentau cîntecele lor de dragoste într-un asemenea loc, atrăgîndu-și dușmănia celorlalți, locul părea iarăși dintr-o dată asemeni unei lumi reale, ca la Brueghel.

TRAMVAIUL 38

Nu era o distanță mare, o parcurgeam de la un cap de linie la celălalt în mai puțin de o jumătate de oră. Dar călătoria ar fi putut dura și mai mult, era un traseu interesant și nimic nu-mi făcea mai mare plăcere decît să urc într-un vagon la intersecția din Grinzing: la începutul dupăamiezii, cînd plecam eu, vagonul era aproape gol. Mă așezam în voie și deschideam cartea, una din cărțile pe care le aveam la mine. Scîrțîitul șinelor îmi completa partitura. Oricît mă adînceam în lectură, nu-mi erau solicitate toate simțurile; pîndeam la fiecare stație și eram atent la toți cei care se așezau pe banchetă vizavi de mine. Era tocmai distanța potrivită pentru a observa oamenii. La început se așezau răsfirat, la o oarecare distanță unii de alții. Cu fiecare stație spațiile dintre ei se micșorau. Cei care se așezau pe banca mea îmi scăpau de sub observație. Cei mai îndepărtați erau acoperiți de cei din imediata mea apropiere, îi puteam privi doar cînd apăreau, ori mai tîrziu, cînd se ridicau să co-

boare. Dar se perindau destui pe bancheta din față și, pentru că asta se petrecea treptat, îi înregistram în liniște, veneau și plecau pe rînd, parcă la intervale dinainte stabilite.

La prima stație, la Kaasgraben, urca Zemlinsky[88], pe care-l cunoșteam ca dirijor, nu ca și compozitor; un cap negru, de pasăre, cu un nas triunghiular proeminent; bărbie nu avea deloc. Eu îl vedeam foarte des, el, însă, nu mă observa; era, într-adevăr, cufundat în gînduri, în gînduri muzicale, pe cînd eu doar mă prefăceam că citesc. Nu l-am văzut niciodată fără să-i caut bărbia. Cînd apărea în ușa tramvaiului, tresăream și începeam să caut. Oare acum n-o are, și-o fi găsit-o, în sfîrșit? N-o avea niciodată și-și ducea viața lui activă și fără bărbie. Pentru mine trecea drept reprezentantul celui care pe vremea mea nu se afla la Viena, Schönberg. Deși doar cu doi ani mai tînăr decît Zemlinsky, Schönberg fusese elevul acestuia și-i mulțumise prin acea venerație care-i era caracteristică și pe care propriii lui elevi, Berg și Webern, aveau să i-o arate mai tîrziu. Cum trebuie să fi trăit la Viena Schönberg, care era sărac! Ani în șir a orchestrat operete, silit să contribuie, scrîșnind din dinți, la strălucirea cea mai ieftină a Vienei, el, care a răspîndit din nou în lume faima Vienei ca loc de naștere al marii muzici. La Berlin i s-a permis oficial să predea compoziția. Apoi, fiind evreu, fusese concediat și a emigrat în America. Nu l-am văzut niciodată pe Zemlinsky fără să mă gîndesc la Schönberg; sora lui fusese, timp de 22 de ani, soția lui Schönberg. Nu-l puteam privi niciodată fără sfială, simțeam concentrarea acestui cap foarte mic, purtînd semnele înaltelor trăiri spirituale, sever, aproape searbăd, nimic din înfumurarea dirijorului care, de fapt, era. Prestigiul de care se bucura Schönberg în rîndul tinerilor care luptau pentru afirmare era nemărginit; așa se explică probabil faptul că nu era vorba niciodată numai de muzica lui Zemlinsky; privindu-l, uitam că există muzică scrisă de el. Știam că Alban Berg îi dedicase *Suita lirică*. Berg nu mai era în viață, Schönberg nu era la Viena; eram totdeauna emoționat cînd Zemlinsky, locțiitorul, urca la Kaasgraben.

Călătoria putea începe și în cu totul alt fel, se putea întîmpla ca la Kaasgraben să urce Emmy Wellesz, soția compozitorului Egon Wellesz. El își făcuse merite din cercetarea muzicii bizantine și fusese premiat pentru asta de către Universitatea din Oxford. Se discuta despre el — compozitorul, dar nu așa cum și-ar fi dorit-o. Suna ca și cînd i s-ar fi luat în nume de rău faptul că se ilustrase într-un alt domeniu. Soția lui era istoric de artă, am observat-o o perioadă în tramvai, înainte de a face cunoștință cu ea într-o societate. Avea o privire inteligentă, puțin prea blajină, parcă și-ar fi impus blîndețea, înfrîngîndu-și o natură mai degrabă tăioasă. Într-o discuție amănunțită, mai tîrziu, am aflat de unde-i venea această blîndețe. Ea îl adora pe Hofmannsthal, pe care-l cunoscuse și cînd povestea cum în tinerețe îi apăruse în față în timpul unei plimbări, o apariție nepămînteană, trăsăturile ei inteligente, critice, se luminau, vocea i se gîtuia de emoție și-și reținea o lacrimă. Vorbea despre acest eveniment, de parcă l-ar fi întîlnit pe Shakespeare. Mi se pă-

rea ridicol și de atunci n-am mai luat-o în serios. Abia mult mai tîrziu mi-am dat seama în ce măsură se afla ea, încă de pe atunci, în consonanță cu germanistica secolului și, cînd am auzit de ediția completă a operelor lui Hofmannsthal în 188 de volume, aflate în curs de elaborare, am început să mă rușinez de miopia mea. Ce n-aș da acum, după multă vreme, să pot încuraja plăsmuirea acelei lacrimi și să mă scald în blîndețea ei.

În apropiere de parcul Wertheimstein, acolo unde linia lui 38 se ramifică spre Sievering, urca uneori un tînăr pictor, care locuia în apropiere, pe Hartäckerstraße. Îl vizitasem o dată în atelierul său, cînd își prezenta tablourile. Era stăpînul unei ființe tulburător de frumoase, neagră ca pana corbului, la fel de seducătoare ca o Yakshini[89] indiană, fără să fie nici pe departe indiană, se numea Hilde și după origine era îndreptățită să poarte acest nume. Era supusă ca o sclavă, una care aruncă în jurul ei priviri languroase în căutarea unui eliberator, dar cînd se ivește eliberarea — la înfățișarea ei nimic mai simplu — se agață înapoi de biciul stăpînului și nu se lasă eliberată niciodată, orice s-ar întîmpla. Suferea sub domnia lui aspră, dar suferea bucuroasă. Mi se povestise despre această relație neobișnuită, dar mai ales despre frumusețea fetei și poate de aceea am acceptat invitația de a le vizita atelierul, fără să cunosc măcar un singur tablou de-al pictorului.

Era profund influențat de Braque[90] și devotat cubismului. Tablourile lui erau prezentate după un ritual anume. Lent, impersonal, la intervale regulate, fără cea mai mică încercare de a cuceri publicul prin farmec sau lingușire, erau așezate pe șevalet; ți se părea normal să reacționezi la fel de monoton.

Un scriitor care locuia în aceeași casă, la etajul de deasupra, venise cu prietena lui să vadă tablourile. Mi-a atras atenția datorită feței sale, pe care grimasele se succedau întruna, și brațelor foarte lungi; un om impunător, care se postase la distanța potrivită față de șevalet. Prietena lui, destul de ștearsă, de un blond cam fad, dar, în felul ei, tot atît de devotată, stătea altăuri și zîmbea ca și el cînd apărea un nou tablou, dar cu mai multă modestie. Îmi displăcea îngăduința dulceagă pe care el o emana în această monotonie, ea trăda aceeași bucurie măsurată pentru fiecare tablou și o interiorizare de parcă s-ar fi aflat la San Marco din Florența, privind unul după altul tablouri de Fra Angelico[91]. Am fost atît de fascinat de spectacolul acestei reacții repetat cu regularitate, încît am privit mai mult la scriitor decît la tablouri și, cu siguranță, nu le-am apreciat la justa lor valoare. Tocmai asta era intenția scriitorului a cărui apariție și joc de aplauze deveni, în această societate restrînsă, principala atracție, o realizare remarcabilă în prezența sclavei casei, care nu-și precupețea eforturile de a atrage atenția asupra condiției ei de asuprită.

Cu o neclintită încredere în sine, de parcă ar fi fost călare, scriitorul zîmbea de sus, un cavaler care nu se îndoise niciodată de sine, uns cu toate unsorile și dat dracului. Dar el n-o vedea pe prizonieră cum

se zvîrcolește în lanțuri lîngă el, așa mi se părea mie, tot așa cum nu vedea nici măcar tablourile din fața lui, atît de prompt și uniform era zîmbetul cu care le onora apariția. Cînd totul luă sfîrșit, ne mulțumi cordial pentru marele eveniment. Nu rămase nici o clipă mai mult, sclava zîmbea în zadar, el se retrase împreună cu prietena lui și abia acum i-am aflat numele, pe care-l găseam puțin hazliu, deși se potrivea la grimase: se numea Doderer[92].

(L-am revăzut după douăzeci de ani în condiții foarte schimbate. Devenise vestit și a venit să mă viziteze la Londra. Gloria, spuse el, odată instalată, este irezistibilă ca un cuirasat „Dreadnought"[93]. M-a întrebat dacă am ucis vreodată un om; cînd am negat, mi-a spus, cu tot disprețul de care era capabil: „Atunci sînteți o domnișoară!").

Dar tînărul pictor era cel care se urca la această stație în tramvaiul 38, salutîndu-mă în felul său corect și incolor. Era totdeauna singur, cînd îl întrebam de prietena lui spunea reținut, cum îi era și salutul: „Ea e acasă. Nu iese. Nu știe să se poarte." „Și ce mai face scriitorul cu brațe lungi, de maimuță, care locuiește deasupra dumneavoastră?" Mi-a ghicit gîndul. „Acesta e un domn. El știe să se poarte. Vine doar cînd îl invit eu."

În continuare, în Billrothstraße, urcau mai mulți oameni, de cele mai multe ori se termina cu liniștea contemplării. Dar ruta mai prezenta pentru mine și alte atracții, cele istorice. După centură urma, în sfîrșit, Währingerstraße și în curînd treceam pe lîngă Institutul de Chimie, în care îmi petrecusem cîțiva ani fără scop și rezultate. Nu lăsam să-mi scape nici măcar o singură dată ocazia de a privi institutul în care nu mai intrasem din 1929. Respiram ușurat că scăpasem de el, tramvaiul trecea în viteză mai departe, dezertarea mea se repeta și n-o puteam binecuvînta îndeajuns. Cît de repede poți privi înapoi spre trecut și cu cîtă bucurie savurezi salvarea din el! Cu acest entuziasm, ajungeam la Schottentor, iar apoi îl recîștigam în toate călătoriile prin Währingerstraße. Am fost întrebat de Broch, care ne vizita în Grinzing, dacă acesta era motivul pentru care locuiam acum în Grinzing și, dacă n-ar fi încercat să se uite la mine cu privirea lui pătrunzătoare, de analist, probabil că i-aș fi dat dreptate.

Partea a cincea

INVOCAȚIA

O NESPERATĂ REVEDERE

Ludwig Hardt, pe care-l cunoscusem ca recitator la un matineu, la Berlin, în 1928, trăia acum ca emigrant la Praga și venea uneori pentru recitaluri la Viena; m-am dus și eu la unul din ele și m-a încîntat la fel ca pe vremuri. Deși eram sigur că nu-și va mai aminti de mine, m-am dus totuși în culise pentru a-i mulțumi. Pînă să deschid gura se năpusti sărind spre mine și mă sperie cu o propoziție bine ticluită: „V-ați pierdut idolul și n-ați fost nici măcar la înmormîntare." Dezamăgirea pe care mi-o produsese după evenimentele din februarie 1934 fusese nemaipomenită. Se declarase de partea lui Dollfuß[94], acceptase războiul civil de pe străzile Vienei și aprobase lucrul cel mai groaznic. Toți, într-adevăr toți, se lepădaseră de el. Mai existau doar mici prelegeri ținute în secret, nu se știa nimic despre ele, nici nu voia nimeni să știe, n-ar fi încercat în nici un caz să obțină intrarea la ele. Era ca și cînd persoana lui Karl Kraus n-ar mai fi existat. Rămăsesem cu obsesia *Faclelor* de odinioară, fără să fi recurs la ele în acești doi ani; el se afla în mine ca persoană, ca și în mulți alții, reprimat, șters, inexistent, nicăieri de găsit. De fapt, parcă și-ar fi ținut unul din teribilele sale discursuri în fața publicului, dar, în fond împotriva lui însuși, nimicindu-se în felul acesta. Tot mai era amintit în discuții și în acești ultimi doi ani de viață, chiar dacă întotdeauna cu o anumită repulsie, dar așa ca și cînd ar fi fost mort. Vestea despre adevărata lui moarte — a murit în iunie 1936 — am înregistrat-o fără nici un fel de emoție. N-am știut nici măcar data, astfel încît acum a trebuit să caut din nou luna. Nici măcar nu mi-am pus problema să merg la înmormîntare. N-am citit nimic în ziar despre asta și nu mi-am văzut neparticiparea ca pe o neglijență.

Primul om care aducea vorba despre el în prezența mea era acum Ludwig Hardt. După opt ani mă recunoscuse imediat și-și adusese aminte de acea discuție de la Berlin în care devenisem caraghios prin venerația oarbă pentru semizeul meu. El știa ce se întîmplase între timp și era sigur că nu fusesem la înmormîntare. Pentru prima dată simțeam această neglijență ca pe o vină. Pentru a contracara efectul propoziției sale se autoinvită și ne făcu o vizită la Grinzing.

Mă așteptasem la o mare dispută, la o discuție penibilă, dar am fost atît de vrăjit de arta lui Ludwig Hardt, încît eram gata să cedez.

Dar o încăpățînare banală mi se părea imposibilă la un asemenea om. Poate mă va compătimi, așteptînd în schimb o mărturisire din partea mea, o mărturisire că mă înșelasem în Karl Kraus. Dar cum l-aș fi putut tăgădui pe cel căruia îi datoram *Ultimele zile ale omenirii* și nenumăratele recitări din Nestroy, din *Lear, Timon, Țesătorii*. Nu încăpea nici o îndoială că ele făceau parte din mine; și ultimul lucru, cel mai groaznic, care se întîmplase cu cîțiva ani înainte de moartea sa, a rămas inexplicabil și a trebuit să rămînă inexplicabil. O discuție era de neconceput, nu puteai decît să taci, era cea mai adîncă dezamăgire din partea unui spirit pe care-o trăisem vreodată la cei 30 de ani ai mei, o rană atît de grea, încît nu se va putea vindeca nici în următorii 30 de ani. Există răni pe care le duci cu tine în mormînt și tot ceea ce poți face e să le ferești de ochii celorlalți. Este complet lipsit de sens să scormonești oficial în ele.

Nu știam sigur cum mă voi comporta în discuția cu Ludwig Hardt, dar, de un lucru eram convins: niciodată și sub nici o formă n-aș fi tăgăduit ce însemnase Karl Kraus pentru mine. Eu nu-l supraapreciasem, nimeni nu-l supraapreciase, el însuși se schimbase și murise, așa presupuneam eu, ca urmare a acestei transformări.

Ludwig Hardt apăru și nu-l aminti cu nici un cuvînt pe Karl Kraus. N-a făcut nici măcar o aluzie la el. Propoziția cu care mă speriase atît de tare după recitalul lui nu fusese altceva decît un semn de recunoaștere. Un altul ar fi spus, poate: „Îmi amintesc foarte bine de dumneavoastră, deși au trecut opt ani și de atunci n-am mai discutat împreună.“ Trebui s-o demonstreze imediat în felul lui jucăuș și eu îl păstrasem în amintire cum sărea pe masă la gazda noastră berlineză atunci cînd voia să spună sau să declame ceva din Heine.

A venit, iar eu l-am condus îndată în camera unde se afla biblioteca și masa la care scriam; cu asta îi eram dator, dar nici nu voiam să-i distrag atenția prin peisaj. De aici nu aveai nici o perspectivă nici asupra podgoriilor, nici asupra cîmpiei și a orașului, ci doar asupra porții de la grădină și a scurtului drum pînă în casă. Poate că aici mă simțeam mai sigur, deoarece așteptam o confruntare. În plus, trebuia să observe că printre multele mele cărți se aflau în continuare operele complete ale omului în jurul căruia urma să purtăm discuția noastră în contradictoriu.

Dar acest bărbat scund, grațios, n-a fost atent la așa ceva; în neastîmpărul său — nu se potoli nici o clipă și nu dori să se așeze pe scaun — îmi vorbi despre Praga. În timp ce se plimba prin cameră își ținea mîna dreaptă în buzunarul de la haină, jucîndu-se cu un obiect care semăna cu o cărticică. În cele din urmă îl scoase afară, era într-adevăr o carte, mi-o prezentă cu un gest maiestuos și spuse: „Vreți să vedeți obiectul cel mai scump pe care-l posed! Îl port totdeauna la mine, nu-l încredințez nimănui, iar cînd merg la culcare mi-l pun sub pernă.“

Era o ediție mică din secolul trecut a *Casetei cu comori* de Hebel[95] O deschisei și citii dedicația:

„Lui Ludwig Hardt, pentru a-i face o bucurie lui Hebel, de la Franz Kafka.“

Era propriul exemplar al lui Kafka din *Caseta cu comori* pe care obișnuia și el să-l poarte cu sine. Cînd l-a auzit pentru prima dată pe Ludwig Hardt citind din Hebel a fost atît de emoționat, încît i-a dăruit exemplarul său cu această dedicație. „Doriți să știți ce a ascultat Kafka pe atunci în lectura mea?“, întrebă Hardt. „Da, da“, spusei eu. Apoi recită, ca de obicei pe de rost, între timp cartea se afla la mine în mînă, în următoarea ordine: *Noaptea albă a unei doamne nobile*, cele două istorioare despre *Suwarow, Neînțelegere, Moses Mendelsohn* și, în cele din urmă, *O nesperată revedere*[96].

I-aș dori oricui să fi auzit această ultimă bucată citită astfel. Era la doisprezece ani de la moartea lui Kafka și aceleași cuvinte pe care le auzise el atunci, din aceeași gură, ajungeau acum la urechile mele. Amuțirăm amîndoi, căci eram conștienți de faptul că trăisem o nouă transformare a aceleiași istorii. Apoi Hardt adăugă: „Ați dori să citiți ce-a spus Kafka referitor la asta?“ Nu așteptă răspunsul și adăugă: Kafka spuse: „Asta e cea mai minunată poveste din cîte există!“ Așa gîndisem și eu și voi gîndi întotdeauna. Dar era de bună seamă curios să auzi un asemenea superlativ din gura lui Kafka, despre cineva, căruia, pentru recitarea acestei povestiri îi dăruise propria-i *Casetă cu comori*. După cum se știe, superlativele lui Kafka sînt numărate.

Începînd din acea zi, relația dintre Ludwig Hardt și mine s-a schimbat. Cîștigasem o intimitate pe care o simțeam doar pentru puțini oameni. El a petrecut multe ore în Himmelstraße recitînd aproape încontinuu, repertoriul său era inepuizabil și nu mă săturam niciodată ascultîndu-l. Îl știa pe de rost, dar e posibil ca eu să nu fi auzit nici pe departe tot ceea ce știa el. Amintirea acelui moment Hebel nu m-a părăsit niciodată. Uneori, cînd îl simțeam prea solemn, ne duceam alături la Veza, în cămăruța cu lambriuri, unde recita alte bucăți care-i plăceau și ei, mult Goethe, și apoi acea poezie a lui Lenz, *Dragostea la țară*, scrisă la Sessenheim, care parc-ar fi de Goethe și în care e prezent Goethe. După aceea urma o discuție animată despre Lenz, a cărui soartă nu o împărtășea mai puțin decît mine; odată, cînd am spus că această poezie este pătrunsă de ceea ce i se întîmplase lui Lenz datorită lui Goethe și că, după părerea mea, asemenea lui Friederike el îl așteaptă în orice clipă pe Goethe care nu suporta așa ceva și de aceea l-a distrus, a sărit și m-a îmbrățișat, o rară manifestare a acordului său în această problemă. Pentru Veza, dar și pentru mine, recita Heine, spre care mă atrăsese încă de la Berlin, iar pentru Veza Wedekind[97] și Peter Altenberg[98].

Existau două bucăți de care nu-l scuteam niciodată, ambele de Claudius[99], *Cîntecul de război:*

Război! E război! O, îngere ceresc,
Oprește-l! Dă tu sfat!
Război, ce păcat! Atît îmi mai doresc
Să nu fiu vinovat.

din care mi-ar plăcea să transcriu fiecare din cele șase strofe și *Scrisoarea unui cerb hăituit către principele ce-l hăituise.*

La sfîrșitul acestei scrisori se petrece miracolul transformării pe care de atunci îl am mereu în fața ochilor: transformarea lui Ludwig Hardt într-un cerb în agonie. Dacă m-aș fi putut îndoi de faptul că dintre toate lucrurile de care este în stare omul, cel mai minunat este prefacerea, mai ales după toate păcatele săvîrșite, justificarea sa, încoronarea sa aici l-aș fi aflat cu o certitudine copleșitoare. Hardt *era* cerbul care moare și, de neconceput era pentru mine să-și revină și să se transforme din nou în Ludwig Hardt și, deși savura uimirea noastră, nu era niciodată mai puțin autentic: zguduitoarea moarte a animalului hăituit, pentru că animalul era totodată un om, și încă unul pe care-l iubeai pentru asta.

RĂZBOIUL CIVIL DIN SPANIA

Cei doi ani de prietenie care m-au legat de Sonne au coincis cu războiul civil din Spania. Discuțiile noastre zilnice erau marcate de acest eveniment. Toți cei pe care-i cunoșteam și prețuiam erau de partea republicanilor. Aderarea la regimul spaniol era sinceră și se manifesta cu pasiune.

Numai cu Sonne se prelungeau discuțiile care, altminteri, izvorau cu precădere din lectura ziarelor și rareori o depășeau, mergînd la o estimare precisă a relațiilor din Spania și a influențelor pe care ar trebui să le aibă evenimentele ce se petreceau, ca să zicem așa, sub ochii noștri, asupra viitorului apropiat al Europei. Sonne s-a dovedit a fi un bun cunoscător al istoriei Spaniei. El era pătruns de războiul care durase secole întregi pe pămîntul spaniol, de perioada maură și de toate amănuntele Reconquistei[100]. Cele trei culturi ale țării îi erau atît de familiare, ca și cînd ar fi fost la el acasă în toate, ca și cînd ele ar mai exista și azi, de parcă ar fi suficient să stăpînești cele trei limbi: spaniola, araba, ebraica, să citești în original literaturile lor pentru a cîștiga sentimentul actualității lor. De la el am aflat cîte ceva despre poezia arabă. Fluent, de parcă ar fi provenit din Biblie, îmi traducea lirica maură din acea epocă, explicîndu-mi influența ei asupra Evului Mediu european. De-aici reieși, așa, printre altele, fără ca el să fi pretins vreodată, cît era de familiarizat cu limba arabă.

Cînd eu încercam să-i explic unele evenimente petrecute în vremea noastră și mai demult în istoria Spaniei prin formațiunile de mase specifice Peninsulei, asculta și nu urmărea să mă descurajeze, ba aveam chiar impresia că nu adăuga lucruri proprii numai fiindcă își dădea seama că ideile mele erau încă în mișcare și, pentru dezvoltarea lor ulterioară, ar fi mai bine să nu le fixez încă printr-o discuție.

Pe atunci erai tentat să te gîndești la Goya și gravurile sale despre *Ororile războiului*. Căci acest prim pictor modern, care era și cel mai mare, a devenit ceea ce a fost prin experiența timpului său. „El n-a privit în altă parte“, zise Sonne și am simțit cîtă greutate avea pentru el această propoziție spusă din inimă. Rococoul tablourilor timpurii și apoi *aceste* gravuri și picturile tîrzii! Se știa că Goya avea o atitudine, că se angaja, cum ar fi putut să nu aibă o atitudine cel care privea familia regală cu acești ochi? Dar el vedea ce se întîmpla de parcă ar fi fost în ambele tabere, căci gîndea ca un om și ceea ce detesta era războiul și el știa, ca nimeni înaintea lui, și probabil chiar pînă azi, știa cu atîta pasiune, ca nimeni altul că nu există război bun, fiindcă prin fiecare război se eternizează ceea e este mai rău și mai periculos în tradiția omenirii, ceva de neîndreptat. Războiul nu poate fi desființat prin război, el consolidează doar tot ceea ce detești cel mai mult la om. Calitatea de martor a lui Goya întrecea angajarea sa într-o tabără. Ceea ce vedea era monstruos și era mai mult decît își dorea el. De la Christosul lui Grünewald nimeni nu mai prezentase oribilul așa ca el, cu nimic mai bun decît era, dezgustător, zguduitor, depășind orice așteptare, dar totuși fără a se lăsa copleșit de el. Constrîngerea pe care o exercita asupra privitorului, direcția de neabătut pe care i-o dădea privirii lui era ultimul lucru în materie de speranță, chiar dacă nimeni n-ar fi îndrăznit să-l numească astfel.

Starea acelora la care învățătura cîștigată în primul război mondial nu se evaporase încă era un foarte greu chin sufletesc. Sonne recunoștea natura războiului civil din Spania și știa la ce ar putea duce. El, care ura războiul, considera necesar și esențial ca republica spaniolă să se apere. Urmărea cu ochi de Argus fiecare pas al celorlalte puteri care încercau să împiedice extinderea acestui război în Europa. El suferea din cauza slăbiciunii pe care și-au trădat-o puterile democratice cînd și-au declarat neintervenția și s-au lăsat înșelate cu bună știință de cealaltă tabără. Știa că această slăbiciune izvora din acea oroare de războiul a cărui extindere voiau ele s-o stăvilească cu orice preț. Felul de a acționa al puterilor democratice era alimentat de faptul că împărtășeau același sentiment de oroare, asta trăda însă o necunoaștere a adversraului și o miopie îngrozitoare. Orice șovăială, orice ezitare, orice prudență, îl încuraja pe Hitler care voia doar să experimenteze pînă unde poate să meargă și hotărîrea lui pentru război creștea de pe urma aversiunii față de război a celorlalți. Sonne era de părere că nu se putea schimba nimic la această hotărîre a lui Hitler pentru război, el o considera o entitate dată, legea naturii acestui om (dobîndită prin trăirea în felul său a războiului), pe care și-a urmat-o, prin care a ajuns la putere. I se părea anevoios să vrei să acționezi în acest sens. Dar era foarte necesar să rupi șirul succeselor sale, atîta timp cît în Germania exista o rezistență împotriva războiului. Această rezistență putea fi potențată numai prin acțiuni clare, neinfluențabile din afară. Drumul triumfal al lui Hitler devenise un pericol de moarte pentru toți, inclu-

siv pentru germani, căci ținea de gîndirea istorică oarbă a lui Hitler care, în cele din urmă, avea să tîrască în acest război toate puterile și popoarele, și cum ar fi putut învinge Germania tot restul globului?

Nu pot reda o imagine suficient de fondată despre clarviziunea lui Sonne în aceste probleme. Concepția lui depășea cu mult o epocă în care politicienii bîjbîiau de la un expedient la altul. Deși pentru el nenorocirea viitoare se contura tot mai clar, lua parte la cele mai mici amănunte ale evenimentelor spaniole. Ciudat era că pentru acest spirit lucid nimic nu era definitiv, dintr-un eveniment nesemnificativ, pe care nu-l prevăzuse nimeni, putea ieși o nouă speranță — ea nu trebuia trecută cu vederea, totul trebuia reținut, nimic nu era lipsit de importanță.

În decursul acestui război civil reveneau în discuție nume spaniole, locuri de care se lega vreo amintire istorică ori literară. Eram informat despre acestea și pentru mine va rămîne totdeauna admirabil felul tîrziu și tumultuos în care am cunoscut Spania.

Mai înainte fusesem reținut în a mă preocupa mai îndeaproape de Evul Mediu spaniol. Proverbele și cîntecele copilăriei mele erau de neuitat, dar nu serviseră în continuare la nimic, ele au stagnat în mine, încremenite în orgoliul familiei mele care-și aroga dreptul asupra a tot ceea ce era spaniol în măsura în care acesta servea mîndriei lor de castă. Printre sefarzi am cunoscut oameni care trăiau într-o inerție orientală, de pe o zi pe alta, din punct de vedere intelectual mai puțin dezvoltați decît alții care făcuseră școala la Viena, ceea ce le era cu totul suficient pentru fericirea vieții lor, adică să se creadă superiori altor evrei. Tot așa, nu era lipsit de temei faptul că îi făceam observație mamei că era pătrunsă de aproape toate literaturile europene, dar că nu știa aproape nimic despre cea spaniolă. Văzuse piese de Calderon la Burgtheater, nu i-ar fi trecut niciodată prin minte să citească vreuna din ele în original. Spaniola nu era o limbă de lectură pentru ea. Ce-și însușise de acolo era amintirea unui Ev Mediu glorios și poate că prezenta valoare numai pentru faptul că era *orală* și că determina o anume poziție distinsă față de oamenii mediului său apropiat. Ea nu mi-a putut da nici un fel de impulsuri care să mă conducă spre literatura spaniolă. Chiar și modelele orgoliului ei, care aveau enorm de multe trăsături spaniole, erau luate de la Shakespeare, din *Coriolan*. Respectabila ei cultură era determinată de Viena, nu de originea ei.

Aveam 30 de ani cînd am aflat cîte ceva despre scriitorii care au pus bazele perene ale acelei epoci spaniole timpurii. Am aflat asta de la Sonne, căruia mama, ca unui „Todesco“ — familia lui provenea din Galiția austriacă — nu i-ar fi consimțit nici într-un caz dreptul la scriitorii „noștri“, pe care ea însăși nici nu-i cunoștea. El mi i-a tradus și explicat oral din ebraică, dar se întîmpla, ca în aceeași după-amiază, să-mi traducă și explice și poezii maure din arabă. Deoarece el îmi prezenta ceva *în totalitate* și nu ceva smuls din contextul epocii în scopul unei

ridicole faime personale, am renunțat la neîncrederea față de tot sefardismul abuziv și l-am apreciat cu respect.

Aceste discuții luau un curs ciudat. Ele porneau de la rapoartele din ziar despre luptele din Spania. Obiectivitatea cu care erau comentate, aprecierea forțelor inamice, presupunerile în legătură cu timpul în care vor ajunge la ei ajutoarele așteptate, repercusiunea unei retrageri asupra atmosferei din străinătate — va duce la mai multe ori la mai puține ajutoare? — schimbările în guvern, influența crescîndă a *unui* partid, ponderea regiunilor în hotărîrea lor de autonomie — o obiectivitate care nu omitea și nu uita nimic: adesea aveam impresia că ședeam cu un om care prevedea și dirija firele evenimentelor. Era evident că voia și să-mi dea sentimentul că toate aceste lucruri se petreceau într-o țară care ar trebui să-mi fie familiară, și el însuși se îngrijea să-mi devină familiară. În felul său pregnant, mă transpunea în domeniile spirituale ce nu reprezentau în mai mică măsură Spania decît acest război în grozitor.

Mai știu și azi împrejurările care m-au condus spre una sau alta dintre opere. De foarte multe ori ele sînt legate de numele acelei perioade. Șocul unei știri a pătruns într-o asemenea carte și a marcat-o. Din eventimentele acelor zile s-a format un cristal tainic, cea de a doua structură a sa, imuabilă.

Tot pe atunci am descoperit și *Visele*[101] lui Quevedo. După Swift și Aristofan, el a devenit unul din strămoșii mei. Un scriitor are nevoie de strămoși. Pe cîțiva dintre ei trebuie să-i cunoască nominal. Atunci cînd se crede sufocat de propriu-i nume, își amintește de strămoși, care-și poartă fericiți numele devenite nemuritoare. Ei vor, probabil, să-i ironizeze îndrăzneala, dar, cu toate acestea, nu-l resping. Și ei și i-ar fi dorit pe alții, ar fi vrut să aibă urmași. Au trecut prin mii de mîini; nimeni nu le-a făcut vreun rău, de aceea au devenit strămoși, fiindcă pot să-i respingă fără luptă pe cei mai slabi, prin forța pe care o transmit devenind ei înșiși mai puternici. Există însă și strămoși care vor să se odihnească puțin. Aceștia dorm pentru o sută-două de ani. Sînt treziți, asta e cert, răsună deodată ca niște fanfare de pretutindeni, dar abia treziți tînjesc să se întoarcă la singurătatea somnului lor.

Poate că lui Sonne îi era insuportabil să se identifice total cu evenimentele timpului. Poate că nu le suporta mersul, neputîndu-l influența. Nu scăpa nici o ocazie de a-mi face cunoscută originea, tocmai pentru că ea conta atît de puțin pentru mine. Era convins că nimic nu dispare într-o viață. Omul își însușește toate lucrurile cu care a venit în contact. Celui ce uita aceasta trebuia să i se aducă aminte. Nu era vorba de mîndria originii care era totdeauna îndoielnică. Important pentru el era că nu trebuie să renegi nimic din ce-ai trăit. Valoarea unui om constă în aceea că el întruchipează suma celor aflate sau în curs de a fi descoperite. Aici intrau țările unde acesta trăise, limbile vorbite, oamenii a căror voce o ascultase. Aici intra și obîrșia sa, dacă ea prezenta vreo însemnătate. Dar, prin asta, nu se referea nici într-un caz

numai la ceva personal, ci la întregul timpului și locului din care proveneai. De cuvintele unei limbi, pe care, probabil, o cunoscuse numai în copilărie, aparținea literatura cu care aceasta s-ar fi identificat. De zvonurile despre o izgonire ținea tot ce o precedase, nu doar ifosele bazate pe o singură cădere. Căzuseră înainte și alții, în alte moduri, și ei constituiau parte integrantă a acestei istorii. Din felul acesta de a-ți revendica istoria îți vine greu să-ți faci o imagine clară despre adevăr. Pentru Sonne istoria era imperiul desăvîrșit al vinovăției. Trebuia să știi și de ce fuseseră capabili antecesorii cei mai apropiați, nu numai ce li s-a întîmplat. Trebuia să știi de ce erai tu însuți capabil. Pentru asta era necesar să cunoști totul, indiferent din ce parte și de la ce distanță ți se oferea cunoașterea, trebuia să ți-o însușești, să te exersezi în ea, să o menții proaspătă, să o irigi și să o fertilizezi prin alte date pe care le aflai mai tîrziu. Sonne nu se sfia să folosească prezența acestui război civil, care ne afecta mai mult decît înseși evenimentele orașului în care trăiam, pentru a-mi întări conștiința trecutului, care abia prin el deveni unul real. Cînd, îndată după aceea a trebuit să părăsesc Viena, plecam îmbogățit. M-a pregătit să iau cu mine o limbă, să o păstrez cu atîta forță, încît în nici o împrejurare să nu ajungă în pericolul de a se pierde.

Nu vreau să uit ziua în care am venit în mare agitație la Sonne, la „Museum", și el m-a primit fără să spună un cuvînt. Ziarul se afla în fața lui pe masă, își ținea mîna pe el, n-a ridicat-o să mi-o întindă. Am uitat să-l salut, o propoziție cu care voiam să mă năpustesc asupra lui mi s-a oprit în gît. El era împietrit și eu, eu mă simțeam ca într-un delir. Era aceeași veste care se răsfrînsese asupra noastră într-un mod atît de diferit. Guernica fusese bombardată de avioane nemțești și distrusă. Voiam să aud de la el un blestem care să fie blestemul tuturor bascilor, tuturor spaniolilor, tuturor oamenilor. Nu doream împietrirea lui. Era neputință, neputința lui n-o suportam. Simțeam cum mînia mea se îndrepta asupra lui. M-am oprit și așteptam un cuvînt de la el, *înainte* de a mă așeza. El nu mă băga în seamă. Arăta ca stors. Era uscat ca și cînd ar fi murit demult. „O mumie!" îmi trecu prin cap. „Ea are dreptate. El este o mumie." Așa îl numea Veza cînd îl combătea. Eram sigur că *simțea* ocara mea, deși n-o pronunțam. Dar nici asta nu l-a afectat și spuse: „Tremur pentru orașe." Era abia perceptibil, dar eu știam că auzisem bine.

Nu l-am înțeles. Pe atunci nu era atît de ușor ca azi să înțelegi acest lucru. Credeam că-i confuz, că nu știe ce spune. Fusese distrusă Guernica și el vorbea de *orașe*. Nu-i suportam confuzia. Claritatea sa îmi devenise lucrul cel mai important din lume. Era ca și cînd m-ar fi lovit concomitent cu două vești îngrozitoare. Un oraș distrus de avioane. Sonne cuprins de nebunie. N-am întrebat. N-am încercat să-l sprijin. N-am spus nimic și am ieșit afară. Nici ajuns pe stradă nu simțeam nici o compasiune pentru el. Simțeam — o spun cu greață —

milă față de mine însumi. Mi se părea că el ar fi pierit în Guernica și eu căutam să înțeleg că pierdusem totul.

Nu m-am depărtat prea mult cînd, dintr-o dată, îmi veni în minte: poate că-i este rău, arăta îngrozitor de palid. Dar mi-am dat seama că nici vorbă să fie mort, vorbise, îi auzisem propoziția, absurditatea acestei propoziții era cea care mă lovise atît de tare. M-am întors, el mă primi zîmbind, era ca întotdeauna. Mi-ar fi plăcut să uit ce se întîmplase între timp, dar el spuse: „Vreți să luați aer. Mă pot transpune în situația dumneavoastră. Poate n-ar strica să ies și eu puțin la aer.“ El se ridică și l-am însoțit. Afară am vorbit ca și cînd nu s-ar fi întîmplat nimic. Nici mai tîrziu n-a mai revenit asupra acelei propoziții de care am fost atît de consternat. Poate că de aceea n-am putut-o uita niciodată. După mai mulți ani, în război, fiind în Anglia, mi-a căzut vălul de pe ochi. Eram la mare distanță unul de altul, dar eram amîndoi încă în viață. El era la Ierusalim, nu ne scriam. În sinea mea mă gîndeam: n-a existat niciodată un profet căruia să-i fi fost mai neplăcut acest rol. El a prevăzut ce se va întîmpla cu orașele. El a intuit și restul. Existau destule lucruri pentru care trebuia să tremure. N-a amestecat o spaimă cu alta. Ieșise din vendeta istoriei.

DISCUȚIE ÎN NUßDORFERSTRAßE

O revistă în patru limbi plănuită de Hermann Scherchen urma să se numească *Ars Viva* ca și seria de concerte pe care o dădea pe atunci la Viena și pentru care își formase o orchestră proprie. Revista urma să servească nu numai muzicii moderne; literatura și arta plastică trebuiau să fie reprezentate în aceeași măsură. El mă întrebă care dintre vienezi ar intra în discuție pentru a fi colaboratori, eu i-am numit pe Musil și Wotruba. Hotărîndu-se repede, cum îi era felul, propuse o întîlnire în patru pentru a discuta prespectivele de colaborare la o asemenea revistă. Urma să fie o întîlnire intimă, fără martori în această perioadă de represiuni politice, o cafenea părea prea publică pentru așa ceva. Pentru prima oară Wotruba le lăsase singure pe mama și sora sa în Florianigasse și închiriase o locuință proprie în Nußdorferstraße. Acesta părea locul cel mai potrivit, bine situat și neutru, Himmelstraße din Grinzing era destul de departe. Scherchen cu soția lui chinezoaică locuia la noi, dar, de cînd îl supărasem pe Musil, în urmă cu un an, cînd lipsit de tact îl amintisem pe Thomas Mann, era rezervat față de mine și nu-l prea puteam invita. Wotruba îl cunoscuse la lectura în public de la școala lui Schwarzwald, în urmă cu aproape doi ani. De atunci se salutau, dar n-au devenit mai apropiați unul față de altul. Nu se întîmplase nimic între ei care să fi *îngreunat* o invitație. După ce s-a con-

sultat cu mine, Wotruba îi scrise o scrisoare respectuoasă, iar Musil acceptă invitația.

De la început, totul a fost complicat, pe măsura lui Musil, iar invitația se referea și la soția sa. Se știa cu cîtă neplăcere mergea singur într-un loc nou. Dar apăru nu numai cu ea, a mai adus cu el doi indivizi pe care nu-i invitase nimeni. Unul dintre ei era Franz Blei[102], un tip uscățiv, arogant, o figură cam prea distinsă, pe care nici unul dintre noi nu și-l dorise. Celălalt era un tînăr pe care nu-l cunoaștea nimeni. Musil l-a prezentat fără să se jeneze, aproape vesel, ca un admirator al *Omului fără însușiri* și Blei adăugă: „de la Herrenhof!" Acum erau aici, în patru. Musil părea să se simtă bine sub protecția soției sale, a vechiului prieten Blei și a tînărului admirator, care nu deschidea gura, dar era foarte atent la tot ce se vorbea. Blei monopoliza discuția, de parcă *el* ar întemeia revista. Musil însă spunea deschis și fără sfială ce gîndea.

Pe de altă parte, totul a început cu o indispoziție; fasoanele „estetice" ale lui Blei îi erau profund antipatice lui Wotruba. La intrarea în camera spoită în alb, Blei observase pe perete două tablouri de Merkel, se mirase și începu pe un ton de laudă care degeneră aproape în jignire.

„Are șarm", spuse el, iar apoi după o pauză: „E un tînăr?" Pe bună dreptate, Wotruba raportă „tînărul" la el, simți că Blei nu-l considera nimic altceva decît un „tînăr", că în rest nu știa nimic despre el și spuse cu o grosolănie căutată: „Ei, acela e cam de-o vîrstă cu dumneavoastră!"

Asta era puțin exagerat, Georg Merkel nu era atît de în vîrstă ca Blei, dar aparținea aceleiași generații ca și Musil, și Wotruba a simțit ca o nerușinare faptul că cineva, al cărui tablou atîrna pe peretele său, trebuia să fie un tînăr. Cînd îndată după aceea intră Marian cu cafeaua, îi spuse cu voce tare, întrerupînd fără jenă discuția celorlalți:

„Tu știi ce-i Merkel? Un tînăr!"

Scherchen începu să dezbată planul revistei sale. Spunea că îl interesează originalitatea și înalta calitate, că trebuie să fie vorba de ceva într-adevăr nou. Academismul este exclus de la bun început. Dar nici nu voia să se dedice în întregime unei anumite direcții a modernismului, totul, din toate limbile, trebuind să-și poată găsi expresia, pentru traduceri va exista o preocupare permanentă. Musil vru să știe ce lungime pot avea articolele. Răspunsul lui Scherchen l-a satisfăcut, căci acesta spuse:

„De orice lungime." Dar el adăugă îndată: „Poate fi chiar și o piesă întreagă. Eu aș dori să am în revistă o dramă a prietenului meu Canetti. De fapt el nu vrea. Dar îl vom lămuri noi."

După mai bine de trei ani nu uitase *Nuntă*. Eu nu voiam s-o public decît sub formă de carte. Nu era momentul să aducă în discuție

această problemă. Dar el voia să dea impresia că nici literatura modernă nu-i este necunoscută. *Nuntă* i se părea a fi în continuare ceva „nou".

Abia își terminase propoziția cînd luă cuvîntul Blei.

„Drama nu este literatură", anunță el, „drama este exclusă dintr-o revistă literară."

Spuse acest lucru cu atîta hotărîre că tuturor, mie, lui Scherchen și lui Wotruba ne-a pierit glasul; Musil zîmbi satisfăcut.

Cred că era de părere că Blei era competent și că lua în mînă revista. Urmă și un discurs mai lung, impecabil, al lui Blei despre felul cum ar trebui să arate revista și cu fiecare propoziție părea să fie tot mai sigur că așa *va fi*. Spre mirarea mea, Sch., acest tiran, îl lăsă destul de mult în voia lui, pînă cînd ura clocotitoare a lui Wotruba îmi stîrni îngrijorare. Mă temeam că-l mai și ia și-l aruncă pe fereastră; în ciuda propriei mele furii începui să mă tem pentru viața nobilului invadator. Dac ăaș fi știut că era unul din descoperitorii lui Robert Walser[103], i-aș fi scuzat orice impertinență și, nu numai de dragul lui Musil, l-aș fi tratat cu respect. Dar acum, dintr-o dată, Sch. îl întrerupse:

„Noi avem cu totul altă părere, tinerii mei prieteni și cu mine", spuse el. „Tot ce spuneți contravine intențiilor noastre. Vrem o revistă vie, nu o fosilă scolastică. Dumneata ești în toate pentru mărginire, Ars Viva va trebui să servească *extinderii*, noi nu ne temem de timp. Pentru fosile există destule alte reviste."

Era singura dată în decursul anilor, de cînd îl cunoșteam, că Sch. îmi vorbea cu toată sinceritatea. Wotruba spuse furios: „Părerea domnului Blei nu mă interesează. Pe el nu l-a invitat nimeni. Eu vreau să știu ce gîndește domnul Musil despre revistă."

Wotruba era vestit pentru bădărăniile lui și nimeni nu i-o lua în nume de rău. Cine nu-l cunoștea încă personal ar fi fost decepționat de el dacă s-ar fi comportat altfel la o primă întîlnire. Seriozitatea sa era impunătoare. Ar fi fost ridicol dacă s-ar fi ostenit întru amabilități, ar fi fost ca și cînd ar încerca să se bîlbîie într-o limbă străină, necunoscută. Am simțit că Musil îl agrea, nu părea să fie jignit pentru Blei, deși nu-l ascultase fără semne de aprobare.

Acum, ca să spunem așa, se elibera de umbra celuilalt și se comporta la fel de deschis ca și Wotruba însuși. Spunea că este nesigur și nu poate spune nimic. El ar avea o lucrare despre Rilke care ar intra în discuție pentru revistă. Poate că-i va veni în minte și altceva ce-ar putea scrie. Felul său de a vorbi era foarte hotărît, cu atît mai mult contrasta conținutul celor spuse. El n-a promis absolut nimic. Era nehotărît. Dar fusese invitat și primit cu un asemenea respect, încît nu dorea să refuze, așa, pur și simplu. Cu suita lui, aici se simțea în siguranță. De Franz Blei îl lega o veche prietenie, dar Blei era imprevizibil și capricios. El era și cel care, așa, dintr-o dată, propulsase *Somnambulii* lui Broch în imediata apropiere a lui Musil. Broch nu fusese propus

pentru noua revistă, el nici nu se afla la Viena, dar noi deocamdată ne-am ferit să-i pronunțăm numele, știind desigur părerea lui Musil despre el. Dacă unul dintre noi ar fi făcut-o, Musil ar fi refuzat imediat și ar fi respins invitația la o discuție. În refuzul său era categoric și tăios. Cît privește nu-urile lui, circulau legende de care eram încîntați amîndoi, atîta Wotruba cît și eu.

Aici, în societatea a trei sateliți, confruntat cu trei bărbați care-i intrau în grații, nu se putea simți aproape nimic din acest *nu*. Era prudența unui om șovăielnic care nu voia să-și permită vreun abuz, dar nici să nesocotească o șansă. Avea nevoie de timp de gîndire, de aceea n-a spus nici da, nici nu, dar încerca și să afle ceva mai mult. Sch., care încă niciodată nu se eclipsase într-atîta și care în orice afirmație îi invoca pe „tinerii săi prieteni" înainte de a spune „eu", nu putea să-i placă. Era evident că n-avea habar de problemele literare și că se va baza pe mine. *Eu* fusesem îndepărtat datorită acelei numiri nelalocul ei a lui Thomas Mann. Cu toate acestea, încăpățînarea cu care insistasem că el, Musil, trona sus de tot, a avut importanță în măsura în care acceptase să participe. Se simțea atras de Wotruba și îi plăcea extraordinar de mult. El se afla în afara oricărei literaturi, dar cuvintele lui aveau forță și loveau ca niște gloanțe. Atunci cînd Musil agrea o persoană, fața sa trăda *mirare*. Era o mirare reținută care nu degenera niciodată în exaltare. El dispunea de puterea de a determina ponderea clară a reacțiilor sale și nu se înșela. Mirarea sa era limitată, dar în această limitare ea nu-și pierdea nimic din puritate, nefiind supusă nici unor intenții.

Acum dacă spunea ceva, părea că ar aștepta o reacție, cea a lui Wotruba, celelalte necontînd deloc. Proclamația bine cîntărită a lui Blei n-a prea luat-o în serios. O cunoștea demult și cu siguranță o și asimilase. Aveam impresia că îl plictisea. A acceptat-o, pentru că fusese rostită de protagonistul său, dar n-a insistat și a zîmbit îngăduitor. Respingerea dură a lui Blei de către Wotruba, urmată de invitația ca Musil însuși să spună ce gîndește, îi conveni acestuia și începu fără nici o reținere sa tatoneze prudent planul revistei. Sublinie că ar dori să dezbată o temă lirică și voia să afle mai exact ce ar intra în discuție.

Sch. era de părere că asta merge bine, soția lui, care nu era prezentă la discuție, ar fi deosebit de interesată de genul liric. Fiind chinezoaică ea ar avea aici un drept moștenit din străbuni. Lirica ar însemna pentru ea chiar mai mult decît muzica. De fapt a cunoscut-o ca studentă, la un curs de dirijat organizat de el la Bruxelles, unde ea venise din China tocmai pentru a studia cu el; dar el s-a convins tot mai mult că pentru ea lirica este mai importantă. Acum regretă că n-a adus-o și pe ea. Planurile elaborate de ea pentru revistă se refereau exclusiv la lirică, notîndu-și în plus și o serie de posibilități pe care le numea „lista ei". I-ar fi făcut plăcere să le și prezinte imediat, dar nu i s-a spus că domnul Musil scria și poezie. I se părea lipsit de tact să înceapă cu

asta chiar de la prima întîlnire. Dar mai este timp, chestiunea trebuia pregătită cu minuțiozitate. Spunea că-i va trimite domnului Musil ideile soției sale împreună cu lista temelor din acest domeniu care ar intra în discuție. Soția lui vorbește numai franțuzește, la nevoie te-ai putea înțelege cu ea, oral n-ar fi prea ușor și de aceea a ezitat să o aducă imediat; franceza ei scrisă însă a fost unanim lăudată și la Bruxelles. Pentru siguranță, Veza s-ar fi oferit să-i mai controleze franceza, astfel încît domnul Musil nu ar avea greutăți cu textul.

Nu erai obișnuit ca Sch. să facă o asemenea pledoarie amănunțită. Se mulțumea, în general, să dispună sau să explice aranjamentele muzicale. Dar despre noua sa soție chinezoaică vorbea cu plăcere. Era mîndru de ea, deoarece atrăgea atenția. Ea era o ființă încîntătoare și foarte cultivată, dintr-o familie foarte bună. Trăise invazia japonezilor în China și, cînd vorbea despre asta, îți înfățișa prompt acele groaznice evenimente. Delicată, subțire și îmbrăcată în mătase chinezească, la Bruxelles dirijase Mozart, Sch. se îndrăgostise la prima privire, dar cînd vorbea ea despre război părea că auzi tac-tacul mitralierelor. Ajunsă din nou la Peking, i-a scris. Sch. își contramandase toate concertele și plecase cu Transsiberianul la Peking pentru cinci zile, mai mult timp nu-și îngăduia pentru a se căsători cu Shü-Hsien. La sosire i s-a spus că asta nu merge așa repede, pentru căsătorie ar trebui să-și facă ceva mai mult timp; dar și acolo și-a impus voința și s-a căsătorit în cinci zile cu Shü-Hsien. A lăsat-o temporar la părinții ei, se puse din nou pe tren și, după mai bine de o lună, era din nou în Europa la concertele sale.

După cîteva luni l-a urmat Shü-Hsien, cei doi locuiau acum la noi în Grinzing. Cu această ocazie am fost martorul primei perioade a căsătoriei lor: limba în care trebuiau să se înțeleagă era franceza, corectă, a ei sunînd ca un staccato monosilabic, a lui făcînd impresia unei limbi franco-germane plină de greșeli, nespus de barbară, complet neinteligibilă pentru noi. El o puse îndată la lucru, trebuia să-i copieze toată ziua note, partituri pentru orchestră. Mă întrebam cînd îi mai rămînea timp să găsească teme lirice pentru plănuita revistă *Ars Viva*. Poate că ea îi vorbise odată de lirica chineză. Probabil că atunci i-a dat sarcina, deoarece nu lăsa nimic nefolosit, să-și aștearnă gîndurile pe hîrtie. Acum, în timpul discuției, amintirea acestei chestiuni apăru chiar la momentul potrivit. El putea să-i promită ceva lui Musil, o serie de teme care, probabil, că-l atrag și a căror expunere n-o va costa nici un efort pe Shü-Hsien, bună cunoscătoare a literaturii franceze.

Sch. era atît de satisfăcut de iubita lui chinezoaică, încît i-ar fi făcut plăcere s-o amintească tot mereu. Eu îl simpatizam în această perioadă. Antipatia pe care o purtam în mine după zilele de la Strasbourg părea să se fi evaporat. Asta începuse cu primirea neașteptată a unei telegrame de la el prin care mă anunța să vin de urgență atunci și atunci, cu data precisă, la Gara de Vest, unde, între două trenuri, avea un răgaz de o oră. M-am dus, mai mult din curiozitate decît din afec-

țiune. Trenul trăsese la peron și încă prin fereastra deschisă îmi spuse: „Plec la Peking să mă căsătoresc!“

Apoi, îndată ce se află pe peron, urmă povestirea pe nerăsuflate. Vorbea entuziasmat despre chinezoaica lui. Mi-a descris ce i se întîmplase cînd a văzut-o în veșminte tradiționale, dirijînd Mozart. Avea cuvinte, cuvinte încîntătoare pentru un alt om. Îi promisese să se căsătorească cu ea îndată ce va primi scrisoarea, s-ar putea spune pe loc. Iar acum ea îi scrisese și era ca și cînd el, care dădea tot timpul ordine, s-ar afla la cheremul unei porunci străine ce venea de la o distanță mai mare decît jumătatea globului și căreia i se supunea orbește și fericit. Nu-l văzusem niciodată așa, în timp ce vorbea cu răsuflarea tăiată mai departe, simții dintr-o dată că îl simpatizam.

Era aproape de neconceput că el, care trăgea din greu, își contramandase pentru cinci săptămîni toate concertele și repetițiile.

În euforia căsătoriei uitase ceva important. Deodată sosi în fugă și Dea Gombrich, violonista, și pe ea o chemase la Gara de Vest, ea întîrziase, i-a spus doar că pleacă la Peking să se însoare, o roagă să meargă repede și să-i cumpere o cravată pentru cununie. Ea fugi imediat și se întoarse înainte ca trenul lui să se fi pus în mișcare. Îi întinse cravata prin fereastra vagonului, el stătea și zîmbea, mulțumi, buzele nu-i mai erau așa de subțiri ca totdeauna. Sch. era deja în drum spre Siberia cînd i-am povestit lui Dea, care gîfîia în continuare, atît de repede fugise, toată istoria.

Îl văzusem copleșit și noua mea simpatie pentru el dură o bună bucată de vreme. Apoi, cum am spus, cei doi au locuit destul de mult la noi în Himmelstraße. Veza era încîntată de Shü-Hsien și pe Sch. îl vedea, deși era îndrăgostită de el, așa cum era, putîndu-se chiar amuza pe seama lui.

Nu-i luam în nume de rău că acum, în timpul discuției despre Ars *Viva*, o folosea de față cu Musil așa cum folosea totul. Simțeam că trebuia să se laude cu ea, pentru că mai era îndrăgostit de ea. Probabil, mă gîndeam eu, se întîmplă o minune și nu se termină cum se termină totul la el, poate că *rămîne* la chinezoaică. Dată fiind dragostea mea pentru tot ce este chinezesc, eram îngrijorat de ceea ce va urma și mai mult pentru ea, care se afla aici într-o asemenea străinătate, decît pentru oricare dintre femeile lui europene. Dar la această discuție din Nußdorferstraße ea era dintr-o dată foarte prezentă. Musil, a cărui principală grijă manifestată era să nu promită nici într-un caz ceva epic pentru revistă și care, din această cauză, a pus în discuție posibilitatea unor bucăți lirice, o invocase prin întrebările sale șovăitoare pe Shü-Hsien. Toți auziseră acum despre ea, o invocau cu plăcere, ea devenind propriul său obiect poetic. Din revistă n-a ieșit nimic, dar discuția pregătitoare le-a rămas, cred eu, tuturor, într-o plăcută amintire, grație chinezoaicei.

HUDBA. DANS ȚĂRĂNESC

La 15 iunie 1937 a murit mama.

Cu cîteva săptămîni înainte, în mai, am venit pentru prima dată la Praga. Mă simțeam încă ușor și liber și mi-am luat o cameră la hotelul Juliš din Piața Wenzel, la ultimul etaj. De pe terasa largă a camerei priveai în jos la circulația din piață, noaptea la luminile ei. Era o priveliște creată parcă pentru pictorul care locuia în camera de lîngă mine: Oskar Kokoschka.

La cea de a 50-a aniversare a sa, la Muzeul de artă decorativă din Viena, pe Stubenring, a fost deschisă o mare expoziție. Cu această ocazie îi pătrunsesem cu mai mare acuitate opera pe care în trecut o cunoscusem doar din tablouri izolate. Refuzase posibilitatea de a veni la Viena, rămînînd în continuare la Praga, unde picta portretul președintelui Masaryk. Vechiul apărător al cauzei sale la Viena, Carl Moll, îmi smulsese promisiunea că-l voi căuta la Praga și-mi dăduse și o scrisoare pentru el. Trebuia să-i povestesc lui Kokoschka despre expoziție și să-i amintesc de mulții săi admiratori de la Viena. Mi se spusese că era cuprins de o adîncă ură împotriva oficialităților austriece. Aici n-ar fi fost vorba doar de desconsiderarea operei lui. El nu reușise să depășească nici evenimentele din februarie 1934. Mama sa, la care ținea mai mult decît la oricare alt om, murise de inimă rea, din cauza războiului civil de pe străzile Vienei. Din casa ei, de pe Liebhartstal a putut vedea cum se trăgea cu tunurile în noile locuințe muncitorești ale districtului. Fiul îi cumpărase mamei această casă tocmai datorită panoramei; ea crezuse în el de timpuriu, participînd cu pasiune la pictura lui, și ce se alesese acum din această panoramă!

Mama era destul de aproape pentru a auzi zgomotul artileriei și nu se putea rupe de priveliștea luptelor. Îndată după aceea s-a îmbolnăvit și nu și-a mai revenit niciodată. Carl Moll o cunoscuse și era convins că fără ea fiul nu și-ar fi găsit nicicînd drumul spre sine însuși. E o nenorocire pentru el că această femeie, care purta minunatul nume, Romana, nu mai este în viață. Acum se va desprinde complet de Austria. Pentru noul regim din Germania ar fi un pictor degenerat, Austria ar avea acum ocazia să-și primească cu brațele deschise pe cel mai mare pictor. Dar chiar dacă ar fi avut previziunea să-i solicite o întoarcere onorabilă, cum s-ar fi putut regăsi sub un regim căruia îi atribuia răspunderea pentru moartea mamei sale?

Auzisem deja pînă atunci multe lucruri despre Kokoschka. Prin Anna fusesem transpus într-o fază turbulentă a vieții sale din tinerețe. Pasiunea pentru Alma Mahler, mama ei, devenise o legendă prin cîteva din cele mai bune tablouri ale sale. Un portret de-al ei în chip de „Lucrezia Borgia“, cum îl numea ea, îl văzusem la prima mea vizită din Hohe Warte. Atîrna în încăperea triumfală a mereu neobositei vă-

duve și era prezentat cu aplomb, accentuîndu-se că din artistul care pe atunci mai știa cîte ceva n-a ieșit, din păcate, nimic — un biet emigrant.

Acum îl vedeam pentru prima dată în persoană, de pe o terasă pe cealaltă, trăsăturile sale îmi erau cunoscute din autoportrete. Ce m-a surprins foarte mult era vocea sa. Vorbea atît de încet, că abia îl înțelegeam. Eram foarte atent să nu scap nici o propoziție, cu toate acestea am pierdut destule. Carl Moll îl anunțase pe Kokoschka de vizita mea și într-o scrisoare adresată direct lui, dar era o întîmplare neașteptată faptul că locuiam ușă-n ușă. Părea și foarte modest, nu numai fin. Mai eram încă sub influența marii expoziții, cam încurcat că mă trata de la egal la egal. Mă întrebă de cartea mea pe care ar dori s-o citească. Moll i-a descris-o în superlative. Aici pe terasă aveam impresia că era curios să mă cunoască. I-am simțit ochiul de sepie îndreptat asupra mea, dar nu-mi era dușmănos.

Se scuză că nu era liber în seara aceasta, de parcă s-ar fi simțit obligat să-mi consacre imediat o seară. Blîndețea lui îmi apărea și mai uimitoare cînd mă gîndeam la relatările Annei din prima ei copilărie: ea, căreia pe atunci i se spunea Gucki, stătea jos pe podea într-un colț al atelierului și asista speriată la o scenă de gelozie dintre el și maică-sa. O amenințase pe maică-sa la plecare că o închide în atelier, poate că a și făcut-o vreodată. Anna nu-mi vorbise cu asemenea emoție despre nimic altceva. Eu îmi închipuiam această scenă zgomotoasă și violentă și mă așteptasem la un om pasional care la auzul veștii despre expoziție se va năpusti cu furie împotriva regimului austriac. Dar despre asta nu spuse decît cîteva cuvinte disprețuitoare, și acestea pe ton scăzut. Partea cea mai agresivă la el mi se părea a fi maxilarul foarte pronunțat, aproape așa cum îi plăcea să-l picteze în autoportretele sale. Cu adevărat impresionant era ochiul, nemișcat, opac, imperturbabil, la pîndă; era curios că eu mă gîndeam totdeauna numai la *un* ochi, așa cum am notat acum. Cuvintele lui parveneau șterse și neaccentuate, de parcă ar fi consimțit să facă un asemenea pas mai degrabă întîmplător și fără plăcere. Își dădu întîlnire cu mine pe a doua zi și mă lăsă încurcat: nici tablourile lui, nici cele auzite despre el nu le puteam pune de acord cu maniera lui potolită.

În ziua următoare l-am întîlnit la cafenea. Era în societatea filozofului Oskar Kraus[104], un adept credincios al lui Franz Brentano[105]. Acest Kraus, profesor de filozofie, o figură cunoscută la Praga, preluase de la magistrul său interesul pentru ghicitori și se producea acum de față cu noi, îi făcea plăcere să se audă vorbind. Reuși să-l captiveze pe Kokoschka cu tot felul de ghicitori și cu explicații ce se refereau în totalitate la acestea; din nou avui impresia înșelătoare de modestie, ba chiar de simplitate. În realitate, asta am înțeles-o abia mai tîrziu, nu era nici pe departe simplu, spiritului său îi făcea plăcere să parcurgă drumuri încîlcite. Nu era nici modest, dar în anumite companii îi plăcea să se estompeze. Acest joc de culori și lumini era talentul său; și prin asta se asemăna cu o sepie în schimbarea naturală și ușoară a culorii,

în timp ce ochiul, foarte mare — cum am mai spus — părea a fi unic, observîndu-și și fixîndu-și prada cu o forță neîndurătoare.

Dar cu greu ai fi putut descoperi ceva la această ședință de la cafenea. Pe bătrînul profesor Kraus îl cunoștea bine; cu greu l-ar mai fi putut enerva acest profesor palavragiu și foarte sigur de efectul său. Faptul că la vîrsta lui se mai referea încă în toate ocaziile la maestrul său, filozoful Brentano, avea în sine ceva de subaltern, cel puțin așa mi se părea mie, căci nu mă prea ocupasem de Brentano și aveam o imagine insuficientă despre varietatea puterii sale de penetrație. Simțeam suada sa neobosită în fața lui Kokoschka; era lipsită de gust, lui însă părea să-i placă, n-avea chef să spună el însuși ceva și persista în pînda lui pitorească.

Eu îmi doream cu ardoare să aflu de la el ceva despre Georg Trakl. Știam că îl cunoscuse și că minunatul nume al tabloului său, *Uraganul*, provenea de la Trakl[106]. Convingerea mea era că fără acest nume, tabloul n-ar fi existat, că n-ar fi fost băgat în seamă dacă nu s-ar fi chemat așa. În această perioadă eram impresionat de Trakl. Nici un poet liric din epoca modernă n-a însemnat pentru mine atît de mult. Soarta lui mă preocupă în continuare ca și atunci, în ceasul acela cînd aflasem pentru prima oară despre ea. În prezența acestui aschimodie-ghicitoare, lipsit de orice sentimente, nu era în nici un caz momentul prielnic să aduc vorba despre Trakl, dar, cu toate acestea, am făcut-o, întrebîndu-l cu modestie pe Kokoschka dacă l-a cunoscut. „Da, l-am cunoscut foarte bine“, spuse el cu o voce foarte scăzută, mai mult n-a spus. Chiar să fi vrut, n-ar fi putut spune mai mult, căci celălalt avea pregătită o snoavă-ghicitoare pe care o etală cu vocea lui de capră behăită.

Mie însă mi se părea că, de cînd o părăsise, Viena nu mai *conta* pentru Kokoschka. În perioada sa de început cînd apărea acolo, brusc și pretutindeni, cu Adolf Loos de mînă, Viena mai reprezentase ceva. Dar acum nu Viena îl exilase pe el, ci el o exilase, iar Moll, bătrînul bonom care de decenii își tocea pingelele pentru el, nu era omul care să-i poată stîrni din nou interesul pentru Viena. Cu toată arta dispariției în care excela, simțeam că acum dispărea pentru a fi lăsat în pace de toți.

Aproape că-mi pierdusem speranța de a avea o discuție adevărată cu el cînd, dintr-o dată, deveni cald, aducînd vorba de mama sa și de fratele său Bohi.

Casa din Liebhartstal, în care după moartea mamei locuia în continuare fratele său, era singurul lucru care-l interesa momentan la Viena. El îl considera pe fratele său scriitor. M-a întrebat dacă-l cunosc. A scris un roman mare în patru volume. Fusese marinar și umblase mult. Nici un editor nu voia să-i publice cartea. M-a întrebat dacă nu știu pe cineva care s-ar interesa de ea. Fratele lui n-are noroc în asemenea chestiuni. Conștiința de sine nu-i lipsește, ci doar recunoașterea. În nici un caz nu i se părea dezonorant faptul că fratele îi solicita ajutorul.

El îl întreținea cu plăcere și fără să crîcnească. Vorbea cu delicatețe și respect despre el. M-a impresionat această dragoste pentru fratele său care avea încredere în el ca-n propriile lui forțe. Faptul că insista să etaleze în fața lumii un fel de egalitate valorică între el și fratele său mi se părea a fi o trăsătură pozitivă a lui Kokoschka.

Printre camarazii mei, la Viena, era adesea vorba despre acest frate. Prestigiul lui Kokoschka era atît de mare, încît orice relație privitoare la el îi făcea cinste celui care o putea invoca. Un tînăr arhitect, Walter Loos, care, fără să-i fie rudă, purta numele marelui Loos, voia — poate tocmai datorită omonimiei numelui — să-l cunoască, dacă nu pe pictor, cel puțin pe fratele său și, la un pahar de vin, cînd stătea cu Wotruba și cu mine, o descria entuziasmat pe deosebit de frumoasa fiică de hornar, prietena lui Bohi cel gras, căruia i se potrivea de minune. El povestea despre suișul și coborîșul acestei relații, despre gelozia lui Bohi, despre scene sălbatice și împăcări furtunoase. În fond, fiica de hornar, după care alergau toți, îi era pe deplin fidelă lui Bohi al ei, era imposibil să-i sucești capul. Bohi era un adevărat frate al pictorului în jurul căruia se învîrtea, în realitate, orice asemenea discuție și, de aceea, gelozia era obligatorie și pentru el. Wotruba asculta cu multă atenție toate povestirile ce se refereau la fratele lui Kokoschka. Tînărul Loos, cum îl numeam noi, îl întărîta mereu cu gloria lui Oskar. Situîndu-l cu fermitate la înălțime, asemenea unui steag, își cîștigase o anumită poziție în cercul nostru, căci ceea ce avea de spus, în afară de asta, nu prea conta.

Acum Kokoschka fusese cel care aducea vorba de fratele său, numele Bohi îl rosti atît de firesc ca și cînd la Viena, fără alte explicații, oricine ar trebui să-l cunoască, iar cînd am început eu să-i povestesc despre experiențele mele cu tînărul Loos păru puțin iritat la auzul acestui nume.

„N-ar trebui să mai existe un arhitect care să se numească așa, n-a existat decît un singur Loos."

Nu-i convenea nici că justificam numele cunoștinței mele prin aceea că era, de fapt, prietenul *fratelui* și nu al adevăratului Kokoschka, precum bătrînul Loos.

Prin asta se simți provocat să aducă elogii fratelui său și eu aflam amănunte despre acesta, despre opera în patru volume care nu-și găsea nici un editor. Mă întrebă dacă așa-numitul „tînăr" Loos nu spusese nimic despre asta.

Nu, acesta i-a vorbit doar despre dragostea lui pentru fiica meșterului hornar, descriind scenele care se petreceau între ei. Kokoschka presimți cu o rapiditate uluitoare legătura cu binecunoscutele scene care se petrecuseră între el și Alma Mahler și pară lovitura, înainte ca eu să fi avut lipsa de tact să fac vreo aluzie la ele.

„Asta-i curat Nestroy", spuse el, „asta n-are nimic de-a face cu Bohi așa cum scrie. Oricum, e bătător la ochi cînd se-ncaieră, pentru că

amîndoi sînt așa de grași. Bohi e un om sincer, el nu face scenele pentru a ajunge în gura lumii."

Suna ca și cînd el însuși s-ar justifica pentru propriile scene anterioare. Pe cînd era profesor la Dresda, trăise cu o păpușă în mărime naturală, confecționată după indicațiile sale, care arăta ca Alma Mahler și, prin asta, — se poate spune — imortalizase bîrfa despre ea și el. *Această* poveste le era familiară chiar și acelora care nu simțeau altceva decît dezgust pentru pictura sa. Prin păpușa aceea ducea mereu cu sine vechile scene cu Alma. La cafenea stătea lîngă el la masă și era servită cu cafea, iar mai tîrziu, așa se spunea, era dusă și la culcare. În contrast cu fratele său, Bohi nu făcea nimic pentru reputație, de aceea Oskar îl numea „un om pur", îi făcea plăcere să vorbească despre el și-l amintea ca și cînd acesta ar fi reprezentat propria lui nevinovăție.

Într-una din zilele următoare, în Piața Wenzel s-a desfășurat o mare paradă a portului popular. De sus de pe terasa camerei mele din hotelul Juliš puteai vedea bine totul. Ludwig Hardt, care locuia acum la Praga, a venit cu soția sa, îl invitasem pe el și pe alți cîțiva cunoscuți să privească parada de sus. Cu această ocazie am cunoscut-o pe soția lui Ludwig Hardt, era mică de statură ca și el, o persoană grațioasă și îngrijită. Văzîndu-i împreună, era imposibil să nu te gîndești la un număr de circ. Te așteptai în fiecare clipă să vezi o demonstrație cu cai și pe mititica bine făcută sărind de pe un cal pe altul, în timp ce el executa niște figuri, nu mai puțin temerare, razant pe lîngă ea sau împreună cu ea.

Acum însă stăteau lîngă mine, sus pe terasă, deasupra pieții, unde țărani veniți din toate părțile țării defilau în costumele lor, unii pe cai, în acorduri de muzică și aclamații, era un tablou ca dintr-o nuntă țărănească. Cîțiva începură să danseze, fiecare de unul singur, urmau mereu alții la rînd și felul în care porneau cu mișcări oblice și-și făceau loc în învălmășeală, fără a pierde cu această ocazie nimic din gravitatea lor, avea ceva atît de avîntat, încît ochii mi se umplură de lacrimi. M-am întors pentru a mi le ascunde și atunci privirea mi se întîlni lateral cu cea a lui Kokoschka, ieșit și el, ca și noi, pe terasă, pentru a se uita jos la țărani; îmi observă emoția și-mi făcu semn cu mîna atît de cordial de parcă ar fi vorbit de fratele său Bohi.

N-aș fi putut spune pe atunci ce m-a impresionat atît de mult la dansul izolat al țăranilor care evadau din grupul lor. În veselia lor zburdalnică, în forța lor, în coloritul lor nu era nimic care putea să te mîhnească. Era o clipă eliberată de toate presimțirile rele, o emoție fericită, deși nu te aflai în convoiul lor — puteai fi cu ceva mai prejos decît un țăran? Era și o recunoaștere de care mă simțeam înduioșat: recunoașterea dansului țărănesc la Breughel. Tablourile hotărăsc ceea ce trăiești. Ți se încorporează ca un fel de rădăcini străvechi. În funcție de tablourile din care ești constituit ți se conturează toată viața. Multicoloră și eliberatoare a fost emoția ce m-a cuprins văzînd jocul țăranilor

din Piaţa Wenzel. După doi ani se terminase cu Praga. Dar mie mi-a fost dat să mai trăiesc forţa şi graţia stîngace a acestor oameni.

Ceva asemănător am simţit şi în limbă. Îmi era complet necunoscută. O bună parte dintre vienezi erau cehi, dar, în afară de ei, nimeni nu le cunoştea limba. Nenumăraţi vienezi purtau nume cehe, dar nu ştiai ce însemnau. Unul din cele mai frumoase nume îl purta „geamănul" meu, Wotruba. Nici el nu ştia nici un cuvînt din limba tatălui său. Acum eram la Praga şi mă duceam pretutindeni, de preferinţă în curţile caselor unde locuiau mulţi oameni pe care-i puteam asculta în timp ce vorbeau. Mi se părea o limbă bătăioasă, căci toate cuvintele erau accentuate puternic, pe prima silabă; în toate discuţiile auzite înregistrai un şir de mici lovituri care se repetau pe toată durata conversaţiei.

Mă ocupasem de istoria războaielor husite; secolul al XV-lea mă atrăsese dintotdeauna şi cine încerca să sesizeze ceva despre mase, acela trebuia să-şi bată mult capul cu husiţii. Nutream respect faţă de istoria cehilor şi e posibil ca din exterior, încercînd să le ascult limba în toate tonalităţile ei, să-mi fi închipuit că găsesc în ea lucruri nemaipomenite care, însă, nu proveneau decît din ignoranţa mea. Cît priveşte vitalitatea acestei limbi nu încape nici o îndoială şi, prin particularităţile lor absolute, unele cuvinte erau frapante pentru mine. Am rămas entuziasmat aflînd cuvîntul pentru muzică: hudba.

În limbile europene, în măsura în care le cunoşteam, exista întotdeauna acelaşi cuvînt pentru muzică, un cuvînt frumos, sonor — cînd îl rosteai în germană aveai impresia că salţi cu el în sus. Unde era accentuat mai mult pe prima silabă nu ţi se părea chiar atît de energic, rămînea puţin în suspensie înainte de a se răspîndi. Ţineam la acest cuvînt aproape la fel de mult ca şi la obiectul în sine, dar treptat mi s-a părut suspect că era folosit pentru orice fel de muzică. Cu cît ascultam mai multă muzică nouă, cu atît mai nesigură devenea relaţia mea cu această denumire universală. Odată am avut curajul să i-o spun lui Alban Berg: oare n-ar trebui să existe şi alte *cuvinte* pentru muzică, oare disperata închistare a vienezilor faţă de tot ce este nou n-ar fi în legătură cu faptul că s-au identificat într-o măsură atît de mare cu imaginea acestui cuvînt, încît nu mai pot tolera nimic care să-i schimbe conţinutul? Oare dacă s-ar numi altfel ar fi dispuşi mai degrabă să se obişnuiască cu el? Însă despre aşa ceva Alban Berg nu voia să audă. Ca şi pe ceilalţi compozitori dinaintea lui, pe el îl interesează muzica, nu altceva; ceea ce face el însuşi provine de la înaintaşii săi, ceea ce au învăţat elevii lui de la el e muzică, orice alt cuvînt ar însemna o *înşelătorie*, m-a întrebat apoi dacă nu am sesizat că acelaşi cuvînt s-a răspîndit pe întreg pămîntul. A reacţionat violent, aproape ofensat la „propunerea" mea şi cu atîta îndîrjire, încît n-am mai adus-o niciodată în discuţie. Chiar dacă am tăcut, avînd conştiinţa ignoranţei mele muzicale, gîndul acesta nu mă lăsa în pace. Cînd, ca din întîmplare, am aflat aşa, deodată, la Praga că în cehă cuvîntul pentru muzică se cheamă

„hudba“, am fost entuziasmat. Acesta era cuvîntul pentru *Les Noces* a lui Strawinski, pentru Bartok, pentru Janáček și pentru mulți alții.

Mergeam ca vrăjit dintr-o curte în alta. Ceea ce auzeam ca o provocare era, probabil, un simplu mesaj, dar atunci era mai *încărcat* și conținea mai multe informații de la vorbitor decît ceea ce obișnuim să dăm noi, din partea noastră, în mesaje. Poate că forța cu care pătrundeau în mine cuvintele cehe trebuia pusă pe seama amintirilor legate de bulgara primei copilării. Dar nu m-am gîndit niciodată la asta, căci uitasem complet bulgara și nu pot decide eu cît mai păstrăm în noi din limbile uitate. Cu siguranță că în aceste zile trăite la Praga unele lucruri care se petrecuseră în diferite perioade din viața mea mi-au devenit mai apropiate. Percepeam sunetele slave ca părți ale unei limbi care mă afecta într-un mod inexplicabil.

Însă am vorbit nemțește cu mulți oameni, nu vorbeam altă limbă, și erau oameni care foloseau această limbă conștient și diferențiat. Erau în majoritate scriitori care scriau nemțește și la ei se simțea în permanență efortul de a apăra această limbă împotriva vigurosului fundal al cehei, limba germană avînd pentru ei o altă semnificație decît pentru cei ce operau cu ea la Viena.

Orbirea fusese tradusă și apăruse de curînd în limba cehă. Acesta era motivul pentru care călătorisem la Praga. Un tînăr scriitor, cunoscut azi sub numele de H. G. Adler, lucra pe atunci într-o instituție publică și mă invitase la o întîlnire cu cititorii. El făcea parte dintr-un grup de prieteni care scriau în germană, era cam cu cinci ani mai tînăr decît mine, printre ei *Orbirea* circula de la unul la altul. Adler, cel mai activ dintre ei, intervenise peste tot pentru o lectură în public. El a fost și cel care m-a condus prin oraș, străduindu-se să nu-mi scape nimic din frumusețile pragheze.

Se caracteriza printr-o foarte încordată exigență idealistă, el, care îndată după aceea avea să devină în așa măsură victima acelei perioade blestemate, dădea impresia că n-ar aparține nici pe departe timpului său. Cu greu ți-ai fi putut închipui undeva în Germania un om marcat în mai mare măsură decît el de tradiția literară germană. Dar el era aici la Praga, vorbea și citea cu ușurință în cehă, respecta literatura și muzica cehă, explicîndu-mi tot ce nu înțelegeam într-un mod atît de atrăgător.

Nu vreau să enumăr aici splendorile orașului Praga de care vorbește toată lumea. Mi s-ar părea aproape indecent să vorbesc de palate, biserici, străzi, de poduri și de rîu, lucruri cu care alții s-au ocupat o viață întreagă și a căror operă poartă amprenta cunoașterii nemijlocite. Din toate astea n-am descoperit nimic singur, totul îmi fusese prezentat, dacă cineva ar avea dreptul să vorbească despre aceste confruntări, atunci acesta ar fi trebuit să fie cel ce s-a gîndit la ele și mi le evocase. Același tînăr scriitor, care se întrecerea pe sine cu surprizele pe care mi le oferea, era plin de curiozitate, întrebînd neobosit pe parcursul drumuri-

lor noastre. Mulţi oameni care au trecut prin viaţa mea mi-au transmis înaintea lui păreri, judecăţi şi prejudecăţi.

Dar el a simţit şi cît de mult însemna pentru mine să ascult *singur* oamenii, cei mai diferiţi oameni, să-i aud vorbind într-o limbă pe care n-o înţelegeam, fără să mi se traducă imediat ce spuneau. Faptul că cineva urmărea efectul cuvintelor neînţelese trebuia să fi fost pentru el ceva nou; era o influenţă cu un caracter aparte, incomparabilă cu cea a muzicii, căci, în faţa cuvintelor neînţelese te simţi *ameninţat,* le întorci în tine pe toate părţile şi cauţi să le neutralizezi, dar ele se repetă şi prin repetiţie devin şi mai ameninţătoare. El a avut tactul de a mă lăsa singur ore în şir, puţin îngrijorat că m-aş putea rătăci şi, fără îndoială, nu fără regrete că în felul acesta discuţia noastră se întrerupea. Cu o curiozitate sporită mă punea mai tîrziu să-i povestesc despre ceea ce îmi atrăsese atenţia şi, din cauza marii mele simpatii pentru el, îmi venea greu să nu-i spun totul.

MOARTEA MAMEI

Am găsit-o dormind, ochii închişi. Foarte slăbită, palidă ca ceara, nişte găuri negre în locul ochilor şi acolo unde cîndva fremătau splendidele ei nări largi, găuri negre nemişcate. Fruntea părea mai îngustă, micşorată din ambele părţi. Aşteptasem privirea ochilor ei şi acum mi se părea că i-ar fi închis ca să mă pedepsească. Îi căutam trăsăturile cele mai caracteristice şi, pentru că ochii mi se refuzaseră, îi căutam nările largi şi fruntea puternică, dar ea îşi pierduse consistenţa şi conturul, mînia nărilor se pierduse în întunecimea lor.

M-am speriat, dar pătruns de vechea *ei* forţă, mi s-a furişat în suflet neîncrederea. Nu vrea să mă vadă, nu m-a aşteptat. Simte că sînt aici şi se preface că doarme. Oare ce şi-ar fi închipuit ea în locul meu, îmi trecea acum prin cap, căci eu eram ea, noi ne ghiceam unul altora gîndurile, erau cele proprii.

Adusesem trandafiri, la a căror mireasmă ea nu rezista niciodată. Parfumul lor îl inspirase la Rusciuc în grădina copilăriei ei şi, cînd în vremurile noastre bune glumeam pe seama nărilor ei uriaşe cum nu le mai puteai întîlni la nici un alt om, spunea că s-au făcut aşa mari pentru că în copilărie şi le dilatase pentru a inspira mireasma trandafirilor. Amintirea ei cea mai timpurie era că stătea culcată între trandafiri şi plîngea, deoarece o duceau înapoi în casă şi mireasma dispărea. Mai tîrziu, după ce a părăsit casa şi grădina tatălui ei, ar fi încercat orice mireasmă în căutarea celei adevărate, prin acest exerciţiu nările i-au crescut şi au rămas în continuare mari.

Cînd şi-a deschis ochii i-am spus: „Ţi i-am adus de la Rusciuc.“ Mă privea neîncrezătoare, nu se îndoia de prezenţa mea, ci de locul prove-

nienței pe care l-am numit. „Din grădină“, adăugai eu, exista numai o grădină. Ea mă dusese acolo și inspirase adînc, consolîndu-mă cu fructe pentru jignirile bunicului. Acum îi ofeream eu trandafiri, ea inspira mireasma lor, camera se umplu de parfum. Apoi spuse: „Ăsta-i mirosul, l-ai adus din grădină.“ Se dărui în întregime veștii, mă acceptă și pe mine și nu întrebă cu ce ocazie am venit la Paris. Era din nou fața ei, cu nările ei nesătule. Ochii, mult mai mari, mă priveau și n-a spus: Nu vreau să te văd! Ce cauți aici! Eu nu te-am chemat! În mireasma pe care o recunoștea mă furișasem eu. N-a întrebat, s-a dedicat în întregime mirosului și mie mi se părea că fruntea i se lărgește și că ar trebui să urmeze cuvintele ei inconfundabile. Mă așteptam la cuvinte dure și îmi era teamă de ele. Auzeam reproșul ei amarnic ca și cînd l-ar fi pronunțat din nou: V-ați căsătorit. Nu mi-ai spus nimic. M-ai mințit.

Nu voise să mă vadă și, cînd Georg, alarmat de degradarea ei fizică, mi-a telegrafiat și mi-a scris că trebuie să vin imediat, cînd mi-am întrerupt șederea la Praga după opt zile, întorcîndu-mă de urgență la Viena și plecînd mai departe la Paris, grija lui era cum să facem ca să pot apărea în fața ochilor ei. Lui i se părea că, în cele din urmă, se închistase în sine, că aceasta era preocuparea ei cea mai intensă care o chinuia și care trebuia rezolvată, evitîndu-se cu orice preț o răbufnire de care se temea chiar și în starea ei de slăbiciune.

Cînd i-am explicat la sosire ce intenționam, că-i voi aduce „trandafiri din grădina de la Rusciuc“ și că mă va *crede,* el îmi spusese sceptic: „Ai curajul? Va fi ultima ta minciună.“ Dar nu-i veni în minte nici o idee mai bună și, cînd simți că nu voiam doar să-i înfrîng rezistența față de vizita mea, ci că intenționam într-adevăr să-i readuc miresmele de care-i fusese dor, cedă, puțin rușinat, și, probabil, convertit la intenția mea. El însă nu voia să fie de față pentru a nu periclita încrederea ei în el, aceasta în cazul în care intenția mea dădea greș și-i declanșa mamei din nou furia.

Ținea florile ca o mască peste față și mie mi se părea că trăsăturile ei se destindeau și se înviorau. Mă credea ca înainte, își alungase îndoielile, știa cine eram, dar buzele ei n-au rostit nici un cuvînt de dușmănie. N-a spus: Vii de departe. De aceea ai venit? Dar mie îmi trecu prin minte ceea ce îmi povestea foarte des înainte. Pînă să se cațere în dud, unde obișnuia să citească, mergea repede printre trandafiri. Citea apoi sub semnul lor, parfumul persista și, indiferent ce citea, era impregnat de el. Cele mai groaznice lucruri îi deveneau atunci suportabile, chiar și cînd se prăpădea de frică nu se simțea amenințată.

În vremurile noastre rele îi reproșasem aceasta. Îi spusesem că pentru mine nu contează nimic din ceea ce citise sub o asemenea narcoză. Frica ei nu fusese frică. Lucrurile groaznice care suportau aceste miresme nu erau groaznice. Nu-mi retrăsesem niciodată cuvintele dure. Poate de aceea recurgeam acum la acest șiretlic.

Dar apoi spuse, totuși: „Nu ești obosit după călătorie? Odihnește-te puțin!“ Ea se referea la călătoria mai îndepărtată, nu cea de la Viena,

iar eu am asigurat-o că nu sînt deloc obosit, că de data asta nu vreau să mă despart de ea așa de repede. Poate că-și închipuia că venisem doar să-i transmit solia de acolo, că iar voi dispărea imediat. Poate că ar fi fost mai bine așa. Nu mă gîndisem că și după prima recunoaștere ar putea-o deranja din nou ceva la mine și că în starea ei nu suporta decît pentru scurt timp oamenii. Îndată spuse: „Așază-te mai încolo!" Am împins scaunul pe care abia mă așezasem ceva mai departe de patul ei, dar spuse din nou: „Mai departe! Mai departe!" L-am mai mutat o bucată. Nici asta nu i-a fost de-ajuns. L-am împins pînă în colțul cămăruței și am înțeles că voia să tacă și de aceea dorea să mă alunge din apropierea ei. Cînd a intrat, Georg își dădu seama că acceptase trandafirii, după felul cum stăteam, iar după trăsăturile feței observă că era înviorată. Dar apoi mă zări șezînd deoparte în colț și se mira că *ședeam* și că ședeam *acolo*. „Nu stai mai bine în picioare?", întrebă el, dar ea dădu aproape violent din cap. „Și de ce nu șezi mai aproape?" adăugă el, dar ea îl întrerupse, răspunzîndu-i în locul meu: „E mai bine acolo."

Ținea să fie însoțită tot timpul de el; el rămase în preajma ei și începu o serie de activități al căror sens nu-mi era totdeauna clar. Erau lucruri pe care ea i le pretindea într-o ordine fixă și prin ele uita restul. Nu mai știa că eram de față, acum i-ar fi fost indiferent dacă aș fi plecat. Neajutorată cum părea să fie, i-o lua înainte cu unele mișcări, de parcă ar fi vrut să-i amintească ordinea activităților sale. Îi umezea mîinile și fruntea și o ridica puțin mai sus. Îi ducea un pahar la gură și ea lua de bunăvoie o înghițitură. Îi netezi cearșaful și apoi încercă să-i ia trandafirii din mînă. Poate că voia s-o elibereze de ei, poate că s-a gîndit să-i pună în apă, dar ea nu-i lăsă din mînă și-l mustră cu privirea-i aspră ca și mai înainte. El simți violența reacției și se bucură de forța din care izvora. O observa de mai multe săptămîni și se temea de slăbirea forțelor ei. I-a lăsat florile în mînă, așezate pe pătură, ele ocupau mult loc și erau la fel de importante ca și el. Între timp eu fusesem îndepărtat într-un colț și mă îndoiam că era conștientă de prezența mea.

Deodată am auzit-o spunîndu-i lui Georg: „A venit fratele tău cel mare. A venit de la Rusciuc. De ce nu vă salutați?" Georg se uită în colțul meu, de parcă abia acum m-ar fi observat. Eu mă ridicai în picioare, el veni spre mine, ne îmbrățișarăm. Ne-am îmbrățișat cum trebuie, nu doar în grabă ca înainte, cînd intrasem pentru prima dată în locuință. Dar el nu spunea nici un cuvînt și am auzit-o zicînd: „De ce nu-l întrebi nimic?" Ea aștepta o discuție despre călătoria mea, despre vizita în grădină. „N-a fost demult acolo", spuse ea și Georg, căruia nu-i plăceau născocirile, se ambală, împotriva voinței lui, în povestea mea: „În urmă cu 22 de ani, în primul război mondial." El credea că de la vizita din 1915 nu mai fusesem la Rusciuc. Atunci mama îmi prezentase din nou grădina copilăriei ei, tatăl ei nu mai trăia, dar dudul era acolo. Undeva în spate, în livadă, se coceau caisele.

Ochii i s-au închis și, încă în timp ce stăteam unul lîngă altul, ațipi. Cînd a fost sigur că va dormi mai mult ne-am retras în camera de zi și el mi-a vorbit de starea ei și că nu există nimic ce ar putea-o salva. Cu mult timp în urmă, noi eram copii, crezuse că ar avea o boală de plămîni, mai tîrziu ea devenise realitate. El, un tînăr medic de 26 de ani, se specializase de dragul ei în boli de plămîni. Orice clipă liberă, zi și noapte, și-o dedicase mamei. Ca student se îmbolnăvise el însuși de tuberculoză: prietenii erau de părere că s-a molipsit de la ea. Atunci a petrecut cîteva luni într-un sanatoriu, în apropiere de Grenoble; lucrase acolo ca medic, apoi s-a întors înapoi, refăcut, cum se spunea, dedicîndu-se din nou îngrijirii mamei.

El se temea de insuficiența ei respiratorie, suferea de ani de zile de astmă. În ultimele luni, mama slăbise atît de rapid, încît s-a hotărît să mă cheme. El își dădea seama de importanța unei confruntări, ea putea avea urmări periculoase, dar mai importantă era pentru el ideea unei împăcări. Acum, pentru o clipă, părea să fi reușit și, deși cunoștea labilitatea sentimentelor ei și știa că nu se putea evita o răbufnire violentă, chiar dacă trecuse atîta timp, se simți ușurat după promițătorul început și, spre mirarea mea, nu-mi reproșă nici acum, rămași singuri, că, de fapt, nu fusesem în grădina tatălui ei și o amăgisem cu trandafiri de la Paris. „Te crede în continuare“ spuse el. „Așa ai crezut-o și tu întotdeauna. Asta e ceea ce vă leagă. Aveți puterea de a vă ucide reciproc. Ai știut tu prea bine de ce ai ocrotit-o pe Veza de ea. Înțeleg. Dar eu am trăit tot efectul pe care l-a avut acest fapt asupra ei. De aceea nu te pot ierta. Dar asta nu mai are importanță acum. Pentru ea tu ai venit acum din locul la care se gîndește mereu.“

În mica locuință gălăgioasă din Rue de la Convention nu era loc și pentru mine. Eu dormeam în altă parte și veneam la ea de mai multe ori pe zi. Nu mă suporta mult timp, dar nu suporta în general vizitele lungi. Trebuia tot mereu să părăsesc camera și să aștept afară.

Nu mă apropiam prea mult de patul ei. Ochii ei cîștigaseră în mărime și strălucire, în fiecare dimineață, cînd o vedeam pentru prima oară, mă simțeam înduioșat de această privire. Respirația i se împuțina, dar privirea i se întărea. Dacă nu voia să vadă, nu se uita în altă parte, închidea ochii. Mă privea pînă mă ura. Apoi spunea: „Pleacă!“ Asta o spunea zilnic de cîteva ori și, cînd o spunea, era hotărîtă să mă pedepsească. Mă afecta, deși eram conștient de starea ei și am înțeles că de aceea mă aflam aici ca să fiu pedepsit și umilit de ea — asta o dorea acum de la mine. Cînd așteptam în camera de alături, după cîtva timp intra infirmiera la mine și, printr-un semn, îmi dădea să înțeleg că întrebase de mine. Atunci mergeam înăuntru, ea își fixa privirea asupra mea și mă cuprindea cu atîta forță, încît mă temeam că se consumă prea mult, privirea ei devenea tot mai pătrunzătoare și mai intensă, nu spunea nimic, pînă cînd, dintr-o dată, șușotea din nou: „Du-te“ și se părea că aș fi fost condamnat pentru veșnicie să rămîn departe de

chipul ei. Tremuram puțin, un condamnat conștient de vina lui, și plecam. Deși eram sigur că iarăși va întreba de mine, că în curînd mă va chema din nou, o luam în serios, nu m-am putut obișnui cu această situație și de fiecare dată o simțeam ca pe o pedeapsă.

Devenise foarte ușoară. Bruma de viață ce-i mai rămăsese i se retrăsese în ochi, care erau încărcați de nedreptatea ce i-o pricinuisem. Ea mă privea ca să mi-o spună, eu îi rețineam privirea, o suportam, voiam s-o suport. Nu era ură în această privire, era chinul tuturor anilor în care n-o lăsasem de lîngă mine. Ca să se desprindă de mine se îmbolnăvise, umblase pe la doctori și în locuri îndepărtate, la munte, la mare; putea fi oriunde, dacă nu eram și eu acolo. Își ducea viața ei, iar mie mi-o tăinuia în scrisori; din cauza mea se crezuse bolnavă și, după ani de zile, se îmbolnăvise cu adevărat. Asta îmi oferea acum și totul era în ochi. Apoi obosea și spunea: „Du-te!“ și, în timp ce așteptam alături, un fals pocăit, îi scriam aceleia al cărei nume nu i-a venit niciodată pe buze și-i acordam încrederea cu care eram dator față de mama.

Apoi dormise ușor și întrebă de mine ca și cînd abia aș fi sosit din călătorie, iar privirea ei, care în somn se reîncărcase cu trecutul, se îndrepta din nou asupra mea, vorbindu-mi fără cuvinte despre faptul că de dragul altui om o părăsisem, o mințisem, o jignisem.

Dar cînd era prezent Georg, prin toate îngrijirile lui mi se prezenta cum ar fi trebuit să fie. El nu se legase de nimeni. El trăia numai pentru ea. Prin orice mișcare îi servea ei, el nu putea face nimic ce nu era bine, căci totul era făcut pentru ea. Cînd pleca avea în fața ochilor reîntoarcerea la ea. De dragul ei se făcuse medic și mergea la lucru la spital pentru a cîștiga experiență în boala ei și mă condamna ca și ea, din proprie inițiativă, nu ea îi poruncise. Fratele cel mai mic era acela care trebuia să fie cel mai mare, renunțînd la o viață proprie, gata să-și slujească mama și, cînd totuși a întrecut măsura, s-a îmbolnăvit ca și ea. Apoi se dusese în munți pentru a inspira sănătate, dar tot numai pentru a reveni la ea și a o îngriji. El nu-i era atît de îndatorat ca mine, căci eu m-am născut în întregime din spiritul ei, dar eșuasem, lăsîndu-mă convertit de dragul a cine știe ce himere; rămăsesem la Viena, mă dedicasem Vienei, iar apoi, cînd, în sfîrșit, am plăsmuit ceva ce avea valabilitate, reieși că era de la *ea*, ea *îmi* dictase totul, nu himerele. În felul acesta toată nenorocirea n-ar fi fost necesară, eu mi-aș fi putut urma drumul și în preajma ei aș fi ajuns la același rezultat.

Aceasta este forța unui muribund care se apără de supraviețuitor, totul e în ordine, așa se afirmă forța celui mai slab. Cei pe care nu-i putem păstra au dreptul să ne reproșeze că n-am făcut nimic pentru salvarea lor. Reproșul lor cuprinde încăpățînarea pe care ne-o transmit, nebunia divină că am putea reuși să biruim moartea. Cel care a trimis șarpele, pe ispititor, îl cheamă înapoi. E destulă pedeapsă. Pomul vieții vă aparține. Voi nu trebuie să muriți.

E ca și cînd am fi mers pe jos în spatele sicriului, străbătînd tot orașul pînă la Père Lachaise.

Simțeam o înverșunare cumplită și voiam să le-o spun tuturor celor care hoinăreau prin oraș. Simțeam mîndrie, ca și cînd pentru ea i-aș fi înfruntat pe toți. Nimeni nu era pentru mine atît de bun ca ea. Gîndeam „bun" și nu mă refeream la ceea ce ea nu fusese niciodată, era celălalt „bun", și anume că va rămîne, deși era moartă. La dreapta și la stînga mea mergeau cei doi frați. Nu simțeam nici o deosebire între ei și mine, atîta timp cît mergeam formam un tot, în rest nu mai era nimeni. Toți ceilalți care o însoțeau pe ultimul drum însemnau prea puțin pentru mine. Convoiul ar fi trebuit să ajungă cît orașul, cît drumul de lung. Blestemam orbia care nu știa cine este dus la groapă. Circulația nu s-a oprit decît pentru a permite convoiului să treacă și, după ce am trecut, era din nou aceeași agitație de parcă n-ar fi trecut sicriul nimănui. A fost un drum lung și pe tot parcursul lui am trăit sentimentul înverșunării: ca și cînd ar fi trebuit să-ți croiești drum cu forța prin mulțimea aceasta de oameni. Ca și cînd în cinstea ei, în stînga și în dreapta cădeau victime și tot nu era destul și nici una nu-i putea satura pretențiile. Lungimea drumului este cea care justifică înmormîntarea. „Uitați-o! Aici e! Ați știut? Știți cine zace închisă aici? *Ea* este viața. Fără ea nu există nimic. Fără ea casele voastre se vor prăbuși și trupurile voastre se vor stafidi."

Asta e ceea ce mai știu despre acest convoi. Mă văd mergînd și înfruntînd cu fruntea ei Parisul. Îi simt pe cei doi frați ai mei lîngă mine. Nu știu cum a parcurs Georg tot acest drum. L-am sprijinit eu? Cine l-a sprijinit? L-a purtat aceeași mîndrie? Pe acest drum nu văd nici un alt chip și nu știu cine a mai fost. În locuință privisem cu ură cum a fost prins în șuruburi sicriul și atîta vreme cît a rămas acasă era ca și cînd ar fi fost violentată. Pe parcursul lungului drum n-am mai simțit nimic din toate astea, sicriul devenise ea însăși, nimic nu mă despărțea de admirația pentru ea și astfel trebuia dus la groapă un om ca ea, pentru a putea fi admirat fără rezerve. Era mereu același sentiment care nu ceda, era aceeași intensitate, trebuie să fi ținut două, trei ore. Nu era nici urmă de supunere în el, poate că nici măcar de tristețe, căci cum s-ar fi putut ea împăca cu această înverșunare furibundă. M-aș fi putut bate pentru ea, aș fi putut ucide. Eram capabil de orice. Nu era o paralizie, era o provocare. Cu fruntea ei îi croiam drum prin oraș, de toate părțile oameni clătinîndu-se, eu așteptam jignirea care m-ar constrînge să mă expun pentru ea.

El voia să fie singur pentru a vorbi cu ea. Cîteva zile am fost mereu în preajma lui Georg ca să nu-și facă ceva. Apoi m-a rugat să-l las două trei zile singur, pentru a fi cu ea, era tot ceea ce își dorea, în rest nu-și dorea nimic. Am avut încredere în el și am revenit a treia zi. Nu voia să părăsească locuința în care fusese ea bolnavă. Ședea pe scaunul pe care șezuse seara lîngă patul ei și vorbea încontinuu. Atîta timp cît spu-

nea vechile cuvinte, pentru el, ea continua să fie în viață. Refuza ideea că ea nu-l mai aude. Vocea ei, care devenise foarte slabă, nu era nici măcar o suflare, dar el o auzea și vorbea mai departe. El povestea căci ea voia să știe totul despre ziua lui de muncă, despre oameni, despre profesori, despre prieteni, despre trecătorii de pe stradă. El povestea ca și atunci cînd venea de la spital, acum nu mergea niciunde și totuși avea de povestit. El nu-și reproșa că născocea pentru ea, căci tot ceea ce născocea era tînguire, un bocet de surdină, monoton, neîntrerupt, probabil că, în curînd, ea nu-l va mai auzi. El voia să nu se termine nimic, toate îngrijirile se continuau prin cuvinte. Cuvintele lui o trezeau, iar ea, deși sufocată, respira acum din nou. Vocea lui era caldă și înceată ca și atunci cînd o implora să respire. Nu plîngea, pentru a nu irosi nici una din clipele lor; cînd ședea pe acest scaun în fața ei nu-și permitea nimic din ceea ce s-ar fi putut transforma în pierdere pentru ea. Invocația nu contenea, eu auzeam această voce pe care n-o cunoscusem, pură și înaltă, ca cea a unui evanghelist. N-ar fi trebuit s-o aud, pentru că voia să fie lăsat singur, dar o auzeam, din grija de a nu-l lăsa singur, așa cum și-o dorise, și i-am examinat prelung vocea înainte de a mă hotărî, ea mi-a rămas în ureche pentru tot restul vieții. Cum se examinează o voce, ce anume se măsoară, ce îți inspiră încredere? Asculți cuvîntul șoptit către cea dispărută pe care n-o va părăsi niciodată, fără s-o urmeze; căreia îi vorbește de parcă ar mai avea în el toată forța de a o opri, și această forță îi aparține ei și el i-o dăruiește; ea trebuie s-o simtă. Suna de parcă îi cînta încet, nu despre el, nici un bocet, numai despre ea, numai ea a suferit, numai ea are dreptul să se plîngă, el însă o consolează și o imploră și-i promite mereu că ea e aici, ea singură, cu el singur, nimeni altcineva, oricare altul îi tulbură, de aceea vrea să-l las singur cu ea, două sau trei zile și, deși e înmormîntată, zace aici unde a fost mereu bolnavă și cuvintele lui o cheamă și ea nu-l poate părăsi,

NOTE

[1] *Kant în flăcări*, titlul inițial al romanului *Orbirea (Die Blendung)*, încheiat în 1931, apărut abia în 1935 la editura Herbert Reichner; prima ediție trece aproape neobservată, romanul aducîndu-i lui Canetti faima universală abia la peste 30 de ani de la publicare.

[2] *Ultimele zile ale omenirii (Die letzten Tage der Menschheit)*, creația capitală a lui Karl Kraus, scrisă între 1918—1919, „un monstru dramatic" alcătuit din mai mult de 200 de scene, care pulverizează toate convențiile literare și are un puternic ecou asupra lui Canetti. În locul dramei tradiționale ia naștere o formă nouă care anticipează elementele teatrului epic și documentar.

[3] Litotipiile *Altarului din Isenheim*, capodopera lui Mathias Grünewald, pictat între 1512—1516. Altarul cuprinde nu mai puțin de nouă tablouri pictate de Grünewald, adevărată însumare a geniului său.

[4] *Wozzeck*, piesă de Georg Büchner, rămasă neterminată, cu o influență covîrșitoare asupra literaturii germane; acest fragment de dramă a fost publicat pentru prima dată de Karl Emil Franzos în ediția de opere complete din 1879 cu titlul *Wozzeck* (lectură greșită pentru *Woyzeck*). Ca text dramatic a fost jucat

după aceeași ediție abia în 1913, la Residenztheater din München. În fragmentele dramei, inspirate dintr-un caz penal real și avînd ca model piesa lui Lenz *Soldații*, își face loc o tehnică cu totul nouă a stilului de tablouri scurte într-o atmosferă densă și complexe nuanțări de ordin psihic.

[5] *Jurnalele de însemnări* ale lui Friedrich Hebbel (1813—1863), publicate în 1885, încep notațiile încă din 1836 și consemnează necontenitele sale confruntări cu propriul eu și cu lumea înconjurătoare, oglindind o concepție idealistă despre lume și artă, tributară dialecticii lui Hegel.

Georg Christoph Lichtenberg (1742—1799), autorul unei culegeri de aforisme, publicată abia după moartea scriitorului, oferind noi descoperiri în domeniul psihologiei, pietismul și iluminismul formînd fundamentele gîndirii și simțirii sale.

[6] *Thomas Marek*, personaj din *Facla în ureche* (cf. capitolul *Întreținătorul familiei*); este vorba de un paraltic atît de înzestrat intelectual, încît profesori de la Universitatea din Viena se deplasează la el acasă pentru a-i preda cursuri de filozofie. Canetti se simte atras de el, îi acordă prietenia și devine un fin observator al psihologiei handicapatului.

[7] Piesa *Nuntă (Hochzeit)*, publicată în 1932, în legătură cu care Canetti însuși observa următoarele: „Limbajul oamenilor în această piesă exprimă întrutotul derută; un personaj nu înțelege cu adevărat ce gîndește celălalt... ca și cînd oamenii și-ar vorbi în limbi străine, avînd iluzia că le cunosc, acest lucru generînd o nouă dimensiune a neînțelegerii."

[8] *Ernst Fischer* (1899—1972), prozator, poet, eseist și traducător austriac de orientare comunistă, admirator al lui Karl Kraus și Georg Lukács, reprezentant de seamă al esteticii și teoriei literare marxiste; membru al Partidului Comunist din Austria din 1934, din 1938 pînă în 1945 lucrează ca și corespondent radio la Moscova, după care se întoarce la Viena, unde ocupă diverse funcții de conducere în noul guvern provizoriu.

[9] În romanul-trilogie *Somnambulii (Die Schlafwandler*, 1931—1932), alcătuit din *Pasenow sau romantismul (Pasenow oder die Romantik*, 1931), *Esch sau anarhia (Esch oder die Anarchie*, 1931) și *Huguenau sau obiectivismul (Huguenau oder Die Sachlichkeit, 1932)* care tratează trei perioade diferite (1888, 1903, 1918) din istoria Austriei, dezvăluind fazele decăderii valorilor și personalității umane în societatea burgheză.

[10] *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, cotidian vest-german fondat în 1949.

[11] *Die Neue Rundschau*, cunoscută revistă de cultură, apare lunar la Berlin începînd din 1904, în locul revistei *Freie Bühne*, la editura S. Fischer, în condiții grafice excepționale.

[12] *Alfred Adler* (1870—1937), medic și psiholog austriac, inițial colaborator al lui Freud, întemeietorul psihologiei individuale care consideră tendința spre putere și afirmare printre instinctele primare ale omului.

[13] *Hermann Scherchen* (1891—1966), specialist în muzică modernă, dirijor de talie europeană, promotor al muzicii noi. Și-a cîștigat merite deosebite prin interpretarea unor opere dificile din toate stilurile; în 1919 a întemeiat *Neue Musikgesellschaft*. Scherchen este cunoscut și ca didactician și teoretician, ca fondator al studioului electroacustic *Gravesano*, precum și ca dirijor șef al Filarmonicii din Viena.

[14] *Ernst Krenek*, n. 1900, muzician și compozitor vienez, stabilit din 1937 în S.U.A.; a început ca expresionist, devenind în cele din urmă un adept consecvent al dodecafonismului, creația sa caracterizîndu-se prin intelectualism și înclinație spre experimentări formaliste. A compus opere, simfonii, muzică de cameră, lieduri, a terminat și publicat schițele Simfoniei a X-a de Gustav Mahler.

[15] *Alban Berg* (1885—1935), compozitor austriac din cercul lui Arnold Schönberg; în 1925 a compus opera expresionistă *Wozzeck* după G. Büchner.

[16] *Friedrich Gundolf* (1880—1931), istoric literar idealist, provenind din cercul lui Stefan George, din 1911 profesor la Universitatea din Heidelberg, cunoscut în special prin cartea sa *Shakespeare și spiritul german (Shakespeare und der deutsche Geist)*.

[17] *Hohe Warte*, colină pe care în Evul Mediu se înălța un turn de observație, în epoca modernă cartier al Vienei.

[18] *Oskar Kokoschka* (1886—1980), pictor austriac aparținînd celor mai vechi reprezentanți ai expresionismului; a colindat mai multe orașe europene (Viena, Berlin, Dresda, Praga, Londra), creînd tablouri vizionare.

[19] *Jan Masaryk* (1886—1948), diplomat și politician cehoslovac de orientare burgheză; între 1925—1939 atașat la Londra, membru al guvernului cehoslovac din exil, între 1945—1946 ministru de externe.

[20] *Walter Gropius* (1883—1965), arhitect austriac, întemeietorul *Bauhaus*-ului (Weimar, 1919); în 1934 a emigrat în Anglia, iar în 1937 în S.U.A.

[21] *Franz Werfel* (1890—1945), romancier austriac originar din Praga; în lirică abordează o tematică umanitaristă, antiimperialistă. Mai importantă este contribuția lui Werfel la drama de idei în stilul expresionismului tîrziu; ulterior, Werfel se dedică aproape exclusiv genului epic, acordînd preferințe temelor istorice sau religioase, amplificate cu investigații psihanalitice.

[22] *Comedia vanității (Komödie der Eitelkeit)*, piesă în trei părți scrisă între 1933—34 sub influența evenimentelor din Germania, apărută la München în 1950 la editura Willi Weismann. Piesa este axată pe ideea izolării prin narcisism, care tulbură grav relațiile sociale.

[23] *Brosam*, predicator, personaj din *Comedia vanității*.

[24] *Sturm und Drang (Furtună și avînt)*, mișcare protestatară, declanșată în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (1760—1775) de către tînăra generație de scriitori germani și îndreptată împotriva inegalității sociale, a despotismului feudal.

[25] *Fritz Wotruba* (1907—1975), sculptor austriac, elevul lui Anton Hanak. În 1938 a emigrat în Elveția, din 1946 profesor la Academia de belle-arte din Viena. Cf. și eseul E. Canetti/K. Demus: *Fritz Wotruba*, Viena, 1955.

[26] *Georg Merkel* (1881—1968), pictor și grafician cu studii la Academiile de belle-arte din Cracovia, Viena și Paris; ilustrează etapa *Secession*, avînd lucrări la Jeu de Paume și la Muzeul de artă modernă din Paris.

[27] *Joseph Dobrowsky* n. 1889, pictor de naționalitate cehă stabilit la Viena; din 1946 profesor la Academia de artă din Viena, s-a remarcat în peisagistică, portretistică și compoziții figurale, în 1949 i s-a decernat Premiul orașului Viena.

[28] *Secession (Stilul 1900)*, mișcare artistică marcînd sfîrșitul secolului al XIX-lea (1890—1910) și începutul secolului al XX-lea, cunoscută sub diferite denumiri: Franța *(Art Nouveau)*, Germania *(Jugendstil)*, Austria *(Secession)*, Anglia *(Modern Style)*, Italia *(Stile Liberty)*, Spania *(Modernismo)* care se referă la programul său novator.

[29] *Bauhaus*, școală de artă întemeiată în 1919 de Walter Gropius la Weimar, mutată în 1925 la Dessau, în 1932 la Berlin, iar în 1934 dizolvată; reînființată în 1937 la Chicago *(The New Bauhaus)* de către Moholy-Nagy.

[30] *Johann Nepomuk Nestroy* (1802—1862), supranumit „Aristofanul vienez", actor și autor dramatic deosebit de productiv, creatorul parodiei satirice populare presărată cu sentințe aforistice.

[31] Expresia completă: *être sur le qui vive*- „a fi cu ochii în patru" (franc.)

[32] *Hietzing*, district al Vienei.

[33] *Kurt Wolff* (1887—1963), proprietarul și directorul editurii Kurt Wolff din Leipzig în redacția căreia lucrase un timp și Franz Werfel; cea mai mare editură cu merite deosebite în promovarea literaturii expresioniste.

[34] În original forma *miestisch* pentru *mystisch*, fonetism austriac.

[35] *Carl Zuckmayer* (1896—1977), dramaturg de real talent, distins cu numeroase premii literare, debutează în perioada de declin a expresionismului, se înscrie printre promotorii „Noului obiectivism", adoptînd o formulă teatrală epică.

[36] *Grüß Gott (Domnul fie lăudat)*, salut obișnuit în sudul Germaniei și în Austria.

[37] *Abraham a Sancta Clara*, de fapt Hans Ulrich Megerle (1644—1709), popular predicator catolic din ordinul franciscan, proeminent orator ecleziastic și

scriitor popular. A scris predici strălucite și tratate în care îmbină observația pătrunzătoare cu gluma vulgară, anecdota și jocul de cuvinte; operele sale cuprind 21 de volume.

[38] *Hugo Breitner* (1873—1946), politician social-democrat, expert bancar, consilier în finanțe la Viena, cunoscut prin politica impozitelor, facilitînd prntre altele un generos plan de construcții (locuințe și edificii comunitare) la Viena.

[39] *Stanislaw Wyspianski* (1869—1907), scriitor, dramaturg și pictor, șeful neoromanticilor polonezi, aparținînd mișcării literare *Tînăra Polonie*.

[40] *Ist sie nicht schen! Schen ist sie!*, pronunțare în dialect austriac pentru: *Ist sie nicht schön! Schön ist sie!* („Nu-i frumoasă! E frumoasă!).

[41] *Ludwig Wittgenstein* (1889—1951), filozof vienez cu preocupări de psihologie și logică, elevul lui G. B. Russel. Dintr-o mare moștenire lăsată de tatăl său îi sprijină pe Trakl și Rilke; după cel de al doilea război mondial va renunța în întregime la această moștenire.

[42] *Martin Buber* (1878—1965), filozof și ebraist vienez, profesor de iudaism și etică la Universitatea din Frankfurt/Main; din 1938 profesor de filozofie și sociologie generală la Universitatea din Ierusalim. Buber este considerat unul din sioniștii de frunte.

[43] *Pierre Laval*, politician francez de dreapta, simpatizant al ideilor fasciste. Prim-ministru în 1935, a dus o politică antipopulară și a favorizat puterile totalitare. După 1940 conduce guvernul de la Vichy, luînd măsuri pentru fascizarea Franței. După Eliberare, judecat și condamnat la moarte (executat 1946) pentru înaltă trădare.

[44] *Victor de Sabata* (1892—1967), dirijor și compozitor italian, la început prim dirijor la Opera din Monte Carlo, din 1927 la Scala din Milano.

[45] *Habimah*, este vorba de Teatrul evreiesc de stat din Moscova, întemeiat în 1917. Acest teatru a întreprins numeroase turnee, lăsînd o impresie deosebită prin farmecul jocului; teatrul s-a dizolvat în 1927.

[46] *Dybuk*, legendă dramatică de Sch. Anski (1863—1920), apărută în 1916 la Odessa, prezentată în premieră la Varșovia în 1920. Este cea mai des jucată piesă în limba idiș și tratează, pe baza unor elemente folclorice, lupta între spirit și materie, între fericirea individuală și colectivă.

[47] *Frank Thieß* (1890—1977), scriitor, regizor, critic de teatru, a scris de pe o poziție burghezo-liberală romane psihologice cu accente de erotism; mai tîrziu s-a îndreptat spre motive istorice din perspectivă filozofică.

[48] *Graben*, vechiul șanț de fortificație al Vienei medievale, în epoca modernă transformat în alee.

[49] „Asociaționism“, concepție psihologică, răspîndită mai ales în sec. XVII—XIX care reduce activitatea psihică la o asociere mecanică de senzații și neglijează rolul activ al conștiinței.

[50] „Psihologia gestaltistă“, concepție psihologică și filozofică potrivit căreia fenomenele reprezintă structuri, configurații integrale, realități primordiale ireductibile la o simplă însumare a elementelor componente (Cf. germ. „Gestalt“ — „formă“).

[51] *Wladimir Vogel*, n. 1896, compozitor elvețian de origină germano-rusă, lansat de Skriabin, elevul lui H. Tiessen și F. Busoni. Din 1933 emigrează din Germania și din 1935 se stabilește la Ascona. Creația sa pendulează între expresionismul lui Schönberg și noul clasicism al lui Busoni. A compus coruri, piese orchestrale și concerte.

[52] *Max Pulver* (1889—1952), scriitor și grafolog; ca poet, autor dramatic și epic, Pulver a fost influențat de filozofia romantică și de gnostică.

[53] *Wolfgang Pauli* (1900—1958), fizician austriac, din 1945 cetățean american. În lucrările sale se ocupă de teoria relativității, mecanica cuantelor și sistemul periodic al elementelor chimice; în 1945 i s-a decernat premiul Nobel pentru principiul care-i poartă numele.

[54] *C. G. Jung* (1875—1961), psihiatru și psiholog elvețian, alături de S. Freud și A. Adler fondatorul psihanalizei; avînd rezerve față de unele teze ale lui

Freud, mai tîrziu a elaborat o orientare proprie: *psihologia abisală*, teoria sa purtînd un caracter speculativ şi mistic.

[55] *Bernhard von Brentano* (1901—1964), scriitor german, prieten cu B. Brecht în exil, între 1925—1930 corespondentul berlinez al ziarului *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, povestitor şi eseist de inspiraţie istorică.

[56] *Ludwig Klages* (1872—1956), filozof şi psiholog, autorul unei filozofii extrem iraţionaliste de factură romantică; ca psiholog s-a ocupat în special de studiul caracterelor şi de grafologie.

[57] *Puciul lui Röhm*, nume dat de Hitler unei pretinse conspiraţii a „batalioanelor de asalt" (SA) conduse de E. Röhm împotriva guvernării sale, pretext invocat pentru asasinarea lui Röhm şi a altor fruntaşi nazişti nesupuşi şi pentru lichidarea violentă a SA-ului.

[58] *Straßburger Neueste Nachrichten (Ultimele ştiri din Straßburg)*, cotidian german.

[59] Este vorba de nuvela *Celibatarii* de Adalbert Stifter (1805—1968); concepţia lui Stifter privind „reîntoarcerea la natură" este cea a predicatorilor catolici din timpul său. (Abraham a Sancta Clara era vestit în lumea vieneză a secolului trecut).

[60] *Adolf Loos* (1870—1933), arhitect austriac, promotor al modernismului ilustrat de mari suprafeţe geometrice şi ornamentaţie redusă la minimum. Autor a numeroase edificii din Viena şi a multor scrieri de specialitate.

[61] *Werkbund* (textual „uniunea germană de lucru"), asociaţie artistică întemeiată în 1907—1908 de către R. Riemerschmid, K. Schmidt, F: Schumacher şi alţi nouă artişti în colaborare cu proprietarii de întreprinderi.

[62] *Karin Michaelis* (1872—1950), scriitoare daneză, a trăit mulţi ani în Germania, Austria, America, a activat cu zel în domeniul social. A scris într-o limbă fermecătoare, uneori uşor artificială, romane, nuvele şi cărţi de copii, tratînd cu predilecţie teme din viaţa femeilor.

[63] *Ernst Bloch* (1885—1977), filozof austriac, prieten cu Adorno, Benjamin, Brecht, Weil; ca evreu şi marxist, în 1933 se refugiază la Zürich, între 1938—40 în S.U.A. În 1949 a fost chemat ca profesor la Universitatea din Leipzig, iar din 1961 ca profesor oaspete la Tübingen.

[64] *Otto Stoessl* (1875—1936), scriitor, tratează cu o seriozitate melancolică şi cu un umor bonom probleme sociale şi culturale din perspectiva vechii Austrii.

[65] *Die Vaterländische Front (Frontul patriotic)*, organizaţie politică creată în Austria de către E. Dollfuß; a funcţionat pînă în 1938 ca formă de organizare a austro-fascismului antinaţional-socialist şi antimarxist.

[66] *Küß die Hand (Sărut mîna)*, formă de salut obişnuită în Austria.

[67] *Jakob Wassermann* (1873—1934), scriitor austriac, observator foarte critic al epocii sale, s-a consacrat romanului psihologic, experienţa hotărîtoare a vieţii sale fiind conflictul său ca evreu în Germania.

[68] *Am Himmel (Pe cer)*.

[69] Lumea stranie, zugrăvită în *Orbirea* cu toate aparenţele şi atributele realităţii, este, în fond, trăirea atmosferei unei mari metropole, Viena sau alta, dar totodată o lume a nebuniei. Toate personajele suferă de o formă oarecare de demenţă, de la savantul Kien, a cărui evoluţie paranoică este urmărită pînă la deznodămîntul tragic, şi de la menajera şi, ulterior, soţia sa Therese, pînă la piticul cocoşat Fischerle şi chiar la doctorul psihiatru Kien, fratele sinologului

[70] *Grinzing*, cartier al Vienei în districtul Döbling.

[71] *Neue Freie Presse (Noua presă liberă)*, cotidian vienez de orientare liberal-burgheză, fondat în 1864; a apărut pînă în 1939; după 1945 i-a urmat cotidianul catolic *Die Presse*.

[72] *Kabuki*, teatru popular din Japonia creat în jurul anului 1600, epoca sa de înflorire fiind secolul XVIII şi începutul secolului al XIX-lea; îmbină spectacolul teatral cu dansul şi muzica, preferînd subiecte romantico-istorice cu sfîrşit tragic.

[73] *Sharaku*, maestru al artei japoneze de gravură policromă în lemn, a creat

în Edo (Tokio) între 1794—1795 aproximativ 140 de portrete ale actorilor de teatru contemporani lui, devenite celebre datorită calităților lor decorative.

[74] *Egon Wellesz* (1885—1974), muzicolog și compozitor vienez, elev al lui Schönberg, preocupat, în special, de muzica bizantină.

[75] *Willi Reich* (1897—1957), psihanalist austriac; din 1930 se stabilește în S.U.A. și se îndepărtează de teoriile ortodoxe ale lui Freud.

[76] Aluzie la romanul *The Devils of Loudun (Demonii din Loudun)* apărut în 1952, biografie literară cu caracter istoric. Urbain Grandier a fost ars pe rug la Loudun în 1934, sub acuzația de a fi pricinuit posedarea de către demoni a mănăstirii de călugărițe din Loudun.

[77] *Bruno Walter* (1876—1962), dirijor de talie mondială (interpret al lui Mozart și Mahler), a activat la München, Leipzig, Viena; în 1947 emigrează în S.U.A., devenind conducătorul Orchestrei simfonice din New-York.

[78] *Arthur Schnitzler* (1862—1931), medic și scriitor austriac, a creat o operă literară impresionistă, cu amestecul ei tipic vienez de melancolie sentimentală și grație ușoară, de scepticism și ironie, schițînd o critică realistă a societății din Austria acelei epoci, peste care planează sentimentul sfîrșitului conștiinței culturale europene.

[79] *Hugo von Hofmannsthal* (1874—1919), scriitor austriac, oscilează permanent între impresionism imagistic, simbolism magic și neoromantism. Înclinațiile neoromantice îl fac să se refugieze spiritual în Evul Mediu și baroc, în Veneția și Florența, în Spania, în antichitate și în Orient.

[80] *Richard Beer-Hoffmann* (1866—1945), aparține poeților și scriitorilor din gruparea „Tînăra Austrie", grupați în jurul lui Hermann Bahr, alături de Hugo von Hofmannsthal, Peter Altenberg, Karl Kraus ș.a., dintre care cei mai mulți devin adepți ai expresionismului. În 1938 emigrează prin Elveția în S.U.A., devenind un adept înveterat al sionismului.

[81] *Coup de foudre* — „lovitură de trăsnet" (franc.)

[82] *Emil Ludwig* (1881—1948), scriitor foarte prolific, autorul unor reportaje pseudoștiințifice și a unor biografii romanțate: *Napoleon* (1906), *Goethe* (1920), *Roosevelt* (1938); în 1932 devine cetățean elvețian, iar în 1940 emigrează în S.U.A.

[83] *Poètes maudits* — „poeți damnați" (franc.), nume dat poeților și literaților contestatari ai valorilor burgheze care s-au ilustrat în literatura franceză începînd din a doua jumătate a secolului al XIX-lea pînă la primul război mondial.

[84] *Je suis francais* — „sînt francez" (franc.)

[85] *Indian low-song*, melopee intonată în colectiv de grupuri de indieni reunite întîmplător — specific folclorului din India; *love-song*, explicație omofonică ad-hoc, eronată, oferită de cei ce cunoșteau numele englez al fenomenului, dar nu l-au înțeles.

[86] *Adriaen van Ostade* (1610—1685), pictor și grafician olandez, elev al lui Frans Hals, influențat de Rembrandt, pictează scene din viața țăranilor.

[87] *David Teniers* (1610—1690), pictor flamand; din 1651 pictorul curții din Bruxelles, pictează scene din cîrciumi, din viața de la țară, scene religioase în veșmînt popular, peisaje, interioare, bucătării, camere de alchimiști.

[88] *Alexander Zemlinsky* (1872—1942), compozitor vienez, profesorul lui A. Schönberg (în anul 1894 a compus o operă prelucrată mai tîrziu de acesta), aprobînd muzica nedecorativă a elevului său.

[89] *Yakshini* zeități inferioare din mitologia indiană supuse zeului bogăției, prezentate în arta indiană ca păzitoarele sanctuarelor budhiste; de cele mai multe ori apar cu înfățișare umană, uneori avînd urechi de măgar.

[90] *Georges Braque* (1882—1963), pictor francez, reprezentant de seamă al modernismului burghez tîrziu, în ultimele decenii de viață s-a ocupat mai mult de problemele culorilor, evoluînd de la fovism la cubism.

[91] *Fra Angelico* (1387—1455), de fapt Guido di Pietro, pictor-călugăr, în perioada de trecere spre Renașterea florentină timpurie; a creat în exclusivitate tablouri religioase.

[92] *Heimito von Doderer* (1896—1966), scriitor austriac, prezintă în opera sa

istoria epocii, încă apropiată, a Austriei generației sale, începînd din ultimii ani dinaintea primului război mondial.

[93] *Cuirasat Dreadnought*, „Dreadnought" — „Nu te teme de nimic" (engl.); tip de cuirasate construit de marina engleză la începutul secolului al XX-lea și care au jucat un mare rol în primul război mondial.

[94] Este vorba de tentativa de lovitură de stat a fasciștilor austrieci sprijiniți de Germania nazistă. Eșuată, ea s-a soldat cu asasinarea cancelarului austriac Engelbert Dollfuß care, sprijinit de Italia lui Mussolini, introdusese în februarie 1934 o dictatură personală. Introducerea dictaturii lui Dollfuß s-a făcut printr-un violent război civil care a dus la înlăturarea regimului parlamentar și distrugerea Partidului social-democrat. În timpul acestor evenimente, filozoful Karl Kraus a trecut de partea lui Dollfuß, spre dezamăgirea și indignarea discipolilor săi.

[95] Este vorba de foarte populara *Schatzkästlein des rheinischen Hausfreundes* a scriitorului elvețian Johann Peter Hebel (1760—1826), publicată în 1811. J. P. Hebel a rămas în istoria literaturii germane ca un maestru al povestirii scurte și al anecdotei literare, majoritatea fiind inspirate din folclor sau din culegeri de povestiri și anecdote vechi.

[96] *O nesperată revedere (Ein unverhofftes Wiedersehen)*, această scurtă povestire, avînd forma unei parabole, plină de înțelepciune și de atmosferă, a fermecat și continuă să farmece pe tineri și vîrstnici.

[97] *Frank Wedeking* (1864—1918), scriitor german, greu de încadrat în oricare dintre curentele vremii, duce o luptă neostoită pentru configurarea unui teatru german modern. Dramaturgia lui, care influențează expresionismul, este, de fapt, o reluare a teatrului grotesc și, totodată, o anticipare a teatrului absurdului

[98] *Peter Altenberg* (1859—1919), scriitor austriac, descoperit la vîrsta de 35 de ani de către Karl Kraus, prin schițele sale impresioniste conturează în trăsături sigure aspecte din cotidian.

[99] *Mathias Claudius* (1740—1815), scriitor german, cunoscut prin lirica sa simplă, naivă, onestă, cu caracter popular. Poezia *Cîntecul de război* este o elegie cu caracter vădit antiimperialist și pacifist.

[100] *Reconquista*, nume dat mișcării de recucerire a Peninsulei Iberice de către creștini de sub dominația musulmană (sec. X—XV).

[101] Este vorba de *Quevedo y Villegas* (1580—1645), scriitor spaniol, opera sa este pătrunsă de accente critice la adresa societății spaniole în decădere.

[102] *Franz Blei* (1871—1942), scriitor și eseist german, scoate mai multe reviste literare; ca autor de nuvele, povestiri, drame nu s-a bucurat de prea mare succes. Un ecou deosebit l-a avut scrierea sa satirică *Das große Bestiarium der modernen Literatur*, o culegere de mici caricaturi literare sub formă de portrete de animale stilizate baroc.

[103] *Robert Walser* (1878—1956), scriitor elvețian a cărui viață și operă a fost un șir de experimente, schimbînd încontinuu orașele, locurile de muncă, tinzînd mereu spre o originalitate absolută.

[104] *Oskar Kraus* (1872—1942), filozof, editorul scrierilor lui Franz Brentano, s-a ocupat în special de problema valorii, opera sa fundamentală fiind *Bazele teoriei valorii (Die Grundlagen der Werttheorie)*.

[105] *Franz Brentano* (1838—1917), filozof vienez; pornind de la studii despre Aristotel, demonstrează strînsa legătură dintre filozofie și psihologie. A influențat școlile filozofice din Graz și Praga precum și „Fenomenologia" lui Husserl.

[106] Este vorba de poezia *Uraganul (Die Windsbraut)* a lui Georg Trakl (1887—1914), poet austriac pe care sinuciderea în primul an de război l-a împiedicat să-și dea întreaga măsură; exprimă cu resemnare, în imagini de un demonism vizionar-apocaliptic, sentimentul prăbușirii unei culturi și nostalgia după frumos și o viață plină de sens.

CUPRINS

Prefață / 5

Partea întîi

NUNTĂ

Büchner în pustie 13 ● Ochi și respirație 22 ● Începutul unei contradicții 30 ● Dirijorul 37 ● Trofee 43 ● Strasbourg—1933 46 ● Anna 53 ●

Partea a doua

DR. SONNE

Cadoul unui geamăn 66 ● Statuia neagră 72 ● Tăcere la Café Museum 81 ● „Comedie“ la Hietzing 83 ● Descoperirea celui bun 89 ● Sonne 94 ● Operngasse 106 ●

Partea a treia

ÎNTÎMPLAREA

Musil 114 ● Joyce fără oglindă 119 ● Binefăcătorul 123 ● Auditoriul 128 ● Înmormîntarea unui înger 135 ● Instanță supremă 139 ●

Partea a patra

GRINZING

Himmelstraße 144 ● Ultima versiune 149 ● Alban Berg 154 ● Întîlnire la Liliput-Bar 158 ● Exorcismul 161 ● Fragilitatea spiritului 166 ● Invitație la famalia Benedikt 169 ● Caut oameni de rangul meu 174 ● O scrisoare de la Thomas Mann 179 ● Ras Kassa — Lălăituri 183 ● Tramvaiul 38 186 ●

Partea a cincea

INVOCAȚIA

O nesperată revedere 190 ● Războiul civil din Spania 193 ● Discuție în Nußdorferstraße 198 ● Hudba ● Dans țărănesc 204 ● Moartea mamei 211 ●
Note / 217

Lector: ȘTEFAN DAMIAN
Tehnoredactor: A. MOLNAR

Apărut: 1989. Bun de tipar: 02.03.1989.
Comanda nr. 3013. Coli de tipar: 14.
Hîrtie: velină. Format: 63,5×88/16

Tiparul executat sub comanda nr. 8/1989,
la ÎNTREPRINDEREA POLIGRAFICĂ CLUJ
Municipiul Cluj-Napoca
B-dul Lenin nr. 146.
Republica Socialistă România

